

ΦΕΡΕΝΤΣ ΚΟΣΜΑ

**ΕΥΗΜΕΡΙΑ
ΜΕ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ
ΤΡΟΠΟ**

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΦΕΡΕΝΤΣ ΚΟΣΜΑ

**ΕΥΗΜΕΡΙΑ
ΜΕ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ
ΤΡΟΠΟ**

**Σχετικά με τό ζήτημα
τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς**

Μετάφραση: ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΜΑΡΑΣ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ὁ τίτλος τοῦ πρωτοτύπου εἶναι :

**JÓLÉT
SZOCIALISTA MÓDON**

**Ἐκδόσεις «Κόσσιουθ»
Βουδαπέστη 1978**

1402-30

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Παραδίνουμε στά χέρια τοῦ "Ἑλληνα ἀναγνώστη τό βιβλίον τοῦ Φέρεντς Κόσμα «Εὐήμερία μέ σοσιαλιστικό τρόπο», μέ τή βεβαιότητα ὅτι τοῦ προσφέρουμε μιά πολύ χρήσιμη ὑπηρεσία. Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου εἶναι ἓνας ἀπό τοὺς πιό γνωστοὺς στήν Οὐγγαρία (καί σέ ἄλλες χώρες) οἰκονομολόγους, ἐξειδικευμένος, ἀπό θεωρητική καί πρακτική ἄποψη, στά ζητήματα τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων.

Καί μόνο σάν ἔκφραση τῆς σοβαρότητάς του, ἀλλά καί τῆς μετριοφροσύνης του, μπορούμε νά ἐννοήσουμε τό γεγονός, ὅτι στά εἰσαγωγικά σημειώματά του, τόσο τῆς πρώτης, ὅσο καί τῆς δεύτερης ἐκδόσης τοῦ παρόντος βιβλίου, τονίζει πῶς... «δέν εἶμαι οὔτε κοινωνιολόγος, οὔτε εἰδικός γιά τά ζητήματα τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς», καί γι' αὐτό σπεύδει νά... δικαιολογήσει τό... «παραστράτημά» του, δηλαδή, τό πέρασμά του στή διερεύνηση ἐνός θέματος πού φαίνεται νά εἶναι λίγο ἔξω ἀπ' τήν καθ'αυτὸ ἐπαγγελματική ἐνασχόλησή του, θέματος μέ τό ὅποιο δέν ἔχει ἀσχοληθεῖ εἰδικά καί γιά πολύ χρόνο, λέγοντας, πῶς, γιά τό σπουδαῖο αὐτό ζήτημα, μπορεῖ καί πρέπει ὁ καθένας νά πεῖ τή γνώμη του.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ ἀναγνώστης, στή μελέτη αὐτή, θά διαβάσει μιά ἀνάλυση τοῦ θέματος τῆς εὐημερίας πού, κατὰ τή γνώμη μου, εἶναι μιά ἀπό τίς λίγες. Ἀλλωστε, ὁ συγγραφέας δέν ἀκριβολογεῖ, ὅταν λέει, πῶς, μέ τό ἔργο του αὐτό, βγαίνει κάπως ἔξω ἀπό τόν κύκλο τῶν μελετῶν του, γιατί ἡ διερεύνηση αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικά πολύπλοκου καί πολυδιάστατου προβλήματος γίνεται σέ στενή σύνδεση μέ τίς διεθνεῖς οἰκονομικές σχέσεις. Σ' αὐτές συνεχῶς ἀναφέρεται τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐπίδρασης πού αὐτές ἀσκοῦν στή διαμόρφωση τῆς εὐημερίας, ὅσο καί ἀπό τήν ἀντίστροφη ἄποψη, δηλαδή, ἀπό τή σκοπιά τοῦ κατὰ πόσο ἡ εὐήμερία ἐνός λαοῦ ἀποτελεῖ πηγή ἀνόδου τῆς γενικότερης στάθμης τῆς οἰκονομίας μιᾶς χώρας καί συμβάλλει, ἔτσι, στό δυνάμωμα τῶν θέσεων πού μπορεῖ ἡ

χώρα αυτή να κατακτήσει στη διεθνή αγορά. Είναι χαρακτηριστικό, λόγω χάρη, τό ότι, στην πρώτη έκδοση (1976) του παρόντος βιβλίου, ο τίτλος του τελευταίου κεφαλαίου ήταν: «Η σοσιαλιστική ευημερία και η αποδοτικότητα στη διεθνή αγορά». Στη δεύτερη έκδοση, ο συγγραφέας μετέτρεψε τον τίτλο του κεφαλαίου αυτού ως εξής: «Η κοινωνική ευημερία ως παραγωγική δύναμη». Τη μετατροπή την επέβαλε το ξαναδούλεμα του κεφαλαίου, δηλαδή, η έμβάθυνση στην αλληλοσχέση που υπάρχει ανάμεσα στη διαμόρφωση της κοινωνικής ευημερίας και τό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων μιας χώρας, άρα και την ικανότητά της για αξιοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχει ο σύγχρονος διεθνής καταμερισμός εργασίας.

Θέλουμε να πούμε, ότι η σκοπιά από την οποία εξετάζει τό όλο πρόβλημα αποδείχνει, πώς ο συγγραφέας δέν είναι «έκτός θέματος», όταν, σάν ειδικός επί των διεθνών οικονομικών σχέσεων, επιχειρεί μία «περιπέτεια» — όπως σημειώνει και ο ίδιος στό τέλος της μελέτης του — σ' ένα χώρο που δέν περιλαμβάνεται στά αύστηρά καθορισμένα πλαίσια της επαγγελματικής του επίδοσης. Και τονίζει, ότι η πολιτική που αποβλέπει στη δημιουργία της ευημερίας σοσιαλιστικού τύπου μετουσιώνεται σέ «μοῦσα» που έμπνέει για μελλοντικές επιτυχίες. «Κι άκριβώς αυτό — προσθέτει — δικαιώνει την «περιπέτεια της... ολίσθησης ενός ειδικού στά ζητήματα της διεθνούς οικονομίας σ' ένα χώρο, ο όποιος, κρίνοντας από αύστηρά επαγγελματική άποψη, δέν είναι έντελώς δικός του».

Ο Έλληνας άναγνώστης κρατά στά χέρια του τη δεύτερη έκδοση, που έπιμελήθηκε και κυκλοφόρησε ο ούγγρικός έκδοτικός οίκος «Κόσσιουθ» τόν Άπρίλη του 1979. Τόσο ο συγγραφέας, όσο και τό έκδοτικό έθεσαν μέ προθυμία στη διάθεσή μας τά τυπογραφικά φυλλάδια πολύ πριν άπ' τη δημοσίευση της δεύτερης έκδοσης. Σ' αυτό οφείλεται τό γεγονός, ότι και η ελληνική έκδοση κυκλοφορεί σχεδόν άμέσως μετά τη δεύτερη ούγγρική. Όταν δέ, σέ συνάντησή μας μέ τό συγγραφέα, ύπενθυμίσαμε, πώς τό έκδοτικό «Νέα Βιβλία» ίσως νά μήν είναι σέ θέση νά καταβάλλει συγγραφικά δικαιώματα, ο Φέρεντς Κόσμα μās άπάντησε: «Η μεγαλύτερη άμοιβή μου θά είναι νά δώ τό κείμενό μου τυπωμένο στη νέα ελληνική γλώσσα, που είναι η συνέχεια της γλώσσας στην όποια μίλησε ο Όμηρος».

Και βέβαια η ήθική άμοιβή είναι εκείνη που πρώτ' άπ' όλα ενδιαφέρει έναν έρευνητή, άφου ο πιο ένδόμυχος πόθος κάθε σοβαρού συγγραφέα είναι όχι ν' αποκομίσει κέρδος, αλλά νά διαβαστεί τό έργο του από όσο τό δυνατό περισσότερους συναν-

θρώπους του. Κι ό Κόσμος ήδη εισέπραξε τέτιες «άμοιβές», γιατί ή έργασία του αυτή έκδόθηκε στην Ούγγαρία για δεύτερη φορά, παρά τό ότι ή πρώτη έκδοση κυκλοφόρησε σέ πολλές δεκάδες χιλιάδες αντίτυπα.

Πού όφείλεται ή έπιτυχία του βιβλίου του Φέρεντς Κόσμος, πού τό έγραψε, μάλιστα, ύπαισερχόμενος — ύπως λέει ό ίδιος — ... «σέ ζένα έδάφη»; Κατά τή γνώμη μου, όφείλεται στό ότι ή έργασία του θίγει προβλήματα όχι άπλώς ύπαρκτά, αλλά και άπ' τά πιο «καυτά», μέ άξιώσεις βαθιάς έπιστημονικής ανάλυσης, πού, παρά τό ύψηλό επίπεδό της, άπευθύνεται σέ πλατιούς κύκλους ανθρώπων μέ τά πιο διαφορετικά ένδιαφέροντα.

Δέν είναι, άλλωστε, άσχετος μέ τήν έπιτυχία αυτή και ό τρόπος έκθεσης του θέματος. Πρώτα-πρώτα, ή γλώσσα του δέν είναι άπό τίς συνηθισμένες «ξερές», πού συχνά χαρακτηρίζουν πολλές οικονομολογικές αναλύσεις. Ή ύμορφία τής γλώσσας πού χρησιμοποiei ό συγγραφέας, πολλές φορές, άπλούστατα, σαγηνεύει. Δεύτερο, ή εύρεία χρησιμοποίηση παραδειγμάτων, λογοτεχνικών αναφορών, παραβολών, άκόμα και παραμυθένιων συμβόλων, ύπως, λ.χ., είναι ή γνωστή σύγκριση του «τζιτζικα» και του «μέρμηγκα» στό παραμύθι του Λαφονταίν, — όλα αυτά κάνουν τό άνάγνωσμα τόσο εύχάριστο, όσο και διδακτικό.

Φυσικά, ένα τέτιο κείμενο παρουσιάζει πολλές ειδικές μεταφραστικές δυσκολίες. Προτιμήσαμε, όμως, νά μείνουμε πιστοί στό πνεύμα του συγγραφέα κι όχι στό γράμμα, αποδίδοντας στά έλληνικά όσο τό δυνατό καλύτερα τήν άτμόσφαιρα του γραφτού, αλλά και τίς άποχρώσεις των διαλεγμένων φράσεων, πού κάνουν πιο άνάγλυφη τήν έμβριθή ανάλυση.

Είναι άυτόνοητο, ότι ό συγγραφέας εκθέτει τίς άπόψεις του πάνω στό θέμα τής ευημερίας, ξεκινώντας άπό τά δεδομένα τής σύγχρονης οικονομικής σκέψης και άπό τίς έμπειρίες τής οικονομικοκοινωνικής ζωής τής χώρας. Άλλά αυτός ό... «ούγγαροκεντρικός» τρόπος εξέτασης του ζητήματος προσφέρεται για γενικεύσεις τόσο άπό θεωρητική, όσο και άπό πρακτική άποψη, ιδιαίτερα γιατί ό συγγραφέας, άκριβώς λόγω του ότι είναι ειδικός επί των διεθνών οικονομικών σχέσεων, κατάφερε νά δώσει τή δέουσα εύρύτητα σέ όλα, σχεδόν, τά προβλήματα πού θίγει ή μελέτη του.

Και αυτό, όχι μόνο γιατί αναλύει, και παράλληλα, αντιπαραθέτει μέ έπιτυχία τά πρότυπα και τήν πρακτική του τρόπου ζωής στην καπιταλιστική και σοσιαλιστική κοινωνία, αλλά

καί γιατί κάνει φανερή διάκριση ανάμεσα στο σημερινό τρόπο ζωής των σοσιαλιστικών χωρών (πού φέρνει μαζί του πολλά στοιχεία «κληρονομημένα» απ' την παλιά κοινωνία ή προερχόμενα από επιδράσεις του λεγόμενου «δυτικού» τρόπου ζωής) και τον τρόπο ζωής που πρέπει να διαμορφωθεί έτσι, ώστε να εκφράζει την ουσία και την ανωτερότητα του σοσιαλισμού και, ταυτόχρονα, να αποτελεί «κινητήρια δύναμη» μιᾶς ἀκατάπαυστης προόδου πρὸς νέους ὀρίζοντες, πρὸς μιὰ ζωὴ ὁλόπλευρα πολιτισμένη.

Ὅταν ὁ συγγραφέας ἔγραφε τὴν ἐργασία του αὐτή, οὔτε καν φανταζόταν ὅτι θὰ μεταφραστεῖ καὶ στὰ ἑλληνικά. Πρέπει, ἐπομένως, νὰ θεωρήσουμε μᾶλλον σὰν τυχαῖο τὸ γεγονός, ὅτι, σέ ἄρκετά σημεῖα τοῦ βιβλίου, ἀναφέρεται καὶ ἡ Ἑλλάδα. Ἀλλά καὶ σέ πολλά ἄλλα σημεῖα ὅπου ἡ ἀναφορά αὐτὴ δέν γίνεται ἄμεσα καὶ ὀνομαστικά, ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης θὰ ἀντιληφθεῖ, ὅτι ἔμμεσα γίνεται λόγος γιὰ προβλήματα τὰ ὅποια συναντᾷ στὴν καθημερινή ζωὴ του καί, ἴσως, τώρα, μέ τὴ βοήθεια καὶ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, θὰ καταφέρει νὰ διεισδύσει σέ μεγαλύτερο βάθος ἢ θὰ γνωρίσει καὶ ἄλλες πλευρὲς τοῦ μεγάλου θέματος τῆς εὐημερίας καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς.

Πραγματικά, γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, τὸ βιβλίο αὐτὸ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ὅσων ὁ συγγραφέας διαπιστώνει γιὰ τὸν τρόπο ζωῆς στίς καπιταλιστικές χῶρες, γιὰ τὴν περιβόητη «καταναλωτικὴ κοινωνία», ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς προβληματικῆς σχετικὰ μέ τὴν εὐημερία σοσιαλιστικοῦ τύπου. Κάθε καλοπροαίρετος ἀναγνώστης πού ζεῖ τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα, στὴν κριτικὴ τῆς λεγόμενης «καταναλωτικῆς κοινωνίας» (πού γίνεται στὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου), θὰ ἀναγνωρίσει, ὅπωςδήποτε, πολλές πτυχὲς τῶν ἀντιθέσεων πού χαρακτηρίζουν τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον του, ἰδιαίτερα, ὅπως αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν καθόλου στὴν ἀπομίμηση τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν «κέντρων» τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου ἀπὸ μιὰ χώρα πού βρίσκεται στὴν «περιφέρεια» αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Ταυτόχρονα, ὅμως, ὁ ἀναγνώστης πού, ἔτσι εἴτε ἀλλίως, δέν ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς πού ἐπιβάλλει τὸ ἰδιόμορφο καπιταλιστικὸ καθεστῶς στὴν Ἑλλάδα τοῦ... «ἀνήκωμεν εἰς τὴν Δύσιν» καὶ γι' αὐτὸ ἀναζητεῖ ἕναν ἄλλον, ἀνώτερο καὶ ἀνθρωπινότερο τρόπο ζωῆς, στὴν ἀνάλυση τοῦ Φέρεντς Κόσμα, πού ἀναφέρεται τόσο στὸ ἰδεῶδες τῆς σοσιαλιστικῆς εὐημερίας, ὅσο καὶ στὸν τωρινὸ ὑπαρκτὸ τρόπο ζωῆς στίς σοσιαλιστικές χῶρες (καί, φυσικά, ἰδιαίτερα στὴν Οὐγ-

γαρία), θά βρεῖ ἀπάντηση σέ πολλά οὐσιαστικά ἐρωτήματά του, λύση πολλῶν προβλημάτων, πού, ἴσως, τόν ἀπασχολοῦν θεωρητικά, ἰδεολογικά ἢ πρακτικά.

Ἀλλά, παράλληλα, θά ἀντιληφθεῖ, πώς δέν εἶναι καθόλου εὐκόλο τό ἱστορικό καθῆκον τῆς δημιουργίας ενός νέου πρότυπου σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, γι' αὐτό καί θά ὀπλιστεῖ τόσο μέ τήν ἀπαιτούμενη... «ὕπομονή» ἀπέναντι στίς πολλές ἀντιξοότητες τῆς ἱστορικῆς πορείας πρὸς τό πρότυπο αὐτό, ὅσο καί μέ ἐκείνη τήν ἐπαναστατική ὁρμή καί... «ἀνυπομονησία» πού προκύπτουν ἀπό τοὺς πρωτοφανέρωτους ὀρίζοντες πού διανοίγει γιὰ τόν ἄνθρωπο ἡ βαθμιαία οἰκοδόμηση τῆς εὐημερίας μέ σοσιαλιστικό τρόπο. Δέν πρόκειται, φυσικά, γιὰ... «ἔφοδο στὸν οὐρανό», ἀλλά, ὅπωςδῆποτε, πρόκειται γιὰ μιὰ ἱστορική ἐξέλιξη πού ὄχι μόνο προϋποθέτει, ἀλλὰ καί διασφαλίζει τήν ὁλόπλευρη ἀνάπτυξη ὅλων τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπινων ἀξιών καί ἱκανοτήτων τόσο τῶν αὐτόμων, ὅσο καί τῆς κοινωνικῆς ὁλότητας. Ἡ ἀνάληψη μεγάλων ἱστορικῶν καθηκόντων δέν ἀπαιτεῖ μόνο πρωτοφανεῖς προσπάθειες, ἀποφέρει καί πρωτοεῖδωτους καρπούς.

Ἀναφέραμε παραπάνω τὴν κατηγορία τῶν χωρῶν πού συγκροτοῦν τὴν «περιφέρεια» τοῦ σημερινοῦ κόσμου τῆς... «Δύσης». Σημειώνουμε, πώς, σχεδόν, παντοῦ, ὅπου ὁ συγγραφέας, ἀνάμεσα στίς ἄλλες χῶρες, ἀναφέρεται καί στὴν Ἑλλάδα (λ.χ., στίς σελίδες 86, 120 καί ἄλλοι), τὴν κατατάσσει δικαιολογημένα στὴν κατηγορία αὐτή, μιὰ καί στὸ σύγχρονο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα ὑπάρχουν μερικές ἀναπτυγμένες χῶρες (μετρημένες στὰ δάχτυλα), πού ἀπαρτίζουν τό λεγόμενο «κέντρο» τοῦ συστήματος αὐτοῦ, καί πολλές ἄλλες ἐξαρτημένες, πού σχηματίζουν τὴν ἀπαραίτητη, ἀλλὰ καί τόσο τρωτὴ «περιφέρειά» του. Τὴν κατάταξη αὐτή, ὁ συγγραφέας τὴν κάνει ὄχι μόνο μέ βάση τὰ ἀντικειμενικά στατιστικά κι ἄλλα κριτήρια, ἀλλὰ καί μέ βάση τίς προσωπικὲς παρατηρήσεις καί ἐμπειρίες του, μιὰ καί αὐτός (μαζί μέ τὴν οἰκογένειά του) εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς «προσκυνητές» τοῦ τόπου αὐτοῦ πού λέγεται Ἑλλάδα καί πού τὸν ἐπισκέπτεται — ὅπως μᾶς εἶπε — κάθε φορά πού βρίσκει εὐκαιρία ἢ δυνατότητα, καί μάλιστα μέ αὐξανόμενη εὐλάβεια καί ἀγάπη.

Ὁ λόγος του, λοιπόν, εἶναι λόγος γνώσης καί εὐλικρίνειας, τόσο ὅταν ἀναλύει τὰ κακῶς κείμενα στὴν «ἀντίπερα ὄχθη», ὅσο καί ὅταν μπῆγει τό νυστέρι του βαθιά στὰ δεδομένα τῆς «ἐδῶθε ὄχθης», δηλαδή, τῆς δικῆς του. Εἶναι ὁ Φέρεντς Κόσμα «δεδηλωμένος» μαρξιστής, ἀλλὰ, ἀκριβῶς γι' αὐτό,

καί αντικειμενικός, μέ τήν ἐπιστημονική ἔννοια τῆς λέξης. Τό βάθος τοῦ αὐτοκριτικοῦ πνεύματος φανερώνεται σέ ὅλη τή μελέτη του. Ἡ ἐπίγνωση τῆς ἀνωτερότητας τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς δέν ἀνέχεται «ὑπεράσπισή» του ἀπολογητικοῦ χαρακτήρα. Μιᾶ ἀνοιχτά καί θαρρετά παντοῦ ἔπου ἡ ἀνάλυση τό ἀπαιτεῖ. Σέ ὁρισμένα σημεῖα, μιᾶ μέ μιᾶ γλώσσα «ὠμή» γιά κάτι δηλητηριώδη «μανιτάρια», πού παρεμβάλλονται στόν ὑπαρκτό σοσιαλισμό, ὅπως εἶναι οἱ τάσεις γιά ἐπίδειξη, γιά ἀπόκτηση ὑλικοῦ κοινωνικοῦ «γοήτρου», γιά κερδοσκοπία, γιά μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, φθάνοντας μέχρι καί ἐκδηλώσεις παρασιτισμοῦ.

Καί ὅλα αὐτά, δέν τά ρίχνει στίς πλάτες τῆς «ἄλλης ὕψης», ἄν καί παίρνει στά σοβαρά τόσο τήν παλιά «κληρονομιά», ὅσο καί τήν τωρινή πίεση τοῦ λεγόμενου «δυτικοῦ» τρόπου ζωῆς. Δίπλα σ' αὐτό, μιᾶ καί γιά «ἐνδογενεῖς» πηγές τέτιων καρκινωμάτων, οἱ ὁποῖες, ὅμως, ἀποτελοῦν «φροῦτα» μιᾶς μεταβατικῆς ἱστορικῆς περιόδου, πού βαθμιαῖα ἀποβάλλονται (πρέπει νά ἀποβάλλονται) νομοτελειακά ἀπό τόν ὑγίη κορμό τοῦ συνεχῶς ἀναπτυσσόμενου σοσιαλισμοῦ. Γι' αὐτό, ὁ ἀναγνώστης συμμερίζεται τήν αἰσιοδοξία τοῦ συγγραφέα, τόσο ὅταν αὐτός δίνει ἐξουθενωτικά χτυπήματα στά μοιρολατρικά κλαψουρίσματα, σάν κι αὐτά πού κατὰ καιρούς «πλάσσαρε» στά τελευταῖα χρόνια ἡ περιλάλητη «Λέσχη τῆς Ρώμης», ὅσο καί ὅταν προσπαθεῖ νά μᾶς πείσει ὅτι εἶναι ἐφικτό τό πρότυπο εὐημερίας σοσιαλιστικοῦ τύπου, πού ἡ κατάκτησή του οὔτε αὐταπάτες, οὔτε φαντασιολόγο ρομανισμό προϋποθέτει.

Ἄς ἀνοίξουμε ἐδῶ μιᾶ παρένθεση. Ἐχουν γραφεῖ καί λεχθεῖ τόσα πολλά ἀπό τήν ἀστική προπαγάνδα γιά τό... «ἐνελεύθερο» καθεστώς τῶν χωρῶν τοῦ... «σιδηροῦ παραπετάσματος», ὥστε ἀκόμα καί σοβαροί, ἀλλά ἀπληροφόρητοι ἄνθρωποι νά δέχονται, ἴσως, μέ κάποια ἐπιφυλακτικότητα ἤ μέ ἕνα διακριτικό χαμόγελο ἀμφιβολίας τήν ἀλήθεια, πώς, ἀκριβῶς στίς χῶρες αὐτές, οἱ ἄνθρωποι εἶναι πραγματικά ἐλεύθεροι. Καί εἶναι πιό ἐλεύθεροι ἀπ' ὅποιαδήποτε ἄλλη χώρα πού ἀκόμα δέν πέρασε στό δρόμο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Καί αὐτό δέν ἐκφράζεται μόνο στήν πολιτική, τήν καλλιτεχνική καί τήν καθημερινή ζωή. Ἐκφράζεται καί στήν ἐπιστημονική δραστηριότητα. Καί ἰδιαίτερα σ' αὐτήν. Γνωρίζοντας τά πράγματα «ἀπ' τά μέσα», ὑπογραμμίζουμε μιᾶ ἀξιοζήλευτη πραγματικότητα, πού εἶναι ἄγνωστη σέ μεγάλο βαθμό στίς χῶρες τῆς Δύσης, γιατί τά μονοπωλιοποιημένα μέσα ἐνημέρωσης ἐκεῖ ἔχουν εἰδικευτεῖ στά ζητήματα ὅχι τῆς κατατόπισης, ἀλλά τῆς διαστρέ-

βλωσης τῆς ἀλήθειας. Καί ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὁ πραγματικά ἐλεύθερος καί γόνιμος ἄνεμος πού φυσᾷ στήν Οὐγγαρία κάνει ὄχι μόνο δυνατά, ἀλλά καί ἐνθαρρύνει τήν ἔρευνα, τό διάλογο, τή συζήτηση, τή διατύπωση τοῦ γραφοῦ καί ἄγραφου Λόγου. Θά 'λεγα, πώς, γιά ὅλα αὐτά, χρειάζεται μιὰ μόνο προϋπόθεση: ὁ Λόγος νά λέγεται σοβαρά καί νά παίρνεται στά σοβαρά. Καί λέμε μέ βεβαιότητα, ὅτι ὁ Φέρεντς Κόσμα ἔγραψε τήν ἐργασία του μέ ὅλη του τή σοβαρότητα, ἀλλά καί τό κοινό (ἐξειδικευμένο καί μή) τόν πῆρε, — ὅπως ἀναφέραμε, — ἐπίσης, στά σοβαρά.

Τό βάθος καί ἡ σοβαρότητα τῆς μελέτης αὐτῆς ἐκφράζεται, λοιπόν, ιδιότυπα στό ὅξυ πνεῦμα κοιτικῆς καί αὐτοκριτικῆς πού διέπει ὁλόκληρη τήν ἀνάλυση. Κριτική ἐνάντια σέ ὑτιδήποτε ἐμποδίζει τή διαμόρφωση τῆς εὐήμερίας σοσιαλιστικοῦ τύπου καί αὐτοκριτική γιά ὅλες τίς ἐλλείψεις, λάθη, θεωρητικές καί πρακτικές ἀδυναμίες καί ἀνεπάρκειες πού ἐκδηλώνονται σέ διάφορους τομεῖς.

Ὁ ἀναγνώστης, λοιπόν, ἔχει νά κερδίσει πολλά μέ τήν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ πολύ χρήσιμου βιβλίου. Σέ πολλές δέ περιπτώσεις, ἔχει νά ὠφεληθεῖ ὄχι μόνο ἀπό θεωρητική, ἀλλά καί ἀπό ἐντελῶς πρακτική πλευρά. Π.χ., στίς σελίδες 149—150, ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στήν «ἀποπροσωποποίηση» τῶν ἀνθρώπων στούς χώρους κατοικίας τους, τονίζοντας ὅτι... «στήν πρώτη γραμμῇ, τά ἐργοστάσια, οἱ τόποι ἐργασίας ἀποτελοῦν ἐργαστήρια σφυρηλάτησης τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, δεδομένου, ὅτι, ἐδῶ, τό ἄτομο ἀποπροσωποποιεῖται πολύ πιο λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στίς δῆθεν «κοινότητες» τῶν χώρων κατοικίας, γιατί, ἐδῶ, βρίσκει τούς συνεργάτες του, τούς φίλους του, τούς συνοδοιπόρους του, τούς ἀνθρώπους μέ τούς ὁποίους ἀπό κοινῶν δημιουργεῖ. Καί ἡ βαθιά αὐτή διαπίστωση ἔχει σημασία ἀπό τήν ἀποψη, λ.χ., τῆς σωστῆς ἀρχῆς πού ἀκολουθοῦν οἱ προσοδευτικές ὁργανώσεις, τά συνδικάτα κλπ., πού, κατὰ προτίμηση, ὁργανώνονται κατὰ τόπους ἐργασίας καί ὄχι κατὰ ἐπαγγελμα ἢ τόπο κατοικίας, χωρίς, βέβαια, ν' ἀποκλείεται καί μιὰ τέτια λύση.

Τόσο θεωρητική, ὅσο καί πρακτική σημασία ἔχει, ἐπίσης, ἡ διαπίστωση τοῦ συγγραφέα, ὅτι, στίς κεφαλαιοκρατικές χώρες, ὑπάρχει τεράστια διαφορά εἰσοδημάτων, ἐνῶ ἡ ὑπαρξη τῶν ὑψηλῶν εἰσοδημάτων τῆς κυρίαρχης τάξης κάνει πολύ πιο δύσκολη, ἀκόμα καί γιά τίς πιο ὠμές δικτατορίες τῆς ἀστικής τάξης, τήν ἀναχαίτιση τῆς δικαιολογημένης πίεσης πού προέρχεται «ἀπ' τά κάτω», ἀπ' τά στρώματα τῶν «πληβείων»,

για αύξηση τῶν πενιχρῶν ἀποδοχῶν τους. Καί σέ τέτιες συν-
θήκες, εἶναι ἀκόμα πιά δύσκολο νά «περάσουν» οἱ φλυαρίες,
πῶς, τάχα, ἀκριβῶς αὐτή ἡ πίεση «ἀπ' τά κάτω» προκαλεῖ
τόν πληθωρισμό (ἤ, ἔστω, ἀποτελεῖ ἕναν συντελεστή του),
ὅταν, σέ στιγμές καλπάζοντος πληθωρισμοῦ, παραφουσκώνουν
τά κέρδη τῶν ἐκμεταλλευτῶν, ἐνῶ ὁ παρασιτικός τρόπος ζωῆς
τῶν κυρίαρχων στρωμάτων δείχνει χλιδή καί πολυτέλεια, πού
εἶναι τόσο προκλητική, ὅσο καί ἀνόητη. Μιλώντας στή γλώσσα
τοῦ Φέρεντς Κόσμα, ὁ πληθωρισμός κάνει ἀκόμα πιά ἀντιδρα-
στική τήν κλίμακα τῶν τιμῶν στίς διάφορες κατηγορίες τῶν
ἀγαθῶν, ἔτσι, ὥστε οἱ πλούσιοι νά μποροῦν νά πραγματοποιοῦν
πρόσθετο ὄφελ, ος ἐνῶ οἱ φτωχοί νά ὑφίστανται πρόσθετες
ζημιές, «χάρη» στόν πληθωρισμό, χωρίς νά μιλοῦμε γιά τούς
τόσους ἄλλους «μοχλούς» πού διατηροῦν ἡ ἐπαξιάνουν τό
ὑψος τῆς καπιταλιστικῆς ἀδικίας.

Νομίζουμε, πῶς μποροῦμε νά κλείσουμε ἐδῶ τά λίγα «προ-
λεγόμενά» μας. Ἴσως, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη συμπλήρωση ἡ
ὑπογράμμιση τοῦ γεγονότος, ὅτι, σέ πολλά σημεία τῆς μελέ-
της, χρειάστηκε νά γίνουν ἀπό τό μεταφραστή συμπληρωματι-
κές παρατηρήσεις (μέ μορφή ὑποσημειώσεων ἢ προσθηκῶν),
μέ σκοπό τήν ἐπεξήγηση ὀρισμένων οὐγγρικῶν φράσεων, ἄλ-
λων ἐννοιῶν καί ὀρολογιῶν ἢ καί μερικῶν διατυπώσεων.
Ἐδῶ καί κεῖ, κάναμε καί μερικές συμπληρώσεις. Σάν συμπλη-
ρωματική πληροφόρηση τοῦ Ἑλλήνα ἀναγνώστη, εἶναι καί τό
«Παράρτημα» στατιστικῶν πινάκων, πού παραθέτουμε στό
τέλος τοῦ βιβλίου καί πού ἀναφέρονται, ἀναγκαστικά, μόνο σέ
ὀρισμένους σημαντικούς τομεῖς τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καί τοῦ
βιοτικῆς ἐπιπέδου στήν Οὐγγαρία. Τόσο οἱ παρατηρήσεις, ὅσο
καί οἱ συμπληρώσεις ἐγιναν ἐν γνώσει τοῦ συγγραφέα καί μέ
τήν πλήρη συγκατάθεσή του.

Γιάννης Σαμαρᾶς

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

στήν πρώτη έκδοση

Δέν είμαι κοινωνιολόγος, ούτε ειδικός για τά ζητήματα του επιπέδου ζωής. Ο τομέας τῶν ἐρευνῶν μου εἶναι ἡ παγκόσμια οἰκονομία, οἱ διεθνεῖς οἰκονομικές σχέσεις. Ἐκεῖνο πού δικαιολογεῖ, ἴσως, αὐτό τό «παραστράτημά» μου ἀπό τόν καθαυτό ἐπαγγελματικό τομέα μου εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ λειτουργία ὁλόκληρης τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας (καθώς καί ἡ ἰσχύς της στίς ξένες ἀγορές) ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ποιότητα τῆς πολιτικῆς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τό ἐπίπεδο ζωής. Καί ἡ ἐξάρτηση αὐτή εἶναι πολύ ἄμεση, ἀπ' ὅ,τι θά μπορούσε νά φανεῖ ἀπό πρώτη ματιά.

Ἀποτελεῖ πιά κοινοτοπία τό νά λέμε, πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ πιό σπουδαία παραγωγική δύναμη. Καί ὅμως, πίσω ἀπό κάθε διαδικασία οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, βρίσκεται ὁ ἴδιος ὁ παραγωγός, ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος, ἡ ὁμάδα ἀνθρώπων ἐργασίας, ἡ κοινωνία ὁλόκληρη, σάν ζωντανός ὀργανισμός. Καί ὄχι ἀπλῶς σάν «ἐργατική δύναμη», σάν παράγοντας τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι δυνατό νά σταθμιστεῖ μέ στατιστικό τρόπο, ἀλλά ὁ ἄνθρωπος μέ ὅλη τήν πολυσύνθετη ὑπαρξή του, ὁ ἄνθρωπος γέννημα-θρέμμα καί ταυτόχρονα καί δημιουργός, διαμορφωτής τοῦ φυσικοῖστορικοῦ περιβάλλοντός του.

Σέ τελευταία ἀνάλυση, οἱ κοινωνικά ὀργανωμένοι ἄνθρωποι ἀποφασίζουν μέ ποιό ρυθμό καί σέ ποιά κατεύθυνση θά ἀναπτύξουν τήν ἐθνική οἰκονομία, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν διαφόρων δεδομένων καί ὑποδειγμάτων, καθώς καί τῆς ἐνταίας θέλησῆς τους, πού διαμορφώνει τήν ἱστορία. Αὐτό πού οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν γιά τόν ἑαυτό τους σήμερα (ἡ τεχνική καί οἱ κοινωνικές σχέσεις τους) αὔριο θά μετατραπεῖ σέ σύστημα δεδομένων πού θά προσδιορίζει τίς δυνατότητές τους καί θά ἐπηρεάζει τίς ἐπιθυμίες τους.

Όταν, λοιπόν, ἓνα ἔθνος τάσσεται ὑπέρ τῆς σοσιαλιστικῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, ταυτόχρονα, τάσσεται καί ὑπέρ ἐνός ὀρισμένου τρόπου ζωῆς καί συμπεριφορᾶς, παρὰ τό γεγονός,

ὅτι, τή στιγμή τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀπόφασής του, δέν εἶναι ἀκόμα σέ θέση νά βλέπει καθαρά ὅλες τίς λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ τρόπου ζωῆς.

Ὁ σοσιαλισμός ἀρχίζει μέ τήν ἐξάλειψη τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας στά μέσα παραγωγῆς, μέ τήν ἐγκαθίδρυση τῆς ἐργατικῆς ἐξουσίας καί τήν εἰσαγωγή τῆς σχεδιασμένης οἰκονομίας. Ἀλλά μόνο τότε ὀλοκληρώνεται, ὅταν, μαζί μέ τά παραπάνω, διαμορφώνεται νομοτελειακά καί ἡ σοσιαλιστική κοινωνική συμπεριφορά καί τρόπος ζωῆς, σέ βαθμό πού νά ἀποτελεῖ σύστημα ἐντελῶς φυσικῶν ἀντιδράσεων τῶν ἀνθρώπων. Γιατί ἀκριβῶς αὐτός ὁ φυσικός τρόπος ζωῆς εἶναι δυνατό νά ἀντλήσει ἀπό τήν κοινωνία ἐκεῖνο τό πλεόνασμα τό ὅποιο ἀποτελεῖ καί τήν οὐσία τῆς ἀνωτερότητας τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπέναντι στίς προηγούμενες κοινωνίες. Τό πλεόνασμα αὐτό μόνον ἐν μέρει εἶναι ποσοτικό, καί ὄχι πρίν ἀπ' ὅλα ποσοτικό.

Ἡ ἐπανάσταση δέν ὁδηγεῖ μόνο σέ μιᾶ κοινωνία πιο παραγωγική ἀπό τίς ἄλλες, σπέρνει καί τό σπόρο μιᾶς κοινωνίας ἀνώτερης σέ ὅλους τούς τομεῖς. Αὐτό τό ποιοτικό πλεόνασμα βαθμιαῖα προσδίδει στή σοσιαλιστική κοινωνία τή δυνατότητα τέτιας ἐμφάνισης στήν παγκόσμια οἰκονομία, τέτιας ἀποτελεσματικότητάς της, ἡ ὁποία ἔχει σπουδαία σημασία ἀπό τήν ἀποψη τῆς διαμόρφωσης τῆς ἁμύλλας ἀνάμεσα στά δύο κοινωνικά συστήματα τῆς ἐποχῆς μας καί φυσικά καί ἀπό τήν ἀποψη τῶν οἰκονομικῶν πλεονεκτημάτων στίς διεθνεῖς ἀγορές.

Ἀκριβῶς, γιά ὅλα αὐτά, δέν νομίζω ὅτι ὑπερσέρομαι σέ... ξένα ἐδάφη ἀναπτύσσοντας ἐδῶ τή γνώμη μου γιά ὀρισμένα ζητήματα τῆς πολιτικῆς τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Πρωτεύων στόχος τῶν συλλογισμῶν μου εἶναι τό φῶτισμα μιᾶς ιδιότυπης «τριγωνικῆς» ἀλληλοσχέσης, τήν ὁποία θά μπορούσαμε νά τή συνοψίσουμε (γιά τήν ὥρα, ἀπλῶς σάν ἀφετηριακή σκέψη) ὡς ἐξῆς:

α) Ἡ βαθμιαία πραγματοποίηση τοῦ μοντέλου τῆς σοσιαλιστικῆς εὐημερίας προϋποθέτει τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς ἀντίστοιχης σ' αὐτές οἰκονομικῆς διάθρωσης. Ἐπομένως, ἡ εὐημερία σοσιαλιστικοῦ τύπου δέν μπορεί νά εἶναι ἀποτέλεσμα γενικά τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἀλλά τῆς προόδου πού συντελεῖται μέ *ιδιότυπο τρόπο*. Ἐπίσης, ἡ σοσιαλιστική εὐημερία δέν μπορεί νά εἶναι παθητικό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης, ἀλλά δραστήριος μέτοχός της. Ἀκριβῶς γι' αὐτό, ὅλες οἱ πτυχές τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς πού ἀποβλέπει στήν ἄνοδο τῆς σοσια-

λιστικής ευημερίας πρέπει να προγραμματίζονται στην ολότητά τους, σαν απαίτηση μιᾶς μορφῆς κοινωνικῆς ζωῆς σοσιαλιστικοῦ τύπου.

β) Χῶρες σάν τήν Ούγγαρία εἶναι ἀναγκασμένες νά διατηροῦν ἕνα διαρκῶς διευρυνόμενο δίχτυ διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων. Ἐνα κριτήριο τῆς ἐπιτυχοῦς ἐνταξῆς τῶν τέτοιων χωρῶν στό διεθνή καταμερισμό ἐργασίας ἀποτελοῦν ἐκεῖνα τά ὠφελήματα πού βραχυπρόθεσμα καί μισοπρόθεσμα παρέχει ὁ καταμερισμός αὐτός. Ὡστόσο, τό γενικότερο βάρόμετρο τῆς ἀποδοτικότητος τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων εἶναι τό κατά πόσο οἱ σχέσεις αὐτές ἀποτελοῦν συστατικό μέρος τῆς πολιτικῆς τοῦ σοσιαλιστικοῦ κράτους, πού ἀποβλέπει στή δημιουργία ἑνός ἀνώτερου τύπου τρόπου ζωῆς.

γ) Ἡ σοσιαλιστική οἰκονομική πολιτική ευημερίας, μέ τό χρόνο, μετατρέπεται σέ αὐτοὑποκινούμενη διαδικασία. Ὁ σοσιαλιστικός ἄνθρωπος, πού κάνει ζωὴ περιοχόμενου (καί γι' αὐτό πιά δημιουργική), ἀποτελεῖ τό κυριότερο «προϊόν» αὐτῆς τῆς πολιτικῆς. Αὐτό ἐπιφέρει ἐντ ατικότερη καί ἀποτελεσματικότερη ἄνοδο καί στόν τομέα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, πράγμα πού ἐπαυξάνει στό πολλαπλάσιο καί τό σύνολο τῶν πηγῶν προόδου πού περιέχονται στίς διεθνεῖς οἰκονομικές σχέσεις τῆς χώρας.

Ἡ κοινωνική ευημερία, ἡ οἰκονομική πρόοδος καί οἱ ἐπιτυχίες στή διεθνή ἀγορά εἶναι ἀλληλένδετοι καρποί τῆς συνεποῦς σοσιαλιστικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἡ ευημερία, ἡ πρόοδος καί ἡ διεθνὴς προβολή βρίσκονται σέ στενὴ ἀλληλουχία, τό ἕνα ἀποτελεῖ αἰτία, ἀλλά, ταυτόχρονα, καί αἰτιατό τοῦ ἄλλου. Μακροπρόθεσμα, ὅλα αὐτά δέν εἶναι δυνατὸ νά ἀΐζηθοῦν τό ἕνα δίχως τό ἄλλο ἢ τό ἕνα σέ βάρος τοῦ ἄλλου.

Ὁ συγγραφέας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

στή δεύτερη έκδοση

Τό βιβλίο «Ευήμερία μέ σοσιαλιστικό τρόπο» ἐκδόθηκε, γιά πρώτη φορά, πρὶν δυό χρόνια καί διαβάστηκε ἀπὸ πλατιοὺς κύκλους. Αὐτό δείχνει, πὼς δέν ἦταν ἄχρηστη ἡ «ἐκδρομή» ποὺ ἔκανα σ' αὐτό τὸν τομέα, ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν καθ' αὐτό ἐπαγγελματική μου ἐργασία. Ἰσως, δέν κατάφερα νά δώσω ἓνα συνθετικό σύστημα σχετικὰ μέ τό τί ἀκριβῶς εἶναι, τέλος πάντων, ἡ διάρθρωση ευήμερίας ποὺ ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, — αὐτό δέν θά μπορούσα νά τό κάνω οὔτε καί τώρα, — ὥστόσο, ἔθιξα προβλήματα πραγματικά καί ἴσως νά μή χάραξα λαθεμένα τὴν κατεύθυνση τῆς παραπέρα πορείας.

Ἐνα μέρος τῶν ἀναγνωστῶν — ἰδίως, οἱ συνάδελφοι οἰκονομολόγοι — ἀπὸ τότε σημείωσε ἐπανειλημμένα, πὼς τό ζήτημα τό ἐξέτασα χονδρικά, ἐνῶ, ἂν ἤμουν μپασμένος καλύτερα στίς λεπτομέρειες τῆς πολιτικῆς τιμῶν, μισθῶν καί ἐργατικῆς δύναμης, τότε, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος θά ἦταν πῶς ἀναλυτική. Ἡ παρατήρηση εἶναι, κατὰ πάσα πιθανότητα, σωστή. Ὅταν κανεῖς «ἐκδράμει» πέρα ἀπὸ τά σύνορα τοῦ κύκλου εἰδίκευσής του, τότε, ἄθελά του, πέφτει σέ ἀμαρτήματα. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, καί κατὰ τὴν προετοιμασία τῆς δευτέρης ἐκδοσης, ἄφησα ἄθικτο τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, γιατί θεωρῶ, πὼς ἡ ἐξέταση, ἔστω καί σέ χονδρὲς γραμμές, ἔχει τό νόημά της. Ἀλλωστε, πρόκειται γιά τό καθήκον τῆς διαμόρφωσης τῆς οικονομικῆς βάσης καί τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, στό ὁποῖο ἔχει νά προσφέρει κάτι ὁ καθένας μας, καί ὄχι μόνο οἱ εἰδικοί οἰκονομολόγοι. Τό παρόν βιβλιαράκι δέν ἔχει ἀξιώσεις μονογραφίας οικονομικῆς πολιτικῆς, περιλαμβάνει τυπωμένες σχέψεις τοῦ συγγραφέα γιά ἓνα ζήτημα κοσμοαντίληψης γιά τό ὁποῖο ὅλοι πρέπει νά πούμε τὴ γνώμη μας, ὅλοι ὅσοι ζοῦμε τὴ σημερινή σοσιαλιστικὴ ζωὴ μας καί ἐνδιαφερόμαστε γιά τό δυνάμωμα τῶν σοσιαλιστικῶν γνωρισμάτων αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Καί όμως, τό τελευταῖο κεφάλαιο τό ξαναδούλεψα, ὄχι μέ σκοπό τό διόρθωμά του, ἀλλά τή διεύρυνσή του. Γιά νά ἐξηγήσω λεπτομερέστερα, πώς τό πρότυπο εὐημερίας τῆς κοινωνίας βρίσκεται σέ στενή ἀλληλοσχέση μέ τήν πρόοδο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, μέ τήν ἔννοια, ὅτι τό πρότυπο εὐημερίας λογαριάζεται ἅμεσα σάν παραγωγική δύναμη, γιατί φέρνει στήν ἐπιφάνεια ὅλες ἐκεῖνες τίς ἀνθρώπινες ἀξίες καί δυνάμεις πού ἐνυπάρχουν στήν κοινωνία, στά ἄτομα καί στίς κοινότητες τῶν ἀνθρώπων.

Θεωρῶ, ὅτι ἡ σοσιαλιστική κοινωνία τότε ἐκπληρώνει τήν ἱστορική ἀποστολή της, ὅταν εἶναι ἱκανή ν' ἀπελευθερώσει αὐτές τίς μαζικές δυνάμεις. "Ο,τι σημαίνει γιά τήν τεχνική ἢ χρησιμοποίηση τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας, τό ἴδιο σημαίνει γιά τήν κοινωνία ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἐνέργειας τῶν ἀνθρώπων μαζῶν, πού συντελεῖται μέ τή βοήθεια τῶν σοσιαλιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Παίρνοντας ὑπόψη, ὅτι ὁ σοσιαλισμός νίκησε σέ σχετικά φτωχά κράτη, προσπάθησα νά περιγράψω, σάν θέση καί ἀντίθεση, τίς ἀχόλουθες δυό μεθόδους, πού εἶναι καί οἱ πύο προσιτές γιά τόν παραδοσιακό τρόπο σκέψης, καί πού, στηριζόμενος στό παράδειγμα τοῦ Λαφονταίν, τίς ἀντιπαράθεσα μέ τρόπο πού θυμίζει τήν ἀντιπαράθεση τοῦ «τζίτζικα» καί τοῦ «μέρμηγκα». Ἡ μιᾷ μέθοδος εἶναι αὐτή πού ἀπειλεῖ ἡ τείνει νά ξεπεράσει τίς δυνατότητες τῆς παραγωγικότητας καί πού, συνήθως, τή χρησιμοποιοῦμε γιά νά ὑποκινήσουμε περισσότερη παραγωγή — ἰδιαίτερα, τότε, ὅταν αἰσθανόμαστε, πώς ἡ οικονομική ἰσορροπία εἶναι ἐν τάξει. Ἡ ἄλλη μέθοδος εἶναι ἡ κατανάλωση, πού μένει πολὺ πίσω ἀπ' τό ἐπίπεδο τῆς παραγωγικότητας, ὅταν, μέ σκοπό τήν πραγματοποίηση γρήγορων ρυθμῶν οικονομικῆς ἀνάπτυξης, προσπαθοῦμε νά ἐξασφαλίσουμε τά ὑλικά μέσα γιά τίς ἀναγκαῖες ἐπενδύσεις.

Ἱστορικά, πύο ἐπικίνδυνη μέθοδος ἀποδείχθηκε ἡ δεύτερη, γιατί ἡ συγκέντρωση τῶν τρόπων λήψης ἀποφάσεων καί τῶν χρηματικῶν μέσων, καθῶς καί ἡ ἀναμφίβολη ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς συνείδησης μέσα στό σοσιαλιστικό μας περιβάλλον, ὅλα αὐτά αὐξάνουν τήν ὀρεξη γιά χρήση — καί, σέ χειρότερη περίπτωση, γιά κατάχρηση — τῆς μεθόδου αὐτῆς. Στό διευρυμένο τελευταῖο κεφάλαιο (τίτλος: «Ἡ κοινωνική εὐημερία σάν παραγωγική δύναμη»), προσπάθησα νά ἀποδείξω, πώς καί οἱ δυό μέθοδοι εἶναι ἀποτελεσματικές μόνο βραχυπρόθεσμα. Μακροπρόθεσμα, τόσο τά κίνητρα, ὅσο καί ἡ μεγάλη ἱκανότητα συσώρευσης ἐξαρτῶνται ἀπό τή διάρθρωση τῆς

σωστής ευημερίας, πού σπρώχνει προς όρθολογική κατεύθυνση τήν ανάπτυξη τῆς ἐνέργειας τοῦ πληθυσμοῦ καί, ταυτόχρονα, διαχειρίζεται, ἐπίσης, όρθολογικά τά παραγόμενα ἀγαθά.

Βουδαπέστη, Ἰούλης 1978

Φέρεντς Κόσμα

Ι. ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ

1. Βαθμός ανάπτυξης και κατανάλωσης

Τό πόσο είναι δυνατό να καταναλώνει κατά μέσο όρο ο κάθε κάτοικος μιας χώρας καθορίζεται από τους εξής παράγοντες :

1. 'Από τό βαθμό οικονομικής ανάπτυξης τής χώρας (έδω, χάριν ευκολίας, έννοοῦμε τό επίπεδο τής παραγωγικότητας τής κοινωνικής εργασίας, καθώς και τό μέγεθος του σωρευμένου έθνικοῦ πλούτου).
2. 'Από τό βαθμό αποδοτικότητας τής ένταξης τής χώρας στό διεθνή καταμερισμό εργασίας.
3. 'Από τήν ποιότητα τής οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής. Έδω έννοοῦμε τίς αποφάσεις πού άφορούν τούς ρυθμούς ανάπτυξης, τό μέγεθος τής συσσώρευσης και τή διαμόρφωση τής διάρθρωσης τής παραγωγής, έννοοῦμε, σέ συνέχεια, τόν τρόπο εφαρμογής τών κινήτρων στόν οικονομικό τομέα, καθώς και τόν επηρεασμό του τρόπου σκέψης και συλλογισμών.
4. 'Από τό βαθμό πού τό ισοζύγιο πληρωμών αποκλίνει από τά μεγέθη εκείνα πού θεωροῦνται ως κανονικά. "Αν σέ μία χώρα εισρέουν εισοδήματα, χωρίς αυτά να άντισταθμίζονται για τήν ώρα μέ άνάλογες πληρωμές (αυτό συμβαίνει λ.χ. όταν ή χώρα παίρνει έξωτερικά δάνεια, ή αγοράζει έμπορεύματα στό έξωτερικό, χωρίς να υπάρχει άνάγκη άμεσης άντισταθμισής τους μέ εξαγωγές, ή μεταφέρει τά κέρδη και τούς τόκους τών κεφαλαίων πού έχει τοποθετήσει σέ άλλες χώρες, ή, τέλος, λαμβάνει βοήθεια), τότε, ή χρήση άγαθών στή χώρα αυτή είναι δυνατό να υπερβεί τό μέγεθος τής εγγώριας παραγωγής άγαθών. Καί όχι μόνο ή χρήση, αλλά και ή κατανάλωση μπορεί να είναι μεγαλύτερη από τή ντόπια παραγωγή. 'Αλλά άποτελεί έντελώς άσκοπη πολιτική ή αγορά καταναλωτικών άγαθών σέ ξένες αγορές από δά-

νεια πού συνάπτονται στό έξωτερικό. Ἡ τέτια λήψη δανείων πού συνάπτονται δέν διευρύνει τό παραγωγικό δυναμικό τῆς χώρας, ἐνῶ, στό μέλλον, θά χρειαστεῖ νά ἀποπληρωθοῦν τά ξένα δάνεια (μαζί μέ τούς τόκους), σέ βάρος τῆς ἐγχώριας χρήσης, καί, κατά κανόνα, καί σέ βάρος τῆς κατανάλωσης. Ὄταν μιά χώρα ἐπιφορτίζεται μέ τέτιες διεθνεῖς ὑποχρεώσεις πληρωμῶν, πού δέν συνεπάγονται ἄμεσες εἰσαγωγές (ἀποσβέσεις δανείων, καταβολή τόκων, τοποθέτηση κεφαλαίων στό έξωτερικό, παροχή βοήθειας σέ ἄλλες χώρες κλπ.), τότε, στό δοσμένο χρονικό διάστημα, ἀφαιροῦνται ὑλικά μέσα ἀπό τήν ἐγχώρια χρήση, κυρίως, ἀπ' τήν κατανάλωση. Στήν περίπτωση αὐτή, ἡ ἀναβάλλεται ἡ ἄνοδος τοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ τό ἐπίπεδο αὐτό μειώνεται σέ σχέση μέ τό βαθμό παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας.

5. Τέλος, ἀπό διάφορους ἄλλους παράγοντες, ὅπως εἶναι τό ἐπίπεδο τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν, ἡ τό μέγεθος ἄλλου εἶδους ἐκτάκτων ἐξόδων, ἡ ζημιῶν, ὅπως εἶναι οἱ φυσικές καταστροφές, οἱ συνέπειες ἐνός πολέμου, οἱ δαπάνες γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Αὐτοί οἱ πέντε συντελεστές ἀπό κοινοῦ προσδιορίζουν ἐκεῖνο τό μέγεθος τῶν ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν πού θά μπορούσε νά καταναλώσει, κατά μέσο ὄρο, ὁ κάθε κάτοικος τῆς χώρας. Ὅσο πιο ὑψηλός εἶναι ὁ βαθμός παραγωγικότητας τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, τόσο πιο ὑψηλή μπορεῖ νά εἶναι ἡ κατά κεφαλή κατανάλωση (ἐφόσον, βέβαια, οἱ ὑπόλοιποι ὄροι εἶναι ἀμετάβλητοι). Ὅσο πιο πολλὰ χρόνια διαρκεῖ ὁ ὑψηλός βαθμός παραγωγικότητας, τόσο πιο μεγάλος εἶναι ὁ ἐθνικός πλοῦτος πού βρίσκειται στή διάθεση τῶν δοσμένων, ζωντανῶν ἀνθρώπων γενεῶν, πλοῦτος (λόγου χάρι: ἀριθμός κατοικιῶν, ὑποδομή συγκοινωνιακή, ἐκπαιδευτική καί, γενικά, προϋποθέσεις ζωῆς), πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά καταναλωτικούς σκοπούς.

Παρακάτω, ὅσο πιο ἐπιτυχής καί ὀρθολογική εἶναι ἡ ἐνταξή τῆς χώρας στό διεθνή καταμερισμό ἐργασίας, τόσο πιο πολύ εἶναι δυνατό νά χρησιμοποιηθοῦν ἀποτελεσματικότερα οἱ ἐγχώριες παραγωγικές δυνάμεις. Ἔτσι, οἱ διεθνεῖς οἰκονομικές σχέσεις δροῦν σάν συμπληρωματικοί συντελεστές τῆς ἐγχώριας ἀνάπτυξης. Ὅσο πιο λιγότερη εἶναι ἡ ὀργάνωση ὁλόκληρης τῆς οἰκονομίας, οἱ διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων, ἡ πληροφόρηση τοῦ πληθυσμοῦ καί ὁ ἐπηρεασμός τῆς δραστηριότητάς του,

τόσο πιά εὐνοϊκές θά εἶναι οἱ προϋποθέσεις ἀξιοποίησης τῶν φυσικῶν πηγῶν, τοῦ σωρευμένου ἐθνικοῦ ὑλικοῦ καί πνευματικοῦ πλούτου. Τέλος, ὅσο πιά λιγότερο εἰσόδημα εἶναι ὑποχρεωμένη νά ξοδεύει ἡ χώρα σέ τομεῖς πού ἀποδίδουν μόνο μακροπρόθεσμα (ἢ καί καθόλου) ἢ σέ ἀντικατάσταση καταστραφέντων ἀγαθῶν, τόσο μεγαλύτερη μπορεῖ νά εἶναι ἡ τρέχουσα κατανάλωση, καθὼς καί οἱ ἐπενδύσεις πού ἐδραιώνουν τή μελλοντική αὔξηση τῆς κατανάλωσης.

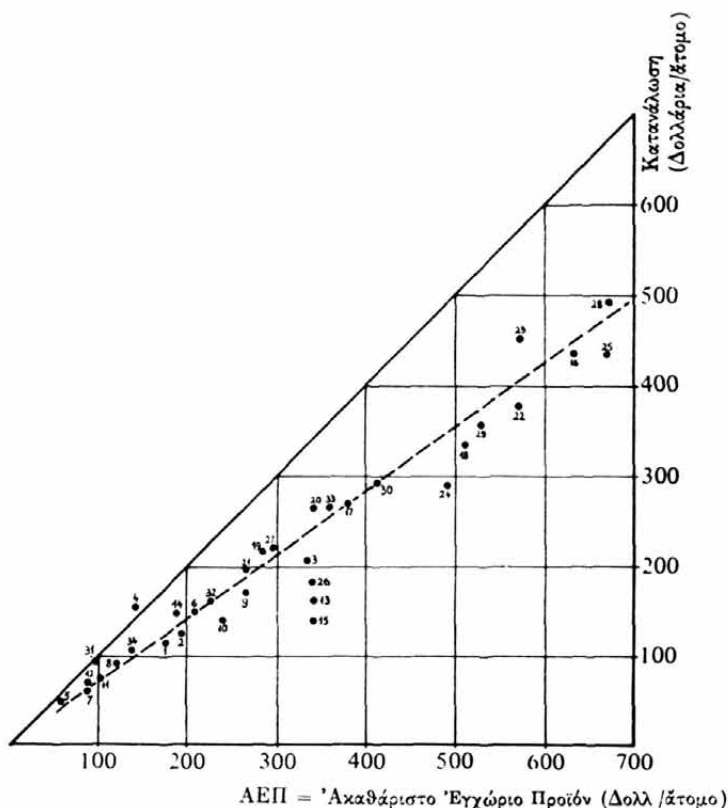
Ἀπό τήν ἀποψη τῆς διασφάλισης τῆς εὐημερίας, ἰδεώδης θεωρεῖται ἡ κατάσταση ἐκείνης τῆς χώρας πού ἔχει πληθώρα φυσικῶν ἀγαθῶν (καί ἡ ἐξόρυξή τους εἶναι σχετικά οἰκονομική), πού διαθέτει ἀπό χρόνια δημιουργημένους καί συστηματοποιημένους μηχανισμούς παραγωγῆς, ὑψηλή παραγωγικότητα, πού ἐφαρμόζει προχωρημένες μέθοδοις προγραμματισμοῦ τῆς οἰκονομίας, πού ἔχει ἄρτια ὑποδομή, πού δέν ἔχει στρατιωτικές δαπάνες, ὅπου εἶναι τόσο γρήγορη ἡ τεχνική πρόοδος τῆς βιομηχανίας παραγωγῆς μέσων παραγωγῆς, ὥστε τό μέρος τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος πού διατίθεται γιά τήν ὑποκατάσταση τῶν παλαιωμένων καί ἀποσβεσμένων κεφαλαίουχικῶν ἀγαθῶν νά ἐξασφαλίζει τοὺς ἀναγκαίους ρυθμούς αὔξησής τῆς ἀναπαραγωγῆς. Καί πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἡ χώρα αὐτή διά μέσου τῶν διεθνῶν ἀνταλλαγῶν ἀπολαμβάνει καί συγκριτικά ὠφέλη.

Ἄν θεωρήσουμε πῶς οἱ Ἑνωμένες Πολιτεῖς Ἀμερικῆς πέτυχαν τό ὑψηλότερο ἐπίπεδο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς μας, δηλαδή, ἂν πάρουμε σάν βάση τήν ἀμερικανική παραγωγικότητα ἐργασίας, τή σώρευση ἐθνικοῦ πλούτου, τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου κλπ. τότε, τό «ἰδεῶδες» ὕψος κατανάλωσης (γιά τό ὅποιο ἐδῶ μιλοῦμε) πρὶν 7—8 χρόνια ἦταν περίπου 3.800—4.000 δολλάρια κατά κάτοικο. Αὐτό ἦταν τότε κάπου 4,5 φορές μεγαλύτερο ἀπό τόν μέσο ὅρο τοῦ τοτινοῦ οὐγγρικοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης. (Τονίζω ὅτι οἱ ὑπολογισμοί ἐδῶ στηρίζονται στήν ὑπόθεση ὅτι λείπουν ἐντελῶς οἱ στρατιωτικές δαπάνες, ἡ παροχή βοθητικῶν κλπ., καθὼς ἐπίσης καί στήν ὑπόθεση πῶς ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη προέρχεται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τήν ἄνοδο τοῦ τεχνικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀνανεωμένων παραγωγικῶν ἐγκαταστάσεων).

Ὡστόσο, ἓνα τέτιο «ἰδεῶδες» ἐπίπεδο κατανάλωσης εἶναι ἀδιανόητο στίς σημερινές συνθῆκες. Πρῶτα-πρῶτα, ἡ κατανάλωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀμερικανικοῦ πληθυσμοῦ βρίσκεται πολύ πιά κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο αὐτό. Τό πραγματικό ἐπίπεδο πρὶν

Σχήμα 1|α

Σχέση ανάμεσα στην παραγωγικότητα της εργασίας
και τό επίπεδο κατανάλωσης
(Αναπτυσσόμενες χώρες, δεύτερο μισό
τῆς δεκαετίας τοῦ 1960)

7—8 χρόνια κυμαίνονταν γύρω στὰ 2.700—2.800 δολλάρια (καί ἦταν τότε κάπου 3,3 φορές μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ οὐγγρικό ἐπίπεδο). Τὰ πραγματικά ἐπίπεδα κατανάλωσης, ὅμως, διαφέρουν σημαντικά ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα παραγωγικότητας, πρὶν ἀπ' ὅλα, γιατί κατὰ χώρα διαφέρουν τὰ ποσοστά συσσώρευσης.

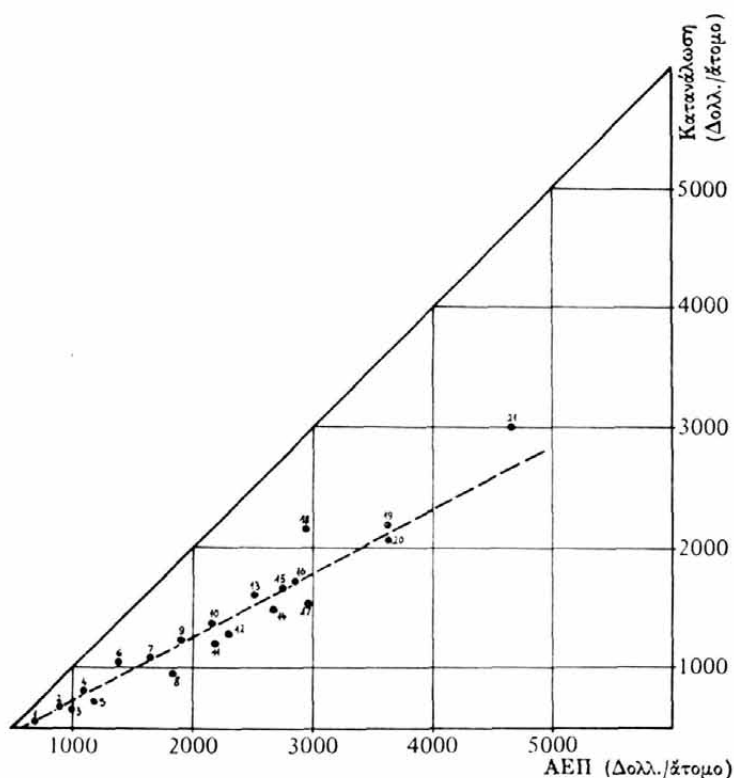
Όστόσο, όπως δείχνουν καθαρά τὰ σχήματα 1/α και 1/β, (σελ. 20 και 22) υπάρχει ευθεία και στενή αναλογία ανάμεσα στο επίπεδο τῆς παραγωγικότητας τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας μιᾶς χώρας και τὸ μέγεθος τοῦ καταναλώσιμου προϊόντος πρὸς ἀντιστοιχεί σὲ κάθε κάτοικο.

Χῶρες:

1. Καμερούν	1968	18. Κόστα Ρίκα	1969
2. Αἴγυπτος	1968	19. Σαλβαντόρ	1969
3. Ἑλεφαντ.	1969	20. Γουατεμάλα	1969
4. Λεσσότο	1969	21. Ὀνδούρα	1969
5. Μαλαβί	1969	22. Ἰαμαϊκή	1969
6. Μαρόκκο	1969	23. Μεξικό	1968
7. Νιγηρία	1965	24. Νικαράγουα	1969
8. Σ. Λεόνε	1968	25. Παναμάς	1969
9. Ν. Ρωδεσία	1969	26. Παραγουάη	1969
10. Τυνησία	1969	27. Περού	1969
11. Τανζανία	1969	28. Ούραγουάη	1968
12. Ζαΐρ	1968	29. Λίβανος	1968
13. Ζάμπια	1969	30. Τουρκία	1969
14. Βολιβία	1969	31. Ἰνδονησία	1969
15. Βραζιλία	1968	32. Ν. Κορέα	1969
16. Χιλή	1969	33. Φιλιππίνες	1969
17. Κολομβία	1969	34. Πακιστάν	1967

Σχήμα 1/β

Σχέση ανάμεσα στην παραγωγικότητα της εργασίας
και τό επίπεδο κατανάλωσης
(Αναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες, 1969)

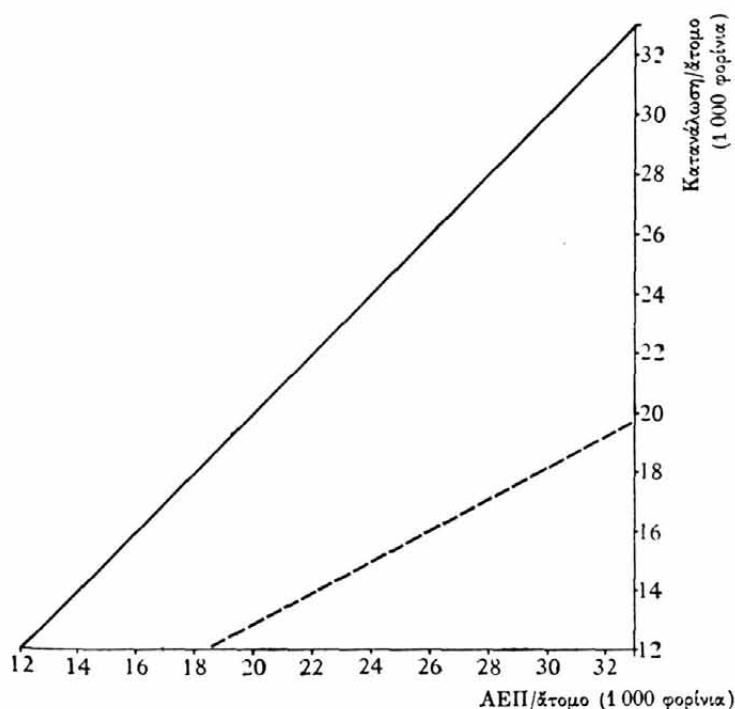
Χώρες

1. Πορτογαλία	8. Ίαπωνία	15. Αυστραλία
2. Κύπρος	9. Αυστρία	16. Γαλλία
3. Ίσπανία	10. Άγγλία	17. Δανία
4. Άργεντινή	11. Φινλανδία	18. Έλβετία
5. Βενεζουέλα	12. Όλλανδία	19. Καναδάς
6. Ίρλανδία	13. Βέλγιο	20. Σουηδία
7. Ίταλία	14. Δ. Γερμανία	21. ΗΠΑ

Τό σχῆμα 1/γ ἀφορᾷ τήν Ούγγαρία στή χρονολογική σειρά ἀπό τό 1960 ὡς τό 1970. Καί ἡ περίπτωση χρονικῆς ἐξέτασης ἐπιβεβαιώνει καί συμπληρώνει τή θέση πού διατυπώσαμε παραπάνω. Ὅτι, δηλαδή, ἡ δυνατότητα τῆς αὐξησης τοῦ ὄγκου κατανάλωσης πού ἀντιστοιχεῖ σέ κάθε κάτοικο τῆς χώρας ἐξαρτᾶται σέ εὐθεία ἀναλογία ἀπό τή δυναμικότητα αὐξησης τῆς παραγωγικότητας τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας.

Σχῆμα 1/γ

Σχέση ἀνάμεσα στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας
καί τό ἐπίπεδο κατανάλωσης
(Ούγγαρία, 1960—1971)

Ἄλλὰ ἡ ἐξήγηση τῆς παραπάνω θέσης μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τῆς σχέσης πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν εὐημερία καὶ τὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης μιᾶς χώρας στὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν εὐημερία.

2. Ἀνάπτυξη καὶ κατανάλωση

Ὁ βαθμὸς ἀνάπτυξης πάντα ἀποτελεῖ μιὰ «στιγμιαία φωτογράφιση» τῆς διαδικασίας ἀνάπτυξης. Εἶναι, δηλαδὴ, μιὰ στατική κατάσταση, ἡ ὁποία, αὐτὴ καθαυτὴ, δὲν λέει καὶ τόσα πολλά, μιὰ καὶ μόλις ὑπολογιστεῖ καὶ σταθμιστεῖ, κατὰ κανόνα, καθίσταται ἤδη ξεπερασμένη. Ἡ διαδικασία ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας σημαίνει, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἐξάπλωση ἢ ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς καὶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἄνοδο τῆς ἀποδοτικότητάς της.

Ἄν ἡ ἄνοδος τῆς παραγωγῆς προέρχεται ἀπλῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὴν ἀπορρόφιση νέων ἐργατικῶν χεριῶν στὴν οἰκονομία (π.χ., ὅταν αὐξάνεται τὸ ποσοστὸ τοῦ ἱκανοῦ γιὰ ἐργασία πληθυσμοῦ ἢ ὅταν περνοῦν στὴν παραγωγὴ ξένοι ἐργάτες, μετανάστες κλπ.) τότε, ἀπλῶς, μέ τὴν αὐξηση τοῦ ὅγκου ἐργασίας καὶ ἐφόσον οἱ ὑπόλοιποι παράγοντες παραμένουν ἀμετάβλητοι, οἱ δείκτες πού ἐκφράζουν τὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας δὲν ἀλλάζουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη βαθμίδα τῆς παραγωγῆς.

Ἄν ὅμως πραγματοποιοῦνται ἀνακατατάξεις μέσα στὴν οἰκονομία (δεύτερη βαθμίδα αὐξησης τῆς παραγωγῆς), ὅταν, λ.χ., ἐξαλείφεται ἡ ἀνεργία, ἀνεβαίνει τὸ ποσοστὸ τοῦ οἰκονομικά ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ (αὐτὸ συντελεῖται στὴν περίπτωση πού ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων πού περνᾷ στὴν παραγωγὴ ξεπερνᾷ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργαζομένων πού περνᾷ στὴ σύνταξη, ἢ στὴν περίπτωση πού οἱ γυναῖκες πού εἶναι νοικοκυρές πιάσουν δουλιὰ), ἢ ὅταν μεταφέρεται ἡ ἐργατικὴ δύναμη ἀπὸ κλάδους μέ χαμηλὸ ἐπίπεδο παραγωγικότητος σὲ κλάδους μέ ὑψηλὴ ἀποδοτικότητα (π.χ., ἡ μεταφορὰ ἐργατικῶν χεριῶν ἀπὸ τὴ μὴ μηχανοποιημένη ἀγροτικὴ παραγωγὴ στὴ μεγάλη βιομηχανία), τότε, ὁ δείκτης τῆς κατὰ κεφαλὴ παραγωγῆς ἀνεβαίνει, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση πού ἡ παραγωγικότητα κάθε ἐργαζόμενου στοὺς διάφορους δοσμένους κλάδους παραμένει ἀμετάβλητη. Στίς εὐρωπαϊκὲς σοσιαλιστικὲς χώρες, στὸ ἀρχικὸ στάδιο τῆς ἐκβιομηχάνισης, ἡ ἄνοδος τοῦ ἐπιπέδου ἀνάπτυξης προέρχονταν, κατὰ κύριο λόγο, ἀπὸ τοὺς παραπάνω παράγοντες, πού

ἐδῶ συνολικά τούς ὀνομάσαμε δεύτερη βαθμίδα αὐξησης τῆς παραγωγῆς.

Ἀνάμεσα στίς δύο βαθμίδες αὐξησης τῆς παραγωγῆς (αὐξηση τοῦ ποσοῦ ἐργασίας ἢ ἀλλαγὴ τῆς διάρθρωσής της, ἔτσι, καί τῆς παραγωγικότητάς της), ἡ πτώση κρίνεται, ἀκόμα καί σέ ἐπίπεδο ἐθνικῆς οἰκονομίας, καθαρά ἐπεκτατική μέθοδος. Στήν περίπτωση ὅμως πού μεταφέρονται ἐργάτες ἀπό κλάδους μέ χαμηλή παραγωγικότητα σέ κλάδους ὑψηλότερης παραγωγικότητας, τότε, ναί μέν κατά κλάδο δέν σημειώνεται ἄνοδος τῆς παραγωγικότητας, παρά μόνο ποσοτική ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς, σέ ἐπίπεδο λαϊκῆς οἰκονομίας, ὅμως, ἀλλάζει τό μέσο ποσοστό τῆς παραγωγικότητας. Ἄν ἡ ἀνακατάταξη τῆς ἐργατικῆς δύναμης συνδυάζεται μέ τή μαζική μηχανοποίηση στούς κλάδους πού «ἐφοδιάζουν» ἄλλους τομεῖς μέ ἐργατική δύναμη (ὅπως εἶναι ἡ ἀγροτική οἰκονομία, ἡ βιοτεχνία, οἱ διάφορες μαζικές ὑπηρεσίες, οἱ οἰκιακές δουλιές κλπ.), τότε ἡ τεχνική πού εἰσάγεται στή θέση τῆς ἀπερχόμενης ἐργατικῆς δύναμης στούς ἐν λόγω κλάδους ἀνεβάζει σέ μεγάλο βαθμό τήν ἀποδοτικότητα τῆς ἐργασίας, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ἡ κατά ἐργαζόμενο ἀξία τῆς παραγωγῆς δέν αὐξάνει σημαντικά σέ κείνους τούς κλάδους ὅπου κατευθύνεται ἡ ἀπελευθερωνόμενη ἐργατική δύναμη, κυρίως, λόγω τοῦ ὅτι αὐτή δέν διαθίκεται τήν ἀπαιτούμενη γιά τούς κλάδους αὐτοὺς ἐπαγγελματική κατάρτιση ἢ τήν ἀναγκαῖα ὀργανωτική πείρα.

Ἐπομένως, οἱ προσπάθειες πού ἀποσκοποῦν στή μεταφορά τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀπό τούς κλάδους μέ χαμηλή παραγωγικότητα σέ κλάδους ὑψηλότερης ἀποδοτικότητας, ἀνεβάζει τή γενικότερη παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, καί αὐτό, ὅχι μόνο γιατί ἀλλάζει ἡ διάρθρωση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά καί γιατί μηχανοποιοῦνται οἱ κλάδοι ἐκεῖνοι ἀπ' ὅπου ἀποχωρεῖ σημαντικό μέρος τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Ἡ ἐπόμενη, τρίτη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ αὐξηση τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ στούς διάφορους τόπους δουλιᾶς καί μέσω αὐτοῦ τό γενικό ἀνέβασμα τῆς παραγωγικότητας τῆς ζωντανῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία συντελεῖται μέ τήν ἀπλή καί σύνθετη μηχανοποίηση, τήν αὐτοματοποίηση κλπ. Στήν περίπτωση αὐτή, ἡ κοινωνία θέτει στή διάθεση κάθε ἐργαζόμενου μεγάλο ὄγκο «νεκρᾶς ἐργασίας» (μέσων παραγωγῆς). Ἡ ζωντανή ἐργασία γίνεται ἀκόμα πιο παραγωγική, δίνοντας στά χέρια τῶν ἐργαζομένων μέσα πού παράχθηκαν μέν στό παρελθόν, ἀλλά ἀναμφίβολα ἐπαυξάνουν τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἐργασίας τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος.

Έτσι, αποτέλεσμα αυτού του τεχνικού εξοπλισμού θα είναι η αύξηση της καθαρής αξίας της παραγωγής ανά εργαζόμενο, ή αύξηση, δηλαδή, του βαθμού ανάπτυξης της οικονομίας και μάλιστα όχι διά μέσου της αύξησης του αριθμού των εργατικών χεριών ή της αναδιάρθρωσης της εργατικής δύναμης, αλλά διά μέσου της ανόδου της παραγωγικότητας κάθε τόπου εργασίας.

Παρ' όλα αυτά, όμως, δεν είναι σίγουρο ότι η μέθοδος αυτή, σέ πανκοινωνική κλίμακα, μπορεί να οδηγήσει στην άμεση και ποσοτικά εκφραζόμενη άνοδο της αποδοτικότητας της εργασίας. "Ας πάρουμε ένα απλοποιημένο παράδειγμα. "Ας υποθέσουμε ότι η λαϊκή οικονομία είναι σέ θέση να παράγει τό χρόνο 10.000 φορινιών καθαρό εισόδημα κατά κεφαλή. Για να γίνει δυνατή ή αύξηση στό διπλάσιο της παραγωγικότητας μιās ομάδας πού απαρτίζεται από δέκα εργαζόμενους, χρειάζεται να παραχθεί (ή να εισαχθεί) μιὰ εγκατάσταση αξίας 1 εκατομμυρίου φορινιών. "Ας υποτεθεί ακόμα ότι ή εγκατάσταση αυτή πρέπει να αποσβεστεί μέσα σέ 10 χρόνια. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ αυτά τά δεδομένα, σέ κάθε μηχανοποιημένο τόπο εργασίας (σέ κάθε εργαζόμενο) αντιστοιχεί «νεκρή εργασία» (δηλαδή, τεχνικός εξοπλισμός σέ μέσα παραγωγής) αξίας 100.000 φορινιών. Κάθε εργαζόμενος μέσα σ' ένα χρόνο μεταφέρει στό νέο έμπόρευμα «νεκρή εργασία» αξίας 10.000 φορινιών (μιὰ και ή απόσβεση διαρκεί 10 χρόνια), δηλαδή τόση, όση είναι και τό σύνολο της νέας αξίας πού παράγουν μέσα σέ ένα χρόνο οί 10 εργάτες του παραδείγματός μας. Δηλαδή, για να εξασφαλιστεί ή παραγωγή μιās μονάδας νέας αξίας (πού πηγή της είναι ή ζωντανή εργασία), χρειάζεται τρέχουσα δαπάνη «νεκρής εργασίας» (μέσων παραγωγής) επίσης μιās μονάδας. 'Η τέτιου είδους κεφαλαιοφόρα ανάπτυξη ήταν σχεδόν αναπόφευκτη στό πρώτο στάδιο της εκβιομηχάνισης. Είναι δέ γενικά αναπόφευκτη σέ κάθε παρόμοια περίπτωση και έφόσον συντρέχουν τά εξής περιστατικά:

1. Έφόσον είναι ακόμα χαμηλή ή παραγωγικότητα στή βιομηχανία παραγωγής μέσων παραγωγής, άρα οί εγκαταστάσεις παραγωγής είναι ακριβές.
2. Έφόσον ή χώρα είναι αναγκασμένη να εισάγει μέσα παραγωγής έναντι έξαγωγής μόνο τέτιων έμπορευμάτων πού παράγονται μέ χαμηλή παραγωγικότητα.
3. Έφόσον ή μηχανοποίηση των τόπων εργασίας συντελείται μόνο εκ περιτροπής και άνισόμετρα, πράγμα πού σημαίνει

στis διάφορες διαδικασίες παραγωγής σχηματίζονται διαφορετικές δυναμικότητες, έτσι πού νά μήν είναι δυνατή ή απαιτούμενη χρησιμοποίηση σύγχρονων εγκαταστάσεων.

4. Καί, τέλος, εφόσον είναι έλλιπή ή επαγγελματική κατάρτιση τής εργατικής δύναμης, ή δέ παραγωγή σκοντάφτει σέ οργανωτικές καί άλλες αδυναμίες καί ή ποιότητα τών προϊόντων δέν είναι ικανοποιητική.

Βέβαια, καί ή ανάπτυξη τοῦ είδους αὐτοῦ φέρνει καρπούς, ὅστερα, ὅμως, ἀπό ὀρισμένο χρονικό διάστημα.

Ἡ τέταρτη βαθμίδα ανάπτυξης τής παραγωγής είναι ή συνθετική ἄνοδος τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ τής ἐργασίας, σύμφωνα μέ τίς δυνατότητες καί ἀπαιτήσεις τής σύγχρονης τεχνολογίας καί σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες τής σέ ὕψηλό βαθμό καταρτισμένης εργατικῆς δύναμης. Συνεχίζοντας τό προηγούμενο παράδειγμά μας, ἄς θεωρήσουμε τώρα ὅτι οἱ 10 ἐργαζόμενοι τοῦ δοσμένου μπλόκ ἐφοδιάζονται μέ «νεκρή ἐργασία» ἀξίας ὅχι 1, ἀλλά 1,5 ἑκατομμυρίου φορινιῶν. Ὑποθέτουμε ἐπίσης ὅτι οἱ νέες εγκαταστάσεις ἐνσαρκώνουν ἀνώτερη τεχνική, τήν ὁποία οἱ ἐργαζόμενοί μας είναι σέ θέση νά χειρίζονται ἔτσι, πού ή παραγωγικότητα τής ἐργασίας τους νά αὐξάνεται στό διπλάσιο ἐκείνης πού ὑπῆρχε ὅταν χειρίζονταν τίς προηγούμενες εγκαταστάσεις τοῦ 1 ἑκατομμυρίου φορινιῶν. Οἱ νέες εγκαταστάσεις, ἐπομένως, στοιχίζουν μέν ἀκριβότερα στό σύνολό τους, ἀλλά, ἐπειδή μέ τή βοήθειά τους ή παραγωγικότητα τών ἐργαζομένων διπλασιάζεται, τό μέρος τής ἀξίας τους πού κάθε χρόνο περνᾷ στό κόστος κάθε μιᾶς μονάδας τών παραγόμενων προϊόντων θά είναι πολύ ἡμιχρόνιο, ἀπ' ὅ,τι ἦταν πρίν.

Στήν περίπτωση αὐτή, λοιπόν, ὁ κάθε ἐργαζόμενος μέσα σ' ἕνα χρόνο βάζει σέ κίνηση «νεκρή ἐργασία» ἀξίας 150.000, ἐνῶ κάθε χρόνο περνᾷ στό κόστος τών παραγόμενων προϊόντων «νεκρή ἐργασία» ἀξίας 15.000 φορινιῶν, δηλαδή, τόση ὅσο καί τό συνολικό μέγεθος τής νέας ἀξίας πού θά παρήγαγαν (σύμφωνα μέ τά δεδομένα τοῦ προηγούμενου παραδείγματος) ὅχι 10, ἀλλά 15 ἐργαζόμενοι μέσα σ' ἕνα χρόνο. Σύμφωνα, ὅμως, μέ τή δεύτερη παραλλαγή τοῦ παραδείγματος μας, ή παραγωγή διπλασιάστηκε, ἔγινε τόση ὅση θά παρήγαγαν παλιότερα 20 ἐργαζόμενοι, ἐνῶ, τώρα, τήν πραγματοποιοῦν μόνο δέκα. Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε, ἐπομένως, μέ μιᾶ τέτλια πρόοδο πού ἀναπτύσσει τήν παραγωγικότητα τόσο τοῦ καθενός τύπου δουλῆς, ὅσο καί ὁλόκληρης τής κοινωνικῆς ἐργασίας.

Βέβαια, ή τέτια πρόοδος είναι δύσκολο νά πραγματοποιηθεῖ σέ κλίμακα ολόκληρης τῆς οἰκονομίας. "Οχι μόνο γιατί αὐτή προϋποθέτει ἰσόμετρον εἰσαγωγή ὑψηλῆς ποιότητας παραγωγικῶν δυνάμεων σέ ὅλους τοὺς τομεῖς (πράγμα πολύ δύσκολο), ἀλλά καί διότι, οἱ ἐπενδύσεις στή λαϊκή οἰκονομία κατευθύνονται ὅλο καί σέ μεγαλύτερο ποσοστό πρὸς τήν ἀνάπτυξη τέτιων κλάδων οἱ ὁποῖοι ἤ δέν παράγουν τίποτε (διοίκηση, παιδεία, πολιτιστικές δραστηριότητες, υἰεία, προστασία ἐργασίας, ὑποδομή εὐημερίας κλπ.) ἤ δέν ἀποδίδουν πολλά (οἰκοδόμηση οἰκιῶν, δρόμων, σιδηροδρόμων, δίχτυ παραγωγῆς καί διανομῆς ἐνέργειας, προστασία τοῦ περιβάλλοντος κλπ.).

Πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση ἐπιδρᾷ τό γεγονός ὅτι ἡ ἐξορμητική βιομηχανία ὅλο καί πῖο πολύ μετατοπίζεται πρὸς κοιτάσματα πού διαθέτουν δυσμενέστερους ὅρους γεωλογίας καί μεταφορῶν. Αὐτό, σέ ἐπίπεδο λαϊκῆς οἰκονομίας, «χειροτερεύει» τό βαθμό ἀποδοτικότητας πού εἶναι δυνατό νά ἀποκτηθεῖ μέ ἐπενδύσεις. "Οσο πῖο πολύ τέτιου εἴδους «βάρος» πέφτει στίς ἐπενδύσεις, τόσο πῖο πολύ ἐπιβάλλεται ἡ ἐπαύξηση τοῦ ρόλου τῶν ἐπενδύσεων στήν ἀνοδο τῆς παραγωγικότητας. Πράγμα πού, πρὶν ἀπ' ὅλα, εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ μέ τήν ὀλότελα σχεδιομετρική πραγματοποίηση τῶν ἐπενδύσεων, μέ τήν ἀνοδο τῆς ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης τῶν ἐργαζομένων, μέ τήν ὑψηλή ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, τήν πειθαρχία στή δουλιὰ καί ἄλλα.

Στήν πρακτική τῆς ἀνάπτυξης τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας, φυσικά, δέν ἐμφανίζονται πεντακάθαρα οἱ παραπάνω τέσσερις βαθμίδες τῆς αὐξησης τῆς παραγωγῆς. Σέ κάθε εἴδους ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας, κατὰ κανόνα, εἶναι παρούσες καί οἱ τέσσερις βαθμίδες. "Ο χαρακτήρας τῆς ἀνάπτυξης προσδιορίζεται ἀπό τό κατὰ πόσο ὑπερισχύει ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη βαθμίδα (μέθοδος), ἢ, μέ ἄλλα λόγια, μέ ποιό συνδυασμό τῶν τεσσάρων βαθμίδων (μεθόδων) ἐπιτυγχάνεται ἡ αὐξηση τῆς παραγωγῆς.

"Ἐνα ἀπό τά δυσκολότερα καθήκοντα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἀναζήτηση τοῦ πῖο σωστοῦ καί εὐνοϊκοῦ συνδυασμοῦ τῶν μεθόδων αὐτῶν, ἔτσι πού οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς χώρας νά ἀναπτύσσονται μέ τέτιο τρόπο, ὥστε ὁ συνδυασμός τῶν μεθόδων, ἀπό τή μιὰ μεριά, νά κινεῖ τήν οἰκονομία πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ κάθε φορά ὅπτιμου καί, ἀπό τήν ἄλλη, νά προετοιμάζει τό πέρασμα σέ ἕνα συνδυασμό τῶν μεθόδων, σύμφωνα μέ τίς ἀλλαγές πού ἐπέρχονται στίς ἐσωτερικές καί διεθνείς προϋποθέσεις λειτουργίας τῆς οἰκονομίας.

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ κοινωνία θά εἶναι δυνατό νά πραγματοποιήσῃ ἢ θά πραγματοποιήσῃ (σέ μιᾶ δοσμένη κατάστασι) τήν οἰκονομική ἀνάπτυξιν προσδιορίζει τόσο τοὺς ρυθμούς ἀνάδου, ὅσο καί τήν «τιμήν» τῆς ἀνάπτυξης. Εἶναι γνωστό πῶς δέν εἶναι δυνατό νά καταναλωθεῖ ὁλόκληρο τό καθαρό προϊόν. Ἡ διασφάλισις τῆς παραγωγῆς ἀπαιτεῖ τίς ἀντίστοιχες ἐφεδρεῖες, ἐνῶ ἡ εὐρεία ἀναπαραγωγή ἐπιβάλλει ἐπενδύσεις.

Ὅσο περισσότερο σίγουρα ἐπιθυμεῖ ἡ κοινωνία νά ὀργανώσῃ τήν ἀναπαραγωγή, τόσο μεγαλύτερες ἐφεδρεῖες πρέπει νά ἐξασφαλίσῃ (ἐφεδρεῖες σέ φορεῖς ἐνέργειας, σέ δομικά ὕλικά, σέ τρόφιμα, σέ παραγωγικόν δυναμικόν, σέ ἔτοιμα προϊόντα, σέ συνάλλαγμα καί ἄλλα). Ὅσο πῖο ἀβέβαιο εἶναι τό ἐσωτερικόν καί διεθνές περιβάλλον τῆς οἰκονομίας, τόσο πῖο πολὺ «μετράει» τό ζήτημα τῶν ἐφεδρειῶν. Παράλληλα, ἡ πορεία τῆς οἰκονομίας δημιουργεῖ καί ὀρισμένες «ἀναγκαστικές» ἐφεδρεῖες μέ τή μορφή μὴ ἀποπερατωμένων ἐπενδύσεων, στρατιωτικῶν δαπανῶν, ἀποθεμάτων καί λοιπᾶ.

Δίπλα σ' αὐτά, ὅταν μιᾶ κοινωνία ἐπιθυμεῖ νά ἐπιτύχει γρηγορότερους ρυθμούς αὔξεσις τῆς παραγωγικότητος, τότε, εἶναι ἀναγκασμένη νά διαθέσῃ μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ ἐγχώριου προϊόντος τῆς στή δημιουργία καινούργιου παραγωγικοῦ δυναμικοῦ. Σέ περίπτωσιν πού ἀλλάζουσιν μέ γοργόν ρυθμό οἱ τεχνολογικὲς ιδιότητες τῶν παραγόμενων (ἢ εἰσαγόμενων) κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν, ἢ σέ περίπτωσιν πού ἡ παραγωγικὴ κατάρτισις τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἀναπτύσσεται, τότε, ὁ ρυθμός τῆς δυνατῆς διεύρυνσις τῆς παραγωγῆς εἶναι σχεδόν εὐθέως ἀνάλογος μέ τήν ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα.

Μάλιστα, ὅπως εἶδαμε καί παραπάνω, στήν περίπτωσιν τῆς τρίτης βαθμίδας (μεθόδου) αὔξεσις τῆς οἰκονομίας, ὁ ρυθμός διεύρυνσις τῆς παραγωγῆς εἶναι δυνατό νά πέσῃ ἀκόμα καί πῖο κάτω ἀπὸ τό ρυθμό τῶν ἐπενδύσεων. Αὐτό σημαίνει ὅτι γιὰ νά ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἴδιος μέ τόν προηγούμενον ρυθμό αὔξεσις τῆς παραγωγῆς χρειάζεται νά δαπανηθεῖ γιὰ ἐπενδύσεις ἀκόμα μεγαλύτερο ποσοστὸ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἄν ὅμως οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ἀναπτύσσονται γρήγορα, τότε:

- ἀπὸ χρόνον σέ χρόνον, ἀνεβαίνει ἡ παραγωγικὴ ἀποδοτικότητα τῆς καθ'ε νέας μονάδας παραγωγικοῦ δυναμικοῦ πού δημιουργοῦν οἱ ἐπενδύσεις, καί
- τό καινούργιον παραγωγικόν δυναμικόν πού μπαίνει στή θέσιν τῶν παλιῶν καὶ ἀχρηστευθέντων παραγωγικῶν ἐγκαταστά-

σεων διασφαλίζει όχι μόνο άπλή άναπαραγωγή, αλλά και σημαντικό ποσοστό τής αύξησης τής οίκονομίας.

Σύμφωνα μέ κατά προσέγγιση ύπολογισμούς, στίς Ένωμένες Πολιτείες τής Άμερικής, περίπου τά 3/4 μέ 4/5 τής διευρυμένης άναπαραγωγής προέρχονται από τά πλεονάσματα τής παραγωγικότητας τών άνακαινισμένων έγκαταστάσεων τής παραγωγής. Μέ τόν τρόπο αυτό, ένας δοσμένος ρυθμός αύξησης τής παραγωγής έπιτυγχάνεται μέ σχετικά μικρότερο ποσοστό παραγωγικής συσσώρευσης του έθνικου εισοδήματος. "Η, μέ άλλα λόγια, μέ ένα δοσμένο ποσοστό συσσώρευσης του έθνικου εισοδήματος είναι δυνατό νά έπιτευχθεί αύξανόμενος ρυθμός άνόδου τής παραγωγής.

Μιά οικονομική πολιτική πού άποβλέπει κατά κύριο λόγο, στή γρήγορη άνοδο τής κοινωνικής ευημερίας, στήν πρώτη γραμμή, πρέπει νά έπιδιώκει τήν *επιτάχυνση τής ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων*, ένώ, ταυτόχρονα, πρέπει νά προσέχει, ώστε νά μή δημιουργηθούν σοβαρές δυσαναλογίες κατά τή διαδικασία ανάπτυξής τους, δεδομένου ότι οι τομείς πού καθυστερούν (έδω έννοούμε τομείς πού ποσοστικά είναι ύποανάπτυκτοι ή παρουσιάζουν καθυστερημένες παραγωγικές δυνάμεις) δρούν σύμφωνα μέ τό νόμο τών στενών σωλήνων στό σύστημα τών συγκοινωνούντων άγγείων.

Η τελική άποδοτικότητα όλόκληρης τής οίκονομίας, δηλαδή, τό ειδικό βάρος του όγκου τών αγαθών και ύπηρεσιών πού ό πληθυσμός είναι δυνατό νά καταναλώσει, καθορίζεται άκριβώς από αυτούς τούς «στενούς σωλήνες» και όχι από τό μέσο όρο ή τά μέγιστα μεγέθη του παραγωγικού δυναμικού. Έπομένως, οι ύπεραναπτυγμένοι τομείς άποτελούν όπωσδήποτε «νεκρό κεφάλαιο» για μία δοσμένη γενιά. Άλλά και ή έπόμενη γενιά τότε μόνο θά άπολάβει τούς καρπούς τών δυσανάλογων προσπάθειών τών προγόνων της, όταν οι ύπερβολικά άναπτυγμένες παραγωγικές έγκαταστάσεις, μέ τήν άároδο του χρόνου, δέν φθαρούν ήθικά ή φυσικά.

Έπομένως, όλες οι πλευρές (δηλαδή οι παραγωγικές, άναπτυξιακές και άναδιαρθρωτικές έπιδιώξεις) τής οικονομικής πολιτικής, πού έχει σκοπό τήν άνοδο τής κοινωνικής ευημερίας, πρέπει νά στηρίζονται σέ μία *μακροπρόθεσμη και σοφή πρόγνωση* και νά τίς διακρίνει ή *επιβαλλόμενη μετροπολίτεια*. Γιατί, είναι δυνατό νά έπιτευχθεί ίσορροπία, από τή μία μεριά, άνάμεσα στήν ίκανοποίηση τών σημερινών καταναλωτικών άπαιτήσεων και τίς θυσίες πού χρειάζονται για τήν έξα-

σφάλιση τῶν διευρυνόμενων δυνατοτήτων κατανάλωσης στό μέλλον καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀνάμεσα σέ κεῖνες τίς δαπάνες καί ἀναπτύξεις πού ἀποδίδουν ἄμεσα καί σ' ἐκεῖνες πού ἡ ἀπόδοσή τους εἶναι μακροπρόθεσμη.

3. Οἱ διαστάσεις σύγκρισης τοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης. Τό κοινωνικό αἶσθημα εὐημερίας καί ὁ τρόπος ζωῆς

Ἡ ὑψηλή καί συνεχῶς αὐξανόμενη κατανάλωση εἶναι ἀναγκαία, ἀλλά ὅχι καί ἀρκετή προϋπόθεση τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τῆς κοινωνίας. Ἐνα δοσμένο ἄτομο ἢ μιὰ ὀρισμένη ομάδα ἀνθρώπων ποτέ δέν λογαριάζει τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς δικῆς της κατανάλωσης, αὐτῆς καθαυτῆς, ἀλλά πάντα τή συγκρίνει μέ ἄλλα μεγέθη. Ἡ σύγκριση αὕτη περιλαμβάνει δύο διαστάσεις σέ τόπο καί ἄλλες δύο σέ χρόνο.

Ἡ μιὰ διάσταση (βάση) σύγκρισης πού κάνει σέ τόπο ἕνα ἄτομο (ἢ μιὰ δοσμένη ομάδα, στρώμα, τάξη) εἶναι ὅταν συγκρίνει τό μέγεθος ὅσων ἀγαθῶν ἀπολαμβάνει ἢ μπορεῖ νά ἀπολαύσει, μέ τό μέγεθος ἀπολαυῶν ἄλλων ἀτόμων (ομάδων, στρωμάτων, τάξεων). Τήν πράξη αὕτη τήν κάνουμε ὅλοι μας καί ἀρκετά συχνά. Ἐδῶ, κατὰ κανόνα, τή βάση σύγκρισης τήν ἀποτελεῖ ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ ἄλλου, δηλαδή, τό μέγεθος τῶν δαπανῶν του καί ἡ σύνθεση τῶν ἀγαθῶν πού ἀγοράζει. Τό ἐπόμενο βῆμα αὐτῆς τῆς «ἀνάλυσης» εἶναι ἡ ἐκτίμηση τοῦ τρόπου καί τῶν συνθηκῶν ἀπόκτησης τοῦ εἰσοδήματός του. Μετά, ἔρχονται τά συμπεράσματα:

- Τό εἰσόδημα καί τό ἐπίπεδο κατανάλωσης τοῦ ἀτόμου (ομάδας, στρώματος, τάξης), πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο συγκρίσεων, εἶναι ἄραγε ἀνάλογο μέ τήν κοινωνική χρησιμότητα τῆς δράσης του;
- Ὁ τρόπος ζωῆς του κινεῖται ἄραγε μέσα σέ κεῖνα τά πλαίσια, τά ὁποῖα ἡ κοινὴ γνώμη θεωρεῖ κανονικά ἢ, μέ ἄλλα λόγια, οἱ καταναλωτικές προτιμήσεις του συμβιβάζονται ἢ ὅχι μέ τό μέγεθος τῶν εἰσοδημάτων τους;
- Ἡ ὑλική θέση τοῦ ἀτόμου (ομάδας, στρώματος, τάξης), πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο σύγκρισης, εἶναι ἢ ὅχι ἀνάλογοι μέ τήν ὑλική θέση τοῦ ἀτόμου (ομάδας, στρώματος, τάξης) ἐκείνου πού πραγματοποιεῖ τή σύγκριση, παίρνοντας, βέ-

βαια, υπόψη τή σχολική κατάρτιση, τά χρόνια υπηρεσίας, τό πόσο βαριά ή υπεύθυνη δουλιά κάνει, τήν οίκογενειακή του κατάσταση καί λοιπά;

Ἡ μακρόχρονη πείρα δείχνει ὅτι οἱ συγκρίσεις «ἀτόμου μέ ἄτομο» περιέχουν τεράστια περιθώρια λαθῶν ὑποκειμενικοῦ χαρακτήρα. Γιατί, οἱ πληροφορίες εἶναι ἐλλιπεῖς, ἡ στάθμιση τῶν φαινομένων ἐπηρεάζεται σοβαρά ἀπό προσωπικές συμπάθειες ἢ ἀντιπάθειες καί οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἄν, ὅμως, συγκρίνουμε μέ βάση τά κοινωνικά στρώματα, τάξεις ἢ σέ πανκοινωνική κλίμακα, τότε, αὐτές οἱ ἀντικειμενικές ὑποκειμενικές διακυμάνσεις ἀντικειμενοποιοῦνται καί ἐκφράζονται σέ μέσους ὅρους. Ἐξαιροῦνται, ἴσως, οἱ πολύ ὀξυμένες καί «σκληρές» καταστάσεις, ὅταν, δηλαδή, οἱ συναισθηματικοί παράγοντες ἐμφανίζονται πιά καί σέ ἐπίπεδο στρώματος ἢ τάξης σάν κοινή γνώμη, πράγμα πού ὁδηγεῖ στήν ὑπερβολική ἐκτίμηση τῶν συνθηκῶν ζωῆς μιᾶς ἄλλης τάξης ἢ στρώματος.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό πῶς ἡ ἐργατιά, σέ μιᾶ ὀρισμένη περίοδο, κρίνει ὅτι ἡ ὕλική θέση της εἶναι ἀνάλογη ἢ δυσανάλογη μέ τή θέση λ.χ. τῶν βιοτεχνῶν καί μικροεπαγγελματιῶν, ἢ τό ἄν οἱ ἐργαζόμενες γυναῖκες νομίζουν ὅτι ἡ θέση τους εἶναι ἢ δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τή θέση τῶν ἀνδρῶν πού ἐργάζονται στόν ἴδιο κύκλο δουλιᾶς, ἢ τό ἄν οἱ νέοι συγκρίνουν, μέ τόν ἴδιο τρόπο, τή θέση τους στήν παραγωγή μέ τή θέση τῶν ἡλικιωμένων ἐργαζομένων, οἱ πολύτεκνοι μέ τή θέση τῶν ὀλιγότεκνων, οἱ χωρικοί μέ τή θέση τῶν κατοίκων τῆς πόλης καί οὕτω καθ' ἑξῆς, ὅλα αὐτά εἶναι παράγοντες πού ὅπωςδήποτε ἐπηρεάζουν τόσο τήν πολιτική κατάσταση γενικά, ὅσο καί τή γενικότερη ἀντίληψη τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Ἡ ἄλλη διάσταση (βάση) σύγκρισης πού κάνει σέ τόπο ἕνα ἄτομο (ομάδα, στῶμα, τάξη) εἶναι ὅταν συγκρίνει τό μέγεθος ὅσων ἀγαθῶν ἀπολαμβάνει ἢ μπορεῖ νά ἀπολαύσει μέ τή θέση ενός παρόμοιου μέ αὐτό ἀτόμου (ομάδας, στρώματος, τάξης) μιᾶς ἄλλης κοινωνίας.

Ὅταν, λόγου χάρη, ἕνας Οὐγγρος εἰδικευμένος ἐργάτης κρίνει τή δική του ὕλική θέση, τότε μπορεῖ νά ἐπιλέξει σάν βάση σύγκρισης τῆς θέσης του, τή θέση ενός συνεταιρισμένου ἀγρότη, ενός πολιτικοῦ μηχανικοῦ, ενός ιδιώτη μικροβιοτέχνη κλπ. Ἀλλά μπορεῖ νά συγκρίνει τή θέση του καί μέ τή θέση ενός Τσεχοσλοβάκου, Αὐστριακοῦ, Ἀλγερινοῦ ἢ Ἀμερικανοῦ ἐργάτη. Εἶναι πολύ πιθανό, λόγου χάρη, ὁ λογιστής Πήτερ Κόβατς, ἅς ποῦμε, νά συγκρίνει τόν ἑαυτό του μέ τή θέση τοῦ

Ἀμερικανοῦ λογιστῆ Ρότσιλντ καί νά βγάξει τά συμπεράσματά του.

Τέτιες ἢ παρόμοιες συγκρίσεις, ὅμως, πρέπει νά τίς ἐξοστρακίζουμε, ὅταν πρόκειται γιά ἐπιστημονική ἐξέταση. Ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μέ τίς μαζικές κοινωνικές ἐκδηλώσεις ἀνθρώπων μέ σωστή κρίση. Γι' αὐτό πρέπει νά ἐξοστρακίζονται καί οἱ ἀντίθετες μέ τίς παραπάνω ἀκραῖες περιπτώσεις, ὅταν, δηλαδή, συγκρίνουν τίς καταναλωτικές δυνατότητες τοῦ οὐγγρικοῦ πληθυσμοῦ μέ τίς συνθῆκες ζωῆς μιᾶς κάποιας ἀρχαίогονης νομαδικῆς ἀφρικανικῆς φυλῆς.

Οἱ ἄνθρωποι γενικά βλέπουν τή ζωή ἀρκετά ρεαλιστικά. Κρίνουν τή μοίρα τους τοποθετώντας την στή πλαίσια λίγο-πολύ πραγματικῶν ἐπιλογῶν. Λ. χ., ὁ ἐφαρμοστής Γιάνος Κίς θά μπορούσε νά εἶναι μηχανικός, ἀξιοματικός στό στρατό, διευθυντής ἐργοστασίου, ἰδιώτης μικροβιοτέχνης ἢ μέλος ἀγροτικοῦ συνεταιρισμοῦ, γι' αὐτό καί συγκρίνει μέ αὐτούς τή θέση του. Τήν συγκρίνει, ὅμως, καί μέ τή θέση τοῦ Τσεχοσλοβάκου Γιάν Μάλι, ἢ τοῦ Αὐστριακοῦ Γιόχαν Κλέιν, πού ἐπίσης εἶναι ἐφαρμοστές. Ὅλα αὐτά μπορεί νά χρησιμεύουν σάν κριτήρια συγκρίσεων τῆς ὕλικῆς θέσης του μέ τή θέση τῶν ἄλλων.

Περνοῦμε τώρα στήν ἐξέταση τῶν διαστάσεων τῆς σύγκρισης σέ χρόνο. Ἀναφέραμε ὅτι αὐτές εἶναι δύο. Ἡ μία εἶναι ἡ σύγκριση μέ τό παρελθόν. Καί ἡ μέθοδος αὕτη ἔχει τή θέση της. Ἀλλά χρειάζεται προσοχή, διότι δέν πρόκειται νά κυριευθεῖ ἀπό αἰσθηματικά ἱκανοποίησης κάποιος, ὅταν πληροφορηθεῖ ὅτι, ναί μέν ἀνέβηκε ἡ τιμή τοῦ κρέατος, ἀλλά δέν πρέπει νά ξεχνᾷ ὅτι οἱ δουλοπάροικοι τοῦ μεσαίωνα σ' ὅλη τους τή ζωή στήν πράξη ζοῦσαν μόνον μέ κατσαμάκι. Τό νεαρό ζεῦγος διπλοματοῦχων, πού τώρα εἶναι ἀναγκασμένοι νά ὑπενονικιάζουν κάπου ἕνα ἀκριβό καί πρόχειρο δωμάτιο, δέν εἶναι δυνατό νά διασκεδάσει μέ τήν ἰδέα ὅτι στό Ἑθνικό Μουσεῖο μποροῦν νά ἐπισκεφτοῦν τίς προγονικές «κατοικίες» τῶν προῖστορικῶν ἀνθρώπων στίς πέτρινες σπηλιές.

Ἡ πολιτική πείρα, πού ἀποκομίσουμε μέσα σέ πολλές δεκαετίες, δείχνει ὅτι οἱ συγκρίσεις σέ χρόνο εἶναι ἀνεκτές, ὅταν γίνονται στή πλαίσια διαρκείας μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς. Οἱ εἰκοσαετείς σημερινοί νέοι δέν μποροῦν νά διαισθανθοῦν τή ριζική ἀλλαγὴ τῶν ὕλικῶν δυνατοτήτων τους σέ σχέση μέ τίς συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν πρίν τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας μας, ἢ ἀμέσως μετά ἀπ' αὐτήν, μιά καί οἱ τοτινές συνθῆκες δέν ἦταν δικές τους, δέν ζοῦσαν αὐτοί μέσα σ' αὐτές, ἀλλά ἡ προηγούμενη γενιά.

Ἡ ἄλλη διάσταση τῆς σύγκρισης σέ χρόνο εἶναι αὕτη πού βλέπει πρὸς τό μέλλον καί πού σημαίνει πῶς ἡ σημερινή κατάσταση κρίνεται στόν καθρέφτη τοῦ αὔριο, ἢ, πῶς ἀκριβῶς, μέ βάση τοῦ κατά πόσο εἶναι δυνατό στό μέλλον νά σταθεροποιηθεῖ καί νά ἀνέβει βαθμιαία ἀκόμα παραπέρα ἢ θέση πού σήμερα κατακτήθηκε. Αὕτη ἡ δεύτερη διάσταση χρόνου, ἐπομένως, στήν οὐσία, εἶναι διάσταση ἀσφάλειας.

Ἡ πλήρης ἀπασχόληση, οἱ σταθερές τιμές, ἡ ἰσομετρική οικονομική ἄνοδος μέ σταθεροῦς ρυθμούς, ἡ ἐξισορροπημένη πολιτική ζωή καί ἄλλα, ὅλα αὐτά συντελοῦν στήν εὐνοϊκότερη ἐκτίμηση τοῦ σημερινοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού οἱ κατά μέσο ὄρο δυνατότητες ζωῆς εἶναι σχετικά πενιχρές. Τό ἴδιο ἐπίπεδο κατανάλωσης σέ μιᾷ ἄλλῃ χώρα, ὅπου οἱ προϋποθέσεις πού ἀναφέραμε λείπουν, θά κρίνονται πολύ πιό δυσμενῶς. Ἡ βεβαιωμένη καί ἀνισόμετρη ἀνάπτυξη, ὁ πληθωρισμός, οἱ πολιτικές ταραχές καί μεταπτώσεις στήν ἡγεσία μποροῦν νά προκαλέσουν μαζική ἀνησυχία, δυσανεκτικότητα καί αἰσθήματα φόβου ἀκόμα καί σέ μιᾷ χώρα ὅπου τό μέσο ἐπίπεδο κατανάλωσης εἶναι σχετικά ὑψηλό, καί αὐτό διότι οἱ ἄνθρωποι τρομάζουν στήν ἰδέα ὅτι τό αὔριο εἶναι ἀβέβαιο.

Ὡστόσο, ἡ διάσταση: «μέλλον» καί «ἀσφάλεια» χρονικά εἶναι ἐπίσης προσδιορισμένη, παρ' ὅλο ὅτι ὁ προσδιορισμός ἐξαρτᾶται κατά πολύ ἀπό τήν κατάσταση τοῦ δοσμένου ἀτόμου, καθῶς καί ἀπό τή γενικότερη κοινωνικοπολιτική ἀτμόσφαιρα. Σέ κατάσταση πολέμου, οἱ ἄνθρωποι θέτουν σέ πρῶτο πλάνο τή φυσική ὑπαρξή τους, τή ζωή τῆς οἰκογένειας καί τῶν φίλων τους, τήν ἀκεραιότητα τῆς πόλης τους, τήν τύχη τῆς χώρας τους. Σέ περίοδο οικονομικῆς κρίσης, κάθε ἄλλη φροντίδα παραμερίζεται ἀπό τό φόβο τῆς ἀνασφάλειας τῆς ὑπαρξῆς τους.

Σέ εἰρηνικότερες καταστάσεις, οἱ ἄνθρωποι μόνο τότε ἱκανοποιοῦνται μέ τή σημερινή κατάστασή τους, ὅταν βλέπουν ὅτι πραγματικά ἐφαρμόζονται κατά σειρά ὅλες οἱ προγραμματικές ἐπιδιιώξεις, ὅταν εἶναι σίγουρη ἡ ἀπόκτηση κατοικίας, οἰκιακῶν ἐπιπλῶν καί μηχανῶν, ἡ ἀνάπαυση, ἡ ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τους, ἡ διαμόρφωση τῶν βασικῶν ὅρων τῆς ἐλεύθερης καί αὐθυπόστατης ζωῆς τους καί λοιπά. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού «δέν πιάνουν» οἱ ἐκκλήσεις γιά διασφάλιση τῆς ὑπαρξῆς μας σέ χώρες σάν τή δική μας, ὅπου ὅλα τά παραπάνω εἶναι διασφαλισμένα καί ἐφικτά κατά τή διάρκεια ζωῆς τῶν σημερινῶν γενιῶν.

Ἡ ἀβεβαιότητα πού νοιώθει σήμερα ἔνα σημαντικό μέρος

του πληθυσμού (ιδίως οι νέοι) στην Ούγγαρία δέν σχετίζεται με τό αν θά βρεῖ ἢ ὄχι δουλιὰ, αν θά βγάλει ἢ ὄχι εισόδημα, ἀλλὰ μᾶλλον με τό αν θά ἀποκτήσει γρήγορα κατοικία ἢ ὄχι.

Ἄν οἱ περιορισμοί τῆς διάστασης «παρελθόν» προσδιορίζονται ἀπό τό χρόνο διάρκειας τῆς ζωῆς μιᾶς δοσμένης γενιᾶς, τότε, οἱ περιορισμοί τῆς διάστασης «μέλλον» προσδιορίζονται ἀπό τή διάρκεια ζωῆς δυό γενιῶν, φυσικά, σέ ἐξισορροπημένες εἰρηνικές συνθῆκες. Σέ ἐκφυγμένες καταστάσεις, ἡ διάσταση «μέλλον» μπορεῖ νά περιοριστεῖ καί σέ μερικές βδομάδες ἢ μέρες. Ἀλλά, εὐτυχῶς, αὐτές τίς καταστάσεις μπορούμε νά τίς ἀφαιρέσουμε ἀπό τή διαδικασία ἐξέτασης τοῦ ζητήματος.

Τόσο τό ἄτομο, ὅσο καί ἡ κοινωνία, τόν ὑλικό πλοῦτο πού εἶναι σέ θέση ν' ἀποκτήσουν σέ μιά δοσμένη περίοδο τόν τοποθετοῦν ἀκριβῶς στό σημεῖο συνάντησης αὐτῶν τῶν τετραδιάστατων προβολέων καί, με αὐτό, κρίνουν καί σχηματίζουν γνώμη γιά ἐκεῖνη τήν οἰκονομική πολιτική στά πλαίσια τῆς ὁποίας ζοῦν καί δροῦν, ἀποκτοῦν καί ξοδεύουν τό εισόδημά τους. Ἄν οἱ κρίσεις αὐτές εἶναι εὐνοϊκές, τότε, στά ἄτομα, στίς ομάδες, σέ ὁλόκληρη τήν κοινωνία, ἐνισχύεται τό αἶσθημα τῆς εὐημερίας, πιά ἀκριβέστερα, ἕνα ἀπό τά πιά οὐσιαστικά στοιχεῖα του, δηλαδή, τό γεγονός ὅτι θεωροῦν πῶς τό ἐπίπεδο κατανάλωσής τους εἶναι ρεαλιστικό, σταθερό καί συνεχῶς βελτιωνόμενο.

Φυσικά, τό αἶσθημα τῆς εὐημερίας τό ἐπηρεάζουν καί ἄλλοι παράγοντες, πέρα ἀπό τό ὕψος τῆς κατανάλωσης. Τέτιοι παράγοντες εἶναι, λόγου χάρη, τό κατά πόσο εἶναι πολιτισμένες καί ἀνθρώπινες οἱ συνθῆκες ἐργασίας καί κατοικίας, ἡ νομική ἀσφάλεια, ἡ πολιτική δημοκρατία, πόσο ὑγιές εἶναι τό κοινωνικό, συντροφικό, οἰκογενειακό κλίμα κτλ. Εἶναι δύσκολο νά ὑποτιμηθεῖ ἡ σημασία αὐτῶν τῶν παραγόντων, καί χρειάζεται ὅπωςδήποτε νά τοῦς λαβαίνουμε ὑπόψη. Ἀλλά ἡ εὐρύτερη ἀνάλυσή τους θά ξεπερνοῦσε τά πλαίσια τῆς παρούσας μελέτης. Φυσικά, καί αὐτούς τοῦς πολιτικούς-πολιτιστικούς παράγοντες, γιά τοῦς ὁποίους ἐδῶ γίνεται λόγος, πρέπει νά τοῦς ἐξετάζουμε καί νά τοῦς κρίνουμε μέ βάση τήν παραπάνω τετραδιάστατη μέθοδο, ὅπως ἀκριβῶς κάναμε καί μέ τοῦς καθαυτό οἰκονομικούς-καταναλωτικούς παράγοντες, δηλαδή, μέ βάση τήν ἐγχώρια καί διεθνῇ σύγκριση, καθῶς καί μέ βάση τή σύγκριση μέ τό παρελθόν καί τό μέλλον.

Καί μέ αὐτά, προσεγγίσαμε ἤδη ἕνα ἀπό τά σπουδαιότερα ζητήματα τῆς ἐξέτασής μας, δηλαδή, τό ζήτημα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ τρόπου ζωῆς.

Ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι μιά ὁρισμένη πλευρά τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Συστατικά στοιχεῖα-μέρη τοῦ τρόπου ζωῆς εἶναι οἱ προϋποθέσεις ἐκεῖνες μέσα στίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι βγάζουν τά εἰσοδήματά τους, εἶναι ἐκεῖνες οἱ κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις πού καθορίζουν, σέ μεγάλο βαθμό, τόν τρόπο πού θά ξοδεύσουν τά εἰσοδήματά τους, καθὼς καί τά μέτρα καί τρόπους ἀπόκτησης ὑψηλότερων εἰσοδήματων, εἶναι ἐκεῖνες οἱ δυνατότητες μέσα στίς ὁποῖες τά εἰσοδήματα μετατρέπονται σέ καταναλωτικά ἀγαθὰ καί ὑπηρεσίες, τέλος, εἶναι ἐκεῖνη ἡ κοινωνικὴ ταξινόμηση ἀξιών πού σχηματίζεται ἀνάμεσα σέ ἄτομα, ὁμάδες διαφορετικῶν ἐπιπέδων ἢ διαφορετικῆς σύνθεσης κατανάλωσης.

Ἀπλοποιώντας κάπως τό φαινόμενο, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι ἡ «ἀνεπίσημη» διάσταση τῶν κυρίαρχων σχέσεων παραγωγῆς, μιά καί οἱ συνθῆκες ἐργασίας, οἱ διαδικασίες λήψης ἀποφάσεων, οἱ πολιτικές καί κρατικο-διοικητικὲς σχέσεις ἀποτελοῦν μέρη τοῦ τρόπου ζωῆς καί λογαριάζονται πάρα πολύ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐπίδρασης πού ἀσκοῦν στὰ ἄτομα ἢ στὴν «ἰδιωτικὴ ζωὴ» τῶν διαφόρων ὁμάδων ἀνθρώπων.

Ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι πολὺ εὐρύτερη καί συνθετότερη ἔννοια ἀπὸ τό ἐπίπεδο κατανάλωσης. Κάτι παραπάνω. Ὁ τρόπος ζωῆς δὲν ἐξαρτᾶται καί τόσο ἅμεσα ἀπὸ τό ὕψος τῆς κατανάλωσης. Ἐνας ὅμοιος τρόπος ζωῆς εἶναι δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ μέ βάση δύο ἐντελῶς διαφορετικὰ ἐπίπεδα κατανάλωσης. Ἀλλὰ καί στή βάση ἐνός δοσμένου ἐπιπέδου κατανάλωσης εἶναι δυνατό νά ὑπάρξουν καί οἱ πῖο διαφορετικοὶ τύποι τρόπου ζωῆς.

Εἶπαμε ὅτι ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι μιά πλευρά τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, γι' αὐτό καί οἱ κυριότεροι τύποι τρόπου ζωῆς ταυτίζονται μέ τόν ἴδιο τόν κοινωνικὸ σχηματισμό. Ἐτσι, σήμερα, μπορούμε νά μιλοῦμε γιὰ κεφαλαιοκρατικό (ἀστικό) καί σοσιαλιστικό τρόπο ζωῆς. Στὴν πραγματικότητα, φυσικά, συναντιοῦνται καί οἱ πῖο διαφορετικὲς παραλλαγές αὐτῶν τῶν δύο κυριότερων τύπων τρόπου ζωῆς. Ὁ τρόπος ζωῆς στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖς παρουσιάζει σημαντικὲς ἰδιομορφίες σέ σχέση μέ τόν τρόπο ζωῆς στίς χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀκόμα πῖο ἰδιόμορφος εἶναι ὁ τρόπος ζωῆς στὴν Ἰαπωνία τόσο σέ σχέση μέ τίς Ἐνωμένες Πολιτεῖς, ὅσο καί σέ σχέση μέ τίς χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Σέ χῶρες ὅπου οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις εἶναι καθυστερημένες ὁ τρόπος ζωῆς διαφέρει σημαντικά ἀπὸ τόν τρόπο ζωῆς στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικὲς χῶρες. Ἰσως ὄχι τόσο ἀνά-

γλυφες, αλλά αρκετά σημαντικές διαφορές παρατηρούνται και ανάμεσα στον τρόπο ζωής των σοσιαλιστικών χωρών.

Από όσα αναπτύξαμε μέχρι τώρα, προκύπτει ότι το αίσθημα της ευημερίας αποτελεί σοβαρό συνειδησιακό καθρέφτισμα του τρόπου ζωής και γενικότερα των οικονομικοπολιτικών σχέσεων της κοινωνίας. Φυσικά, το αίσθημα ευημερίας ενός ατόμου είναι δυνατό να επηρεάζουν τόσο πολλοί αστάθμητοι και περιπτωσιακοί παράγοντες, ώστε θα 'ταν σφάλμα να λαμβάνονταν υπόψη αυτό το ατομικό αίσθημα σαν δύναμη που διαμορφώνει τη γενικότερη πολιτική.

Αλλά η ύπαρξη ή η απουσία του αίσθήματος ή του βαθμού ευημερίας των τάξεων, κοινωνικών στρωμάτων, μεγαλύτερων ομάδων ανθρώπων και λοιπά, αποτελεί αντικειμενική κατηγορία, την οποία πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη, γιατί, σε αντίθετη περίπτωση, ούτε πολιτική ζωή, ούτε οικονομική πολιτική είναι δυνατό να εφαρμοστεί. Γιατί το κοινωνικό αίσθημα ευημερίας είναι βασικός πολιτικός παράγοντας και, ταυτόχρονα, εξαιρετικά σπουδαία παραγωγική δύναμη.

Τό αίσθημα αυτό επηρεάζει την ήθική σχέση της νέας γενιάς προς την εργασία, τα κίνητρα επαγγελματικής κατάρτισης της, την πειθαρχία στη δουλιά, τό σχηματισμό εργατικών κοινοτήτων, τη δημιουργική δύναμη των εργαζομένων, την ικανότητα επιστημονικοτεχνικής και νεωτεριστικής προόδου, τον τρόπο χειρισμού της κοινής ιδιοκτησίας στους τόπους δουλιᾶς και κατοικίας και πολλά άλλα. Και όλα αυτά από κοινού επηρεάζουν την πορεία ολόκληρης της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, αρχίζοντας από τους ρυθμούς αύξησης του εθνικού εισοδήματος και φτάνοντας στην οικονομικότητα των εξαγωγών-εισαγωγών. Είναι άδιανόητη ή μέτρηση της επίδρασης αυτής με νούμερα, αλλά ή δύναμη επιρροής του κοινωνικού αίσθήματος ευημερίας είναι πολύ πιο ισχυρή απ' όση είναι δυνατό να φανταστούμε.

II. Ο ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. Οί πηγές του ύψηλου επιπέδου κατανάλωσης στίς αναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες

Ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε προηγούμενα, γίνεται φανερό ὅτι τό ὑψηλό ἐπίπεδο κατανάλωσης, στήν πρώτη γραμμή, βρίσκεται σέ ἀναλογία μέ τήν παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Τό μέρος ἐκεῖνο τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας πού ὀνομάζουμε ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες διαθέτει αἰώνων παραδόσεις στήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν αὐτῶν, ἀπό γενεές τώρα, ζεῖ σέ τέτιες συνθῆκες ὅπου εἶναι δοσμένες οἱ προϋποθέσεις ἀπόκτησης ἐκείνης τῆς ἀναγκαίας γενικῆς καί ἐπαγγελματικῆς μόρφωσης πού χρειάζεται γιά τό χειρισμό τῶν ἀναπτυγμένων παραγωγικῶν δυνάμεων.

Τό περιβάλλον τόσο τῆς δουλιᾶς, ὅσο καί τῆς κατοικίας εἶναι τέτιο πού καθιστᾷ μορφή καθημερινῆς ζωῆς τήν ἱκανότητα τοῦ χειρισμοῦ τῆς τεχνικῆς καί τῆ συμπεριφορά σύμφωνα μέ τίς τεχνολογικές ἀπαιτήσεις.

Μαζί μέ αὐτά, διαμορφώθηκαν καί οἱ τρόποι καί μορφές ὀργάνωσης τῶν ἐργοστασίων, πού ἔγιναν τόσο φυσικοί, ὥστε νά μποροῦν νά προσαρμόζονται στίς διαρκῶς μεταβαλλόμενες συνθῆκες. Δημιουργήθηκαν, ἐπίσης, τά κανάλια συνεχοῦς ἀναέωσης τῆς τεχνικῆς. Ἡ μορφωμένη καί πειθαρχημένη ἐργατική δύναμη δέν καταλαβαίνει μόνο ἀπό τεχνική καί δέν εἶναι μόνο ἱκανή νά προσαρμόζεται στήν πειθαρχία πού ἐπιβάλλει ἡ μοντέρνα τεχνολογία, ἀλλά εἶναι σέ θέση στόν τομέα τῆς νά χρησιμοποιεῖ οἰκονομικά τό χρόνο καί τήν ἐνέργεια πού διαθέτει, καθῶς καί νά χρησιμοποιεῖ μέ ἐλαστικότητα τήν τεχνολογία.

Ὅλα αὐτά κάνουν τή μορφωμένη ἐργατική δύναμη ἐξαιρε-

τικά κατάλληλη για δουλιά με ύψηλή έντατικότητα, για καλλιεργημένη συμμετοχή σε διαδικασίες παραγωγής με ύψηλό βαθμό οργανωτικότητας, που είναι σπουδαία προϋπόθεση ανεβασμένης παραγωγικότητας της εργασίας, σε βαθμό μάλιστα που όρισμένοι τη θεωρούν ισάξια με τη σύγχρονη τεχνική.

Φυσικά, ή καθημερινή και συνεχής (διά μέσου γενιών) αναπαραγωγή μιᾶς τέτοιας ἐργατικῆς δύναμης δέν εἶναι καί τόσο φτηνή διασχέδαση. Ἡ διαδικασία τῆς παραγωγῆς ὅλο καί σε μικρότερο βαθμό χρησιμοποιεῖ τοὺς μύωνες τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαιτεῖ ὅλο καί πῖο καλλιεργημένο σύστημα νεύρων. Ἡ συνεχῶς ἀναπαραγόμενη φρεσκάδα αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἀπαιτεῖ διαβίωση ἀνώτερου ἐπιπέδου καί διάρθρωσης, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν πολιτιστική ἐμφάνιση τῆς κατοικίας καί τοῦ νοικοκυριοῦ καί φτάνοντας μέχρι τὸν τρόπο ἀνάπαυσης καί αὐτομόρφωσης τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ὕψηλό ἐπίπεδο κατανάλωσης τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν στὶς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες εἶναι, σε μεγάλο βαθμό, προϋπόθεση ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἀλλά, ταυτόχρονα, στὴν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, ὁ τρόπος ἀπόκτησης εἰσοδήματος παρουσιάζει πολλές διαφορές.

Τὰ διάφορα ἐπίπεδα ἀτομικῶν εἰσοδημάτων δέν ὑπαγορεύονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τίς βαθμίδες κοινωνικῆς χρησιμότητας τῆς οικονομικῆς δραστηριότητας τοῦ καθενός. Τὰ ἴδια τὰ ἄτομα νοιώθουν ὅτι κάτι τέτιο δέν συμβαίνει. Ἡ κοινωνική χρησιμότητα τῶν διαφόρων δραστηριοτήτων, στὴν πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, ἀποτελοῦν ἀντικειμενικό ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων, ὅχι ὅμως καί ὑποκειμενικό κίνητρό τους. Ὁ μέσος ἄνθρωπος «θέλει νά κάνει λεφτά». Τό πόσα κατάφερε νά «κάνει» καί μέ ποιό τρόπο εἶναι ζήτημα προσωπικῆς καπατσωσύνης, ἐπιμέλειας καί τύχης, ἀλλά καί ζήτημα τῆς ἀφετηριακῆς οικονομικῆς του θέσης.

Γιὰ τὸν ἀπλό ἄνθρωπο, αὐτό τό «φτιάξιμο χρήματος» ἄμεσα ὑποκινεῖται ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀπόκτησης εὐημερίας, γι' αὐτὴν κουράζεται καί ριψοκινδυνεύει. Ὁ πραγματικός ἐπιχειρηματίας, ὅμως, μέ τὴν δράση του, προσπαθεῖ νά σταθεροποιήσει ἢ νά διαιωνίσει τὴν κοινωνική θέση του.

Τόσο, ὅμως, στὴν περίπτωσι τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου, ὅσο καί τοῦ ἐπιχειρηματίου, τό πολὺ-πολύ, μπορεῖ νά γίνει λόγος γιὰ μονόπλευρη ἀτομικοποίηση τῶν κινήτρων δραστηριότητας ποὺ προορίζονται γιὰ τὴν κοινωνία.

Τό πῖο χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου ζωῆς εἶναι ἡ ἀποξένωση τῶν προσπαθειῶν ἀπόκτησης

εισοδημάτων από τις κοινωνικά χρήσιμες δραστηριότητες και μαζί μ' αυτό ή εξατομικοποίηση και της κατανάλωσης. Αυτό έρχεται σε κατάφωρη αντίθεση με τον υψηλό βαθμό κοινωνικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων.

Ο άποξενωμένος από την κοινωνία εργαζόμενος (τόσο ως δουλευταίος, όσο και ως καταναλωτής) γίνεται θύμα της αστικής προπαγανδιστικής δραστηριότητας που διαμορφώνει στα μέτρα της τις επιθυμίες και θελήσεις.

2. Οι διαστρεβλώσεις της καταναλωτικής αγοράς

Η κοινωνία επηρεάζει πολύ έντονα τις αντιλήψεις που έχουν οι άνθρωποι σχετικά με τον τρόπο ζωής που ανταποκρίνεται σ' αυτούς καλύτερα. Βέβαια, στη διαμόρφωση της κλίμακας των αγαθών που ο καθένας επιθυμεί ν' αποκτήσει, παίζουν ρόλο και στοιχειά ανεξάρτητα από τις κοινωνικές σχέσεις. Τα αναγκαία για τη φυσική ύπαρξη τρόφιμα, ρούχα, κατοικία, καύσιμα κλπ., σε κάθε είδους κοινωνία, καταλαμβάνουν την πρώτη θέση στη σειρά των προτιμήσεων και επιλογών των αγαθών κατανάλωσης.

Εκτός όμως απ' αυτά, η ποιότητα και η ποικιλία των τροφίμων, των ενδυμάτων, τό μέγεθος της κατοικίας και οι ανέσεις των εγκαταστάσεών της, τα αγαθά διασκέδασης, άναπαυσης και μόρφωσης και άλλα πολλά προσδιορίζονται άμεσα από τις κοινωνικές σχέσεις.

Ονομάζω ιδεώδες ευημερίας τό σύνολο εκείνων των κοινωνικών κανόνων οι όποιοι καθορίζουν τον τρόπο ζωής, καθώς και τά αναγκαία γι' αυτό αγαθά και υπηρεσίες (άπό άποψη μεγέθους και σύνθεσης) ενός εξισορροπημένου και εκτιμώμενου απ' όλους ατόμου (ή οικογένειας). "Αν, λοιπόν, ή πλειοψηφία των μελών της κοινωνίας είναι σε θέση νά αποκτήσει (μέσα σε κανονικές συνθήκες ζωής και δουλειάς και σε ρεαλιστικά έφικτό χρόνο) εκείνο τό εισόδημα πού είναι άπαραίτητο γιά την έξαγορά όλων των υλικών πραγμάτων και υπηρεσιών πού είναι αναγκαία άπό την άποψη του προχναφερθέντος «ιδεώδους ευημερίας», τότε είναι δυνατό νά γίνεται λόγος γιά κοινωνικό συναίσθημα ευημερίας.

"Όπως ήδη άνάπτuζα παραπάνω, τό «ιδεώδες ευημερίας» διαμορφώνεται κάτω άπό την επίδραση συγκρίσεων με πολλές

διαστάσεις, γιατί οι πραγματικές ανάγκες δέν ύπολογίζονται αυτές καθαυτές, καί προκαλοῦνται διά μέσου πολύπλοκων κοινωνικῶν ἐπιδράσεων. Ἡ πορεία διαμόρφωσης αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν συντελεῖται ἀπίστευτα γρήγορα μέ τήν πρόοδο τῆς τεχνικῆς, μέ τήν ἐπιτάχυνση τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου, καθῶς καί μέ τή βοήθεια τῶν σύγχρονων μέσων μαζικῆς διαφώτισης καί προπαγάνδας. Ἡ πορεία αὕτη προκαλεῖ δυό σπουδαῖα φαινόμενα:

α. Ἡ κλασική σειρά ἐπιλογῶν στόν τομέα τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν ἀνατρέπεται καί παραμορφώνεται. Ἡ διαστρέβλωση αὕτη σημαίνει ὅτι, πολλές φορές, ἡ ζήτηση ὁμάδων προϊόντων (πού ἀπό ἀποψη φυσιολογικῆς καί κοινωνικῆς χρησιμότητος κατέχουν περίοπτη θέση) ἀπωθοῦνται σέ δεύτερο πλάνο, πίσω ἀπό τά προϊόντα πού σέ σχέση μέ τά προηγούμενα εἶναι ἐντελῶς δευτερεύοντα. Συμπατριῶτες μας πού ταξιδεύουν στήν Ἀφρική συχνά συναντῶνται μέ νέγρους, πού κατοικοῦν σέ καλαμένιες καλύβες, εἶναι ἀγράμματοι καί ζοῦν μέσα σέ σοβαρές ἐλλείψεις τροφίμων, σέ συνθῆκες ἀνθυγιεινές, ἀλλά, παρ' ὅλα αὐτά, στή μέση τους, δίπλα στή ζώνη πού μόλις σκεπάζει τά πιό ἀναγκαῖα (καί πολλές φορές ἀντί τῆς ζώνης!) κρέμεται ἕνα ράδιο τρανζίστορ παγκόσμιας λήψης. Στήν οὐσία, αὐτό τό φαινόμενο παρατηρεῖται καί σέ ἀρκετές οὐγγρικές οἰκογένειες, πού προτιμοῦν νά κατοικοῦν σέ μοιρασμένη μέ ἄλλους κατοικία, νά ζοῦν μόνο μέ πατατόσουπα, μόνο καί μόνο γιά νά συντηροῦν ἕνα καλό αὐτοκίνητο.

β. Μέ τήν ἐμφάνιση μιᾶς ἀφάνταστης ποικιλίας προϊόντων, πού παράγονται μαζικά καί πού μέ τή βοήθεια τῆς ἐμπορικῆς πίστεως καθίστανται ἐφικτά καί γιά ἀνθρώπους μέ λίγα λεφτά, ἀνοίγεται τό ἀπέραντο πεδίο φοβερῶν διαστρεβλώσεων τόσο τῶν ἐπιθυμιῶν κατανάλωσης, ὅσο καί τῶν κανόνων τῆς εὐημερίας. Αὐτές οἱ διαστρεβλώσεις καί παραποιήσεις ἀποβλέπουν σέ πολλαπλό σκοπό. Οἱ ἐταιρίες πού παράγουν ἢ ἐμπορεύονται τά προϊόντα ἔχουν συμφέρον νά πείσουν τόν καταναλωτή ὅτι:

- αὐτός ἔχει ἀνάγκη τοῦ διαφημιζόμενου προϊόντος,
- ὅτι ἀκριβῶς αὐτό τό προϊόν πρέπει ν' ἀγοράσει,
- καί ὅτι δέν πρέπει νά χρησιμοποιεῖ γιά πολύ καιρό ὅ,τι ἀγοράζει, ἀλλά νά τό πετάξει, μόλις ἀρχίσει νά παράγεται καί νά ἔρχεται στήν ἀγορά ἡ νέα σειρά προϊόντων.

Οἱ ἐταιρίες διαφήμισης, ἐπομένως, προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν ὅτι τό προσφερόμενο ἐμπόρευμα εἶναι χρήσιμο, οἰκονο-

μικό και καινούργιο, ακριβέστερα, διατείνονται ότι αυτό ακριβώς και κανένα άλλο εμπόρευμα είναι τό πιο χρήσιμο, τό πιο οικονομικό και τό πιο καινούργιο απ' όλα τά άλλα πού παράγονται στόν κόσμο. Γι' αυτό, — λένε οί διαφημιστές, — ένας άνθρωπος μέ σύγχρονες αντιλήψεις και συνήθειες ζωής δέν είναι δυνατό νά αισθάνεται καλά σ' αυτόν τόν αναπτυσσόμενο κόσμο, χωρίς τό δικό τους προϊόν.

Τόσο ή βιομηχανία, όσο και τό εμπόριο εκπέμπουν μάζα κυμάτων επηρεασμού και παρακίνησης τού καταναλωτή. Βασικός σκοπός τους είναι: νά μετατρέψουν τό εμπόρευσμά τους σέ σύμβολο κοινωνικής θέσης. "Ένα κατασκευάσμα ανεβαίνει στά ανώτερα ύψη τής καριέρας του, όταν μετατρέπεται σέ σύμβολο κοινωνικής κατηγορίας, ή όταν αρχίζει νά θεωρείται φυσικό αξίωμα τό γεγονός ότι εκείνο τό άτομο (ή οικογένεια), πού ό τρόπος ζωής του εμφανίζεται σάν ιδεώδης στά μάτια τού συνηθισμένου ανθρώπου, δέν μπορεί παρά μιά όρισμένη ανάγκη του νά τήν ικανοποιεί μόνο μέ μιά όρισμένη μάρκα εμπορεύματος.

"Έτσι εξηγείται τό γεγονός ότι στίς διαφημίσεις, πού παράγονται μέ άπίθανη τεχνική, τό τσιγάρο πού ανακηρύσσεται σάν τό καλύτερο τού κόσμου οί μανεκέν-διαφημιστές δέν τό καπνίζουν ποτέ σέ καμιά άσήμαντη πάροδο μέσα στήν καταχνιά ενός όμιγλώδους νοεμβριανού απόβραδου, αλλά στή θαυμάσια παραλία τού Πάλμα ντέ Μαλόρκα, και δέν τό καπνίζουν ποτέ συνηθισμένοι άνθρωποι, αλλά κινηματογραφικοί άστέρες, μανεκέν ζηλευτής όμορφιάς, σέ παρέα άνδρών πραγματικών κολοσσών μυώνων πού λάμπουν από ευτυχία.

Μπορεί τό τσιγάρο αυτό νά είναι έξαιρετικό ή μέτριο, από τήν άποψη αυτή ή ποιότητά του είναι έντελώς άμελητέα, και δέν έχει σημασία άν πουλιέται σ' όλα τά καπνοπωλεία και άν τά έννιά δέκατα τών αγορασθέντων ποσοτήτων θά καπνιστούν από μέσους ανθρώπους μέσα σέ... στολίδια τής καθημερινής ζωής. Η διαφήμιση τούς παρέχει τήν άπατηλή έλπίδα έξομοίωσής τους μέ τίς συνθήκες πού επιλέγει ή προπαγάνδα: φαντάζονται πώς και αυτοί καπνίζουν κάτω από φοίνικες, σέ έκτυφλωτικό ήλιόφως, στά χέρια θαυμάσιων μανεκέν και ότι καπνίζουν τό ίδιο τσιγάρο μέ εκείνους πού θά ήθελαν νά μιμηθούν τόν τρόπο ζωής τους. "Όποια εταιρία πλασσάρει αυτή τήν άπατηλή έλπίδα μέ τόν πιο ραφιναρισμένο τρόπο παίρνει σέ άντάλλαγμα απ' τήν άστική κοινωνία τή μεγαλύτερη μερίδα πωλήσεων και, φυσικά, και τά μεγαλύτερα κέρδη.

Είναι πολύ πιο πολύπλοκο, όμως, τό γενικότερο συμφέ-

ρον τῶν κεφαλαιοκρατῶν στό σύνολό τους νά παραμορφώνουν τόν καταναλωτή. Ἕνα συστατικό στοιχεῖο τῆς θέλῃσης τῆς ἀστικῆς τάξης εἶναι ἡ ἀπόκτηση ἀγορᾶς, ἡ προσέλκυση τοῦ ἀγοραστῆ. Ἄλλο στοιχεῖο εἶναι ἡ ὑποκίνηση τοῦ μέσου καταναλωτῆ σέ ὑπερέξοδα, γιατί αὐτό ὁδηγεῖ σέ χρέωση, καί ὁ χρεωμένος ὥς τά μπουνία μέ ἐμπορικές πιστώσεις καταναλωτῆς πρέπει νά δουλέψει ὑπάκουα καί πάρα πολύ γιά νά νοιώσει ὅτι εἶναι διασφαλισμένη ἡ ἄνεσή του καί τά κάποια σύμβολα τῆς κοινωνικῆς του θέσης.

Τό τρίτο — στή σειρά σημασίας ἴσως τό πρῶτο — συμφέρον τῆς ἀστικῆς τάξης ἔχει καθαρά χαρακτῆρα κοινωνικῆς διαπαιδαγώγησης τοῦ καταναλωτῆ. Τά ἑκατομμύρια τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων (ἐργάτες, ὑπάλληλοι, διανοούμενοι), πού δέν ἔχουν καμιᾶ ἐλπίδα, πώς κάποτε θά καταφέρουν νά ἀναρριχηθοῦν στά ἀνώτερα σκαλοπάτια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, διά μέσου τῆς διαστρεβλωμένης καί παραφουσκωμένης κατανάλωσης, ἀποκοτῶν τή δυνατότητα τῆς ἀπομίμησης τῶν καταναλωτικῶν συνηθειῶν ἐνός τέτιου κοινωνικοῦ στρώματος πού ὑλικά βρίσκεται μιᾷ βαθμίδᾳ παραπάνω ἀπό τίς πραγματικές δυνατότητες τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου. Τά ἀγαθά πού ἀγοράζουν, ἐξωτερικά, μοιάζουν μέ τά συμπράγκαλα τοῦ κοινωνικοῦ στρώματος πού βρίσκεται ἴσως καί δυό βαθμίδες πάνω ἀπ' αὐτούς, ἐνῶ οἱ διαφημίσεις τοὺς κάνουν νά φαντάζονται ὅτι μέ τέτια κατανάλωση μιμεῖται ἀκόμα καί τό πιό λεπτό ἀνώτατο στρώμα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας.

Αὐτή ἡ φαντασιώδης «προαγωγή» σέ μιᾷ ἀνώτερη κοινωνική βαθμίδα προορίζεται γιά ἐπίδειξη πρὸς τοὺς ἐργαζόμενους στόν ἴδιο μέ αὐτόν τόπο δουλιᾶς, καθὼς καί πρὸς τοὺς γείτονες, ἡ δέ «προαγωγή» κατὰ δυό κοινωνικές βαθμίδες προορίζεται γιά ἐπίδειξη σέ χώρους διασκέδασης καί ἀνάπαυσης, ἐνῶ ἡ «προαγωγή» κατὰ τρεῖς βαθμίδες ἔχει σκοπὸ νά συνετίσει τήν οἰκογένεια, ὅταν λογαριάζει νά κάνει τέτια «ἀνοίγματα». Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν πολυμυλοκῶν ἐπιδράσεων εἶναι ὅτι ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος ὀνειρεύεται ὅτι βρίσκεται σέ κάποια ἀνώτερη βαθμίδα ἀπὸ ἐκείνη πού πραγματικά εἶναι, ἔτσι, στή φαντασία του, ἐξομοιώνει τόν ἑαυτό του μέ ἐκεῖνο τό κοινωνικὸ στρώμα πού οὔτε καν διανοεῖται νά τόν δεχτεῖ στίς γραμμές του, ἀλλὰ τόν ἐκμεταλλεύεται καί τόν βάζει νά πληρώνει ἀκριβὰ ὅλες αὐτές τίς αὐταπάτες.

Κατὰ τά ἄλλα, ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία «πριμοδοτεῖ» κάπως τόν καταναλωτῆ ἐναντι τῆς ἀνατροφῆς καί διαστρέβλωσης τῆς κλίμακας τῶν φυσικῶν ἀνθρώπινων ἐπιλογῶν

κατανόησης. Έξετάζοντας τό σύστημα τιμών όποιασδήποτε αναπτυγμένης κεφαλαιοκρατικής χώρας, χτυπά στό μάτι τό γεγονός ότι συστηματικά άνεβαίνει ή πραγματική αξία κάθε μιάς μονάδας «ύπερσεισοδήματος», μέ τή στατική έννοια τοῦ όρου. Πρόκειται γιά τό εξής: 'Η κατοικία, ή θέρμανση, ό ζωτισμός καί τά βασικά είδη διατροφής, καθώς καί οί τιμές τών συγκοινωνιών είναι σχετικά ύψηλές. Μιά καί ό καθέννας είναι ύποχρεωμένος αύτά νά τά αγοράζει, τά στρώματα μέ τά χαμηλότερα εισοδήματα ξοδεύουν τό μεγαλύτερο μέρος τών χρημάτων τους στήν αγορά αύτών τών πρωταρχικών γιά τήν ύπαρξή τους αγαθών καί ύπηρεσιών.

"Ό,τι αγοράζουν πέρα άπ' αύτά είναι κάπως πιό έφικτά, λόγω τιμών, οί δέ έμπορικές πιστώσεις κάνουν δυνατή τήν κάλυψη καί όρισμένων αναγκών πού άλλιώς (χωρίς τά δάνεια) θά ίκανοποιούνταν μόνο στό μέλλον. Αύτή ή ιδιόμορφη «ύποβάθμιση» τής κλίμακας τών τιμών τελειώνει στή βαθμίδα τών ειδών πολυτέλειας, γιατί τά είδη αύτά είναι έπίσης πολύ ακριβά.

"Έτσι εξηγείται τό γεγονός πώς εκείνη ή άγγλική οικογένεια πού κάθε 3—4 χρόνια αλλάζει (βέβαια, μέ τή βοήθεια έμπορικών πιστώσεων) όλόκληρη τή σειρά τών οικιακών έπιπλων της καί τό αυτοκίνητό της αγοράζει τό έπιούσιον κρέας της μέ τά γραμμάρια, ποτέ δέν κάνει παραγγελία στό ράφτη, τό σκέφτεται πολύ όταν πρόκειται ν' ανάψει τή θερμάστρα γιά νά ζεσταθεϊ καί δέν αγοράζει βιβλία, ούτε πάει στό θέατρο. Προσπαθεϊ, λοιπόν, νά εξοικονομίσει τίς λίρες πού θά ξόδευε γιά κάλυψη τών αναγκών πρώτης κατηγορίας, γιά νά αγοράσει αγαθά πού στή σειρά τών αναγκών έρχονται δεύτερα, γιατί νομίζει ότι έτσι άξιοποιεϊ καλύτερα τή λίρα του (μιά καί αύτά τά δεύτερα τοῦ στοιχίζουν κατά μονάδα πιό... «φτηνά») καί γιατί ή κοινωνική πίεση τόν ύποχρεώνει νά φερθεϊ έτσι, νά αγοράζει, δηλαδή, περισσότερα τέτια αγαθά, πού στίς περισσότερες περιπτώσεις είναι άμφίβολης ποιότητας, πού ή δῆθεν πρόσθετη χρησιμότητά τους είναι είκονική, σέ βαθμό πού καί ό ίδιος ακόμη ειλικρινά θά παραιτοῦνταν από αύτά, προτιμώντας νά αγοράσει μιά μερίδα άφράτο μπιφτέκι ή νά εξασφαλίσει μιά εύχάριστη θεατρική βραδιά.

3. Τρόπος ζωής στηριγμένος στη σπατάλη

Ο διαστρεβλωμένος καταναλωτής, που παραδέρνει ανάμεσα στην ποικιλία, τους όρους των εμπορικών πιστώσεων και στη ζούγκλα των τιμών, έπωσδήποτε υποκινείται από τη στιγμιαία χαρά που του δίνει ή υπερηφάνειά του για την αγορά φανταχτερών, αλλά αμφίβολης χρησιμότητας αγαθών, στην πραγματικότητα είναι δούλος, μόνο που η αλυσίδα της σκλαβιάς του είναι βαμμένη με ρόδινο χρώμα και φαίνεται να 'ναι φτιαγμένη από αφρόγαλα.

Ταυτόχρονα, όμως, αυτή η διαστρέβλωση υποχρεώνει τον άνθρωπο (χωρίς αυτός να τό συνειδητοποιεί), που είναι έργαζομενος και καταναλωτής, να δρά μάλλον αντικοινωνικά.

Ας τά δούμε αυτά με τη σειρά. Δεν αρχίζω τίς γραμμές μου αυτές αναφερόμενος στον κεφαλαιοκράτη. Αυτός — όπως ήδη έγραψε ο Μάρξ — δεν έχει συνείδηση, μιά και όλόκληρο τό είναι του εξομοιώνεται με την κερδοσκοπική κίνηση του κεφαλαίου του. Μοῦ φαίνεται πώς η άρρώστια αυτή μεταδίδεται από τους κεφαλαιοκράτες και στους πληρωμένους «μάνατζέρς» τους, στα τζιμάνια του «μάρκετινγκ» και σέ πολλούς διάφορους λακέδες. Γι' αυτό, λοιπόν, αρχίζω τό γραφτό μου αναφερόμενος στο μηχανικό-έρευνητή, στο μηχανικό-δημιουργό.

Είναι δυνατό να αποδειχτεί ότι, στον κόσμο του κεφαλαίου, όλο και πιο σημαντικό μέρος της εργασίας (που αναπτύσσει την τεχνική και εξυπηρετεί κεφαλαιοκρατικά συμφέροντα) δεν οδηγεί σέ πραγματική τεχνική πρόοδο, αλλά τίθεται στην υπηρεσία της διαστρεβλωμένης καταναλώσης. Καί μάλιστα με διπλό τρόπο.

Από τη μιá μεριά, τά αναπτυξιακά έργαστήρια επιφέρουν τέτιες αλλαγές στα έμπορεύματα που δέν ενισχύουν τη χρησιμότητά τους, αλλά εξυπηρετούν αποκλειστικά και μόνο τη μόδα: δίνουν άλλη μορφή στο έμπόρευμα, προσθέτουν σ' αυτό μηχανισμούς δῆθεν επιπρόσθετων ανέσεων, τούς όποιους, όμως, δέν αξίζει τόν κόπο να χρησιμοποιεί κανείς ή, απλώς, δέν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν. Αυτοί οι πρόσθετοι «νεωτερισμοί», πολλές φορές, έρχονται σέ πλήρη αντίθεση με την αρχική χρησιμότητα του έμπορεύματος (παραδείγματος χάρη, ή τηλεόραση που τοποθετείται μέσα στο αυτοκίνητο).

Από την άλλη μεριά, πλειάδα μηχανικών συστηματικά ασχολείται με τη δυνατότητα χειροτέρευσης της ποιότητας του προϊόντος. Παίρνοντας υπόψη πώς ή διαφήμιση ήδη έχει πείσει τόν καταναλωτή να πετάξει τό έμπόρευμα που αγοράσε,

πολύ πιο πριν από τη φυσική φθορά του, ή «ανάπτυξιακή» προσπάθεια των μηχανικών στρέφεται στην εξεύρεση τέτοιων υλικών και εξαρτημάτων που να ανταποκρίνονται σ' αυτήν την τεχνητή ήθικη φθορά.

Επομένως, σοβαρό ποσοστό των τεχνικών ειδικών, σέ αντίθεση με την κοινωνική τους αποστολή, είναι υποχρεωμένοι να εκπονεύουν την τεχνική πρόοδο. Αντί την εισαγωγή νεωτερισμών, που εξυπηρετούν την ανθρωπότητα, είναι υποχρεωμένοι να σπαζοκεφαλούν για επινόηση διάφορων ψευδονεωτερισμών, με σκοπό την εξαπάτηση του καταναλωτή. Έτσι, αντί να βελτιώνεται η ποιότητα, χειροτερεύει. Αυτό δεν το κάνει, βέβαια, ο κάθε μηχανικός ή τεχνικός, αλλά το κάνουν πάρα πολλοί, τόσοι που δεν επιτρέπεται να υποτιμᾶται ένα τέτοιο φαινόμενο.

Ας πάρουμε τώρα μία άλλη ομάδα (κατηγορία) ανθρώπων, όλους εκείνους που έχουν για αποστολή την πληροφόρηση των μαζών: τύπος, ραδιόφωνο, τηλεόραση και τ' αλοιπά. Έτσι όπως είναι πολύπλοκα οργανωμένη, η σημερινή κοινωνία έχει ανάγκη συστήματος πληροφοριών, οργανικό μέρος του οποίου είναι η γνωστοποίηση των καταναλωτών για τ' ό,τι είδους εμπορεύματα και υπηρεσίες προσφέρονται στο εμπορικό δίκτυο. Ο καταναλωτής είναι αδύνατο να ελέγξει μόνος του ολόκληρη την αγορά, οι δέ ειδικές γνώσεις του δεν είναι αρκετές για να εκτιμήσει ο ίδιος τη χρησιμότητα των διαφόρων εμπορευμάτων.

Επομένως, οι εμπορικές πληροφορίες αποτελούν πραγματική ανάγκη, είναι οργανικό στοιχείο της ζωής μας. Αλλά αν αυτή η παροχή πληροφοριών μετατραπεί κυριολεκτικά σέ πόλεμο διαφήμισης, όποτε σκοπός της πληροφόρησης πιά δεν είναι η ανακοίνωση γνώσεων, αλλά η μέ κάθε τρόπο υποκίνηση του καταναλωτή σέ αγορές (υποκίνηση που είναι άσχετη προς τ' α συμφέροντα του καταναλωτή ή, πολλές φορές, και αντίθετη προς αυτά, λόγω διαστρεβλωμένων καταναλωτικών κινήτρων), τότε, τ' ό σύστημα πληροφοριών στρέφεται κατά των κοινωνικών συμφερόντων.

Στό σύγχρονο κεφαλαιοκρατικό κόσμο, η διαφήμιση παίζει μεγάλο ρόλο στην ανατροπή και παραμόρφωση της φυσικής κλίμακας επιλογών στο χώρο της κατανάλωσης, στη δημιουργία συμβόλων κοινωνικής κατάταξης, στην «υποδαύλιση» σέ υπερδαπάνες και σέ σπάταλη κατανάλωση. Οι ειδικοί στίς διαφημίσεις, μέ τη βοήθεια τεράστιου ψυχολογικού προσωπικού και μηχανισμού μέ γιγαντιαία υλικά μέσα, διαπλάθουν τη

γνώμη τῶν μαζῶν, διαστρεβλώνουν τίς ἐπιδιώξεις τους, τίς ἐπιθυμίες τους καί τίς ἀνθρώπινες συνήθειές τους, μέ σκοπό νά μετατρέψουν σέ χρήμα καί κέρδος τά προϊόντα μιᾶς βεβαιωμένης παραγωγῆς. Στά μάτια τους, προτάσσεται ὅχι τό συμφέρον τοῦ ἀγοραστή, ἀλλά ἡ κερδοσκοπική μανία τοῦ κεφαλαιοκράτη.

Στόχος εἶναι ὁ ναρκωμένος ἀπό μιᾶ ψεύτικη «κοινή γνώμη» ἀγοραστής, πῶ σωστά, τό χρηματικό εἰσόδημα πού ἔχει στήν τσέπη του. Ὁλόκληρος ὁ τεράστιος μηχανισμός, ἀρχίζοντας ἀπό τό μηχανικό, πού ἐκπορνεύει τήν τεχνική πρόοδο, καί μέχρι τόν εἰδικό στίς διαφημίσεις, πού ἐκπορνεύει τή δύναμη τοῦ ἀληθινοῦ λόγου, ὅλη αὐτή ἡ τερατώδης μηχανή, ἓνα σκοπό ἐξυπηρετεῖ: πῶς θά καταφέρει «νά ἀκουστεῖ τόσο καλά ὁ αὐλός», ὥστε νά προσελκυστεῖ ἀπό τό σκότος τῆς τσέπης τοῦ ἀγοραστή ὁ μαγικός ὄφης: τό δολλάριο!

Ἡ μαγεία πέτυχε. Ὁ ἀγοραστής πείσθηκε ὅτι δέν τοῦ ἀξίζει ὁ τίτλος τοῦ «homo sapiens» (σοφοῦ ἀνθρώπου), ἄν τό κατακαίνουργιο καί πλαισιωμένο στίς ἄκρες ψυγεῖο του δέν τό ἀντικαταστήσει μέ ἓνα ἄλλο, «νέο», χωρίς πλαίσια στίς ἄκρες, στό ὅποιο, ὅμως, ἔχει τοποθετηθεῖ καί ἰδιαίτερο ραφάκι γιά τροφές σκύλου, ἐφοδιασμένο μέ εἰδικό θερμοστάτη, σάν ἡ τελευταία κολοσσιαία κατάκτηση τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης. Γι' αὐτό, ἀγοράζει τό «καινούργιο» καί πετᾷ τό «παλιό», τό «ξεπερασμένο». Ἐδῶ, στά σκουπίδια, στό λῶφο τῶν συντριμμάτων, τελειώνει ὁ δρόμος τῆς ζωῆς ἐνός ἐμπορεύματος, πού εἶναι καρπός τῆς ἐφευρετικότητος, τῶν γνώσεων καί τοῦ ἰδρώτα ἴσως πολλῶν ἀνθρώπων.

Ὁλόκληρη αὐτή ἡ διαδικασία, λοιπόν, διαμορφώνει, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἓναν τρόπο ζωῆς στηριγμένο σέ σπάταλη κατανάλωση. Ἀς προσπαθήσουμε ἐδῶ νά προσδιορίσουμε πού καί τί σπαταλᾷ ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία.

α. Ἡ διαστρεβλωμένη καταναλωτική ἀγορά ἐφοδιάζεται μέ προϊόντα πού, ἐξ ἀρχῆς, ἔχουν παραχθεῖ γιά σπάταλη κατανάλωση καί πού ἀπασχολοῦν πολλά ἐργατικά χέρια. Ἀν ὑποθέσουμε πῶς ἡ σπατάλη φτάνει τά 20% περίπου τῆς ἀξίας παραγωγῆς τῆς μεταποίησης, τότε, προκύπτει ὅτι, λόγου χάρη, τά εἶδη ἐνδυμασίας πού κρέμονται στίς ντουλάπες τῶν σπιτιῶν εἶναι 1/5 περισσότερα, ἀπ' ὅσα θά ἦταν δυνατό νά χρησιμοποιηθοῦν σέ κανονικές συνθῆκες, ἢ ἀπό αὐτά, τουλάχιστο τό 1/5 ἀχρηστεύεται πολύ πῶ γρήγορα ἀπ' ὅ,τι θά δικαιολογοῦσε ἡ πραγματική τους φθορά λόγω χρήσης. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς οἰκιακές μηχανές καί ἄλλες ἐγκαταστάσεις (ἐπιπλα

κλπ.), από τὰ ὅποια, τὸ 1/5 ἀντικατασταίνεται μέ νέα, γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι θὰ δικαιολογοῦσε ἡ πραγματικὴ φυσικὴ τους φθορὰ ἢ τὸ πάλιωμά τους. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ πολὺ χαμηλὸ ὑπολογισμό, γιατί πολλοὶ εἰδικοί θεωροῦν ὅτι τὸ ποσοστὸ αὐτὸ εἶναι πολὺ μεγαλύτερο!

Πολὺ δέ μεγαλύτερο θὰ εἶναι τὸ ποσοστὸ, ἂν υπολογίσουμε καὶ ἐκεῖνα τὰ μέσα παραγωγῆς πού χρησιμοποιοῦνται (ἐπενδύονται) γιὰ παραγωγή εἰδῶν σπατάλης. Καὶ ἂν υποθέσουμε ὅτι ἡ χρησιμοποιούμενη ἐργατικὴ δύναμη εἶναι ἀνάλογη μέ τὴν ἀξία τῆς παραγωγῆς, τότε, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργαζομένων, πού παράγει προϊόντα νέτα-σκέτα γιὰ σπατάλη στὸ χῶρο ὁλόκληρης τῆς μεταποίησης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου πλησιάζει τὰ 11—12 ἑκατομμύρια ἄτομα. Αὐτὴ ἡ τεράστια μάζα τῶν ἐργαζομένων θὰ ἦταν ἀνεργοὶ ἂν δέν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ σπατάλη.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι καὶ αὐτοὶ ξοδεύουν σέ σπατάλη ἕνα μέρος τοῦ εἰσοδήματός τους, τὸ μεγαλύτερο μέρος του, ὅμως, ὅπως δῆποτε τὸ διαθέτουν γιὰ ἀγορὰ πρὸς κάλυψη πραγματικῶν ἀναγκῶν τους.

Ἐπομένως, ὁ ὄγκος ἐργασίας πού καταναλώνεται γιὰ παραγωγή προϊόντων σπατάλης πρέπει νὰ θεωρεῖται σάν κοινωνικά μὴ ἀναγκαῖα ἐργασία, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἐντελῶς περίσσια ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτη πού σήμερα ἀνοίγει λάκκους στὴ γῆ γιὰ νὰ τοὺς σκεπάσει αὔριο (αὐτὴν τὴ φραστικὴ παρομοίωση τῆ δανείστηκα ἀπὸ τὸν Τζ. Μ. Κέυνς, ὁ ὁποῖος νόμιζε ὅτι μέ αὐτὴν τὴν πνευματώδη μεταφορικὴ ἔννοια πού κρύβει ἡ παραπάνω φράση θὰ χαρακτηρίζε καλύτερα τὴν ἐπιθυμητὴ ἐπίδραση πού θὰ εἶχαν οἱ προτάσεις του γιὰ μιὰ οἰκονομικὴ πολιτικὴ πού θ' ἀπόβλεπε στὴν ὑπερνίκηση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης).

Μιά, ὅμως, πού κανόνας λειτουργίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ μηχανισμοῦ παραγωγῆς εἶναι τὸ ἰδιωτικὸ κέρδος καὶ σέ καμιά περίπτωση ἡ ἄμεση ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας, γίνεται φανερό ὅτι τὸ ἀποτελεσματικότερο φάρμακο κατὰ τῆς ἀνεργίας εἶναι ἡ καταναλωτικὴ σπατάλη, ἡ ὑπερμεγέθυνση τῶν ἀγορῶν καὶ ἡ τροφοδότηση ὅλων αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν μέ χρῆμα, πού συνεχῶς ἐξευτελίζεται. Καὶ αὐτὸ εἶναι γιὰ τὴν ἄρχουσα τάξη πιὸ καλὸ, ἀπ' ὅ,τι ἂν πλήρωνε ἐπιδόματα ἀνεργίας, γιατί:

— ὁ ἐπιδοτούμενος ἀνεργὸς δέν παράγει κέρδος, αὐτός, ὅμως, πού «ἀνοίγει λάκκους» παράγει,

— οἱ ἐπιδοτούμενες μάζες ἀνέργων καθιστοῦν «ἡλίου φαεινότερον» τὸ γεγονός ὅτι τὸ κεφαλαιοκρατικὸ καθεστῶς δέν

είναι σέ θέση νά ὀργανώσει τήν κοινωνική παραγωγή, ἐνῶ, «σκάβοντας λάκκους», δημιουργεῖται ἡ ἐπίφαση πώς ἔχουμε νά κάνουμε μέ πρωτάκουστη ἀνθιση καί πολύ πλοῦτο.

Ἡ παραγωγή γιά σπατάλη, στό σημερινό διεθνές πολιτικό κλίμα, κρίνεται πιά προτιμητέα ἀκόμα καί ἀπό τήν πολεμική παραγωγή, παρ' ὅλο πού ἡ πρώτη οὔτε γιά μιά στιγμή δέν ὑποκατέστησε τή δεύτερη, παρὰ μόνο τή συμπληρώνει. Καί αὐτό γιὰτί τό δυνάμωμα τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόσμου κατέστησε φανερό ὅτι ἡ συνέχιση τῶν ἐξοπλισμῶν πέρα ἀπό ὅποιαδήποτε ὅρια εἶναι ἀδύνατη καί πολιτικά ἐπιζήμια.

Ὅταν, ἐπομένως, ἐξετάζουμε τό σπάταλο χαρακτήρα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου ζωῆς, δέν καθοδηγοῦμαστε ἀπό αἰσθήματα ἄγριας καταδίωξης καί οὔτε τά βάζουμε μέ κάποια τρελλή μόδα, τήν ὁποία παρατηροῦμε ἀπό τή σκοπιά τοῦ σοσιαλισμοῦ, κουνώντας καταδικαστικά τό κεφάλι. Μέ τήν ἐξέτασή μας αὐτή, διαπιστώνουμε μιά ἀπό τίς βασικές σημερινές μορφές ὑπαρξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ σπατάλη τῶν ἑκατομμυρίων παραπονημένων καταναλωτῶν ἀποτελεῖ σοβαρό κριτήριο τοῦ θεωρήματος πού πρίν ἓνα αἰῶνα ὁ Μάρξ συνόψισε στή γνωστή φόρμουλα: «Χρῆμα — ἐμπόρευμα — καί πάλι χρῆμα, προσυζητημένο στό κέρδος», ὅπως εἶναι κριτήριο καί ὁ ἐμφανιζόμενος στήν ἀγορά ἐργασίας ἐργάτης, μέ ἐντελῶς ἄδεια χέρια.

β. Ἀλλά ἡ στρατιά πού «σκάβει λάκκους» πρέπει νά ἐφοδιαστεῖ μέ τά ἀναγκαῖα μέσα παραγωγῆς, νά ἀπασχολεῖται, δηλαδή, σέ καλὰ ἐξοπλισμένα ἐργοστάσια, ἀκριβῶς ὅπως γίνεταν ὅταν δουλεύουν γιά κάλυψη πραγματικῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνίας. Κατά τά ἄλλα, σχεδόν κάθε ἐργαζόμενος, στή διάρκεια τῆς παραγωγῆς, ἓνα μέρος τῆς ἐργασίας του τό δαπανᾷ σέ προϊόντα σπατάλης. Ἡ στρατιά πού «σκάβει λάκκους» δέν ἀποτελεῖ ἔξωρο τμῆμα τῶν ἐργαζομένων. Ὁ παρασιτισμός, λοιπόν, συνυφαίνεται μέ τήν πραγματικά χρησιμη δραστηριότητα, τήν ὁποία διαποτίζει πέρα γιά πέρα. Ὁ παρασιτισμός φερθεύει ἀνεπαίσθητα, ἀπορροφώντας τίς ζωντανές δυνάμεις ἀπό τήν κοινωνικά χρήσιμη δραστηριότητα, ὅπως ἀκριβῶς τά καρκινώματα.

Ἄν, γιά λόγους ἀπλοποίησης, θεωρήσουμε ὅτι τό ἓνα πέμπτο τοῦ παραγωγικοῦ δυναμικοῦ τῆς μεταποίησης πάει σέ παραγωγή εἰδῶν σπατάλης, τότε, μέσα ἀπό τό σύνολο τῶν ἀναπνυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν οἰκονομιῶν, θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε μιά πλήρη μεγάλη βιομηχανική δύναμη, πού ὁλόκληρο τό παραγωγικό δυναμικό της ἀποτελεῖται ἀπό τή

συνδυασμένη δράση αὐτῶν πού «ἀνοίγουν καί σκεπάζουν λάκκους».

Ἄν σ' αὐτό προσθέσουμε καί τό δυναμικό τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας, τότε, αὐτή ἡ «μεγάλη βιομηχανική δύναμη», πού δέν παράγει τίποτε τό χρειαζόμενο καί κοινωνικά ἀνγκαῖο, θά ἔχει συνολικά τόσο μεγάλο παραγωγικό δυναμικό, ὅσο διαθέτει ὁλόκληρη ἡ οἰκονομία τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως!

Ἄν ἡ θέληση τῆς ἄρχουσας τάξης δέν ἐπέβαλε στόν πληθυσμό τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν αὐτόν τό σπάταλο τρόπο ζωῆς, τότε, τό κεφάλαιο αὐτῆς τῆς «γιγαντιαίας» δύναμης δέν θά παρήγαγε κέρδος πρὸς ὄφελος τῶν ἀφεντικῶν τῆς.

γ. Αὐτές οἱ μάζες ἐργατικῆς δύναμης πολλῶν ἑκατομμυρίων, κρατώντας στά χέρια τους αὐτό τό τεράστιο βιομηχανικό δυναμικό, καταβροχθίζουν πρῶτες ὕλες καί ἐνέργεια. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι αὐτές χρειάζονται τόσες ὕλες καί ἐνέργεια, ὅσο ποσοστό ἀντιπροσωπεύει στή συνολική παραγωγή, δηλαδή, καταβροχθίζουν τό 1/5 τοῦ συνόλου τῶν πρώτων ὑλῶν καί ἐνέργειας πού χρησιμοποιεῖ ὁ κεφαλαιοκρατικός κόσμος. Τόσες ὕλες καί ἐνέργεια παράγονται, μεταφέρονται σέ διάφορους τομεῖς παραγωγῆς γιά παραγωγή μιᾶς μάζας προϊόντων ἀχρηστων, κατάλληλων γιά τὰ σκουπιδιαριά. Ἄν τὰ ποσά τὰ ἐκφράσουμε σέ τόννους, τότε, ἔχουμε νά κάνουμε μέ τὰ ἐξῆς μεγέθη (γιά σύγκριση, βάζουμε σέ παρενθέσεις, δίπλα στά ποσά πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν, καί τίς ἀντίστοιχες ποσότητες παραγωγῆς στή Σοβιετική Ἑνωση. Ὅλα τὰ ποσά ἀναφέρονται στό ἴδιο χρονικό διάστημα, δηλαδή, στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1970).

— Πετροκάρβουνο	300 ἐκ. τόννοι	(432 ἐκ. τόννοι)
— Φωταέριο	170 δις. κυβικά	(198 δις. κυβικά)
— Πετρέλαιο	380 ἐκ. τόννοι	(353 ἐκ. τόννοι)
— Ἀκατέργ. ἀτσάλι	83 ἐκ. τόννοι	(116 ἐκ. τόννοι)
— Ἀλουμίνιο	1,7 ἐκ. τόννοι	(1,1 ἐκ. τόννοι)
— Χαλκός	1,0 ἐκ. τόννοι	(0,9 ἐκ. τόννοι)

Ἐπομένως, στήν κεφαλαιοκρατική διεθνή οἰκονομία, ἡ μερίδα τῶν κυριότερων ὀρυκτῶν πού καταναλώνονται σέ παραγωγή εἰδῶν σπατάλης ὑπολογίζεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει συνολικό ποσό πού σχεδόν ἴσουςται μέ ὁλόκληρη τή σοβιετική παραγωγή.

4. Ἡ χρηματοδότηση τῆς σπατάλης

Ἐδῶ, τώρα, πρέπει νά ἀπαντήσουμε στοῦ ἐξῆς ἐρώτημα: Σέ ποιόν ἐπιρρίπτει τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα αὐτά τά ὕλικά βάρη τῆς σπατάλης, πού παίρνει γιγάντιες διαστάσεις;

Ἕνα μέρος αὐτῶν τῶν βαρῶν τῆς σπατάλης πέφτει, ἀναμφίβολα, στίς πλάτες τῶν καταναλωτῶν. Τά «καινούργια», τά «πιο καινούργια», καί τά «ἀκόμα πιο καινούργια» συμπράγκαλα ὅλο καί ἀκριβαίνουν, γιατί οἱ συχνές ἀλλαγές τῶν μοντέλων, ἡ τοποθέτηση σέ γνωστά εἶδη μικρῶν ἢ μεγαλύτερων συμπληρωματικῶν ἐπινοήσεων (πολλές φορές ἄχρηστων) ἀνεβάζουν τό κόστος τῆς ἀναδιάταξης τῆς τεχνολογίας, ἀπαιτοῦν χρησιμοποίηση νέων ἐργαλείων, ἐνῶ ἡ ἐκστρατεία διαφήμισης γιά νά «περάσει» τό «νέο» προϊόν καταβροχθίζει στίβες χρημάτων.

Ταυτόχρονα, ὁ πληθωρισμός ἀποφιλώνει γιά καλὰ τὰ πραγματικά εἰσοδήματα, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ἡ ἄνοδος τῶν ὀνομαστικῶν μισθῶν καί μεροκαμάτων ἀκολουθεῖ σχετικά γρηγορότερα τίς ἀντιμήσεις τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, τονίζω, πῶς ἡ ὕλική δύναμη πού διαθέτουν οἱ κεφαλαιοκρατικές χῶρες πού ἔχουν ἀναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις, μόνη τῆς δέν θά ἦταν ἀρκετή νά χρηματοδοτήσει τή σπατάλη.

Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόστους τῆς σπατάλης τό πληρώνει ὁ χῶρος ἐκεῖνος τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου πού τόν ἀπαρτίζουν οἱ ὑπανάπτυκτες χῶρες, τόσο διά μέσου τῶν σχετικά χαμηλῶν τιμῶν τῶν πρώτων ὑλῶν, ὅσο καί διά μέσου τῆς φτηνῆς ἐργατικῆς δύναμης τῶν ἐκατομμυρίων μεταναστῶν.

Αὐτή ἦταν ἡ κατάσταση τουλάχιστο ἐδῶ καί 4—5 χρόνια, πρίν, δηλαδή, τήν ἐκρηξη τιμῶν πολλῶν πρώτων ὑλῶν. Οἱ εἰσαγωγές πρώτων ὑλῶν καί ἐνέργειας στίς ἀναπτυγμένες χῶρες ἦταν πολύ πιο φτηνές σέ σχέση μέ τήν ἐγχώρια παραγωγή τῶν χωρῶν αὐτῶν, καί ἀπό δῶ καλύπτονταν ἕνα σημαντικό μέρος τῆς σπατάλης. Μιά βασική αἰτία τῶν χαμηλῶν τιμῶν πού ἔχουν οἱ πρώτες ὕλες καί οἱ φορεῖς ἐνέργειας πού ἐξάγουν οἱ ἀναπτυσσόμενες χῶρες εἶναι τά χαμηλά μεροκάματα. Ἄλλη βασική αἰτία εἶναι ἡ ἐξοικονόμηση δαπανῶν ἀπό τό ὅτι τά σπουδαιότερα κοιτάσματα πρώτων ὑλῶν παρουσιάζουν, στίς χῶρες αὐτές, ἀρκετά εὐνοϊκές γεωλογικές προϋποθέσεις ἀξιοποίησής τους. Αὐτές οἱ αἰτίες καί οἱ δύο μαζί ἐξασφαλίζουν ἀποικιακῆς μορφῆς μονοπωλιακά κέρδη γιά αὐτόν πού ἀγορά-

ζει από τις χώρες αυτές τέτια είδη, μιά και οι τιμές των πρώτων υλών και ενέργειας προσαρμόζονται προς τις συνθήκες κόστους μέσα στις χώρες του τρίτου κόσμου, και όχι προς το κόστος των αναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικών χωρών.

Αυτές, λοιπόν, είναι δυό πηγές μερικής κάλυψης της σπατάλης στις αναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες. Η τρίτη πηγή είναι η ιδιαίτερη υπεραξία που παράγουν οι μετανάστες. Τόν ὄγκο της υπεραξίας αυτής δεν είναι δυνατό να μὴν τὸν πάρουμε υπόψη μας, γιατί μόνο στη Δυτική Εὐρώπη, ὁ ἀριθμὸς των μεταναστῶν ξεπερνᾷ τὰ δέκα ἑκατομμύρια ἄτομα (στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, τὸ βάρος της παραγωγῆς αὐτῆς της ιδιαίτερης υπεραξίας πέφτει στίς πλάτες των ἑγχρωμων ἐργατῶν, ἐνῶ γιὰ λογαριασμό της Ἰαπωνίας τέτια υπεραξία παράγουν οἱ ντόπιοι ἐργάτες πού ἀπασχολοῦνται στίς ἰαπωνικές θυγατρικές ἐπιχειρήσεις στό Νόγκ-Κόγκ, στήν Ταϊβάν, στή Σιγκαπούρη καὶ ἄλλου).

Οἱ μετανάστες καλύπτουν τὰ ἐργασιοβόρα κενά πού παρουσιάζει τὸ σύστημα της ὑψηλῆς τεχνικῆς στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες, γιατί ἡ πλειοψηφία τους κάνει τέτιες δουλιές πού δὲν εἶναι δυνατό νὰ μηχανοποιηθοῦν ἢ ἡ μηχανοποίησή τους στοιχίζει πολὺ ἀκριβά, ἔτσι, ἡ παραγωγικότητά τους δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀνέβει σὲ κείνο τὸ ὕψος δίπλα στό ὅπου θὰ συνέφερε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἀκριβὴ ἐργατικὴ δύναμη των χωρῶν της Δυτικῆς Εὐρώπης ἢ της Ἀμερικῆς.

Ἄν γι' αὐτές τίς δουλιές τὸ κεφάλαιο δὲν ἔβρισκε τὴ φτηνὴ ἐργατικὴ δύναμη των μεταναστῶν, τότε, θὰ ἦταν ἀναγκασμένο ἢ νὰ πληρώσει γι' αὐτές τὴν ἀκριβὴ ἐργατικὴ δύναμη της Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ της Ἀμερικῆς, ἢ νὰ μηχανοποιήσῃ τίς δουλιές αὐτές μὲ ἀκριβές ἐπενδύσεις, ἀλλιῶς, αὐτές οἱ φάσεις ἐργασίας θὰ δροῦσαν σὰν στενώματα καὶ θὰ μείωναν τοὺς γενικότερους ρυθμούς παραγωγῆς.

Ἀκριβῶς, ἡ διαφορὰ των μισθῶν εἶναι ἐκεῖνη πού ὑποκινεῖ τίς ἐπιχειρήσεις στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἐργατικὴ δύναμη των μεταναστῶν. Ἔτσι, οἱ μετανάστες, καὶ μὲ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο των μεροκαμάτων τους, κάνουν δυνατὴ τὴν καταβολὴ σχετικὰ ὑψηλῶν μισθῶν στοὺς ντόπιους ἐργάτες, πού εἶναι μιά ἀπὸ τίς προϋποθέσεις της σπατάλης κατανάλωσης.

Παρόμοια εἰκόνα προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέταση των κερδῶν πού προέρχονται ἀπὸ τὴν τοποθέτηση κεφαλαίων ἀπὸ τὴν πλευρὰ των ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν στίς ὑποανάπτυκτες ἢ μισοαναπτυγμένες χώρες, καθὼς καὶ ἀπὸ τίς

λεγόμενες κοινές (συνδυασμένες) επιχειρήσεις των αναπτυσσόμενων και των αναπτυσσόμενων χωρών του κεφαλαιοκρατικού κόσμου.

5. 'Η σχέση ανάμεσα στο στηριγμένο σέ σπατάλη τρόπο ζωής και την κρίση πού διέρχεται τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα τῆς διεθνούς οἰκονομίας

Τό σύστημα οἰκονομικῶν σχέσεων κάθε κοινωνίας ἔχει καί ὑλικοτεχνικό χαρακτήρα. Μποροῦμε νά φανταστοῦμε πῶς τό σύστημα αὐτῶν τῶν σχέσεων σχηματίζει ἕνα εἶδος κύκλου, τοῦ ὁποίου ἀρχή καί τέλος εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύση. "Ας ἐξετάσουμε τόν κύκλο αὐτό. (βλ. σχῆμα 2, σελ. 54)

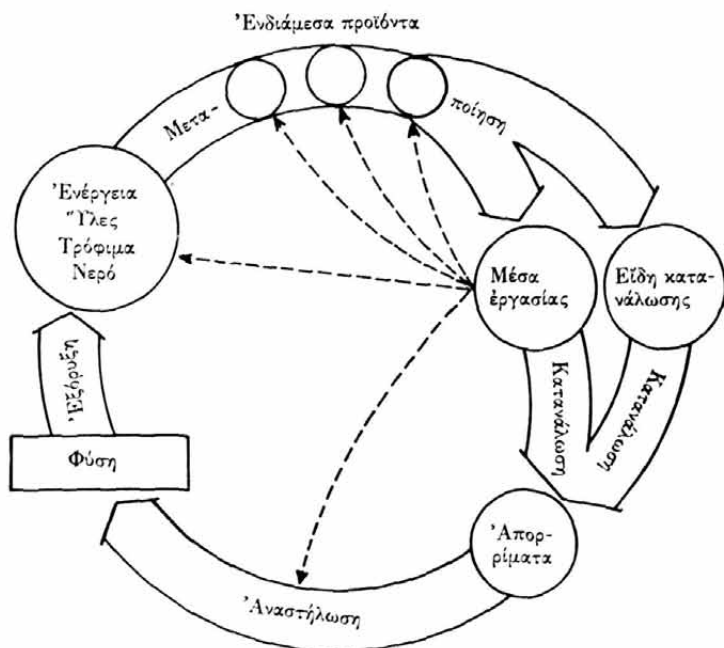
'Η ἀνθρωπότητα ἀποσπάει ἀπό τή φύση τοὺς ἀναγκαίους γιά τή συντήρηση τῆς κοινωνίας φορεῖς ἐνέργειας, τά δομικά καί ἄλλα ὑλικά, τά τρόφιμα, τό νερό καί ἄλλα. Τήν ἐξορυκτική δραστηριότητα τήν ἀκολουθεῖ ἡ πολλαπλή μεταποίηση καί οἱ διάφορες ὑπηρεσίες. "Ενα μέρος τῶν προϊόντων προορίζεται γιά τή συντήρηση καί τελειοποίηση τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς, τά περισσότερα προϊόντα, ὅμως, ἡ κοινωνία τά χρησιμοποιοῦν μέ διάφορους τρόπους γιά κάλυψη πολυποίκιλων ἀναγκῶν. 'Ο κύκλος κλείνει μέ τήν ἀναγέννηση καί ἀποκατάσταση τῆς ἰσορροπίας τῆς φύσης.

Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα πληθαίνει καί ὅτι οἱ ἀπαιτήσεις καί οἱ ἀνάγκες αὐξάνονται καί διαφοροποιοῦνται, ὁ κύκλος τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί τή φύση ὅλο καί διευρύνεται. "Όσο πιά πολλοί ἄνθρωποι ζοῦν στή γῆ, ὅσο πιά πολύ πλαταίνει καί βαθαίνει ὁ κοινωνικός καταμερισμός ἐργασίας, ὅσο πιά μεγάλη εἶναι ἡ ἐπίδραση μιᾶς οἰκονομικῆς ἀπόφασης πάνω σέ ὀλόκληρη τή διχδικασία τῆς ἀναπαραγωγῆς, τόσο πιά πολύπλοκος γίνεται ὁ συνδυασμός τῶν παρακάτω ἀπαιτήσεων:

- ἐφαρμογή ὀρθολογικῆς οἰκονομίας στό χωρο τῶν ἐξορύξιμων φυσικῶν ἀγαθῶν,
- πραγματοποίηση ὅλο καί πιά διαφοροποιημένης μεταποιητικῆς δραστηριότητας,
- ἀνάπτυξη καί παραγωγή τῶν μέσων ἐργασίας πρὸς τέτοιες

Σχήμα 2.

Σχηματική παράσταση της ανταλλαγής της ύλης ανάμεσα στη φύση και την κοινωνία

- κατευθύνσεις και με τέτοιους ρυθμούς, ώστε να αναπτύσσεται ή παραγωγικότητα στον απαιτούμενο ρυθμό,
- διαμόρφωση της τελικής κατανάλωσης με τέτοιο τρόπο που να εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις αρμονικής ύπαρξης της κοινωνίας, καθώς και αρμονικής αύξησης της ανθρωπότητας,
 - υπερνίκηση των από οικολογική άποψη καταστροφικών επιδράσεων της παραγωγής και της κατανάλωσης.

Για τη ρύθμιση όλων αυτών των πολύπλοκων απαιτήσεων και διαδικασιών, η κεφαλαιουκρατική κοινωνία διαθέτει μόνο τέτοιους μηχανισμούς που στηρίζονται σε άσποπασμένες από την κοινωνία επιδιώξεις ατόμων και ομάδων, των οποίων οι σκοποί και οι προσπάθειες για επίτευξη μιας όρισμένης ευημερίας δεν ταυτίζονται με τους σκοπούς και τις προσπάθειες

όλοκληρης τής κοινωνίας. Ἡ αὔξηση τής πυκνότητας τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ διεύρυνση τῶν παραγωγικῶν μονάδων, ἡ διεθνοποίηση τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας καί πολλά ἄλλα ὁδηγοῦν στή διαμόρφωση μιᾶς τέτιας κατάστασης στήν ὁποία οἱ διάφορες ἐπιδιώξεις καί συμφέροντα (ἀτομικά, ἐπιχειρησιακά, ἐθνικά, κλπ.) δέν εἶναι δυνατό νά ὁλοκληρώνονται αὐτόματα καί νά ἐκφράζονται σάν ἀνώτερης κατηγορίας κοινωνικά συμφέροντα κι οὔτε συμβάλλουν ἀπό μόνα τους στήν ὀρθολογική χρήση τῶν συντελεστῶν τής παραγωγῆς.

Γι' αὐτό, οἱ μεγάλες οἰκονομικές ἀποφάσεις παίρνονται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση ὅχι μιᾶς ἀνώτερης κατηγορίας ὀρθολογικότητας, ἀλλά τοῦ κράτους τής ἡγεμονίας τοῦ κεφαλαίου καί τῶν συμβιβασμῶν πού διαμορφώνονται στή βάση ἑνός δοσμένου συσχετισμοῦ δυνάμεων.

Ἐπομένως, τήν ἰσορροπία τής διαδικασίας ἀνταλλαγῆς τής ὕλης τήν ἀνατρέπει κατ' ἐπανάληψη τό γεγονός ὅτι οἱ διάφορες ὁμάδες ἀνθρώπων καί τά ἀνταγωνιστικά κοινωνικά στρώματα, ξεκινώντας ἀπό τή δοσμένη θέση τους καί σύμφωνα μέ τά διαφορετικά ἢ ἀντίθετα συμφέροντά τους, ἀποφασίζουν γιά τόν τρόπο χρησιμοποίησης καί ἀναστήλωσης τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος πού ἔχουν στήν κατοχή τους, γιά τή διαμόρφωση τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, γιά τή διανομή ἢ κατανομή τῶν μέσων ἀναπαραγωγῆς καί τῶν ἀγαθῶν τελικῆς κατανάλωσης.

Ἡ πιό δυσβάστακτη ἀσυμμετρία τής παγκόσμιας οἰκονομίας πηγάζει ἀπό τό ὅτι ὁ ἀναπτυγμένος κεφαλαιοκρατικός κόσμος, πού ἀριθμεῖ 600 ἑκατομμύρια κατοίκους (δηλαδή, μόλις τό $\frac{1}{4}$ τοῦ πληθυσμοῦ πού ζεῖ σέ συνθήκες μὴ σοσιαλιστικές), παράγει τά 84 στά ἑκατό τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου καί ἄμεσα ἢ ἔμμεσα διαθέτει περίπου τό $\frac{1}{10}$ τῶν χρησιμοποιήσιμων φυσικῶν πηγῶν καί δυνάμεων. Αὐτό εἶναι μιᾶ χτυπητή δυσαναλογία, πού σέ μεγάλο ποσοστό δημιουργήθηκε στά τελευταῖα 100 χρόνια καί μάλιστα μέ αὐξανόμενο ρυθμό ἀπό δεκαετία σέ δεκαετία. Τό σημερινό διεθνές κεφαλαιοκρατικό σύστημα εἶναι ἄραγε σέ θέση νά προτείνει κάποια ἐναλλακτική λύση σ' αὐτή τήν κατάσταση, πού γίνεται ὅλο καί πιό ἀγχώδης καί κάπου-κάπου ξεσπᾷ σέ τραγικά γεγονότα;

Ἐχουν ἐκπονηθεῖ σχέδια γιά τή συστηματική βοήθεια τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν. Παραδείγματος χάρη, ἡ ἐκθεση Πῆρσον προορίζει γιά τό σκοπό αὐτό σχεδόν τό 1% τοῦ κα-
θαροῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος πού παράγει ὁ ἀναπτυγμένος κε-

φαλαιοκρατικός κόσμος. Τό ποσό, αυτό καθαυτό, δέν είναι καί λίγο, γιατί θά συμπλήρωνε περίπου κατά 10% τό ετήσιο έθνικό εισόδημα πού αναλογεί σέ κάθε κάτοικο τών αναπτυσσόμενων χωρών. Σέ περίπτωση συγκεντρωτικής καί αποδοτικής χρησιμοποίησής του, είναι δυνατό νά έπιτευχθεῖ βαθμιαία μιά όρισμένη βελτίωση τουλάχιστο στόν τομέα τῆς διατροφῆς. Οί προϋποθέσεις, όμως, μιᾶς συγκεντρωτικής καί αποδοτικής χρησιμοποίησης τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ στίς περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες δέν υπάρχουν. Οί βοήθειες, στό μεγαλύτερο ποσοστό τους, χρησιμοποιοῦνται μέ ἄσχημη ἀπόδοση. Ἡ πολιτική βοθηδίων, ἐπομένως, μόνη τῆς, δέν μπορεῖ νά τά βγάλει πέρα.

Υπάρχουν καί ἀπόψεις σύμφωνα μέ τίς ὑποῖες ἡ καθυστέρηση τών αναπτυσσόμενων χωρῶν είναι δυνατό νά μειωθεῖ αἰσθητά, μέ τήν εἰσαγωγή κεφαλαίων καί, διά μέσου αὐτῶν, μέ τή διεύρυνση τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας μέ τίς αναπτυγμένες χώρες. Τά γεγονότα, όμως, ἐπιβεβαιώνουν τά ἐξῆς:

- Στή διεθνή κίνηση κεφαλαίων τῶν αναπτυγμένων χωρῶν τίς τελευταῖες δεκαετίες σημειώθηκε στροφή πρὸς τήν κατεῦθυνση τῆς ροῆς κεφαλαίων ἀναμεταξύ τους, δεδομένου ὅτι τό κεφάλαιο σήμερα ἀναζητεῖ πρὶν ἀπ' ὅλα τοὺς τόπους ὅπου ὑπάρχει πληθώρα ἐργατικῆς δύναμης μέ ὑψηλή κατάρτιση καί γρήγορα διευρυνόμενη ἀγορά. Οἱ αναπτυσσόμενες χώρες οὐτε ὑψηλῆς κατάρτισης ἐργατικῆς δύναμης, οὐτε διευρυνόμενες ἀγορές ἔχουν.
- Ἡ ἐξαγωγή κεφαλαίου πρὸς τίς αναπτυσσόμενες χώρες συγκεντρώνεται, κυρίως, σέ μερικά κράτη, ὅπου ἔχει ἀνακαλυφθεῖ φυσικός πλοῦτος πού μπορεῖ νά ἐξορυχθεῖ οἰκονομικά (πετρέλαιο, χαλκός, οὐράνιο κλπ.), ἢ σέ ὁρισμένες ἐπιλεγμένες χώρες ἢ ομάδες χωρῶν (Ἰράν, Νότια Βραζιλία, πόλεις-ἀποικίες τῆς Ἀπὼ Ἀνατολῆς), ὅπου ὑπάρχει σχετικὰ ἀρκετή ἐκπαιδευσιμη ἐργατικῆς δύναμη, ἐνῶ ἡ κρατικὴ ἐξουσία εἶναι σέ θέση νά ὑποστηρίξει χρηματικά τίς τοποθετήσεις ξένων κεφαλαίων.
- Σχετικὰ μέ τίς ἐπενδύσεις στή μεταποίηση, εἶναι γνωστό ὅτι αὐτές, στό μεγαλύτερο ὅγκο τους, πραγματοποιοῦνται σέ παραγωγικά δυναμικά πού λειτουργοῦν μέ βάση ὑψηλή τεχνική, πού δύσκολα μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ καί σέ ἄλλους τομεῖς. Τόν τελευταῖο καιρό, τό κεφάλαιο, θέλοντας νά ἀποφύγει τίς αὐστηρές εὐρωπαϊκές διατάξεις περί προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, «καταφεύγει» στόν τρίτο κόσμο,

γιά νά σωρεύσει ἐκεῖ τά προβλήματα μέ τή μόλυνση τῶν ὑδάτων καί τοῦ ἀέρα.

- Ἡ εἰσαγωγή κεφαλαίου ἀπό τίς ἀναπτυγμένες χῶρες ἔχει καί μιὰ καλή πλευρά: κάνει δυνατή τήν ἀφομοίωση τῆς εἰσαγόμενης τεχνικῆς ἀπό τήν πλευρά τῶν ἐργατῶν στίς χῶρες ὅπου εἰσάγεται τό κεφάλαιο. Ἀλλά τό ἰδιωτικό κεφάλαιο τίποτα δέν τό ὑποχρεώνει νά φροντίζει γιά τήν αὐξηση τῶν τεχνικῶν γνώσεων καί τῆς ἱκανότητος τῶν ἐργατῶν αὐτῶν νά ἀφομοιώνουν τή νέα τεχνική. Κάτι περισσότερο: ἡ πλειοψηφία τῶν νέων πού προέρχονται ἀπό τίς ἀναπτυσσόμενες χῶρες καί σπουδάζουν στήν Εὐρώπη ἢ τήν Ἀμερική δέν γυρίζουν πιά πίσω στό σπίτι τους, ἀλλά πιάνουν δουλιὰ στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες.

Ἐπομένως, ὁλόκληρος ὁ κεφαλαιοκρατικός κόσμος, πού παρουσιάζει γενικά παρόμοιο ἐπίπεδο παραγωγικότητος μέ τίς σοσιαλιστικές χῶρες τῆς Εὐρώπης, ἐξασφαλίζει τίς πολὺ ἀναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις μόνο γιά τό $\frac{1}{4}$ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ κόσμου αὐτοῦ. Τό ὑπόλοιπο, σχεδόν $\frac{3}{4}$ τοῦ πληθυσμοῦ δέν μπορεῖ νά ἐλπίζει, οὔτε καί στό ἀπώτερο μέλλον, πῶς κάποτε θά ἀνέβει σέ ἓνα οὐσιαστικά ἀνώτερο ἐπίπεδο.

Ἀπό ἄποψη ἐπιπέδου παραγωγικότητος, οἱ ἀναπτυσσόμενες χῶρες μένουν ὅλο καί πιά πίσω ἀπό τίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες. Τό 1960, τό κατά κεφαλὴ ἐθνικὸ εἰσόδημα στίς ἀναπτυσσόμενες χῶρες ἦταν μόνο τό 9,5% τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, τό 1963 ἀντιπροσώπευε μόνο τό 8,7%, ἐνῶ τό 1969 μόνον τό 7,6%. Ταυτόχρονα, οἱ ἀναπτυσσόμενες χῶρες ὁλοένα καί περισσότερο ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τόν διεθνή καταμερισμὸ ἐργασίας, γιατί οἱ πιά σύγχρονοι τομεῖς παραγωγῆς τους οἰκοδομήθηκαν ἀκριβῶς πάνω στή βάση αὐτή, ἐνῶ οἱ παραδοσιακοὶ τομεῖς οὔτε καί γιά τόν ἐφοδιασμὸ τοῦ αὐξανόμενου πληθυσμοῦ μέ τροφίμα καί ἄλλα εἶδη βασικῆς ἀνάγκης εἶναι ἱκανοί.

Τίς χῶρες αὐτές, σέ τελευταία ἀνάλυση, μόνο ἡ ἐκβιομηχάνιση θά μπορούσε νά τίς βγάλει ἀπὸ τήν καθυστέρηση. Ὡστόσο, ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια ἐμπόδια τῆς ἐκβιομηχάνισης εἶναι ἡ καθυστέρηση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί τό γεγονός ὅτι παραμένουν ἄλυτα τὰ βασικά ἐπισιτιστικά προβλήματα. Ἡ κατά κάτοικο αὐξηση τῆς παραγωγῆς τροφίμων μεταξὺ 1963—1970 αὐξήθηκε στὸν κόσμον ὅλο κι ὅλο κατὰ 3%. Στό μέρος τοῦ κόσμου πού εἶναι ἱκανὸ γιά τίς μεγαλύτερες ἐξαγωγές τροφίμων, ὅπως εἶναι ἡ Βόρεια Ἀμερική, ἡ παραγωγή μειώ-

θηκε κατά 4%, τό ίδιο καί στήν Ἀφρική, ὅπου ἡ μείωση ἦταν 3%, στή Λατινική Ἀμερική 2% καί στήν Ἀσία 1%. Ἀνοδο τῆς παραγωγῆς τροφίμων παρουσίασαν μόνο ἡ Ἀπω Ἀνατολή (3%), ἡ Δ. Εὐρώπη (9%) καί οἱ σοσιαλιστικές χώρες τῆς Εὐρώπης (Κομειόν) (25%). Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας μας, στήν Κεντρική καί τήν Ἀνατολική Ἀφρική, καθώς καί σέ ὁρισμένες περιοχές τῆς Ἰνδίας, ζέσπασε λιμός, πού διάρκησε πολλά χρόνια καί προκάλεσε πολλά ἀνθρώπινα θύματα.

Ἡ πείνα θά μπορούσε, βέβαια, νά ἐξαφανιστεῖ μέ τήν ἐφαρμογή τῆς ἀναπτυγμένης ἀγροτικῆς τεχνικῆς, ἀλλά γι' αὐτό δέν ἀρκοῦν μόνο τούς τά ἀγροτικά κεφάλαια. Ἡ πείρα δείχνει ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῆς ἀναπτυγμένης τεχνικῆς στίς μεγάλες γαιοκτησίες μόνο τήν καταστροφή τῆς μικρότερης ἀγροτικῆς ἐπισπεύδει καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἐντείνει τήν ἐξαθλίωση, ἀντί νά τή μειώσει, δεδομένου ὅτι ἡ ἐργατική δύναμη πού ἔτσι γίνεται περιττή στήν ἀγροτική οἰκονομία δέν μπορεῖ ν' ἀπορροφηθεῖ σ' ἄλλους κλάδους.

Ἡ κεφαλαιοκρατική διεθνὴς οἰκονομία πού στηρίζεται στήν ἀμείλικτη προβολή τῶν ἰδιαίτερων συμφερόντων, ἐπομένως, ἀπό τή μιά μεριά, προσδένει ὅλο καί πιό στενά τήν οἰκονομία τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν πρὸς τήν ὑψηλῆς ἀποδοτικότητας παραγωγικῆ μηχανῆς τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν καί, ἀπὸ τήν ἄλλη, μέ τό συναγωνισμό, μέ τούς ὅρους ἐξαγωγῆς τοῦ κεφαλαίου καί τῆς τεχνικῆς, κόβει κάθε δρόμο πιθανῆς ἀπαλλαγῆς τῶν καθυστερημένων χωρῶν ἀπὸ τήν ἀθλιότητα.

Κατά συνέπεια, προκαλοῦνται μεγάλες ἀνωμαλίες σέ ὁλόκληρη τή διεθνή οἰκονομία: ἡ παραγωγή τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν ἔφτασε στά ὕψη, ἀλλά ἡ πλέρια χρησιμοποίηση καί κατανάλωση τῶν ἀγαθῶν πού παράγονται ἐδῶ εἶναι σχεδόν ἀδύνατη. Ἡ κυρίαρχη τάξη τοῦ ἐνός τετάρτου τοῦ πληθυσμοῦ πού ζεῖ ἐκτός τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόσμου δημιούργησε γύρω της τεχνητές συνθῆκες κατανάλωσης, μέ σκοπὸ νά βρεθεῖ τρόπος νά μετατρέψει σέ χρῆμα τήν παρουσία της πού τοποθετεῖ στήν παραγωγή καί πού συνεχῶς αὐγαταίνει μέ τό κέρδος. Ἐξοπλίζεται, διεξάγει πολέμους, διαστρεβλώνει τίς ἐπενδύσεις καί τή σφαίρα τῆς κατανάλωσης, μέ τήν ὑπερμεγέθυνση τῶν ἀγορῶν, ἐξευτελίζει τό χρῆμα, μέ σκοπὸ νά ἐκβιάζει συνεχῶς τή γρηγορότερη κυκλοφορία του.

Ἔτσι, ἓνα μέρος τῶν ἀγαθῶν πού δημιουργοῦνται στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες κατασπαταλιέται συστηματικά, τή στιγμή πού ὁ ἴδιος μηχανισμός πού προκαλεῖ τήν

υπερπαραγωγή και τή σπατάλη περιφρουρεῖ μέ πείσμα τό μονοπώλιο τῆς ὑψηλῆς παραγωγικότητος (πού τό κρατᾷ στά χέρια του τό ἕνα τέταρτο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου) καί παρεμποδίζει τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης τῶν ὑπόλοιπων $\frac{3}{4}$ τοῦ πληθυσμοῦ.

“Ὅλα αὐτά θυμίζουν ἕνα ζωντανό ὀργανισμό πού ὑποφέρει ἀπό βαριές ἀρρώστιες τοῦ συστήματος ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης, ὀργανισμό πού ὀρισμένοι ἴστοί του παρατρέφονται, ἐνῶ ἄλλοι φυτόζωοῦν, πράγμα πού ὁδηγεῖ στό μαρasmus του καί τήν καταστροφή. Ἀποτέλεσμα θά εἶναι ἕνας τερατώδης ὀργανισμός ἀνίκανος γιά κανονικές λειτουργίες ζωῆς.

Στίς γραμμές πού ἀκολουθοῦν, θά στρέψουμε τήν προσοχή μας σ’ αὐτούς τοὺς «παραφουσκωμένους ἰστούς», δηλαδή, στά ἀναπνυμένα κράτη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου.

Ἡ κοινωνία στίς χώρες αὐτές εἶναι χτισμένη σ’ ἕνα σύστημα ἀντιπαράθεσης ἐγωϊστικῶν συμφερόντων. Διεξάγεται συναγωνισμός γιά τό ποιός θά παράγει φτηνότερα ἀπ’ τόν ἄλλον, γιά τό ποιός θ’ ἀρπάξει τό χρῆμα τοῦ ἀγοραστή, γιά τό ποιός θά ἐπηρεάσει πιό πολύ πρὸς ὄφελός του τήν τύχη ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας, μέ τίς οἰκονομικές ἢ πολιτικές ἀποφάσεις του, καί ἄλλα. Ὁ συναγωνισμός ἐπιβάλλει τό κυνηγητό αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος, στήν πρώτη γραμμῇ, στόν τομέα τῆς μεταποίησης. Ἀκριβῶς, στόν τομέα αὐτό, τό κεφάλαιο ὑποχρεώνεται σέ περισσότερους νεωτερισμούς, ἐδῶ συντελεῖται περισσό-τερο ἢ μαζική παραγωγή, ἐδῶ διαμορφώνεται ἡ λατρεία τῆς φανταστερῆς συσκευασίας καί τῆς ἐμφάνισης.

Ἡ πάλι πού διεξάγεται γιά τήν ἐπαύξηση τῆς τελικῆς κατανάλωσης ἐπιδρᾷ καί πάνω στή βιομηχανία ἐξόρυξης. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν αὐξανόμενων ἐπενδύσεων ὑποβάσταιται τῇ μεταποίησιν. Τό ἴδιο καί ὁ πληθυσμός συγκεντρώνεται γύρω ἀπό τή μεταποίησιν καί τίς ὑπηρεσίες. “Ὅλο καί λιγότεροι ἄνθρωποι παράγουν τήν ἀναγκαῖα ἐνέργεια καί τίς πρῶτες ὕλες, πού αὐξάνουν μέ ἱλιγγιώδη τρόπο. Ἡ ἐξορυκτική δραστηριότητα μετατρέπεται σέ ληστρική οἰκολογία διεθνῶν διαστάσεων, ἀλλά, παρ’ ὅλα αὐτά, ὁ ρυθμός της μένει πολύ πιό κάτω ἀπ’ τό ρυθμό τῆς ἀδηφάγου μεταποίησης.

Τήν πιθανότητα μιᾶς ἐπερχόμενης κατάστασης κρίσης τήν ἐπαυξάνουν πολλοί παράγοντες πού ἔχουν κοινές ρίζες, μιά καί ὅλοι διαμορφώνονται πάνω στή βάση μιᾶς γνωστῆς ἀρχῆς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας: στή βάση τοῦ ξέφρε-νου παιγνιδιοῦ τῶν διαφορῶν καί ἰδιαίτερων ἀτομικῶν συμφερόντων. Αὐτό σημαίνει ὅτι:

- ή κατοχή τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς εἶναι οἰκονομικοπολιτικό ζήτημα, πού τό λύνουν ἀναμεταξύ τους τά διάφορα κέντρα ἐξουσίας,
- ὁ συναγωνισμός ρίχνει τίς τιμές τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν, ἐφόσον ἡ ἐξόρυξή τους εἶναι φτηνή καί οἱ σχέσεις ἐξουσιασμοῦ τους δέν εἶναι καί τόσο ἰσχυρές, πράγμα πού ὁδηγεῖ στή σπατάλη, σέ βαθμό πού καί ἡ τεχνική πρόοδος προσαρμόζεται πρὸς τή σπατάλη αὐτή,
- ἡ διαδικασία διαλογῆς ἀνάμεσα στά διάφορα κέντρα ἐξουσίας καί οἱ συμβιβασμοί πού ἀκολουθοῦν τήν ἐπικράτηση τῶν πιά ἰσχυρῶν στήν πολιτική κονίστρα δημιουργοῦν τή δυνατότητα οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς βιομηχανίας ἐξόρυξης ν' ἀρπάζουν στά χέρια τους τόν τομέα τῆς μεταποίησης καί κατανάλωσης, πού ἤδη εἶναι ἐνταγμένοι στά μέτρα τῆς σπατάλης.

Ἔτσι, τελικά, διαμορφώνονται δύο μορφές τῆς κατάστασης κρίσης. Ἡ πρώτη μορφή εἶναι ὅτι, λόγου χάρη, μιά κατάσταση ἀνάγκης (πού εἶναι δυνατό νά δημιουργήσῃ μιά ἀπρόσμενη αἰτία, ὅπως, π.χ., ἡ ἀχρήστευση τῆς διώρυγας τοῦ Σουέζ, ἓνας πόλεμος, κλπ., ἡ ἡ λεγόμενη «λέσχη» αὐτῶν πού ἐλέγχουν τήν ἐξόρυξη) μπορεῖ ξαφνικά νά προκαλέσῃ ἑλλειψή ἐνέργειας καί πρώτων ὑλῶν, συνέπεια τῆς ὁποίας εἶναι ἡ γρήγορη ἄνοδος τῶν τιμῶν, πού ἀνατρέπει τή μέχρι τότε σειρά ἀξιῶν καί προκαλεῖ πλήρη σύγχυση στούς μηχανισμούς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης.

Ἡ δεύτερη μορφή εἶναι ἐκείνη πού ἔχει χρόνιο χαρακτήρα, ἡ ὁποία δέν ξεσπᾷ μέν μέ δραματικό τρόπο, ἀλλά ὑφίσταται καί ὁρᾷ μέ συνέπεια καί καθιστᾷ φανερό τό γεγονός ὅτι ἡ μεταποίηση, τό μέγεθος καί ἡ σύνθεση τῆς κατανάλωσης, ἡ τεχνολογική ποιότητα τῶν ὑπαρχόντων παραγωγικῶν ἐγκαταστάσεων πολλῶν ἑκατοντάδων δισεκατομμυρίων, ὅλα αὐτά εἶναι στηριγμένα σέ αὐταπάτες. Γιατί, ἡ φύση δέν εἶναι δυνατό νά ἐπιτρέψῃ τή χρησιμοποίηση τοῦ πλούτου της σέ τέτια ἔκταση καί σύνθεση, ὅπως ὑπαγορεύει ὁλόκληρο τό κεφαλαιοκρατικό οἰκονομικοτεχνικό ἐποικοδόμημα.

Οὔτε ἡ ξαφνική, οὔτε ἡ χρόνια κατάσταση κρίσης εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς «τσιγγουνιάς» τῆς φύσης. Λόγου χάρη, ἡ κρίση πετρελαίου τοῦ 1973 ξέσπασε τότε, ὅταν στή διάθεση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου βρισκόνταν ἀκόμα πολλά δισεκατομμύρια τόννοι κοιτάσματα ἀνθρακος καί πετρελαίου, πού ἦταν δυνατό νά ἐξορυθοῦν οἰκονομικά. Καί ἐπιπρόσθετα, ἤδη

είχε αποδειχτεί πώς η ατομική ενέργεια αποτελεί πηγή οικονομικά εκμεταλλεύσιμη, ενώ στο μεγαλύτερο μέρος της γής δεν είχαν ακόμη αποπερατωθεί οι έρευνες για το αν υπάρχουν ή όχι κοιτάσματα πετρελαίου και φυσικού αερίου. Έκτός από αυτά, στο ζενίθ του πανικού γύρω από τις πηγές ενέργειας, σέ κάθε αναπτυσσόμενη κεφαλαιοκρατική χώρα, υπήρχαν έναποθη-κευμένα πετρέλαια για 2—4 μήνες, οι δέ Ένωμένες Πολιτείες, για στρατηγικούς σκοπούς, είχαν θέσει τότε σέ εφεδρεία τεράστιες εκτάσεις μέ κοιτάσματα πετρελαίου, πού είχαν ανακαλυφθεί, αλλά πού δεν είχαν ακόμη εξορυχτεί.

Τελικά, η κρίση ενέργειας (όπως και η κρίση της πόλωσης) αποδείχτηκε ότι ήταν σοβαρή άνωμαλία του συστήματος ανταλλαγής της ύλης, τήν όποία προκάλεσε η λειτουργία μιās κοινωνίας πού στηρίζεται σέ κεφαλαιοκρατικές σχέσεις. Τό φαινόμενο αυτό, κατά τά άλλα, άφορά όχι μόνο τήν κρίση ενέργειας, αλλά και τήν κρίση χαλκού, σιδήρου, αλουμινίου και πολλών άλλων κατηγοριών βασιικών ύλων.

Τά απορρίμματα πού η ανθρώπινη έχει συσσωρεύσει μέχρι τώρα δεν δημιουργούν σοβαρά προβλήματα, ώστόσο δεν προκαλούν πάγιες διαταραχές στήν ισορροπία της βιοσφαίρας. Όμως, όσο πιο έντατικά «χρησιμοποιεί» τή φύση ό πυκνός πληθυσμός και όσο πιο πολλά απορρίμματα δημιουργούνται, τέτια πού δεν είναι δυνατό νά άφομοιωθούν στή διαδικασία αναπαραγωγής της φύσης, τόσο πιο όργανωμένη και συντονισμένη δράση χρειάζεται για τή διαφύλαξη της άκεραιότητας του οικολογικού περιβάλλοντος.

Τό ζήτημα αυτό, στο σημερινό κόσμο, δεν είναι άπλως ζήτημα κοινό, αλλά είναι όργανικό μέρος της διαδικασίας της κοινωνικής παραγωγής και εντάσσεται, έπίσης, όργανικά στο κύκλωμα παραγωγή-διανομή-κατανάλωση. Στην καταστροφή του περιβάλλοντος, συμβάλλει και τό ότι όλο και πιο μεγάλο μέρος των ύλικών αγαθών πετιέται στους σκουπιδότοπους, πριν ακόμα χρησιμοποιηθεί φυσικά.

Τό κυνηγητό για τό χρῆμα του άγοραστή έχει όδηγήσει σέ υπερβολικές διαστάσεις τήν τεχνική της συσκευασίας. Η έν νέου έργοστασιακή έπεξεργασία των απορριφθέντων ύλικών κοστίζει ακριβότερα από τήν έπεξεργασία των πρωτογενών ύλικών, έτσι, για πολύν καιρό ακόμη, τά έργοστάσια και ό πληθυσμός θά ρίχνουν μαζικά (και δυστυχώς χωρίς οικονομικές ή ήθικές συνέπειες) τά σκουπίδια σέ χώρους, χωράφια και ύδατα πού θεωρούνται δημόσια. Η «ένταξη» του ανθρώπου στήν παρθένα φύση, ακόμα και στίς μέρες μας, πραγματο-

ποιεῖται χωρίς νά λαβαίνονται ὑπόψη οἱ ἀπαιτήσεις τῆς οἰκο-
λογικῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἀνατροπή τῆς ἰσορροπίας προκαλεῖ
κινδύνους στούς παρακάτω βασικούς τομεῖς:

- Καταβρωμίζει τό περιβάλλον στούς κατοικημένους χώρους,
μολύνονται τά πόσιμα ὕδατα, οἱ θάλασσες καί ἡ ἀτμόσφαιρα,
αὐξάνεται ὁ θόρυβος: ὅλα αὐτά προκαλοῦν ἄγχος στούς
ἀνθρώπους.
- Ἀνατρέπεται ἡ ἰσορροπία τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, καταστρέφεται
ἡ ζωὴ τῶν ὕδατων, ψοφοῦν τά ζῶα πού ζοῦν ἐλεύθερα, μα-
ραζώνουν εἶδη φυτῶν μεγάλης ἀξίας: ὅλα αὐτά συρρικνώ-
νουν τίς ἐφεδρεῖες φυσικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ζωϊκοῦ καί
φυτικῦ κόσμου.
- Ὑπονομεύεται ἡ ἰσορροπία τῆς κυκλικῆς κίνησης τῶν ὑδά-
των, μιά καί ἀραιώνουν τά δάση πού εἶναι οἱ κυριότεροι πα-
ραγωγοὶ ὕδρατμῶν στίς διάφορες ἡπείρους.
- Ἀραιώνει ἡ γλωρίδα τῆς ξηρᾶς καί τῶν ὑδάτων (τῶν θαλασ-
σῶν, τῶν ὠκεανῶν) καί μέ αὐτό μειώνεται ἡ ἀναπαραγωγή
τῆς ποσότητος ὀξυγόνου τῆς γῆς.
- Ὑπερθερμαίνεται κατὰ πολὺ ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς κάτω ἀπό
ένα στρώμα μολυσμένης ἀτμόσφαιρας, πράγμα πού μπορεῖ
νά ἀνατρέψει τή μετεωρολογικὴ ἰσορροπία.
- Τέλος, ἡ ἀλόγιστη καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους ἐπιταχύνει τή
διάβρωσή του.

Ἄν ἐπεκτείνουμε μηχανικά πρὸς τό μέλλον τίς τάσεις πού
διαμορφώθηκαν στίς τελευταῖες δεκαετίες, τότε, μπροστά μας
προβάλλει μιά εἰκόνα ἀποκαλυπτική: οἱ κίνδυνοι πού μόλις
πρὸ ὀλίγου ἀναφέραμε ἀπειλοῦν τίς προϋποθέσεις ὑπαρξῆς
τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ πείρα δείχνει ὅτι στίς κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες, λόγω
τῆς ἀντίθεσης συμφερόντων τῶν διαφόρων καπιταλιστῶν, πολὺ
δύσκολα ἐφαρμόζονται νόμοι καί διαταγές (ἢ κανόνες) αὐστη-
ρῆς καί ἀποφασιστικῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος. Στήν
καλύτερη περίπτωση, οἱ νόμοι αὐτοὶ ἔχουν χαρακτήρα συμβι-
βασμοῦ, γι' αὐτό καί δέν μπορεῖ νά εἶναι στὸν ἀπαιτούμενο βαθ-
μὸ γενικῆς καί ἀποφασιστικῆς ἰσχύς. Γιά τὴν ἐπούλωση τῶν
πληγῶν πού προκαλεῖ ἡ ληστρικὴ ἐκμετάλλευση τῆς φύσης,
χρειάζονται τόσο μεγάλες τοποθετήσεις κεφαλαίου, πού ἀπὸ
ἀπόψη «ἐπιχειρηματικῆς» δέν εἶναι ἀποδοτικές καί πού ξεπερ-
νᾶν ἀκόμη καί τὴ δύναμη τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ,
ἰδιαίτερα στήν περίπτωση πού σοβαρὰ κονδύλια του δαπανοῦ-

νται για έξοπλισμούς και για επιδοτήσεις των κεφαλαιοκρατικών επιχειρήσεων.

Αλλά, τό υπερθερμασμένο «νευρικό σύστημα» τῆς οἰκονομίας λειτουργεῖ, ἐπιφανειακά, χωρίς ἀβαρίες, μόνο μέχρι τότε πού στό ἐπίσης υπερθερμασμένο «σύστημα ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης» τῆς κοινωνίας δέν ἐκδηλώνονται ἀνωμαλίες. Δηλαδή, μέχρι πού εἶναι διασφαλισμένος ὁ ἐφοδιασμός τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ μέ ἐργατική δύναμη, πρῶτες ὕλες καί ἐνέργεια, μέχρις ὅτου ἡ, ἔστω καί διαστρεβλωμένη, ἀγορά μπορεῖ ν' ἀπορροφᾷ τά προϊόντα τῆς παραγωγῆς, τό κεφάλαιο εἶναι σέ θέση νά ἐπεκτείνεται, τά δέ κέντρα δυνάμεων λίγο-πολύ μποροῦν νά συναγωνίζονται σέ παράλληλες τροχιές καί δέν συγκρούονται ἄμεσα μεταξύ τους.

Μόλις, ὅμως, ἡ διαδικασία ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης ἀρχίζει νά σκοντάφτει, μεγαλώνει ἡ ἀβεβαιότητα γιά τήν «ἀντήση» τόσο τῶν ιδιωτικῶν επιχειρήσεων, ὅσο καί τῶν μακροοικονομικῶν τάσεων καί αὐξάνει ἡ ἀνικανότητα εὐλυγισίας τοῦ συστήματος τῶν σχέσεων ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Αὐτό ἐκφράζεται στά πα-
ρακάτω :

α) Ἡ ιδιωτική ἐπιχείρηση χάνει τή στρατηγική προοπτική της, γι' αὐτό προτάσσει τίς δυνατότητες ἄμεσης κερδοσκοπίας καί προσπαθεῖ μέ κάθε τρόπο νά σταθεῖ στά πόδια της.

β) Τό καπιταλιστικό κράτος εἶναι ὑποχρεωμένο νά ἀναστειλεῖ κάθε εἶδους πολὺπλοκτης ρύθμισης τῶν οἰκονομικῶν καθηκόντων, μιά καί τά μέσα πού διαθέτει γι' αὐτή τή δουλιὰ ἀποδείχνονται ἀκατάλληλα. Γιατί, ἡ ρύθμιση τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἀποτελεσματική μόνο στήν περίπτωση πού ἡ οἰκονομία στηρίζεται στή συντονισμένη στρατηγική τῶν πιό μεγάλων επιχειρήσεων (μιά καί αὐτές ἀποτελοῦν τή βάση τῆς οἰκονομίας) καί ἐφόσον εἶναι ἐξασφαλισμένες οἱ ἐγγῶριες καί διεθνεῖς ἐφεδρεῖες ἐμπορευμάτων καί παραγωγικοῦ δυναμικοῦ, πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τή διατήρηση τῆς ἰσορροπίας. Ἄν, ὅμως, οἱ ἐπὶ μέρους στρατηγικές ἐπιδιώξεις συγκρούονται καί τά κινητοποιήσιμα μέσα ρίχνονται χωρίς πρόγραμμα σέ κερδοσκοπικές ἐπιχειρήσεις, τότε ἀνατρέπεται ἡ κρατική οἰκονομική πολιτική, πού ἔτσι εἴτε ἄλλωῶς ἐκφράζει μιά σχετική συμμαχία συμφερόντων. Γι' αὐτό, ἡ ρύθμιση καί ὁ ἐπηρεασμός τῶν μικροοικονομικῶν διαδικασιῶν γίνεται ὅλο καί πιό δύσκολη. Σέ τέτια περίπτωση, ἡ κρατική οἰκονομική πολιτική ὑποχρεώνεται ἡ νά εἶναι ὑπερβολικά ἐπιφυλακτική ἡ νά ξανοίγεται σέ παράτολμα μέτρα.

γ) Ἐτσι, ὅμως, σέ κάθε χώρα, κλονίζεται ἡ ὑπάρχουσα

σειρά εκτίμησης τῆς οικονομικῆς δραστηριότητας, ανατρέπεται ἡ σχέση ἐμπορευμάτων καὶ χρήματος, καθὼς καὶ ὁ συγκεντρωμένος ἀνάμεσά στήν ἐξορυκτική δραστηριότητα καὶ τῇ μεταποίηση. Οἱ ἀποφάσεις τῶν ἐπιχειρηματιῶν (ιδιωτῶν) καὶ τοῦ κράτους, μέ τρόπο ἀσυνήθιστο καὶ ἐντελῶς ἀστάθμητο, ἐπιδροῦν στίς ἐπιχειρήσεις, στούς κλάδους, καὶ στή συμπεριφορά τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων. Ἡ ἀβεβαιότητα τῶν ἀντιδράσεων τῶν ἐπιχειρήσεων, κλάδων καὶ στρωμάτων ὀξύνει τόν ἐκνευρισμό καὶ τοὺς αὐτοσχεδιασμούς στή λήψη νέων ἀποφάσεων. Ἡ ταραχὴ αὕτῃ ἀντεπιδρᾷ δυσμενῶς στίς διαδικασίες τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης.

δ) Οἱ ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις καὶ οἱ ἐθνικές οἰκονομίες, πού βρίσκονται σέ στενές σχέσεις μέ τήν παγκόσμια οἰκονομία, προσπαθοῦν νά ὑπερνικήσουν τίς δυσκολίες πού ἀναφέραμε, ἐντείνοντας τή δράση τους στό εὐρύτερο διεθνές πεδίο. Ὅσο πιά πολύ διεθνοποιοῦνται οἱ διαδικασίες τῆς κοινωνικῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης, ὅσο πιά βαθιές εἶναι οἱ διεθνεῖς σχέσεις τῆς οἰκονομίας, τόσο πιά πολύ δυναμώνει ἡ διεθνὴ οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῆς δοσμένης χώρας (ἐπιχειρήσεως) στίς παραμονές τῆς κρίσης καὶ τόσο πιά ἔντονα ἐκδηλώνονται στό διεθνὴ χωρὸ τὰ συγκρουόμενα ἰδιαίτερα συμφέροντα, ἡ μυωπία, ἡ ἄλλοπροσασύνη καὶ πολλές φορές καὶ ἡ ἀπόγνωση. Ἐτσι, τὰ «σὸκ ὕστερίας», πού ἐμφανίζονται σέ ὀρισμένες χώρες ἢ περιοχές, μετατρέπονται σέ διεθνὴ «μαζικὸ πανικό». Ὅρισμένες ομάδες ἐπιχειρηματιῶν, μὴ ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στή σταθερότητα τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας, προσπαθοῦν νά ἀποκομίσουν ἀπὸ κάθε δουλιὰ τους ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο καὶ γρηγορότερο κέρδος. Προφυλάγονται ἀπὸ τίς μακροπρόθεσμες τοποθετήσεις κεφαλαίων, ἀλλὰ αὐξάνουν σημαντικὰ τόν ὄγκο τῶν κερδοσκοπικῶν κεφαλαίων.

Συνέπεια ὅλων αὐτῶν εἶναι ὅτι καὶ σέ διεθνὴ κλίμακα κλονίζεται ἡ ἐμπιστοσύνη στόν προσανατολιστικὸ ρόλο πού παίζει τό χρήμα. Εἶναι δύσκολο νά διαπιστωθεῖ ἐπακριβῶς τό κατὰ πόσο παραμορφώνουν τή διεθνὴ τάξη πραγμάτων οἱ τεράστιες ἐθνικές καὶ πολυεθνικές ἐπιχειρήσεις, οἱ διάφορες ἐθνικές οἰκονομίες, οἱ περιφερειακές ομάδες χωρῶν καὶ οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοί. Καί ἀντίθετα, ἡ γρήγορα καὶ ἀνυπολόγιστα κλονισμένη ἢ παραμορφωμένη διεθνὴς τάξη πραγμάτων ἀντεπιδρᾷ μέ τρόπο ὅλο καὶ πιά ἀνεξέλεγκτο στά διάφορα μικροοικονομικά καὶ μακροοικονομικά κέντρα.

Ὁ πιά σπουδαῖος φορέας καὶ διασπορέας τῆς ἐνισχυόμενης ἀβεβαιότητος ἀποδείχτηκε ὁ κλονισμός ἐκείνου ἀκριβῶς τοῦ

νομισματος-κλειδιοῦ (τοῦ δολλαρίου), στή σταθερότητα τοῦ ὁποίου βασίζεται «τό νευρικό σύστημα» τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου. "Όλα αὐτά προκαλοῦν «πυρετό ἀνταλλαγῆς» νομισμάτων στήν κεφαλαιαγορά. Ὁ ρυθμός πληθωρισμοῦ τῶν ἐθνικῶν νομισμάτων, ὁ κλονισμός τοῦ δολλαρίου καί οἱ βεβιασμένες ἀλλαγές τῶν ἰσοτιμιῶν τῶν συναλλαγμάτων τῶν διαφόρων χωρῶν ἢ ομάδων κρατῶν ἀπομακρύνουν τή διεθνή ζήτηση καί προσφορά χρήματος ἀπό τίς πραγματικές ἀνάγκες τῶν διαδικασιῶν ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης. Τά συναλλάγματα λειτουργοῦν σάν μέσα πληρωμῆς ὅλο καί πιο ἐλαττωματικά, πράγμα πού μπερδεύει καί τίς ὑπόλοιπες λειτουργίες τοῦ χρήματος, ὅπως τή λειτουργία τοῦ μέτρου τῆς ἀξίας, τοῦ θησαυρισμοῦ καί ἄλλες.

ε) Ἐπομένως, ὁ πληθωρισμός καί ἡ ὑπόσκαψη τοῦ διεθνοῦς χρηματικοῦ συστήματος εἶναι μορφή ἐκδήλωσης αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς σύγχρονης διεθνοῦς κρίσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Δείχνουμε διάθεση μυστικοποίησης τοῦ πληθωρισμοῦ, γιατί δέν τόν πολυκαταλαβαίνουμε. Στό παρελθόν, ὁ ἐξευτελισμός τοῦ χρήματος ἐμφανιζόταν σάν συνέπεια τῆς ἔλλειψης ἐμπορευμάτων, ὕστερα ἀπό θεομηνίες καί πολέμους. Σήμερα, ἔχουμε νά κάνουμε μᾶλλον μέ τό φαινόμενο τῆς ἀδύνατης ἀνάπτυξης μέ βάση τά κεῦνσιανά πρότυπα. Οἱ κεῦνσιανοῦ τύπου ἐπεμβάσεις στίς οἰκονομικές διαδικασίες τοποθετοῦν στό κέντρο τῶν προσπαθειῶν τή μέγιστη χρησιμοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα τῆς παραγωγῆς καί ὑποτάσσουν σ' αὐτό τή χρησιμοποίηση ὅλων τῶν ἄλλων συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς.

"Όσο ἡ παραγωγικότητα αὐξάνοταν μέ ἀργούς ρυθμούς, ἡ κεῦνσιανή ἀποψη ἔδειχνε ἐπιτυχίες. Ἡ ἐπιστημονικοτεχνική ἐπανάσταση, ὅμως, καθῶς καί ἡ θυελλώδης αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, ἔβαλε σέ δοκιμασία τήν οἰκονομική πολιτική, πού προσπαθοῦσε μέ τήν ὑποκίνηση τῆς σπατάλης (πού τήν ἀνέβασε μάλιστα σέ ἐπίπεδο κρατικῆς ὀργάνωσής της), νά ἀντιδράσει ἔτσι στίς ἀλλαγές αὐτές, ὥστε νά πετύχει τή διατήρηση τῆς πλήρους (ἢ σχεδόν πλήρους) ἀπασχόλησης καί ν' ἀποφύγει τίς ἐκρηκτικές ἢ κυκλικές κρίσεις ὑπερπαραγωγῆς. Ἐπιπρόσθετα, οἱ αὐξημένες ἐφεδρεῖες τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς στά κέντρα τῆς παγκόσμιας κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας τέθηκαν στήν ὑπηρεσία τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς.

Κατ' ἀρχήν, συμφέρον τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκονομία στά μέσα παραγωγῆς, ἀλλ' αὐτό ἡ κεφαλαιοκρατική κοινωνία θά μπορούσε ἴσως νά τό κάνει, ἂν ἐπέστρεφε στά προκεῦνσιανά πρότυπα. Ὡστόσο, πρώτη συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐπαναφορᾶς

ξεπερασμένων αντιλήψεων θά ήταν ή μεγαλύτερη και από τήν τωρινή μαζική ανεργία. Καί τέτια χρησιμοποίηση τοῦ κεῦνσιανοῦ προτύπου πού, από τή μιὰ μεριά, νά μήν ὀδηγεῖ σέ ὑπερβολική ζήτηση καί, από τήν ἄλλη, νά διασφαλίζει τήν πλήρη ἀπασχόληση καί τήν ἰσόμετρη ἀνάπτυξη (μέσα ἀπό τά ἀντίθετα συμφέροντα καί ἐπιδιώξεις) μέχρι τώρα ἔχει ἀποδειχτεῖ ὅτι βρίσκεται ἔξω ἀπό τίς δυνατότητες τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς ὅλων τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν.

Τά δέ λογῆς-λογῆς «ριζοσπαστικά» μέτρα κατά τοῦ πληθωρισμοῦ ἀπειλοῦν ἅμεσα τήν πλήρη ἀπασχόληση καί τήν οἰκονομική πορεία χωρίς διακυμάνσεις. Γι' αὐτό καί ὁ πληθωρισμός εἶναι ἀσυγκράτητος. Ὁ πληθωρισμός εἶναι πιά ἀναγκαῖος γιά τή διατήρηση, ἔστω καί προσωρινά, τῆς ἀμφίβολης ἰσορροπίας τοῦ «νευρικοῦ συστήματος» τῶν κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ καθημερινή (καί συνεχῶς αὐξανόμενη) δόση ἡρωίνης γιά τήν ψυχική «ἡρεμία» τῶν ναρχομανῶν.

στ) Ὅπως στίς τιμές ἐκφράζεται ἡ ἁρμονία ἢ ἡ ἔνταση ἀνάμεσα στίς δαπάνες καί τό σύστημα ἀξιολόγησης τῆς κοινωνίας, ἔτσι ἀκριβῶς καί στίς ἰσοτιμίες τῶν συναλλαγμάτων, ἐκφράζεται ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἐθνική οἰκονομία (στήν ἐθνική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας) καί τό σύστημα ἀξιολόγησης τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς. Οἱ ἰσοτιμίες τῶν συναλλαγμάτων, ἐπομένως, ἀποτελοῦν βασικό μέσο ἀντιπαράθεσης τῶν διάφορων ἰδιαιτέρων (ἐθνικῶν) συμφερόντων πρὸς τή διεθνή οἰκονομία.

Οἱ καθορισμένες ἀπό τό κράτος ἰσοτιμίες συναλλαγμάτων ἐκφράζουν τίς ἐκτιμήσεις τῆς κρατικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς γιά τή μέση συναγωνιστικότητα τῆς οἰκονομίας. Τό κράτος, κατά κανόνα, μειώνει τήν ἰσοτιμία τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος, ὅταν ἐπιδιώκει τήν ἐπαύξηση τῆς ἐξαγωγικῆς ἱκανότητος τῆς χώρας καί τή μείωση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν εἰσαγόμενων ἐμπορευμάτων. Αὐτό τό κάνει σέ περίπτωση πού ἡ διαφορά τῶν ἐπιπέδων παραγωγικότητας ἀνάμεσα στίς συναγωνιζόμενες ἐθνικές οἰκονομίες εἶναι πάρα πολύ μεγάλη. Τότε, μέ τή μείωση τῆς ἰσοτιμίας, προσπαθεῖ νά γεφυρώσει αὐτή τή διαφορά μέ τήν ἐπιτάχυνση τῆς τεχνικῆς ἀνάπτυξης καί μέ τήν ἀναδιάρθρωση τῆς οἰκονομίας.

Ἀκριβῶς αὐτό εἶναι τό κύριο χαρακτηριστικό τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Ἀνάμεσα στόν κύκλωπα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς διεθνοῦς οἰκονομίας, τίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, καί τίς ὑπόλοιπες ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες, ἡ ἀναλογία τοῦ

επιπέδου παραγωγικότητας είναι σχεδόν δύο προς ένα. 'Επίσης, δύο προς ένα είναι ή αναλογία ανάμεσα στην παραγωγικότητα των αναπτυγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης και τά υπόλοιπα κράτη της περιφέρειας του κεφαλαιοκρατικού κόσμου. Δέν μιλάμε ἐδῶ γιά τό λεγόμενο αναπτυσσόμενο κόσμο, γιατί ἐδῶ τό μέσο επίπεδο παραγωγικότητας είναι τέσσερις φορές χαμηλότερο από τό επίπεδο των χωρών πού μόλις τώρα ονομάσαμε «περιφερειακές».

"Όταν, λοιπόν, μιά χώρα μέ χαμηλότερο επίπεδο παραγωγικότητας θέλει νά ἐνισχύσει τή συναγωνιστικότητα των ἐμπορευμάτων πού ἐξάγει, ὑποτιμᾷ τό ἐγγώριο νόμισμά της ἔναντι των συναλλαγμάτων-κλειδιά, ἤ ἔναντι των νομισμάτων των ἐταίρων χωρών. "Ετσι, τεχνητά ἀνεβάξει τήν ἀγοραστική ἀξία τοῦ ἐθνικοῦ της νομίσματος στά μάτια των ξένων καί, ταυτόχρονα, καθιστᾷ πιά ἀκριβή τήν ἀγορά ἐμπορευμάτων στις ξένες χώρες.

'Αλλά μέ τήν ὑποτίμηση τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος ὑποκινεῖται ὁ ἐγγώριος πληθωρισμός, ἐνῶ ἡ ὑπερτίμησή του (ἤ ἡ διακύμανση τῆς ἰσοτιμίας μέ τρόπο πού νά ὀδηγεῖ στην ὑπερτίμηση τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος) ἐμποδίζει τήν εἰσαγωγή τοῦ πληθωρισμοῦ, ἀλλά δυναμώνει τόν πληθωρισμό σ' ὅλα ἐκεῖνα τά κράτη πού εἶναι ἀναγκασμένα νά εἰσάγουν ἐμπορεύματα ἀπό τή χώρα πού ὑπερτίμησε τό νόμισμά της.

'Ο ρυθμός ἡ τό ποσοστό τοῦ πληθωρισμοῦ δέν εἶναι δυνατό νά εἶναι ὅμοιος σέ ὅλα τά κράτη πού ἔχουν μεταξύ τους στενές οἰκονομικές σχέσεις. Τό ἀνισόμετρο ποσοστό τοῦ πληθωρισμοῦ κατά χώρες δημιουργεῖ διαρκή ἔνταση στό διεθνές νομισματικό σύστημα. "Όταν ὁ πληθωρισμός μιᾶς χώρας εἶναι πιά ἔντονος ἀπό τόν διεθνή μέσο ὄρο, τότε (ἂν δέν συνοδεύεται ἀπό διαρκεῖς ὑποτιμήσεις τοῦ ἐθνικοῦ νομίσματος), φρενάρει τήν ἐξαγωγική ἱκανότητα τῆς δοσμένης χώρας, ἐνῶ αὐξάνει τό κέρδος των εἰσαγωγέων, πράγμα πού τελικά δρᾷ κατὰ τοῦ ἐγγώριου πληθωρισμοῦ.

Τό κράτος πού παρουσιάζει γρηγορότερο πληθωρισμό ἔχει συμφέρον νά διατηρήσει τήν ἰσοτιμία τοῦ νομίσματος του. 'Αλλά αὐτό ὀξύνει τήν ἀβεβαιότητα τοῦ διεθνoῦς νομισματικοῦ συστήματος. 'Εξ ἄλλου, στοιχειῶδες συμφέρον τοῦ κράτους πού διαθέτει χρῆμα μέ σχετικά σταθερή ἀγοραστική ἀξία καί εἶναι συνάμα ἀναγκασμένο νά εἰσάγει ἀπό τίς ἀγορές των γύρω χωρῶν πού ἔχουν ὑψηλό ρυθμό πληθωρισμοῦ εἶναι ἡ ἐπανεξέταση τῆς διάρθρωσης των διαμορφωθέντων ἰσοτιμιῶν, ἰδιαίτερα στην περίπτωση πού ἡ τιμή των ἐμπορευμάτων πού εἰσά-

γει αυξάνεται γρηγορότερα από την τιμή των προϊόντων που εξάγει.

Επομένως, ο ανισόμετρος εξευτελισμός της αγοραστικής αξίας των εθνικών νομισμάτων (λόγω του ανισόμετρου πληθωρισμού) συνεχώς ανατρέπει την πολύπλευρη διεθνή ισορροπία των ισοτιμιών των μετατρέψιμων συναλλαγμάτων. Την κατάσταση αυτή την περιπλέκει (από τη σκοπιά του κεφαλαίου) ακόμη περισσότερο τό γεγονός ότι κατά χώρα διαφέρει πάρα πολύ ή φορολογική πιστωτική πολιτική, καθώς και ή πολιτική τόκων.

Απ' όλα τά φαινόμενα που εκθέσαμε παραπάνω, προκύπτει ότι τό σύγχρονο καπιταλισμό τόν χαρακτηρίζει μιιά δξυμένη και καταθλιπτική έλλειψη ισορροπίας. Ο στηριγμένος στή σπατάλη τρόπος ζωής είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμα, αλλά και στοιχείο παραπέρα δξυνσης αυτής της ανισορροπίας. Αυτό σημαίνει ότι, για την πραγματοποίηση της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής, χωρίς μεγαλύτερη, απ' ότι σημειώσαμε, ανισορροπία, χρειάζεται ή συνεχής αύξηση του «ποσοστού της σπατάλης».

Αυτό φέρνει μαζί του και τόν πληθωρισμό, που οδηγεί στή χαλάρωση του συστήματος αξιών και κάπου-κάπου και στήν ανατροπή του. Φυσικά, τό φαινόμενο του πληθωρισμού δέν πρέπει νά τό άπλοποιούμε και νά τό αναγάγουμε μόνο στό «ποσοστό της σπατάλης», που εκφράζεται στό σύστημα των χρηματικών σχέσεων. Τόν πληθωρισμό τόν εξηγούν κι άλλοι παράγοντες. Έν πάση περιπτώσει, όμως, ανάμεσα στους σπουδαιότερους παράγοντες που καθορίζουν τό ρυθμό του πληθωρισμού συγκαταλέγεται και τό μέγεθος της σπατάλης των συντελεστών της παραγωγής.

6. Αναζήτηση διεξόδου στά πλαίσια του κεφαλαιοκρατικού συστήματος

Μέ εξουσιοδότηση της ομάδας δυτικών οικονομολόγων που φέρει τό όνομα: «Λέσχη της Ρώμης», στά 1972, εκπονήθηκε μιιά μακροσκελής μελέτη, μέ τίτλο: *Τά όρια της ανάπτυξης*. Η ομάδα των συγγραφέων αυτής της μελέτης, μέ την ευρεία χρησιμοποίηση της στατιστικής και των οικονομικών μαθηματικών, άνάλυσε έμπεριστατωμένα τίς γνωστές ή τίς ύποτιθέ-

μενες υλικές πηγές του κεφαλαιοκρατικού κόσμου, τις οποίες και αντιπαράθεσε προς τους ρυθμούς ανόδου της κατανάλωσης.

Τό τελικό συμπέρασμα της μελέτης ήταν πώς αν και στο μέλλον διατηρηθούν οι τάσεις που διαπιστώθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες στον τομέα της αύξησης του πληθωρισμού και της βιομηχανίας, τότε, μέσα σε 100 χρόνια περίπου, θα εξαντληθούν οι δυνατότητες απόκτησης τροφίμων, ενέργειας και πρώτων υλών, ενώ η μόλυνση της βιοσφαίρας θα πάρει τέτοιες διαστάσεις, που, μαζί με τους άλλους συντελεστές που αναφέραμε παραπάνω, θα απειλήσει τον πολιτισμό με καταστροφή.

Για άποφυγή αυτής της μοιραίας καταστροφής, οι συγγραφείς της μελέτης πρότειναν τό φρενάρισμα (σε τελευταία ανάληψη, τό σταμάτημα) της δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς τους, ή ανθρωπότητα δέν είναι δυνατό σε μεγαλύτερες απ' ό,τι μέχρι σήμερα διαστάσεις νά αύξησει τήν πυκνότητα του πληθυσμού της γής, ή νά εκμεταλλευτεί τή φύση χωρίς ν' απειλήσει τις προϋποθέσεις υπάρξής της.

Φυσικά, προέκυψαν σοβαρές αντιρρήσεις σχετικά με τόν παραπάνω τρόπο λύσης του προβλήματος της σπατάλης. Πρώτα-πρώτα, είναι μάλλον αδύνατο και χωρίς νόημα ή άποψη για «μηδέν αύξηση».

Γιατί, από τή μιá μεριά, ό κόσμος ούτε καν προσέγγισε, για τήν ώρα, τήν ιδεώδη εκείνη κατάσταση όπου είναι δυνατή ή ύπαρξη, χωρίς τήν παραπέρα ποσοτική αύξηση της κοινωνίας. Σε παγκόσμια κλίμακα, ό μέσος όρος του κατά κεφαλή έθνικού εισοδήματος δέν φτάνει ούτε τά 1.000 δολάρια, είναι, δηλαδή, πολύ χαμηλός. Για νά βγούν απ' τήν αθλιότητά τους οι αναπτυσσόμενες χώρες, πρέπει νά βοηθηθούν από τό βιομηχανικά αναπτυγμένο κόσμο με τεράστιες ποσότητες υλικών αγαθών. Αυτό, όμως, αφήνοντας κατά μέρος τις κοινωνικοπολιτικές πλευρές του ζητήματος, είναι δυνατό νά γίνει μόναχα με τή γρήγορη ποσοτική ανάπτυξη της παραγωγής.

Από τήν άλλη μεριά, είναι συζητήσιμο τό αν τά πολιτικά και οικονομικά μέτρα που πρότεινε ό Μίντοους (βλέπε: Ντ. Χ. Μίντοους και άλλοι: «Τά όρια της Αύξησης», Νέα Ύορκη 1972) μπορούν νά συγκρατήσουν τήν τάση που οδηγεί προς τήν ανατροπή της δημογραφικής, οικονομικής και οικολογικής ισορροπίας του κόσμου. Με άλλα λόγια, και αν ακόμα παραδεχόμαστε σάν ρεαλιστική τήν πρόγνωση των αμερικανών επιστημόνων για τό 2000 ή τό 2100, πάλι, και στήν καλύτερη ακόμα περίπτωση, θα έπρεπε νά θεωρήσουμε σάν

οὐτοπία ἐκεῖνον τόν τρόπο λύσης τοῦ προβλήματος πού αὐτοί ὀνομάζουν «μηδέν αὔξηση».

Ποιά ἡ βασική ἔλλειψη τῶν συλλογισμῶν πού περιέχει ἡ παραπάνω μελέτη; Οἱ συγγραφεῖς τους ξεκινοῦν ἀπό τή θέση πώς ἡ «βιομηχανική κοινωνία», παρὰ τίς διαφορές ὀργανώσεως της, ἔχει γίνει πάρα πολύ σύνθετη, καί γι' αὐτό, κατὰ τή γνώμη τους, εἶναι δύσκολο νά ρυθμιστεῖ. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, στήν οἰκονομική ζωή, κυριαρχοῦν τά ἀτομικά καί ὁμαδικά καπιταλιστικά συμφέροντα, καί αὐτό ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στή σπατάλη τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς.

Δυό χρόνια ὕστερα ἀπό τή δημοσίευση τοῦ βιβλίου «Τά ὅρια τῆς Αὔξεσης», εἶδε τό φῶς τῆς δημοσιότητας μιὰ νέα μελέτη πού ἐκπονήθηκε πάλι ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Λέσχης τῆς Ρώμης, καί ὑπολόγισε τίς μελλοντικές προοπτικές τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου. Οἱ συγγραφεῖς τῆς νέας μελέτης, σέ ἀντίθεση μέ τούς συγγραφεῖς τοῦ συγγράμματος «Τά ὅρια τῆς Αὔξεσης», ἀναζήτησαν τίς αἰτίες τῆς βαριᾶς κρίσης πού ἀγκάλιασε ὅλον τόν κόσμο, καθώς καί τίς αἰτίες τῶν κοινωνικῶν καί οἰκολογικῶν προβλημάτων σέ ἐκεῖνο τό εἶδος τῆς οἰκονομικῆς αὔξεσης πού δέν λαβαίνει ὑπόψη του σωστά καί ἀναλογικά οὔτε τήν οἰκονομικότερη χρησιμοποίηση τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, οὔτε τά ὅρια τῶν φυσικῶν πηγῶν, οὔτε τήν ἀντεπίδραση πού ἔχει ἡ ἀνάπτυξη πάνω στήν ἀνθρωπότητα καί τή φύση (βλέπε: Μ. Μεσάροβιτς — Ε. Πεστελ: «Ἡ στρατηγική τοῦ Αὔριο», Παρίσι 1974).

Τό βασικότερο στοιχεῖο ἰσορροπίας ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπότητα καί τό φυσικό περιβάλλον της παθαίνει μιὰ προχωρητική ἀποσύνθεση, ἡ αἰτία τῆς ὁποίας ἔχει σχέση μέ τούς ἐξῆς παράγοντες:

- τό κυνηγητό γιά τήν ἀπόχτηση ἰδιαίτερων (ἀτομικῶν ἐπιχειρησιακῶν, ἐθνικῶν, περιοχιακῶν) πλεονεκτημάτων, καθώς καί τήν ἀπολυτοποίησή τους ἐναντί τῶν γενικότερων δυνατοτήτων ἀνάπτυξης·
- τήν ἐπικράτηση τῶν μακροπρόθεσμων κερδοσκοπικῶν ἀπόψεων σέ βάρος τῶν μακροπρόθεσμων οἰκονομικῶν καί κοινωνικῶν συμφερόντων.

Ἐδῶ, γίνεται λόγος γιά γενικότερες νομοτέλειες καί τάσεις, τίς ὁποῖες, ὅμως, ἐννοοῦμε σάν τελικό ἀποτέλεσμα τῶν ἐπὶ μέρους τάσεων καί νομοτελειῶν πού βρίσκονται σέ ἀλληλοεπίδραση καί ἰσχύουν μέσα σέ μιὰ δοσμένη περιοχὴ τῆς γῆς. Γι' αὐτό, ὅταν

αναζητούμε τή λύση τῶν προβλημάτων τῆς γενικότερης κρίσης, τότε, πρὶν ἀπ' ὅλα, πρέπει νά συνθέτουμε τίς ιδιόμορφες δυνατότητες καί τά καθήκοντα πού προβάλλουν οἱ διάφορες περιοχές καί τά ἔθνη.

Ἡ κυριότερη ἔλλειψη ἰσορροπίας παγκόσμιων διαστάσεων εἶναι τό πρόβλημα τῆς πόλωσης *Boorā — Nótou*. Ἄν ἐπεκτείνουμε καί στό μέλλον τήν τάση ἀνάπτυξης πού σημειώθηκε μέχρι τώρα, τότε, διαπιστώνουμε ὅτι τό 2025 ἡ διαφορά στό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τοῦ ἀναπτυγμένου καί ὑπαναπτυγμένου κόσμου θά προσλάβει τέτιες διαστάσεις πού θά ὀδηγήσει δλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα σέ κατάσταση ἀδιεξόδου.

Σχετικά μ' αὐτό, οἱ συγγραφεῖς θεωροῦν ὅτι προσφέρονται τρεῖς ἐναλλακτικές λύσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ βαθμιαία αὐξηση τῆς βοήθειας πρὸς τόν ἀναπτυσσόμενο κόσμο, ἀρχίζοντας ἀπό τώρα καί μέχρι τό 2025. Ἄν συμβεῖ αὐτό, τότε, κατὰ τό τέλος τῆς χρονικῆς περιόδου πού σημειώσαμε πρὸ πάνω, τό ἐτήσιο ποσό βοήθειας θά φθάσει τά 500 δισεκατομμύρια δολλάρια. Δηλαδή, μέσα σέ 50 χρόνια, τό κεφάλαιο πού θά μετατιθόνταν πρὸς τίς ἀναπτυσσόμενες χώρες θά ἔφτανε τά 7 τρισεκατομμύρια δολλάρια. Αὐτό θά ἦταν γιά τόν ἀναπτυγμένο κεφαλαιοκρατικό κόσμο τόσο μεγάλη ἐπιβάρυνση, πού, κατὰ πάσα πιθανότητα, δέν θά μποροῦσε, ἀλλά οὔτε καί θά ἦταν διατεθειμένος νά τήν ἀναλάβει.

Ἡ δεύτερη παραλλαγή θά ἦταν ἐκείνη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ βοήθεια πού θά παρέχεται στόν ἀναπτυσσόμενο κόσμο θά αὐξανόταν ἀπότομα στήν περίοδο ὕστερα ἀπό τό 2000. Στήν περίπτωση αὐτή, ὅμως, ἀπό τόν ἀναπτυγμένο κεφαλαιοκρατικό κόσμο, θά ἔπρεπε νά μεταφερθοῦν ἀκόμα πρὸς τόν ἀναπτυσσόμενο κόσμο, 11 τρισεκατομμύρια δολλάρια) πρὸς τόν ἀναπτυσσόμενο κόσμο, ἂν θά θέλαμε νά ἐπιτύχουμε τόν ἴδιο βαθμό ἀνάπτυξης, πού θά ἦταν καθ' ὑπόθεσιν δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ μέ βάση τήν παραπάνω (πρώτη) παραλλαγή λύσης τοῦ προβλήματος. Γίνεται φανερό ὅτι αὐτός ὁ δεύτερος δρόμος εἶναι πολύ λιγότερο βατός ἀπό τόν πρῶτο.

Ὁ τρίτος δρόμος πού προτείνουν οἱ συγγραφεῖς καί πού τόν θεωροῦν καί σάν τόν καλύτερο προβλέπει σειρά σύνθετων πολιτικῶν μέτρων. Σύμφωνα μέ αὐτόν, ἀπό τό 1975 ὥς τό 2000, θά ἔπρεπε νά αὐξηθοῦν ἀπότομα τά κεφάλαια πού θά τοποθετοῦνταν στίς ἀναπτυσσόμενες χώρες, ἐνῶ μετά τό 2000 δέν θά ἔπρεπε νά αὐξηθοῦν οἱ παρεχόμενες βοήθειες. Στήν περίπτωση αὐτή, ὥς τό 2025, στόν ἀναπτυσσόμενο κόσμο, θά τοποθετοῦνταν κεφάλαια κατὰ 2,5 τρισεκατομμύρια δολλάρια

λιγότερα, απ' ό,τι θά παραχωρούνταν στην προηγούμενη έναλλακτική λύση.

Μέ όλα αυτά, όμως, ακόμα δέν έχουμε λάβει απάντηση στα παρακάτω σοβαρά έρωτήματα:

- α) 'Η οικονομική ανάπτυξη, πού θά ήταν δυνατό νά επιτευχθεϊ μέ τίς βοήθειες καί τίς τοποθετήσεις κεφαλαίων του αναπτυγμένου κόσμου στον αναπτυσσόμενο κόσμο, θά άντέγραφε, απλώς, τό δυτικό πρότυπο (μοντέλο) τής οικονομικής ανάπτυξης; Γιατί, άν ό τρίτος κόσμος άντιγράψει τή δυτική έκβιομηχάνιση, τότε, τό 2025, όλα τά κοιτάσματα ενέργειας καί πρώτων ύλων του κόσμου δέν θά έπαρκοΰσαν καθόλου για νά έφοδιάσουν αυτόν τό γιγαντιαίο μηχανισμό παραγωγής.
- β) 'Αν ή αναπτυγμένη Δύση αναλάβαινε νά μεταφέρει σημαντικές παραγωγικές δυνάμεις στον αναπτυσσόμενο κόσμο, ή ίδια θά ήταν σέ θέση ταυτόχρονα νά αναπτύσσεται παραπέρα, καί μάλιστα στό δρόμο πού βάδιζε ως τώρα; Γιατί, άν ή Δύση συνεχίσει καί στό μέλλον τό ίδιο μοντέλο ανάπτυξης, τότε αυτή ή δική της ανάπτυξη θά απορροφήσει τά έξορύξιμα κοιτάσματα ενέργειας καί πρώτων ύλων, πρίν ακόμη ή βιομηχανία του τρίτου κόσμου προλάβει νά τά χρησιμοποιήσει για νά αναπτυχθεϊ.

Παρ' όλα αυτά, όμως, οί συγγραφείς τής παραπάνω μελέτης καταλήγουν στό συμπέρασμα, πώς όσο πιό γρήγορα καταφάνει στον τρίτο κόσμο ή αποτελεσματική βοήθεια, τόσο πιό μεγάλη είναι ή έλπίδα έπιτυχίας. 'Η πολιτική βοήθειας, καθώς καί ό σωστός καθορισμός των αναλογιών του μεταφερόμενου κεφαλαίου είναι ζήτημα πού, αυτό καθαυτό, δέν λύνει κανένα πρόβλημα. Μόνο τότε είναι δυνατό νά διαμορφωθεί σωστή αντίληψη, άν ληφθοΰν υπόψη όλοι μαζί οί παράγοντες.

Προβλέπεται ότι ή δημογραφική έκρηξη θά φτάσει στην αιχμή της κατά την τελευταία δεκαετία του αιώνα μας. 'Ακριβώς γι' αυτό, έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα ή έναρξη άμεσης διεθνούς δράσης στον τομέα αυτόν. 'Από την άποψη τής διαμόρφωσης τής δημογραφικής πολιτικής, ή άνθρωπότητα, στα μέσα τής έπόμενης δεκαετίας, θά έχει πολύ μικρότερη δυνατότητα έκλογής, απ' ό,τι σήμερα. 'Αν καί στό μέλλον συνεχιστούν οί τωρινές δημογραφικές τάσεις, τότε, σέ δύο περιοχές του κόσμου, στη Νότια 'Ασία καί στην Κίνα, ό πληθυσμός θά αύξηθεϊ τόσο, ώστε νά μήν έπαρκοΰν οί δυνατότητες ύπαρξης

στό χώρο αυτό, πράγμα που θα επηρεάσει (διά μέσου αμοιβαίων επιδράσεων) σέ ανυπολόγιστο βαθμό όλόκληρη τή διεθνή οικονομία.

Σχετικά μ' αυτό, εξετάστηκαν τρεῖς δυνατές λύσεις. Ἡ πρώτη υπολόγιζε πώς ακόμη ἀπό τό 1975 θά ἔρχιζαν νά ἐφαρμόζονται τέτια μέτρα ρύθμισης τῶν γεννήσεων, πού πρακτικά θά σταματοῦσαν τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ στόν τρίτο κόσμος. Ἡ δεύτερη λύση τοποθετοῦσε τήν ἐναρξή αὐτῆς τῆς σύνθετης ρύθμισης τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ στά 1985, ἐνώ ἡ τρίτη στά 1995.

Ἄν ὁ κόσμος ἀναπτυσσόταν σύμφωνα μέ τίς προβλέψεις τῆς πρώτης λύσης, τότε ὁ πληθυσμός τοῦ ἀναπτυσσόμενου κόσμου στά 2100 θά αὔξανόταν στά 6,27 δισεκατομμύρια ἄτομα. Μέ βάση τήν τρίτη λύση, ὅμως, ὁ πληθυσμός θά ξεπερνοῦσε τά 10 δισεκατομμύρια ἄτομα.

Ἡ αἰτία τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα χρησιμοποιοῖ σπάταλα τά παραγόμενα καί μὴ ἀνανεωνόμενα (ἢ ἀνανεωνόμενα, ἀλλά σέ περιορισμένο μέγεθος, ὅπως εἶναι οἱ πηγές ἐνέργειας, τά μέταλλα, τό νερό, τά βασικά εἶδη διατροφῆς) ἀγαθὰ ὀφείλεται στό ὅτι ὅλες οἱ παραγωγικές δραστηριότητες προσδιορίζονται ἀπό τά βραχυπρόθεσμα συμφέροντα τῶν καταναλωτῶν. Συνεπῶς, τόν φυσικό πλοῦτο τόν χρησιμοποιοῦν μονόπλευρα, δηλαδή μόνο ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐλαχιστοποίησης τοῦ κόστους τῆς μεταποίησης καί ὄχι μέ βάση τίς ἀναλογίες πού ὑπαγορεύει ἡ ἔδρα ἡ φύση.

Ὑποθέτουν πώς εἶναι δυνατό νά ἐξευρεθεῖ μιά λύση δίπλα στήν ὁποία ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στίς πρῶτες ὕλες καί τά προϊόντα τῆς μεταποίησης θά εἶναι ἄριστη. Τό πρόβλημα εἶναι ὅτι αὕτην τήν ἄριστη ἀναλογία δέν εἶναι δυνατό νά τήν ἐμπιστευτοῦμε ἀποκλειστικά καί μόνο στήν κατίσχυση τῶν νομοτελειῶν τῆς προσφορᾶς καί ζήτησης.

Χρειάζεται ἡ ἐπεξεργασία μιᾶς τέτιας στρατηγικῆς σέ παγκόσμια κλίμακα, μιά βασική πλευρά τῆς ὁποίας πρέπει νά εἶναι ὁ καθορισμός καί ἡ ἀποδοχή τῆς ἀρχῆς τῶν ἄριστων ἀναλογιῶν. Μιά χαρακτηριστική πλευρά αὐτῶν τῶν ἄριστων ἀναλογιῶν πρέπει νά εἶναι ἡ ἐξασφάλιση ἀρκετῶν κινήτρων γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐξορυκτικῶν δραστηριοτήτων σέ βαθμό, ὥστε ἡ παραγωγή φορέων ἐνέργειας καί πρώτων ὑλῶν νά εἶναι τέτια πού νά μὴ σκοντάφτει ὁ κανονικός ἐφοδιασμός τῆς οἰκονομίας.

Μαζί μ' αὐτό, οἱ τιμές πού θά προκύπτουν ἀπ' αὐτές τίς ἄριστες ἀναλογίες πρέπει νά εἶναι τόσο ὑψηλές, ὥστε νά

υποκινούν τή μεταποίηση σέ εξοικονόμηση ενέργειας καί πρώτων υλών καί νά τήν υποχρεώνουν νά αναπτύσσει τήν τεχνική, προτρέποντάς την πρός τήν κατεύθυνση τῆς οικονομικότερης χρησιμοποίησης ἢ υποκατάστασης τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἐπιπρόσθετα, οἱ τιμές αὐτές πρέπει νά εἶναι τέτιες (γιά τίς κοινωνίες πού παράγουν πρώτες ὕλες), ὥστε νά διασφαλίζουν τήν ἀπαραίτητη γιά τή γρήγορη ἀνάπτυξή τους συσσώρευση κεφαλαίου καί νά κάνουν δυνατή τήν μέ διάφορους τρόπους ἀντιστάθμιση τῆς μεινόμενης ἀποδοτικότητας τῶν κοιτασμάτων πρώτων υλών, πού βαθμιαῖα ἐξαντλοῦνται.

Ἀλλά, αὐτή ἡ παγκόσμια στρατηγική εἶναι δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ μόνον τότε, ὅταν οἱ ζῶνες πού ἐξάγουν καί εἰσάγουν πρώτες ὕλες παραιτηθοῦν πλέρια ἀπό τήν ἀντιπαράθεση καί πρόταξη τῶν μονομερῶν ἰδιαίτερων συμφερόντων τους καί ἀναγνωρίσουν ὅτι τά συμφέροντα ὅλων εἶναι δυνατό νά ἱκανοποιηθοῦν μόνο μέ τή συνεργασία.

Ὁ τόνος τῆς παραπάνω μελέτης γίνεται δραματικός στό μέρος ὅπου ἐξετάζει τά προβλήματα τῆς διατροφῆς. Οἱ συγγραφεῖς λένε ἀπερίφραστα πῶς ὁρισμένες περιοχές τοῦ κόσμου σπεύδουν ἀσυγκράτητα πρός τήν καταστροφή! Σάν παράδειγμα ἀναφέρουν τή Νοτιοανατολική Ἀσία. Μέ βάση τίς καμπύλες τῶν μέχρι τώρα ἐξελίξεων, ἀποδείχνουν πῶς στίς, ἀρχές τῆς τρίτης χιλιετηρίδας, αὐτό τό μέρος τῆς γῆς θά ἔχει ἀνάγκη ἐτήσιας εἰσαγωγῆς μισοῦ δισεκατομμυρίου τόνων σιτηρῶν, τά ὅποια ὅμως θά εἶναι ἀρκετά νά συγκρατήσουν τόν ὑποσιτισμό στό ἐπίπεδο τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1970. Παίρνοντας, ἄλλωστε, ὑπόψη ὅτι εἶναι φύσει ἀδύνατο νά παραχθοῦν καί νά μεταφερθοῦν τόσα σιτηρά κάθε χρόνο, βγαίνει ὅτι τό καθήκον αὐτό εἶναι ἀκατόρθωτο. Ἄν, ὅμως, τά σιτηρά αὐτά δέν εἰσαχθοῦν, τότε, μέχρι τό 2025, κάπου 500 ἐκατομμύρια παιδιῶν ἀπό 0—14 χρονῶν θά πεθάνουν ἐξ αἰτίας στήν περιοχή αὐτή.

Ἐπομένως, τό πρόβλημα τῆς διατροφῆς δέν εἶναι δυνατό νά λυθεῖ οὔτε μέ τή βαθμιαία ἀνάπτυξη τῶν σημερινῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, οὔτε μέ τόν προσανατολισμό αὐτῶν τῶν περιοχῶν τοῦ κόσμου πρός τήν εἰσαγωγή τῶν μελλοντικά ἀναγκαίων τροφίμων. Δέν ὁδηγεῖ σέ ἀποτέλεσμα καί ἡ τυχόν μηχανική μεταφορά τῶν μηχανισμῶν παραγωγῆς τροφίμων τοῦ ἀναπτυγμένου κόσμου στίς χῶρες τοῦ τρίτου κόσμου, γιατί εἶναι γνωστή ἡ ἀποτυχία τῆς λεγόμενης «πράσινης ἐπανάστασης».

Χρειαζεται, πρὶν ἀπ' ὅλα, ὁ συντονισμός τῶν προσπάθειῶν ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου γιά βοήθεια τῶν ἀναπτυσσόμε-

νων χωρῶν, ιδιαίτερα αὐτῶν πού ἔχουν ὑπερβολική πυκνότητα πληθυσμοῦ, μέ σκοπό τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας τους μέ βάση τά τοπικά δεδομένα. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, χρειάζεται νά διαμορφωθεῖ ἕνας ἐπίσης παγκόσμιος καταμερισμός ἐργασίας στό χῶρο τῆς βιομηχανίας, μέ σκοπό νά γίνει δυνατή ἡ μεταφορά ἐκείνου τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἀναπτυσσόμενων χωρῶν πού ἐπιβάλλεται νά βροῦν ἀπασχόληση σέ τομεῖς ἐκτός τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί νά γίνει ἡ μεταφορά αὕτη ἔτσι πού νά μήν περιπλέκει, ἀλλά νά ὑποβοηθεῖ τήν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς διατροφῆς.

Τά μέτρα πού τώρα μόλις ἀπαριθμήσαμε μποροῦν νά ἀποδειχτοῦν ἀποτελεσματικά μόνο στό πλαίσιο μιᾶς ἀριστης πολιτικῆς αὐξησης τοῦ πληθυσμοῦ. Καί παρ' ὅλα αὐτά, ὁ ἀναπτυσσόμενος κόσμος θά εἶναι ὑποχρεωμένος μακρόχρονα νά εἰσάγει τρόφιμα.

Ἡ λεπτομερὲς κριτική τῶν δυό προαναφερθέντων μελετῶν θά ὀδηγοῦσε τήν ἀνάλυσή μας πολύ μακριά. Θά μπορούσαμε νά ἀμφισβητήσουμε πολλά, τόσο ἀπό τήν ἀποψη τῶν μεθόδων ἀνάλυσης πού χρησιμοποιήθηκαν, ὅσο καί ἀπό τήν ἀποψη τῶν τελικῶν συμπερασμάτων. Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, ἡ οὐσία αὐτῶν τῶν μελετῶν πρέπει νά μᾶς βάλει σέ σκέψη, πολύ περισσότερο πού ἐδῶ ἔχουμε τάξει γιά στόχο τήν ἐξέταση τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι καί οἱ δυό μελέτες ἀποδείχνουν ἀπό κοινοῦ τά ἑξῆς:

- Δέν μπορεῖ νά εἶναι αὐτοσκοπός ἡ αὐξηση οὔτε τῆς παραγωγῆς, οὔτε τῶν πωλήσεων ἀγαθῶν, ἀλλιῶς θά ἔχουμε νά κάνουμε ὅπωςδήποτε μέ τή ληστρική ἐκμετάλλευση τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς. Ἐπομένως, πρέπει νά προγραμματιστεῖ καί τό ὑψηλό βιοτικό ἐπίπεδο, τόσο μέ τή βοήθεια μιᾶς ὀρθολογικῆς διάρθρωσης τῶν προϊόντων καί ὑπηρεσιῶν, ὅσο καί μέ τήν ἐλαχιστοποίηση τῶν κοινωνικῶν δαπανῶν. Ταυτόχρονα, ὁ προγραμματισμός νά ὑπολογίζει τοὺς ὅρους ζωῆς τῆς ἐπόμενης γενιᾶς, τουλάχιστο μέ τήν ἴδια προσοχή πού λογαριάζει τίς συνθῆκες ζωῆς τῆς τωρινῆς γενιᾶς.
- Εἶναι ἀδύνατο νά δημιουργηθεῖ, γιά πολύ καιρό καί σταθερά, μιᾶ ὑψηλή εὐημερία γιά τή μειοψηφία τῆς κοινωνίας, ὅταν αὕτη ἡ εὐημερία προϋποθέτει τήν ἀθλιότητα καί φτώχεια τῆς πλειοψηφίας τῆς κοινωνίας. Ἡ οἰκονομία πού οἰκοδομεῖται πάνω στόν ἐγωισμό μιᾶς τάξης ἡ στρωμάτων, σέ τελευταία ἀνάλυση, ὀδηγεῖ στήν αὐτοκαταστροφή της.

- Οι κατευθύνσεις ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων δέν είναι άσχετες από τό ιδεώδες ή πρότυπο εϋημερίας μιᾶς δοσμένης κοινωνίας. Κατά τόν προγραμματισμό τῆς μακρο-πρόθεσμης ισορροπίας ανάπτυξης όλόκληρης τῆς κοινωνίας, δέν πρέπει νά νομίζουμε πώς ό τρόπος ζωῆς προσδιορίζεται μόνο από τήν ανάπτυξη τῆς τεχνικῆς καί από τούς ρυθμούς αὐξησης.

III. ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1. Οί ιδιομορφίες τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας

Στή σοσιαλιστική κοινωνία, τό μέγεθος τοῦ ὄγκου τῶν προϊόντων πού μποροῦν νά καταναλωθοῦν τό καθορίζει ἐπίσης ἡ παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Ἡ ποσότητα καταναλώσιμων προϊόντων πού ἀναλογεῖ σέ κάθε κάτοικο βασικά ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, παίρνοντας, φυσικά, ὑπόψη ὅλους ἐκείνους τοὺς τροποποιητικούς παράγοντες, γιά τοὺς ὁποίους ἔγινε ἤδη λόγος στήν ἀρχή τοῦ παρόντος βιβλίου.

Ὁ ἴδιος ὁ σοσιαλισμός, πού εἶναι ἡ πύ ἀνώτερη μορφή ὑπαρξης καί ὁργάνωσης τῆς κοινωνίας πού γνώρισε ἡ ἱστορία, καταργώντας τήν ἀτομική ἰδιοκτησία στά μέσα παραγωγῆς, οἰκοδομεῖ πάνω στή βάση τῶν συμφερόντων τῶν ἐργαζόμενων μαζῶν ὁλόκληρο τό σύστημα ἐξουσίας, ἀποφάσεων, ἐκτέλεσης τῶν καθηκόντων καί ἰδεολογίας, εἰσάγει τήν προγραμματισμένη οἰκονομία καί διανοίγει γιά τήν ἀνθρωπότητα νέες δυνατότητες ἀνάπτυξης σέ τέσσερις βασικούς τομεῖς.

α) Τό πρότυπο ὁργάνωσης καί λειτουργίας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας οἰκοδομεῖται πάνω σ' ἓνα «συνειδησιακό ἀταβισμό» (προγονικότητα), δηλαδή πάνω σέ τρεῖς ἐνστικτώδεις ἀρχές πού διαμορφώθηκαν στό διάβα πολλῶν χιλιετηρίδων, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες:

- Δέν χρειάζεται καθόλου νά χρησιμοποιοῦμε οἰκονομικά τά ἀγαθά πού βρίσκονται στή διάθεσή μας σέ ἀπεριόριστες ποσότητες, γιατί αὐτά ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐντελῶς ἐλεύθερης λείας.
- Εἶναι δυνατό νά σπαταλοῦνται τά ἀγαθά πού σήμερα προσφέρονται φτηνά, γιά νά μποροῦμε νά ἐξοικονομᾶμε ἐκεῖνα πού εἶναι δυνατό νά ἀποκτηθοῦν ἀκριβὰ (συμπεριλαμβανόν-

τας ἐδῶ τοὺς συντελεστές τῆς παραγωγῆς καὶ τὰ ἀγαθὰ ποὺ ὑποκατασταίνουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο).

- Τόσο στὴ σφαίρα τῆς παραγωγῆς, ὅσο καὶ τῆς καταναλώσεως, τίς ἀναλογίες κατανομῆς ἐκείνων τῶν ἀγαθῶν ποὺ προσρίζονται γιὰ διανομὴ (καὶ ποὺ εἶναι στὴ διάθεσή μας σέ πολὺ περιορισμένο μέγεθος ἢ εἶναι ὀλοφάνερο πὼς καὶ τώρα εἶναι πολὺ ἀκριβὰ) τίς καθορίζουν οἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας.

Αὐτὰ ὅλα ἀποτελοῦν νόμο τῆς ζούγκλας, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ἡ κοινωνία ποὺ τὸν ἐφαρμόζει βρίσκεται στὴν ἀνώτερη βαθμίδα πολιτισμοῦ ποὺ μέχρι τώρα γνωρίζουμε.

Ὁ σοσιαλισμός ἀντιτίθεται ριζικὰ σέ αὐτόν τόν «συνειδησιακὸ ἀταβισμό», γιατί εἶναι σέ θέση νά λειτουργήσῃ μόνο στὴ βάση τῆς οἰκονομικῆς χρησιμοποίησης τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρώπινων ἀγαθῶν, σύμφωνα μέ τὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας.

Φυσικά, αὐτὸ δέν εἶναι εὐχολο κατ'ἑχόν. Ὁ σοσιαλισμός εἶναι ὑποχρεωμένος νά... «πετάξῃ τὸ γάντι» σέ ὅλα τὰ εἶδη τῶν... «ἀντανακλαστικῶν», ποὺ ἀπὸ παλιά ἔχουν διαποτίσει τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὴ συνείδηση. Ἐπομένως, ὁ σοσιαλισμός δέν μπορεῖ νά ὑπολογίξῃ στὴ βοήθεια κάποιων ἐνστικτώδινων αὐτοματισμῶν, γιατί αὐτοὶ ἐξωθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀλόγιστης χρησιμοποίησης τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν παραχθέντων ἀγαθῶν καὶ μάλιστα σέ πανκοινωνικὴ κλίμακα.

Γι' αὐτό, οἱ σοσιαλιστικὲς κοινωνίες εἶναι ἀναγκασμένες ἢ νά καταργήσουν τὸ ρόλο τῶν αὐτοματισμῶν στὴν κοινωνικὴ πρόοδο καὶ νά περάσουν στὴν... «διὰ χειρὸς διεύθυνσίν της», ἢ νά πραγματοποιήσουν τέτοιες ἀλλαγές καὶ ἀλλοιώσεις στίς προϋποθέσεις λειτουργίας αὐτῶν τῶν μηχανισμῶν, ὥστε οἱ διαδικασίες ποὺ ὑποκινοῦνται ἀπ' αὐτοὺς νά μὴν ἀντιτίθενται στὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας.

β) Ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας ἀντικειμενικά πηγάζει ἡ ἀπαίτηση καὶ ἐπιταγὴ τῆς ἀμοιβαίας προσαρμογῆς ἐπὶ ἀνωτέρου ποιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν διαφόρων ἀτομικῶν, ὁμαδικῶν κλπ. συμφερόντων. Στίς προηγούμενες κοινωνίες, αὐτὴ ἡ προσαρμογὴ ἦταν μονόπλευρη: πάντα αὐτοὶ ποὺ ζοῦσαν στὴν ἀνέχεια ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ὑποτάσσονται στὰ συμφέροντα καὶ στὸν τρόπο ζωῆς τῶν πλουσίων. Στὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία, ὅμως, ἡ ἀπαίτηση τῆς προσαρμογῆς ἐπεκτείνεται σέ ὅλα τὰ ἄτομα καὶ κοινωνικὰ στρώματα. Δέν ὑπάρχει στὰ χέρια καμιάς τάξης, στρώματος ἢ ἀτόμου τέτια ἐξουσία (πολιτικὴ ἢ οἰκονομικὴ) ποὺ νά δίνει τὴ δυνατότητα

μονόπλευρης επιβολής επί των άλλων (έξαιρούνται, βέβαια, οι καταστάσεις που προκύπτουν άμέσως μετά την επανάσταση, όποτε ή εργατική τάξη άσκει πολιτική καταπίεσης κατά των πρώην κυρίαρχων τάξεων και των λακέδων τους). Στο σοσιαλισμό, ακόμα και ή κεντρική (σέ επίπεδο κυβέρνησης) πολιτικο-οικονομική θέληση δέν είναι, παρά άποτέλεσμα του συγκεκριμένου των διαφόρων συμφερόντων και επιδιώξεων, ή όποια θέληση (στήν περίπτωση που εκφράζεται σάν αναγκαστική δύναμη) άνεβάζει σέ άξίωμα νόμου την άμοιβαία προσαρμογή.

γ) Μέ την κατάργηση των μεγάλων διαφορών περιουσίας και την έξάλειψη τής δυνατότητας άναπαραγωγής αυτών των διαφορών, ό σοσιαλισμός δημιουργεί ήμειογενή κοινωνική όλότητα από την άποψη τόσο τής κοινωνικής θέσης, όσο και τής περιουσιακής κατάστασης των ανθρώπων. Τέτια ήμειογένεια δέν γνώρισε καμιά άλλη προηγούμενη κοινωνία. Άκριβώς γι' αυτό, οι κοινωνικές διαδικασίες γίνονται άσύγχριτα πιό σαφείς, δίνεται ή δυνατότητα ποσοτικού και ποιοτικού ύπολογισμού και πρόγνωσης τους. Αυτό, βέβαια, άφορά και τον τρόπο ζωής και κατανάλωσης. *Ή αντικειμενική δυνατότητα προγραμματισμού, επομένως, δέν ισχύει μόνο γιά τή σφαίρα τής παραγωγής, αλλά και γιά όλόκληρη τήν κοινωνία.*

δ) Ό σοσιαλισμός σημαίνει: όργανωμένο, εύσυνείδητο άγώνα κατά τής εξύνησης των διαφορών και τής πόλωσης τής κοινωνίας. Στή στηριγμένη σέ συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής κοινωνία, όπου βασικός νόμος είναι ή άμοιβαία άλλοτε-αλλοπροσαρμογή των ατόμων, στρωμάτων κλπ., καθώς και ή συμμετοχή του καθενός στήν προγραμματισμένη ανάπτυξη τής κοινωνίας, οι διαφορές στήν κοινωνική θέση των ανθρώπων και στήν ιδιοκτησία είναι δυνατόν νά ύπάρχουν μόνο στο βαθμό που είναι διαφορετική και ή προσφορά των ατόμων, στρωμάτων κλπ. στή δημιουργία τής κοινής ευημερίας. Παίρνοντας, όμως, ύπόψη, πώς ή οικοδομημένη επί συλλογικών βάσεων κοινωνία όλο και σέ μεγαλύτερο βαθμό εξασφαλίζει γιά κάθε μέλος της τήν σέ μέγιστο βαθμό ανάπτυξη των ικανότητων του, καθώς και τήν άξιοποίηση των ικανοτήτων αυτών προς τό συμφέρον τής όλότητας, προκύπτει ότι σέ τελευταία ανάλυση, οι διαφορές των εισοδημάτων δέν μπορεί, παρά νά είναι άνάλογες μέ τή διαφορά στίς ικανότητες και τήν επιμέλεια.

Χωρίς νά ύποτιμοΰμε τό μέγεθος των διαφορών που σχηματίζονται μ' αυτόν τον τρόπο, ύπογραμμίζουμε μέ σιγουριά, πώς οι προερχόμενες από δώ διαφορές στήν κατανάλωση άποτελούν πολλοστημόριο των διαφορών που προκαλεί ή διαίρεση

τῆς κοινωνίας σέ πλούσιους καί φτωχοῦς. Ἐπομένως, ὁ σοσιαλισμός, καί ἀπό τήν ἄποψη τοῦ τρόπου ζωῆς, τείνει πρός τήν ἐξίσωση τοῦ ἐπιπέδου ὅλων, πράγμα πού δέν σημαίνει ἰσοπέδωση, — αὐτό τό τονίζω, — ἀλλά ἐξωστρακισμό τοῦ ῥόλου πού παίζει ἡ καταγωγή καί ἡ περιουσία ἀνάμεσα στοὺς παράγοντες πού καθορίζουν τίς διαφορές στό βιοτικό ἐπίπεδο.

2. Ἡ «κληρονομιά» τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν ἀπό τήν ἄποψη τοῦ διαμορφωμένου τρόπου ζωῆς

Εἶναι γνωστή ἡ γενική ἀλληλοσχέση ἀνάμεσα στίς παραγωγικές δυνάμεις καί τίς σχέσεις παραγωγῆς. Δηλαδή, εἶναι γνωστό ὅτι ἡ δοσμένη διάρθρωση τῆς κοινωνίας, οἱ σχέσεις ἰδιοκτησίας, οἱ ταξικές σχέσεις, οἱ σχέσεις διανομῆς, καθὼς καί οἱ ἀπό τὰ παραπάνω προσδιορισμένοι μηχανισμοὶ ἀποφάσεων καί δράσης, τὰ συστήματα κινήτρων, οἱ κοινωνικές καί κρατικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅλα αὐτά καθορίζουν ἀποφασιστικά τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, δεδομένου ὅτι αὐτά δημιουργοῦν εὐνοϊκές ἢ δυσμενεῖς κοινωνικές συνθῆκες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς, γιά τήν ἐξισορρόπηση τοῦ παραγωγικοῦ καί οἰκονομικοῦ δυναμικοῦ, γιά τήν ἐναρμόνιση τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων μέ τή φύση. Μέ τήν ἔννοια αὕτη, τό ὑπάρχον κοινωνικό σύστημα προσδιορίζει — ἱστορικά — καί τό ὕψος τοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης.

Φυσικά, αὕτη τήν ἀλληλοσχέση παραγωγικῶν δυνάμεων καί σχέσεων παραγωγῆς καθόλου δέν πρέπει νά τήν ἐννοοῦμε μηχανικά, ἰδιαίτερα σέ τέτιες ἱστορικές καταστάσεις, ὅπως εἶναι ἡ σημερινή οὐγγρική, ὅταν ὑφίσταται τό ἓνα δίπλα στό ἄλλο, τόσο ἡ ἀνατέλουσα νέα κοινωνία, ὅσο καί αὕτη πού ζεῖ τό λυκόφως τῆς. Οἱ αἰτίες αὐτῆς τῆς συνύπαρξης εἶναι πολλές.

Ἡ πιό χειροπιαστή αἰτία εἶναι ἡ «διαφορά ρουτίνας» ἀνάμεσα στίς δύο κοινωνίες. Ἐχει ἤδη διαμορφωθεῖ ἡ διάρθρωση, τὰ ἱδρύματα, οἱ μέθοδοι ἀποφάσεων, διεύθυνσης, διοίκησης καί δράσης τῆς κοινωνίας πού σιγά-σιγά περνᾷ στό ἱστορικό παρελθόν. Τά στελέχη αὐτῆς τῆς κοινωνίας στηρίζονται σέ πείρα πολλῶν γενεῶν. Μέ βάση τίς δοσμένες παραγωγικές δυνάμεις: ὅσο πιό μεγάλη πρόοδο καί εὐημερία μπορεῖ νά πετύχει μιὰ κοινωνία, τόσο πιό πολύ πλησιάζει ἐκεῖνη τῇ μέγιστῃ ἀποδοτικότητά, τήν ὁποία εἶναι σέ θέση νά ἀποστραγ-

γίσει απ' τήν ἴδια τή δομή της. Ἀλλά προκειμένου γιά μιὰ νεογέννητη κοινωνία, ὅσες ἐλπίδες κι ἂν παρέχει γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς εὐημερίας τοῦ πληθυσμοῦ, πάλι ἡ ἀποδοτικότητα πού μπορεῖ νά πετύχει στίς πρῶτες ἐναρκτηρίες δεκαετίες θά εἶναι σχετικά χαμηλή, γιατί ἐπιδρῶν σ' αὐτήν δυσμενῶς: ἡ ἀπειρία, οἱ νέες ταξικές σχέσεις, οἱ ἀδοκίμαστοι μηχανισμοί ἀποφάσεων καί κινητοποίησης σέ δράση, οἱ πειραματισμοί, τό ἀνακάτωμα τῶν καινούργιων καί παλιῶν στοιχείων στό σύστημα συμπεριφορᾶς καί στόν τρόπο σκέψης τοῦ πληθυσμοῦ καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ οἰκονομική, πολιτική, ἰδεολογική καί στρατιωτική πίεση πού προέρχεται ἀπό τήν πλευρά τοῦ παλιοῦ καθεστώτος, μέ τό ὅποιο ἀκόμα συνυπάρχει τό νέο.

Μιά δεύτερη αἰτία εἶναι ὅτι ἡ σοσιαλιστική κοινωνία δέν ὕψωσε τή σημαία της γιά πρώτη φορά στήν πιό ἀναπτυγμένη περιοχή τοῦ κόσμου, ἀλλά στήν περιφέρειά του. Ἡ νέα κοινωνία, πού βγῆκε ἀπ' τά σπλάχνα τῆς ἱστορικῆς προόδου, διέθετε λιγότερο ἀναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις, ἀπό ἐκεῖνες πού διαθέτει τό κοινωνικό καθεστῶς πού ἱστορικά ἀποχωρεῖ, ἀλλά πού ἀκόμα ὑπάρχει δίπλα στό νέο. Ἔτσι, εἶναι χαμηλότερη καί ἡ παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καί, φυσικά, λιγότερο καί τό παραγόμενο καί διανεμόμενο προϊόν. Ἐπομένως, γιά πλὺν καιρό, ἡ νέα κοινωνία δέν μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει γιά τά μέλη της τέτιο ἐπίπεδο κατανάλωσης, τέτιον πλοῦτο καί ἄνεση, ὅσο ἡ συνυπάρχουσα μέ αὐτήν παλιά, ξεπερασμένη ἱστορικά, κοινωνία.

Ἡ τρίτη αἰτία προκύπτει μέ τήν ἄθροιση τῶν δύο προηγούμενων. Ἡ νέα κοινωνία, πού διαθέτει σχετικά ὑπανάπτυκτες παραγωγικές δυνάμεις καί πού, ἐπιπρόσθετα, ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει τήν ἴδια τή δική της ἀπειρία καί τίς διαφορές πιέσεις τοῦ ἐχθρικοῦ διεθνοῦς περιβάλλοντός της, εἶναι ἀναγκασμένη νά ἀναπτύσσει, μέσα σέ δύσκολες συνθῆκες, ἐκείνους τοὺς μηχανισμούς ὀργάνωσης, ἀποφάσεων καί δράσης, οἱ ὅποιοι ἀργότερα, ἀλλά σέ ὅλο καί μεγαλύτερο βαθμό θά κάνουν ἀναμφισβήτητη τήν ὑπεροχή της. Ἀλλά, ἀκόμα καί στά πρῶτα βήματα τῆς νέας κοινωνίας, προσφέρονται ἀρκετές λαμπρές λύσεις.

Παράλληλα, ὅμως, τήν ὑπάρχουσα ἀκόμα παλιά κοινωνία τήν καθιστᾷ ἄγρυπνη καί ἄκρως ἐλαστική ἀκριβῶς ἡ ἐπανάσταση πού διαδραματίζεται στή γειτονία της. Γιατί, στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς, πρόκειται γιά τήν παράταση τῆς ζωῆς της. Γι' αὐτό, στά γρήγορα ἐνστερνίζεται τίς μορφές

οργάνωσης και αποφάσεων πού δημιουργεί ή νέα κοινωνία, όλα εκείνα τά στοιχεΐα, τά όποΐα εΐναι σέ θέση νά άφομοιώσει, χωρίς νά ριψοκινδυνεύει τήν ταξική κυριαρχία της και τίς ούσιαστικότερες κοινωνικές σχέσεις της. Γιά παράδειγμα, ὡς ἀναφέρουμε τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ αὐτοκράτορα Γιόσεφ τοῦ Β', τήν εἰσαγωγή ὀρισμένων στοιχείων προγραμματισμοῦ τῆς οἰκονομίας και τῆς κοινωνικῆς περίθαλψης, κι ἂν θέλετε ἀκόμα και τή λεγόμενη «λευκή ἐπανάσταση» τοῦ Σάχη τῆς Περσίας. "Όλες αὐτές, βέβαια, εἶναι ἐπιπόλαιες μέθοδοις θεραπείας, ἀλλ' εἶναι δυνατό νά παίξουν τό ρόλο τους γιά δεκαετίες, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ εἰσαγωγή στόν κοινωνικό μηχανισμό τῆς παλιᾶς κοινωνίας στοιχείων πού εἶναι ξένα πρὸς τό σύστημά της, τελικά, ὀξύνουν ἀκόμα περισσότερο τίς ἀντιθέσεις της.

Ἡ πετυχημένη διεξαγωγή τῆς ἐπανάστασης και ἡ τοποθέτηση τῶν βάσεων τῶν ἀνώτερων σχέσεων παραγωγῆς εἶναι σπουδαῖα βήματα, ἀλλά, αὐτά καθ'αυτά, δέν ἐξασφαλίζουν αὐτόματα μεγαλύτερες δυνατότητες κατανάλωσης. Ἐξάλλου, ἡ νέα κοινωνία πρέπει νά συσσωρεύσει, και ἀλλίστα πολύ πιό ὀρθολογικά, τουλάχιστο τόσο εἰσόδημα (ἂν ὄχι περισσότερο), ὅσο συσώρευε ἡ παλιά ἐκμεταλλεύτρια τάξη. Στά μάτια τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, φαίνονται τεράστια τά προσωπικά εἰσοδήματα τῆς πρῶν ἐκμεταλλεύτριας τάξης, βλέποντας τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο σκορπούσε τό χρῆμα της ἡ ἀριστοκρατία τοῦ πλούτου. Ἀλλά ἡ διανομή αὐτῶν τῶν εἰσοδημάτων σέ ἑκατομμύρια φτωχοῦς δημιουργεῖ ἀσήμαντα προσωπικά μεγέθη.

Ἐνα μέρος τῆς σωρευμένης προσωπικῆς ιδιοκτησίας τῆς πρῶν κυρίαρχης τάξης θά πλουτίσει ὅπωςδήποτε τά μουσεῖα, ἐνῶ τό ἄλλο μέρος της θά διατεθεῖ γιά ἀνθρωπιστικούς σκοπούς: στά σπίτια τους, ἐγκατασταίνονται ἐργαζόμενοι ἄνθρωποι, οἱ πύργοι και ἐπαύλεις τους μετατρέπονται σέ θέρετρα τῶν ἐργατῶν-ἀγροτῶν ἢ σέ παιδικά ἱδρύματα. "Όλα αὐτά, γιά λίγο, ἱκανοποιοῦν και ἀποζημιώνουν τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλά, μετὰ τό πέρασμα μερικῶν μηνῶν, γίνεται ἐντελῶς φανερό πῶς πηγὴ μιᾶς ὑψηλῆς εὐημερίας μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ ἀνώτερη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Γι' αὐτό, ὅμως, χρειάζονται χρόνια και ὀλόκληρες ἀνθρώπινες γενιές.

Ἔτσι, λοιπόν, μέ τόν καιρό, προβάλλει τό ζήτημα: τί εἶδους πρέπει νά εἶναι ἡ εὐημερία πού γεννᾷ ἡ νέα κοινωνία; Καί ποῖό πρέπει νά εἶναι τό μέτρο ἐκτίμησής της; Θά εἶναι ἄραγε τό ἐπίπεδο κατανάλωσης και οἱ συνήθειες τῆς παλιᾶς ἀριστοκρατίας, τῶν μικροαστῶν τῆς παλιᾶς (ἢ ἴσως τῆς γειτονικῆς)

αστικής κοινωνίας; "Η θά είναι μία τέττα πουριτανή μορφή ζωής, πού μέ πείσμα άρνεΐται όλα τά παραπάνω; Τό δίλημμα αυτό όπωσδήποτε προβάλλει μετά από κάθε επανάσταση, ή δέ λύση του δέν είναι τόσο εύκολη, όσο θά νόμιζε κανείς.

Πρώτα-πρώτα, άς υπενθυμίσουμε ότι, στην ιδεολογία όλων των μέχρι σήμερα επαναστάσεων τής ιστορίας, τό πιό άνεπεξέργαστο ζήτημα ήταν τό πρόβλημα του πρότυπου ευημερίας πού καλείται νά δημιουργήσει. 'Απ' αυτό ούτε ή σοσιαλιστική επανάσταση εξαιρείται. 'Ο μαρξισμός υπογραμμίζει καθαρά ότι ή σοσιαλιστική επανάσταση:

- πρέπει νά εξασφαλίσει για όλα τά ικανά για εργασία μέλη τής κοινωνίας τή δυνατότητα νά εργαστούν και, επιπρόσθετα, νά πιάσουν δουλιά σέ τομείς πού ανταποκρίνονται κατά τόν καλύτερο τρόπο στίς ικανότητές τους;
- πρέπει νά καθορίζει τά μεγέθη των εισοδημάτων μέ βάση τήν ποιότητα και ποσότητα τής χρήσιμης για τήν κοινωνία δραστηριότητας;
- πρέπει νά μήν επιτρέπει, τά εισοδήματα πού αποκτούνται μέ τήν προσωπική εργασία νά ξοδεύονται μέ αντικοινωνικό τρόπο;
- πρέπει, τέλος, νά καταβάλλεται φροντίδα, όρισμένες άνάγκες των ανθρώπων ή κοινωνία νά τίς ικανοποιεί συλλογικά. Τουλάχιστο, τέτιες σπουδαίες άνάγκες, όπως είναι ή προστασία τής υγείας, ή σχολική εκπαίδευση και άλλες, νά μήν τίς εξαρτᾶ (ή μόνον επί μέρους νά τίς εξαρτᾶ) από τό μέγεθος των αποκτηθέντων προσωπικών εισοδημάτων.

"Όλα αυτά, όμως, όσο και άν είναι σπουδαίες υποδείξεις για τήν πρακτική οικονομική πολιτική, δέν πᾶνε πιό πέρα από τήν άρνηση των φανερά απάνθρωπων σχέσεων διανομής στόν καπιταλισμό. Τό τί θά είναι ή νέα ευημερία είναι ζήτημα πολύ ευρύτερο. 'Αλλά, άς μή ξαφνιαζόμαστε: ή κατάκτηση και στερέωση τής εξουσίας, ή επιτάχυνση τής οικονομικής και πολιτικής προόδου και πολλά άλλα είναι τόσο σπουδαία καθήκοντα, ώστε, νομοτελειακά, προηγούνται από τή λύση του προβλήματος του τί είδους πρέπει νά είναι ή σοσιαλιστική ευημερία.

Εκτός απ' αυτά, όταν σχηματίστηκαν οι σημερινές σοσιαλιστικές κοινωνίες, τό κυριότερο καθήκον στόν τομέα του βιοτικού επιπέδου και τής κοινωνικής περίθαλψης δέν ήταν ό καθορισμός τής δομής τής επερχόμενης άφθονίας και του αύριανού πλούτου, καθώς και ή άνάλυση των άντεπιδράσεων πού αυτός θά έχει πάνω στην παραγωγή, αλλά ή εξασφάλιση του καθημερι-

νοῦ μεροκάματου, τοῦ ψώμιου, τῶν καυσίμων καί τῶν προστατευτικῶν ἐμβολιασμῶν γιά τήν πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ. Μέ δυό λόγια: ἡ ἐξασφάλιση τῆς ὑπαρξέως, ἡ ὁποία, μόνο σέ σύγκριση μέ τήν περίοδο τοῦ πολέμου ἢ τῶν ἐμφύλιων σπαραγμῶν, φαινόταν σάν εὐημερία.

Λόγω τῆς φτώχειας καί τῆς κατάστασης ἀνάγκης πού διαμορφώθηκε τότε, ἔπρεπε νά ἀναβληθοῦν γι' ἀργότερα ἡ ἐπεξεργασία καί οἱ πειραματισμοί τοῦ σοσιαλιστικοῦ «πρότυπου εὐημερίας». Μόλις, ὅμως, ἡ κοινωνία κατάφερε ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά καθημερινά καυτά προβλήματα, ἄρχισε νά φαίνεται σέ μερικούς πώς θά ὑπῆρχε ἴσως ἀνάγκη ἐπεξεργασίας ἐνός εἰδικῶς σοσιαλιστικοῦ «πρότυπου εὐημερίας», τῆς δημιουργίας μιᾶς «γενικῆς» εὐημερίας, δηλαδή, ἐξασφάλισης ἀφθονίας ἐμπορευμάτων, κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, δυνατοτήτων μόρφωσης μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς ὀργανωμένης ἐργατικῆς ἐξουσίας. Ἐτσι, πῆγαινε νά γενικευτεῖ ἡ ἐξῆς διπλή πεποίθηση:

- τήν ποιότητα τῆς εὐημερίας βασικά δέν τήν καθορίζει ὁ χαρακτήρας τῆς κοινωνίας·
- καί ἄν, παρ' ὅλα αὐτά, τό ὑπάρχον κοινωνικό σύστημα τροποποιεῖ τό πρότυπο τῆς εὐημερίας, πάλι αὐτή ἡ τροποποίηση πραγματοποιεῖται σχεδόν αὐτόματα, γιατί οἱ ἀρχές αὐτῆς τῆς εὐημερίας πηγάζουν ἄμεσα ἀπό τά γενικότερα ἰδεώδη καί ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνῶ ἡ σημασία της περιορίζεται ἀποκλειστικά στή σφαῖρα τῆς κατανάλωσης, ἀφήνοντας ἀνέπαφη (ἢ σχεδόν ἀνέπαφη) τή δομή τῆς παραγωγῆς, τήν τεχνική πρόοδο καί ἄλλα.

Τήν ἐξάπλωση αὐτῆς τῆς ἀντίληψης τήν ὑποβοήθησε κατά πολὺ καί τό ὅτι πολλοί τείνουν νά ἐξομοιώσουν τό σοσιαλιστικό ἰδεῶδες τῆς εὐημερίας μέ ἐκεῖνον τόν πουριτανισμό, πού χαρακτηρίζει τήν ἐργατική ἐξουσία στά πρῶτα χρόνια τῆς ὑπαρξέως της. Ἀλλά τόν πουριτανισμό ἐκεῖνον, ἀπό τή μιᾶ μεριά, τόν γέννησε ἡ ἀνάγκη τῆς φτώχειας καί, ἀπό τήν ἄλλη, τόν ἐξέθρεψε ἡ ἐπαναστατική κατάσταση, μέσα στήν ὁποία οἱ ἐργατικές μάζες, πάνω ἀπ' ὅλα, προτιμοῦσαν νά ἐξασφαλίσουν τήν ἴδια τήν ὑπαρξή τῶν σοσιαλιστικῶν κατακτήσεων ἐνάντια στή διπλή πίεση πού ἀσκοῦσε ἡ ἐξωτερική ἐπέμβαση καί ἡ ἐσωτερική ἀντεπανάσταση.

Αὐτός, λοιπόν, ὁ πουριτανισμός μιᾶς «ἡρωικῆς ἐποχῆς», τότε, εἶχε ἀποκτήσει καί ἓνα εἶδος ἰδεολογικοῦ ὑπόβαθρου, σάν συνέπεια τῆς πάλης γιά τόν περιορισμό τῆς ἀρπακτικῆς

δραστηριότητας που ανέπτυσαν καπιταλιστικά στοιχεία, μαυραγορίτες και άλλοι.

Η ιδέα, επομένως, πώς τό είδος τής ευημερίας είναι αδιάφορο προς την ποιότητα του κοινωνικού καθεστώτος, δέν διατυπώθηκε έτσι καθαρά ποτέ, αλλά έγινε αποδεκτή στά βουβά και κατάφερε νά επιβιώσει αρκετό καιρό, σάν αντανάκλαση μιᾶς ιδεολογίας τής κατάστασης ανάγκης. Η επιβίωσή της επεκτάθηκε και μέχρι εκείνη τήν περίοδο που ἤδη είχε γίνει αναγκαία ἡ συνεπής επεξεργασία ἀκόμα και τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νά γίνει ἀφετηριακή βάση τής οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Όταν προσπαθοῦμε νά προσδιορίσουμε τά κύρια χαρακτηριστικά τοῦ γνήσια σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, πρέπει ὁπωσδήποτε νά διαχωρίζουμε τόν ἑαυτό μας ἀπό τίς παρακάτω δύο ἀκρότητες:

α) Ἡ σοσιαλιστική ευημερία δέν είναι δυνατό νά ἀντιγράφει τήν... «καταναλωτική κοινωνία» τής Λύσης, οὔτε καί μετά τήν ἀποψίλωση τῶν πύο προκλητικῶν καί ἄρσιων βλαστῶν της. Γιατί, ὁ σοσιαλισμός δέν θά μπορούσε νά λειτουργήσει μέ βάση ἕνα πρότυπο κατανάλωσης που προϋποθέτει τή σπατάλη, ἀκόμα καί στήν περίπτωση που θά νικοῦσε καί στήν πύο πλούσια χώρα τοῦ κόσμου. Σέ χώρες που ἔχουν παραγωγικές δυνάμεις μέ μέσο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, ἡ ἀποδοχή ἡ ἡ ἀναστήλωση τῶν ιδεωδῶν καί μηχανισμῶν τής λεγόμενης «καταναλωτικῆς κοινωνίας» θά ἦταν τέτιο λάθος οἰκονομικῆς πολιτικῆς, που μιά σοσιαλιστική χώρα δέν θά ἔπρεπε νά ἐπιτρέψει, ἄν δέν ἤθελε νά ριψοκινδυνεύσει τά ζωτικά συμφέροντά της.

β) Τά βασικά γνωρίσματα τής σοσιαλιστικῆς ευημερίας δέν ποέπει νά τά καθορίσουμε μέ βάση τόν πουργανισμό τής κατάστασης ἀνάγκης που ὑπῆρχε στά χρόνια τής ἐπανάστασης, μά οὔτε καί στή βάση κάποιας ἰσοπεδωτικῆς ἀντίληψης. Μιά κοινωνία που τείνει νά φτάσει μεγαλύτερα ὕψη, ἀπό ἐκεῖνα που ὡς τώρα γνώρισε ἡ ἱστορία, θά ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τούς ἴδιους τούς σκοπούς της, ἄν ἐξάγγελνε τή γενίκευση τής φτώχειας, κόβοντας ἔτσι, τό δρόμο τής δικῆς της ἀνάπτυξης, καί ἄν εἰσήγαγε τήν μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀμοιβή τοῦ ταλέντου καί τής μετρίότητος, τής ἐπιμέλειας καί τής τεμπελιᾶς.

Κάτι παραπάνω: εἶναι ἀπαράδεκτο νά νομίζει κανείς πώς τό ἀναζητούμενο σοσιαλιστικό πρότυπο τρόπου ζωῆς βρίσκεται κάπου ἀνάμεσα στίς δύο παραπάνω ἀκρότητες. Γιατί, ἡ ἀμβλυνση τῶν ἀδικιῶν που περιχλείει ἡ «καταναλωτική κοινωνία», ὅσο καί ἄν γίνει πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς κάποιας ἐξίσωσης,

δέν ἐξαλείφει τόν ἀντίθετο μέ τήν κοινωνία χαρακτηρα της, παρὰ μόνο τόν περιορίζει. Ἡ σπατάλη, τό κυνήγι τῶν συμβόλων κοινωνικῆς ταξινόμησης καί ἐπίδειξης, οἱ σχέσεις ἀποξένωσης κατά τήν ἀπόκτηση εἰσοδημάτων κλπ., ὅλα αὐτά ὑπάρχουν καί σέ μιά λιγότερο προβληματική «καταναλωτική κοινωνία». Αὐτό, ἀπό τήν ἄποψη τῆς μιᾶς ἀκρότητας. Ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἄλλης, ἄν, δηλαδή, «νομιμοποιηθεῖ» ὁ ἰσοπεδωτικός πουριτανισμός, τότε, αὐτός μπορεῖ νά περάσει εὐκόλα σέ κατάσταση ξέφρενης ἐπιδίωξης τοῦ ἰδεώδους εὐημερίας κεφαλαιοκρατικοῦ τύπου.

Ἄρα, ἡ ἀναζήτηση ἐνός δρόμου ἀνάμεσα στίς παραπάνω δύο ἀκρότητες θά ἐσπρωχνε τήν οἰκονομική πολιτική σέ στραβοπάτημα πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ, πράγμα πού θά προκαλοῦσε ζημιές ὄχι μόνο στή συνείδηση τοῦ λαοῦ, ἀλλά καί στήν οἰκονομία. Δέν χρειάζεται, ἐπομένως, νά ἐπιδιώκουμε κάποιον συμβιβασμό, ἀλλά πρέπει νά φτιάξουμε ἕναν νέο, ποιοτικά διαφορετικό, ἀνώτερης κατηγορίας, ἀνθρωπινότερο τρόπο ζωῆς.

3. Οἱ διαφορές μισθῶν καί κατανάλωσης

Τό μοντέλο τῶν εἰσοδημάτων, πού εἶναι κομμένο καί ραμμένο στά μέτρα τῆς «καταναλωτικῆς κοινωνίας», τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, τό χαρακτηρίζει τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στά χαμηλά καί τά ὑψηλά εἰσοδήματα, χωρίς, βέβαια, νά ὑπάρχει «κενό» ἀνάμεσά τους. Στίς χῶρες μέ χαμηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, πού εἶναι φορτωμένες καί μέ ὑπολείμματα τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν, δίπλα στή μεγάλη διαφορά εἰσοδημάτων, ὑπάρχει καί χάσμα ἀνάμεσα στά κοινωνικά στρώματα, πού διαφέρουν ὄχι μόνο ἀπό ἄποψη εἰσοδημάτων, ἀλλά καί τρόπου ζωῆς.

Αὐτό παρουσιάζεται ἀκόμα καί σέ ὀρισμένες περιφερειακοῦ χαρακτηρα χῶρες, ὅπως, λ.χ., εἶναι ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ἀργεντινὴ καί ἄλλες. Ἀλλά τό φαινόμενο χτυπάει στά μάτια σέ χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου. Τήν ὑπέρμετρη δυσαναλογία τῶν εἰσοδημάτων στίς χῶρες τοῦ κεφαλαίου, γενικά, τή χαρακτηρίζει τό γεγονός ὅτι παντοῦ σχηματίζονται εἰσοδήματα πού κάνουν δυνατό ἕναν πολυτελή τρόπο ζωῆς. Καί πραγματικά, αὕτῃ ἡ πολυτέλεια συναντᾶται στό βαθμό πού διαφέρουν τά μεγάλα εἰσοδήματα, στό βαθμό τῆς φτήνιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἢ τῆς ὑπαρξῆς προκλητικῶν προνομίων.

Ὁ τρόπος ζωῆς, οἱ δυνατότητες κατανάλωσης καί οἱ ἄλλες προτιμήσεις ἑνός λεπτοῦ κοινωνικοῦ στρώματος προνομιούχων «τῶν δέκα χιλιάδων»¹, ἄς ποῦμε, Γάλλων, Ἑλλήνων, Μαροκινῶν κλπ. χρυσοκάνθαρων, δέν διαφέρουν καί τόσο πολύ, παρὰ μόνο στίς ἀποχρώσεις. Ἐνῶ ἡ κατηγορία τῶν «εὐκατάστατων» στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες δείχνει ἀρκετές ἀποχρώσεις, διότι μερικές βαθμίδες αὐτῆς τῆς κατηγορίας ὑπαισέρχονται... «ἀθόρυβα» στήν πολυτέλεια «τῶν δέκα χιλιάδων», ἀλλά, ταυτόχρονα, ἡ κατηγορία αὐτή τροφοδοτεῖται κι ἀπ' τά κάτω, ἀπ' τό στῶμα τῶν σχετικά «εὐκατάστατων». Ἀλλά αὐτή ἡ κατηγορία τῶν «εὐκατάστατων», στίς ἀναπτυσσόμενες χῶρες, εἶναι ἕνας πιό κλειστός κύκλος προνομιούχων, οἱ ὁποῖοι νάί μὲν δέν μποροῦν νά ἀναρριχηθοῦν στά ἀνώτερα, ἀλλά καί ἡ... «ἀπ' τά κάτω» τροφοδότηση τοῦ κύκλου αὐτοῦ προσκρούει σέ πολλά ἐμπόδια. Ὡστόσο, ὅσο μεγαλύτερες κι ἂν εἶναι οἱ ἀποκλίσεις (ἀπό τόν μέσο ὅρο) πού παρουσιάζουν τά διάφορα εἰσοδήματα καί τά ἐπίπεδα κατανάλωσης τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν στίς ἀναπτυσσόμενες χῶρες, εἶναι οὐσιαστικά μικρότερες ἀπό τίς ἀποκλίσεις εἰσοδημάτων στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες.

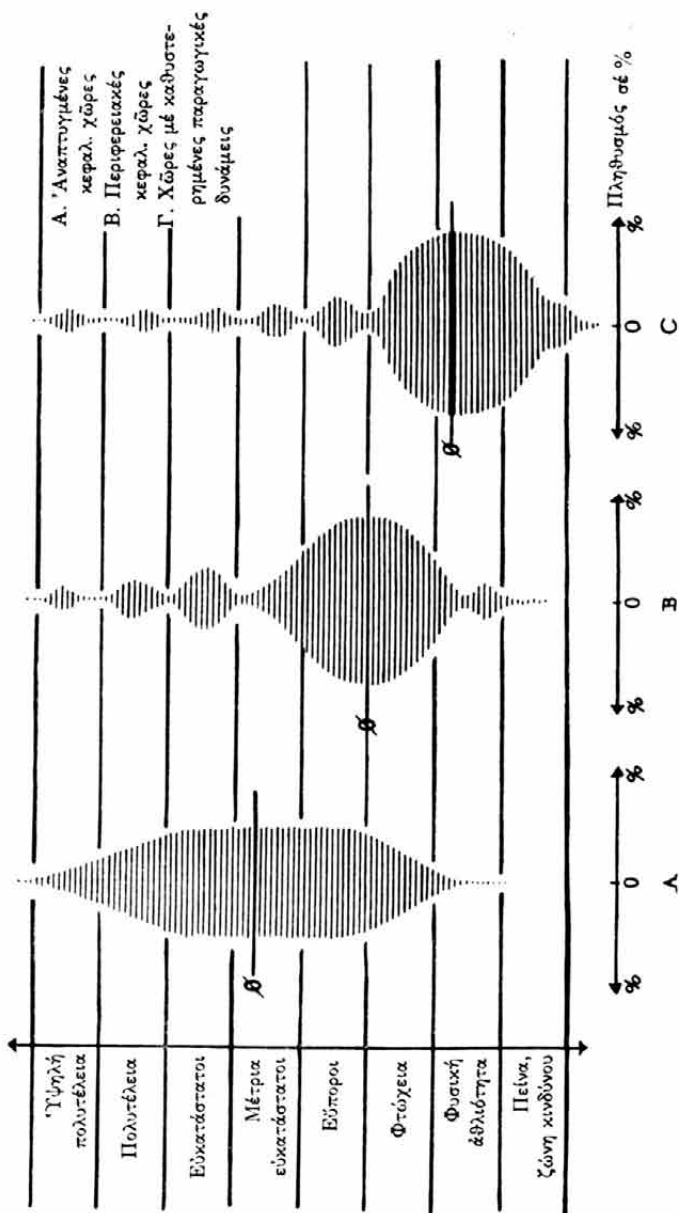
Σχετικά μέ αὐτά, ἔχει νά μᾶς πεῖ πολλά τό παρακάτω, ὑπ' ἀριθ. 3 σχῆμα (βλ. σελ. 88), ὅπου ὀριζόντια σημειώνονται οἱ ἐξῆς ἑφτά κατηγορίες:

1) *Πείνα-ζῶνη κινδύνου*: Εἶναι ἡ πιό χαμηλή κατηγορία τοῦ πληθυσμοῦ, πού συστηματικά οὔτε καί τίς προϋποθέσεις φυσικῆς ὑπαρξῆς της μπορεῖ νά ἐξασφαλίσει. Ὅποιαδήποτε θεωμηνία ἢ οἰκονομική πτώση προκαλεῖ μαζικούς θανάτους στόν πληθυσμό αὐτό.

2) *Φυσική ἀθλιότητα*: Τό μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πού μέ τίς ἀποδοχές του μόλις μπορεῖ νά καλύπτει — μέ ἐλλείψεις βέβαια — τίς φυσιολογικές ἀνάγκες του.

3) *Φτώχεια*: Τό μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πού μπορεῖ νά καλύπτει (σέ χαμηλό ἐπίπεδο) τίς φυσιολογικές ἀνάγκες του, ἔτσι πού στό βαθμό αὐτό μπορεῖ νά ἀναπαράγει τήν ἐργατική δύναμή του. Οἱ δυνατότητες ἱκανοποίησης τῶν μορφωτικῶν καί πολιτιστικῶν ἀναγκῶν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἐξασφαλισμένες μόνο στό σημερινό σοσιαλισμό, ἀλλά τίς χρησιμοποιεῖ σέ βαθμό χαμηλότερο ἀπό τό μέσο ὅρο. Δέν ἔχει περιθώρια συσώρευσης. Οἰκιακές μηχανές καί ἄλλα ἀγαθὰ διαρκείας μπορεῖ νά ἀγοράσει μόνο στήν περίπτωση πού θά ἔβαζε σέ δεύτερη μοίρα ὀρισμένα εἶδη ζωτικῆς ἀνάγκης του. Οἱ συνθήκες κατοικίας του δέν εἶναι ἱκανοποιητικές.

Σχήμα 3 Συγκριτική παρόσταση τῆς διαστορῆς τῶν εἰσοδημάτων σέ διάφορες μὴ σοσιαλιστικές χώρες

4) *Εύποροι*: 'Η ικανοποίηση τῶν βασικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ τοῦ στρώματος τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ικανοποιη-τικά ἐξασφαλισμένη, ἐκτός ἀπό τίς ἀπαιτήσεις κατοικίας, πού δέν εἶναι διασφαλισμένη στό ἀπαιτούμενο ἐπίπεδο. Διαθέτει, ὅμως, σημαντικές (σέ σχέση μέ τήν προηγούμενη κατηγορία) δυνατότητες συσσώρευσης γιά τήν ἀγορά οἰκιακῶν μηχανῶν, συσκευῶν, καλῶν ἐπίπλων. Στό σοσιαλισμό, τό στρώμα αὐτό, σέ ἀρκετά εὐρεία κλίμακα, μορφώνεται, ἐκπαιδεύεται, παραθερίζει καί κάνει τουρισμό. Στά ἀναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη, αὐτό τό στρώμα διαθέτει καί ἕνα ἀπλό αὐτοκίνητο.

5) *Μέτρια εὐκατάστατοι*: 'Η ικανοποίηση τῶν βασικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ τοῦ στρώματος συντελεῖται σέ ἐπίπεδο μέ ἀπαιτήσεις, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν συνθηκῶν κατοικίας, ἐπίπλωσης, οἰκιακῶν μηχανημάτων καί ἄλλων. Τό στρώμα αὐτό μορφώνεται ἐντατικά, στέλνει ὅπωςδῆποτε τά παιδιά του στό σχολεῖα, παραθερίζει συστηματικά. Στίς σοσιαλιστικές κοινωνίες, στίς ἀνώτερες βαθμίδες τοῦ στρώματος αὐτοῦ, ἐμφανίζεται μαζική χρησιμοποίηση ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων καί ἐξοχικῶν κήπων.

6) *Εὐκατάστατοι*: Τό στρώμα αὐτό ἀγοράζει εὐκολά ἐκεῖνα τά ἀγαθά διαρκείας τά ὁποῖα ἀποτελοῦν οἰκονομική ἐπιβάρυνση γιά τήν προηγούμενη κατηγορία (τῶν «σχετικά εὐκατάστατων»), ἐνῶ οἱ προτιμήσεις κατανάλωσης δείχνουν οὐσιαστικές διαφορές (ἀπό ἀποψη ἐνδυμασίας, βασικῶν τροφίμων ποιότη-τας, εἰδῶν ἀπόλαυσης κλπ., γιατί τό ποσοστό τους μέσα στή συνολική κατανάλωση ὑποχωρεῖ). Τό στρώμα αὐτό καταναλώνει ἐμπορεύματα ἀνώτερης ποιότητας καί ἀλλάζει συχνό-τερα τά καταναλωτικά ἀγαθά διαρκείας (ὅπως: ἐπιπλά, οἰκιακές μηχανές κλπ.), ἐνῶ ὅλο καί πῶς συστηματικά κάνει τουριστικά ταξίδια στό ἐξωτερικό. Τό στρώμα αὐτό εἶναι σέ θέση νά διασφαλίσαι κατοικία καί γιά τήν ἐπόμενη γενιά.

7) *Πολυτέλεια*: Τό στρώμα αὐτό, στήν οὐσία, ικανοποιεῖ χω-ρίς δυσκολίες ὅλες τίς καταναλωτικές ἀνάγκες του σέ ὑψηλή ποιότητα καί «πρώιμα» καί, δίπλα σ' αὐτά, διαθέτει σημαντικά χρηματικά ἀποθέματα.

8) *Υψηλή πολυτέλεια*: Πρόκειται γιά τόν τρόπο ζωῆς τῶν «δέκα χιλιάδων προνομιούχων».

Στό κάτω μέρος τοῦ σχήματος φαίνονται τά κεφαλαῖα γράμματα: Α., Β., καί Γ. Τό «Α» ὑποδηλεῖ τίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες, τό «Β» τίς περιφερειακές κεφα-λαιοκρατικές χῶρες, ὅπως Ἑλλάδα, Ἰσπανία, κλπ., καί τό «Γ» τίς χῶρες μέ καθυστερημένες παραγωγικές δυνάμεις.

Τό σημείο «Ο» σημειώνει τό μέσο ὄρο κατά κατηγορίες χωρῶν. Προσθήκη μεταφραστικῆ).
"Ας ἐξηγήσουμε τώρα τό σχῆμα 3. Αὐτό δείχνει τίς σχέσεις διανομῆς, πού ἡ σοσιαλιστική κοινωνία κληρονομεῖ ἀπό τήν προηγούμενη κοινωνία, ἀμέσως μετά τήν ἐπανάσταση. Ἡ πρώτη πράξη τῆς ἐπανάστασης, ὅπως ἤδη σημειώσαμε στά προηγούμενα, ἦταν ἡ ἀποψίλωση τῶν κορυφῶν. "Ετσι, σχηματίστηκε ἕνα κάπως πιά ἱσοπεδωμένο διάγραμμα διασποράς (ἀποκλίσεων) τῶν εἰσοδημάτων καί τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου (λόγου χάρι, ὕστερα ἀπό τή σταθεροποίηση² τοῦ 1946, καθορίστηκε σάν ἀνώτατο μηνιάτικο εἰσόδημα τό ποσό τῶν 700 φορινιῶν.

Φυσικά, πάρα πολλοί ὑποκειμενικοί καί ἀντικειμενικοί συντελεστές παίζουν ρόλο στό κατά πόσο αὐτή ἡ «ἀποψίλωση» τῶν μεγάλων εἰσοδημάτων γίνεται ἔτσι, ὥστε αὐτά νά πλησιάζουν λιγότερο ἢ περισσότερο πρὸς τή γραμμὴ ἱσοπέδωσης. Καί οἱ συντελεστές αὐτοὶ διαφέρουν ἀπὸ χώρα σέ χώρα. Πάντως, στά ἐπόμενα χρόνια, σχεδόν σέ ὅλα τὰ σοσιαλιστικά κράτη, οἱ ἀποδοχές ξανά διαφοροποιοῦνται.

Τῇ διαφοροποίησιν αὐτὴ τὴν παρεμποδίζει πρὶν ἀπ' ὅλα τό γεγονός ὅτι ἡ ἱκανοποίησις πολλῶν ἀνθρώπων ἀναγκῶν συντελεῖται καί κατ' ἄτομο δωρεάν. Αὐτό αὐξάνει κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο τὴν πραγματικὴν κατανάλωσιν τόσο τῶν στρωμάτων μέ χαμηλά, ὅσο καί ἐκείνων μέ ὑψηλά εἰσοδήματα. Ἐπίσης, ἐμποδίζει τὴν διαφοροποίησιν τό γεγονός ὅτι οἱ σοσιαλιστικὲς χώρες, στά πρῶτα βήματά τους, ἔρριξαν ὅλα τὰ διαθέσιμα ἀποθέματα, πρὶν ἀπ' ὅλα, στὴν ἐξάλειψιν τῆς φτώχειας καί τῆς φυσικῆς ἐξαθλίωσης.

Μέ ὅλα αὐτά τὰ μέτρα, τό διάγραμμα ἀποκλίσεων τῶν εἰσοδημάτων διαπλατύνεται στό κάτω καί μεσαῖο μέρος του, ἐνῶ μειώνονται οἱ πρὸς τὰ πάνω προεξοχές του. Ταυτόχρονα, ὅμως, δροῦν καί δυνάμεις, πού προκαλοῦν ἐπιπρόσθετα «ἐξογκώματα» στό διάγραμμα, στό χῶρο τόσο κάτω ὅσο καί ἄνω τοῦ μέσου ὄρου. Γιατί, πολὺ γρήγορα καταφαίνεται ὅτι, στὴν περίπτωση τῶν στρωμάτων πού ἀναπτύσσουν «δύσκολη πνευματικὴ δραστηριότητα», τό εἰσόδημα πού μόλις ξεπερνᾷ τό μέσο ὄρο δέν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴν ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργατικῆς τους δυνάμεως. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀναπαράγεται καί ἡ φτώχεια, τόσο σέ ἀγροτικὲς περιοχὲς μέ χαμηλὴ ἀποδοτικότητα, ὅσο καί στοὺς κύκλους τοῦ πληθυσμοῦ πού ξεγίνεται ἀπ' τὰ χωριά στὶς πόλεις, μιά καί τό σοσιαλιστικὸ κράτος, γιὰ τὴν ὥρα, ἀκόμη δέν εἶναι σέ θέσιν νά ἀλλάξει τόσο γρήγορα τίς

συνθηκές της αγροτικής παραγωγής, καθώς και τις συνθηκές κατοικίας και ζωής στις πόλεις, όσο απαιτούν αυτές οι πολύ γρήγορες κοινωνικές ανακατατάξεις.

"Όλα αυτά, βέβαια, ισχύουν για όλες τις σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, οι οποίες «κληρονόμησαν» στρωματική διαφορά (διασπορά) εισοδημάτων που μοιάζει πολύ με το διάγραμμα που σημειώνεται με το γράμμα «Β» στο σχήμα 3.

Το σχήμα 4 (βλ. σελ. 93) παριστάνει τις διαδικασίες που περιγράψαμε λίγο πιο πάνω. Όπως βλέπουμε, στο πρώτο στάδιο, «κόβονται» τα άνω και κάτω άκρα του διαγράμματος. Στο δεύτερο στάδιο, ακόμη δεν φαίνονται τα «έξογκώματα» άνω και κάτω του κεντρικού χώρου. Αυτά τα δείχνει καθαρά το τρίτο στάδιο. Η άνω κορυφή του διαγράμματος με τά... «μέτρια έξογκώματα» μεγαλώνει, δηλαδή χοντραίνει ο άνω «λαιμός» του στο βάθος που εξαλείφεται ή ελλείψει των βασικών έμπορευμάτων, καταργούνται οι συναλλαγές με βάση το λεγόμενο κλειστό σύστημα, προχωρεί η εκβιομηχάνιση και στο χώρο της αγροτικής οικονομίας δημιουργείται ή ευκατάστατη αγροτιά των συνεταιρισμών. Αντίθετα, το κάτω «έξογκωμα» στενεύει, ή δε κορυφή του εξαφανίζεται με την άνοδο των κοινωνικών παροχών και με άμβλυνση της όξυνσης των πιο κατωτέρω προβλημάτων διαβίωσης του «καινούργιου» πληθυσμού των πόλεων.

(Βλέπε το σχήμα 4 στην σελίδα 93: Οι όριζόντιες γραμμές και στο σχήμα αυτό δείχνουν τα ίδια κοινωνικά στρώματα. Το πρώτο στάδιο είναι αυτό που γίνεται ή «άποκοπή» των άκρων του διαγράμματος. Το δεύτερο στάδιο είναι το πρότυπο (μοντέλο) εκείνων των εισοδημάτων που αποδειχεται πολύ εξισοπεδωμένο. Το τρίτο είναι το νέο διάγραμμα με τα «έξογκώματα».) (Προσθήκη μεταφραστή)

Τα επόμενα σχήματα, υπ' αριθμόν 5, 6 και 7 (βλ. σελ. 94, 95, 96), παρουσιάζουν τις αποκλίσεις (διασπορά) των μισθών στην Ουγγαρία με βάση τις μέσες αποδοχές του 1973. (Η διακεκομμένη γραμμή σημειώνει την υποτιθέμενη ισόμετρη διασπορά των μέσων αποδοχών. Η συνεχής γραμμή δείχνει την πραγματική διασπορά. Η επιφάνεια του κύκλου είναι ίση με την επιφάνεια που περιλαμβάνει η συνεχής γραμμή).

Είναι φανερό ότι τα σχήματα 5, 6 και 7 θα αλλοιώνονταν ουσιαστικά, αν ο σχηματισμός τους γινόταν όχι με βάση τους μέσους μισθούς, αλλά με βάση τα εισοδήματα³ και αν παιρ-

νόταν υπόψη όχι τό κατά ἐργαζόμενο, ἀλλά τό κατά κεφαλή εισόδημα. Δυστυχῶς, τά στατιστικά στοιχεῖα δέν παρέχουν ἀρκετή βάση γιά τόν ὑπολογισμό αὐτῶν τῶν δεδομένων. Εἶναι, ὅμως, γνωστό πῶς τίς περισσότερες πολύτεκνες οἰκογένειες, πού ἔχουν μόνο ἓναν ἐργαζόμενο μέ ἀποδοχές, τίς συναντοῦμε στόν κύκλο τοῦ πληθυσμοῦ πού φαίνεται στή χαμηλότερη κατηγορία μισθῶν καί εισοδημάτων, πράγμα πού «φουσκώνει» πιο πολύ τό «ἐξογκωμα» πού βλέπουμε κάτω ἀπό τό μέσο ὄρο.

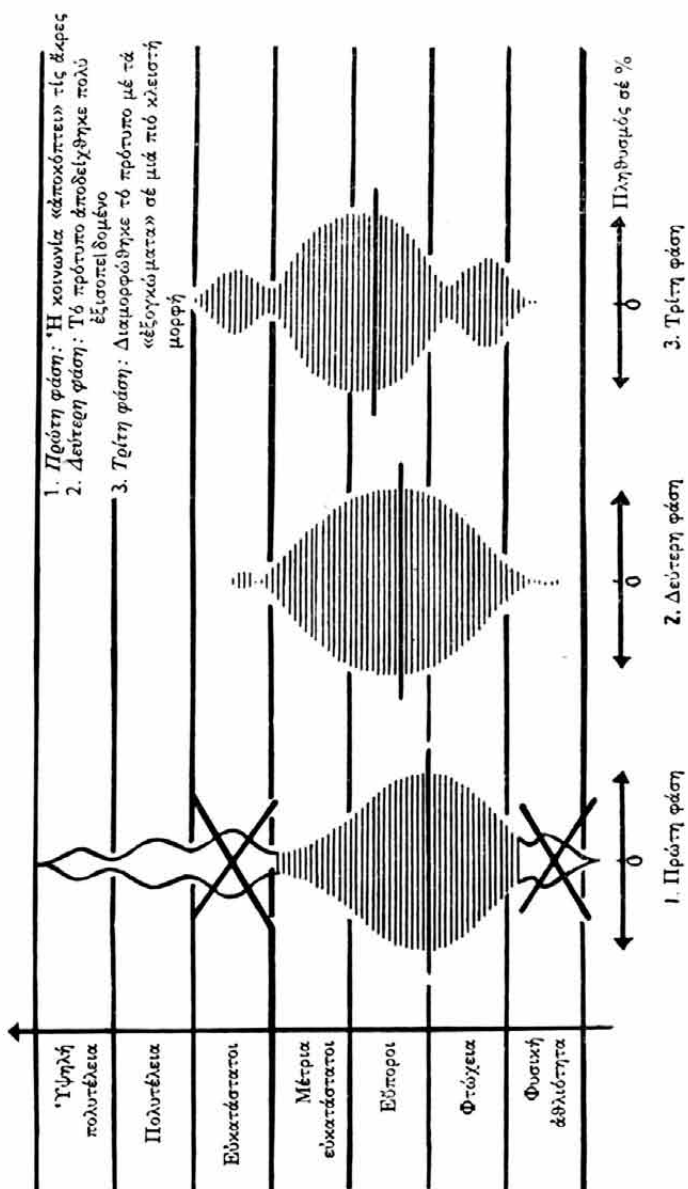
Ἀντίθετα, μεγάλο μέρος τῶν ἐργαζομένων μέ παράπλευρα (δεύτερη θέση κλπ.) εισοδήματα περιλαμβάνεται στό χώρο πάνω ἀπό τό μέσο ὄρο, κι αὐτό ὥς ἓνα βαθμό ἐπιμηκύνει τό χώρο αὐτό. Σ' ὅλα αὐτά, προστίθενται καί οἱ διάφορες κοινωνικές παροχές, οἱ ὁποῖες ἐπιφέρουν μεγαλύτερη ποσοστιαία βελτίωση στό χώρο τοῦ πληθυσμοῦ μέ χαμηλότερη ἀπό τό μέσο ὄρο συνολική κατανάλωση, σέ σχέση μέ τήν κατηγορία τῶν καλύτερα ἀμειβομένων. Σέ τελευταία ἀνάλυση, λοιπόν, τό διάγραμμα (μοντέλο) γίνεται πιο γεμάτο (βλέπε σχῆμα 8, σελ. 98)⁴.

Οἱ σχετικά χαμηλές ἀποδοχές (σύμφωνα μέ τή δουλιὰ) τῶν πολύτεκνων πού ἔχουν λίγους ἐργαζόμενους, καθῶς καί οἱ ἔχοντες «παράπλευρα» εισοδήματα διαπλατύνουν κάπως τά διαγράμματά μας, λές καί σπρώχνουν τόν τρόπο ζωῆς μας πρὸς ἓνα «περιφερειακό» μοντέλο. Ἄν, παρ' ὅλα αὐτά, δέν φαίνεται αὐτή ἡ διαπλάτυνση, αὐτό ὀφείλεται στό ρόλο τῶν κοινωνικῶν παρογῶν, οἱ ὁποῖες ἀνεβάζουν σχεδόν πάνω ἀπό 1,5 φορές τό μέγεθος τοῦ κατὰ κεφαλή εισοδήματος τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀνήκει στήν κατηγορία μέ τίς χαμηλότερες ἀποδοχές.

Τό γεγονός ὅτι σέ κάθε μέλος τῶν οἰκογενειῶν μέ τά πιο ὑψηλά εισοδήματα ἀντιστοιχεῖ σχεδόν κατὰ ἑφτά φορές περισσότερη κατανάλωση, ἀπ' ὅ,τι στά μέλη τῶν οἰκογενειῶν μέ τά πιο χαμηλά εισοδήματα, δέν εἶναι δυνατό νά τό χαρακτηρίσουμε σάν μὴ ὑγιές φαινόμενο, παίρνοντας υπόψη τό σημερινό ἐπίπεδο ἀνάπτυξής μας. Ἐνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀκόμα

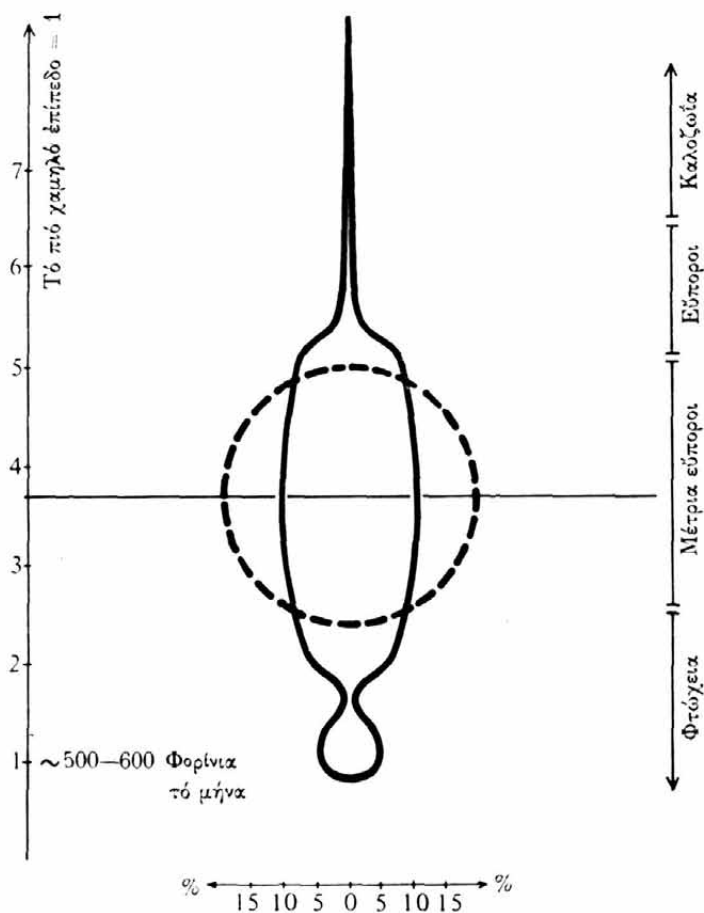
Σχῆμα 4

Ἡ διασπορά (ἀπόκλιση) τῶν εισοδημάτων καί τῆς κατανάλωσης σέ χώρες πού πέρασαν στό σοσιαλισμό καί ἀνῆκαν στήν περιφέρεια τοῦ ἀναπτυσσόμενου κεφαλαιοκρατικοῦ κόσμου
(Στό πρώτο στάδιο οἰκοδόμησής τοῦ σοσιαλισμοῦ)

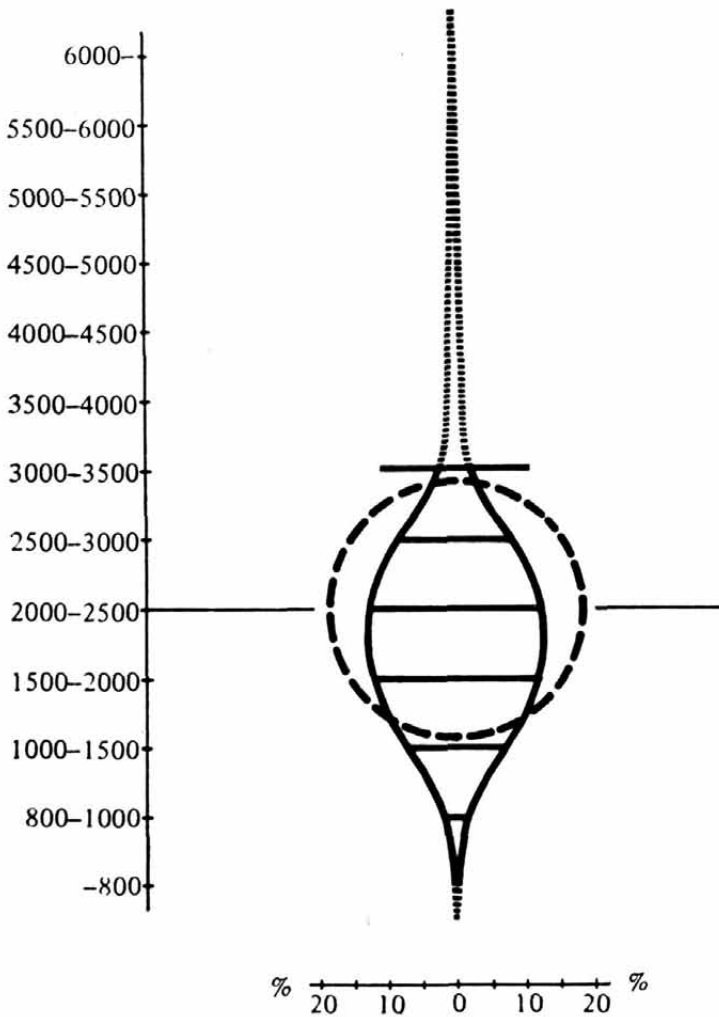
Σχήμα 5

Πρότυπο κατά προσέγγιση της διασποράς (απόκλισης)
των βασικών εισοδημάτων στην Οέγγαρία

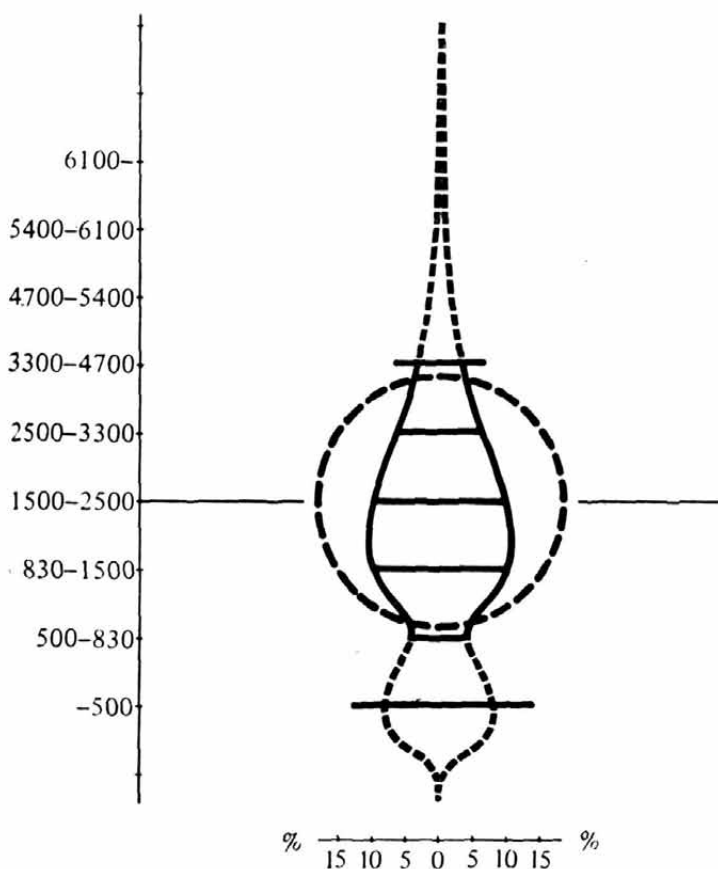
Σχήμα 6

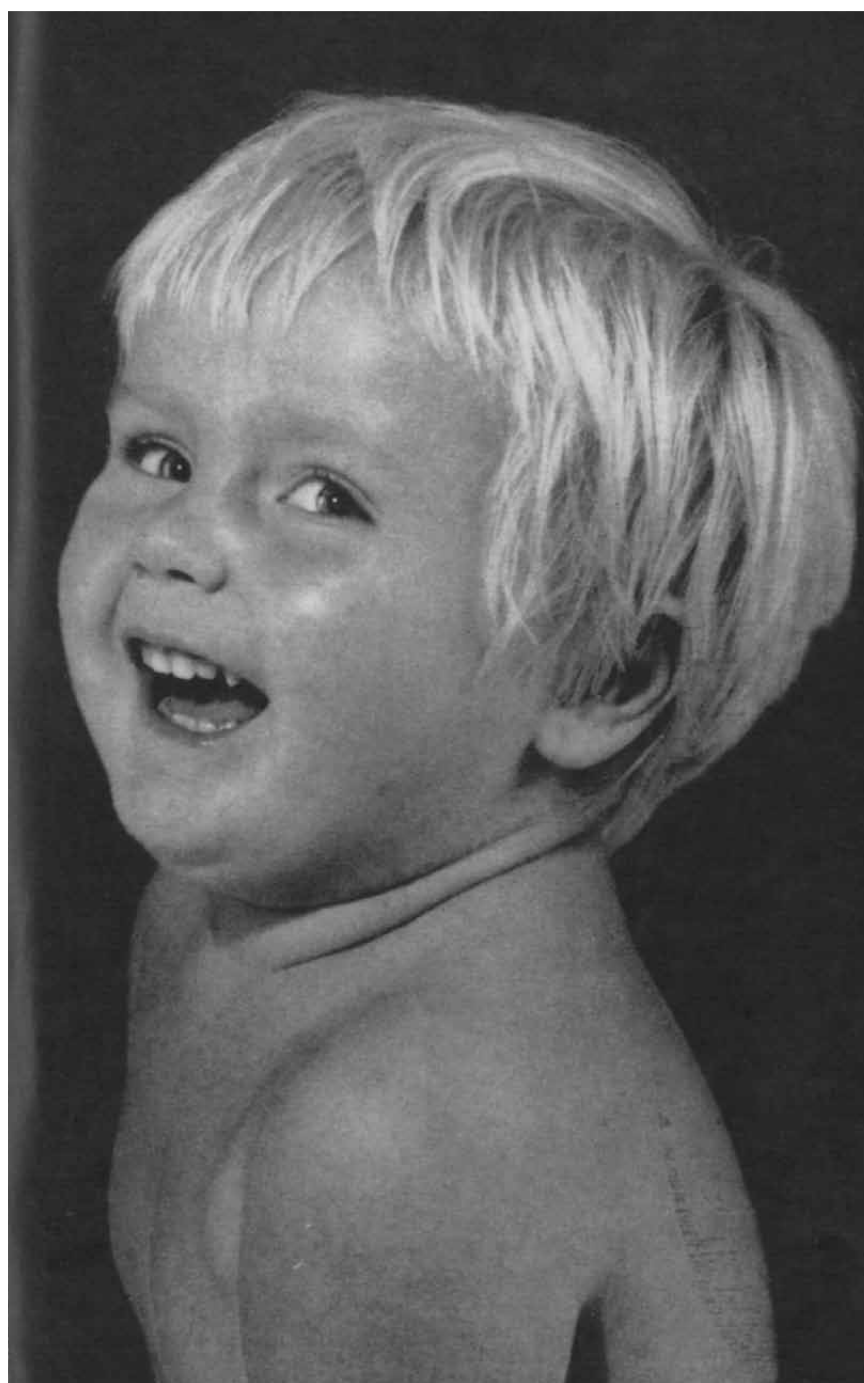
Διασπορά των μέσων μισθών στον κρατικό τομέα (1973)

Σχήμα 7

Διασπορά των μέσων μισθών
στο συνεταιριστικό τομέα (1973)

"Ένα από τὰ πολλά παιδικὰ ἀναψυκτήρια-θέατρα τῶν οἰκονομικῶν συνδικατίων. Τὰ παιδικὰ αὐτὰ ἰδρύματα εἶναι χτισμένα σέ θαυμάσιες τοποθεσίες (πολλά ἀπ' αὐτὰ ἦταν ἄλλοτε παλάτια τῶν βαρόνων καί φεουδαρχῶν), κατ'ἀλλήλα γιὰ ἀνάπαυση χειμῶνα-καλοκαίρι, σέ συνθήκες σάν κι αὐτές ποὺ δεῖχνει ἡ φωτογραφία.

Τὰ ἰδρύματα ἀνάπαυσης, διασκέδασης καί συναντήσεων γιὰ συνταξιούχους ἀπαρτίζουν ἓνα πλατὺ δίκτυο, ποὺ ἀγκαλιάζει ὁλόκληρη τὴν Οἰκονομία.

ΎΑναπαυτήρια εργαζομένων του μεταλλουργικού κομπινάτ «Τσέπελ» της Βουδαπέστης (23 000 εργαζόμενοι) στίς ὁχθες τῆς λίμνης Μπάλατον.

“Ενα ἀπό τά πολλά θεραπευτήρια μέ ἱαματικές πηγές στήν πόλη Σότρον, στά αὐστριακά σύνορα. Ἡ ἱατροφαρμακευτική περίθαλψη στήν Οὐγγαρία περιλαμβάνει ὅλους ἀνεξάρτητα τοὺς κατοίκους τῆς χώρας.

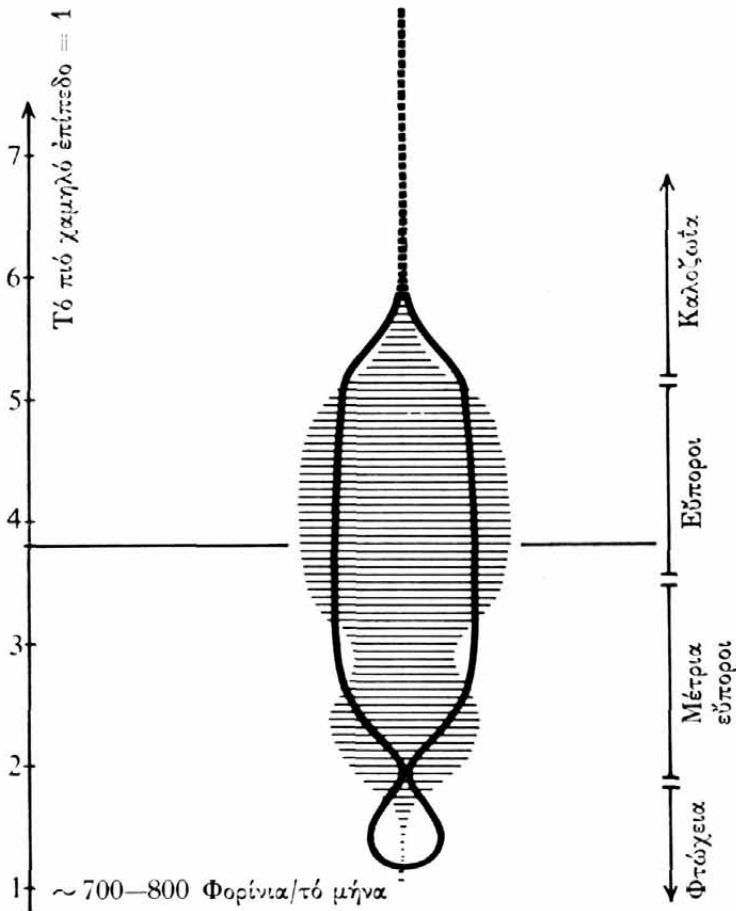
Μιά άποψη της λίμνης Μπάλατον, που ή περιφέρειά της είναι συνολικού μήκους γάπον 350 χιλιομέτρων και είναι όλη γεμάτη από αναπαντήρια. Κάθε χρόνο, πάνω από τά 80%, τών εργαζομένων, μαζί και τών συνεταιρισμένων άγροτών, παραθερίζουν φτηνά και πολιτισμένα.

"Ένας από τούς πύργους της άλλουτε άριστοκρατίας στό γραφικό Αίλαφι-ρετ (Ανατολική Ούγγαρία) μετατράπηκε σέ θανιάσιο αναπαντήριο τών εργαζομένων. Στή φωτογραφία: ή βιβλιοθήκη του αναπαντηρίου.

Σχήμα 8

Πρότυπο διασποράς (απόκλισης) των κατά κεφαλή συνολικῶν εισοδημάτων στὴν Οὐγγαρία

Διασπορά ὑπολογισμένη μέ βάση τά μεροκάματα

Διασπορά συμπληρωμένη μέ βάση καί τούς ὑπόλοιπους (ἐκτός μεροκάματου) συντελεστές

διαθέτει χαμηλή κατάρτιση και χαλαρή πειθαρχία στη δουλιά, ενώ οι επιδόσεις του δεν είναι υψηλού βαθμού. 'Ανέρχονται σε εκατοντάδες χιλιάδες εκείνοι που δεν τέλειωσαν το όχτατάζιο δημοτικό σχολείο από τότε που έγινε υποχρεωτικό, που δεν απόκτησαν επαγγελματική μόρφωση, αν και σε πολλά επαγγέλματα δεν καλύπτονται οι διαθέσιμες θέσεις εκμάθησης επαγγέλματος ή τεχνών, λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος. 'Ανέρχονται επίσης σε εκατοντάδες χιλιάδες εκείνοι οι όποιοι προκαλούν έντελως περίσσια και επίζημια «κινητικότητα» της εργατικής δύναμης, εναλλάσσοντας τόπο δουλειάς ανά δύο-τρεις εβδομάδες ή έστω μήνες.

Είναι εύκολονόητο, ότι στους κύκλους αυτών των ανθρώπων οι χαμηλές αποδοχές και οι συνθήκες ζωής που ανταποκρίνονται στην έννοια της «φτώχειας» δεν είναι σπάνιες, και αυτό είναι κακό, παρά το γεγονός πως δεν ευθύνονται για την τύχη τους μόνον αυτοί προσωπικά. 'Η κατάσταση παρουσιάζεται κάπως διαφορετική στην περίπτωση των γερασμένων μελών των αγροτικών συνεταιρισμών που λειτουργούν σε δυσμενείς φυσικές συνθήκες, καθώς και στην περίπτωση συνταξιούχων με χαμηλές συντάξεις και πολύτεκνων οικογενειών με χαμηλά έσοδα. Στίς κατηγορίες αυτές, η φτώχεια αποτελεί πλέον κοινωνικό πρόβλημα που ή μή λύση του επιδρά άρνητικά στο αίσθημα ευημερίας ολόκληρης της κοινωνίας.

Θέλουμε να ποῦμε πως ή αλλαγή προς τό καλύτερο τοῦ κάτω μέρους τοῦ διαγράμματος μας δεν αποτελεί απλῶς ζήτημα πολιτικῆς μισθῶν ή πρόνοιας. Μόνο μέ μιὰ σύνθετη πολιτική προόδου τῆς εργατικῆς δύναμης, περιφερειακῆς ανάπτυξης, διαπαιδαγώγησης και εκπαίδευσης, θά γίνει βαθμιαία δυνατό νά ανεβεῖ αἰσθητά τό κάτω ὄριο τοῦ διαγράμματος και νά ἐξαλειφτεῖ τό «ἐξόγκωμα» τῆς φτώχειας.

Μέ βάση ἕνα παρόμοιο τρόπο σκέψης, πρέπει νά κρίνουμε και τήν ἀπόκλιση εἰσοδημάτων στό χῶρο τοῦ διαγράμματος πάνω ἀπό τό μέσο ὄρο. Σύμφωνα μέ τό διάγραμμα (σχῆμα 8), σημαντικό μέρος τῶν εργαζομένων κινεῖται στό χῶρο που τόν χαρακτηρίζουμε σάν «μέτρια εὐκατάστατοι». Πρόκειται για ἀνθρώπους που, ἂν ἔχουν καλό νοικοκυριό, ἐξασφαλίζουν ὅχι μόνο τή διαβίωσή τους, ἀλλά ἀποταμιεύουν κιόλας για σημαντικές ἐπενδύσεις, για μηχανοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ τους, για ἀνάπαυση, ἀναψυχή, μόρφωση κλπ., δηλαδή, αὐτοί βρίσκονται στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τό μέσο ἀνθρώπο τέτιων δυτικών κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, που ἔχουν σήμερα παραγωγικότητα ἐργασίας σέ διπλάσιο ὕψος ἀπό τήν οὐγγρική.

Τό επίπεδο «εὐκατάστατοι», μέ τήν δυτικοευρωπαϊκή ἔννοια τῆς λέξης, τό φτάνουν πολύ λίγοι στήν Οὐγγαρία. Στή δέ κατηγορία τῆς «πολυτέλειας», μόνον τυχαῖα⁵ καί σποραδικά μπορεῖ νά βρεθεῖ κανείς. Ἐπομένως, τό διάγραμμα ἀποκλίσεων τῶν οὐγγρικών εἰσοδημάτων παριστάνει τά χαρακτηριστικά τῶν σχέσεων εἰσοδήματος καί κατανάλωσης τῶν σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν. Δηλαδή, ἐκείνων τῶν κοινωνιῶν ὅπου τά εἰσοδήματα ἐξαρτῶνται ἀπ' τή δουλιά καί μποροῦν νά ξοδεύονται σέ καταναλωτικά ἀγαθά, ἀφοῦ, οὐσιαστικά, δέν εἶναι δυνατός ὁ σχηματισμός ιδιωτικοῦ κεφαλαίου.

Νά γιατί στήν κλίμακα προτιμήσεων καί ἐπιλογῶν τῶν οἰκογενειῶν πού ἔχουν ὑψηλότερα χρηματικά ἔσοδα προβάλλουν στήν πρώτη σειρά καί στοιχεῖα κατανάλωσης πού πλησιάζουν τήν κατηγορία «πολυτέλεια», ὅπως αὕτη ἐννοεῖται στή Δύση, τή στιγμή πού τό μέσο επίπεδο μόνον ἐπὶ μέρους μπορεῖ νά καταταχθεῖ στήν μέ δυτική ἔννοια κατηγορία «εὐκατάστατοι» (Στίς κεφαλαιοκρατικές γῶρες, ὁ πετυχημένος μικρός ἐπαγγελματοβιοτέχνης δέν χτίζει ὅπωςδῆποτε βίλλα γιά τόν ἑαυτό του, οὔτε σέ λεγόμενες πράσινες ζώνες, οὔτε καί σέ παραθεριστικά κέντρα⁶, προτιμᾷ τήν κεφαλαιοποίηση τοῦ χρήματός του).

Προκαλεῖ διαφορετικῆς μορφῆς ἀλλοιώσεις τοῦ διαγράμματος μας τό γεγονός ὅτι μερικές φορές τό εἰσοδήμα δέν εἶναι δυνατό νά καταναλωθεῖ. Πολλές οἰκογένειες πού τό εἰσοδηματικό τους επίπεδο μόλις ἀγγίζει τήν κατηγορία «μέτρια εὐκατάστατοι», ἕνα μέρος τῶν ἀποδοχῶν τους τό καταναλώνουν σέ ἀγορές (λόγου χάρι, ρούχων) σέ επίπεδο σχεδόν πολυτελείας, ἄν, βέβαια, δέν μπορεῖ ἢ δέν ἔχει σκοπό ν' ἀγοράσει κατοικίδια.

Ἐδῶ πού τά λέμε, ἡ σοσιαλιστική κοινωνία (παίρνοντας ὑπόψη τό επίπεδο τῆς σημερινῆς ἀνάπτυξης στήν Ἀνατολική καί Κεντρική Εὐρώπη) μπορεῖ νά βάλει σάν ρεαλιστικό σκοπό της τήν ἐξασφάλιση ἑνός τέτοιου μέσου ἐπιπέδου τρόπου ζωῆς γιά τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ πού ν' ἀνταποκρίνεται στήν κατηγορία «μέτρια εὐκατάστατοι», ἐνῶ ἐκεῖνοι πού κάνουν δύσκολη πνευματική δουλιά νά ἀμοίβονται σέ επίπεδο «εὐμερίας», ἐξαλείφοντας τήν κατηγορία «φτώχεια» στό χῶρο τοῦ διαγράμματος κάτω τοῦ μέσου ὅρου, χωρίς, βέβαια, νά ἀλλάξει τήν κατά ἑφτά φορές σχεδόν διαφορά ἀνάμεσα στό πῶ ὑψηλό καί στό πῶ χαμηλό επίπεδο.

Αὕτη ἡ κατά ἑφτά φορές διαφορά ἀνάμεσα στά πῶ ὑψηλά καί τά πῶ χαμηλά επίπεδα εἰσοδημάτων θ' ἀρχίσει νά μειώνεται, ὅταν οἱ δυνατότητες κατανάλωσης αὐτῶν πού βγάζουν

πιό πολλά θ' ἀρχίσουν νά περνοῦν, σέ μεγάλο βαθμό, στήν κατηγορία: «πολυτέλεια». Τότε, ἡ σοσιαλιστική κοινωνία, ἀντί νά ἱκανοποιεῖ τέτοιου εἴδους ἀπαιτήσεις κατανάλωσης, θά στρέψει ὅλες τίς δυνάμεις της στήν κατεύθυνση τῆς ἐξάλειψης τῆς κατηγορίας «εὐπόροι». Σέ τελευταία ἀνάλυση, στό σοσιαλισμό πού θά διαθέτει ἀναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις, οἱ διαφορές ἀνάμεσα στίς δυνατότητες κατανάλωσης τοῦ πληθυσμοῦ δέν χρειάζεται νά εἶναι μεγαλύτερες ἀπό 4—5 φορές, ἔτσι πού αὐτές νά περιορίζονται μόνο στό χῶρο πού σημειώνουν οἱ δύο κατηγορίες: «μέτρια εὐκατάστατοι» καί «εὐκατάστατοι». Φυσικά, καί τό ὕλικο περιεχόμενο τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν, μέ τόν καιρό, θά ἀλλάζει οὐσιαστικά (βλέπε σχῆμα 9, στήν ἐπόμενη σελίδα).

Τελικά, τό ἐπιθυμητό σοσιαλιστικό πρότυπο ἀποκλίσεων τῶν εἰσοδημάτων θά εἶναι ἀσύγκριτα πιά ἐξισωμένο ἀπό ὅποι-αδήποτε κεφαλαιοκρατική χώρα, χωρίς νά μιλάμε καί γιά ὁλόκληρο τόν κεφαλαιοκρατικό κόσμο (βλέπε σχῆμα 10, στή σελ. 103).

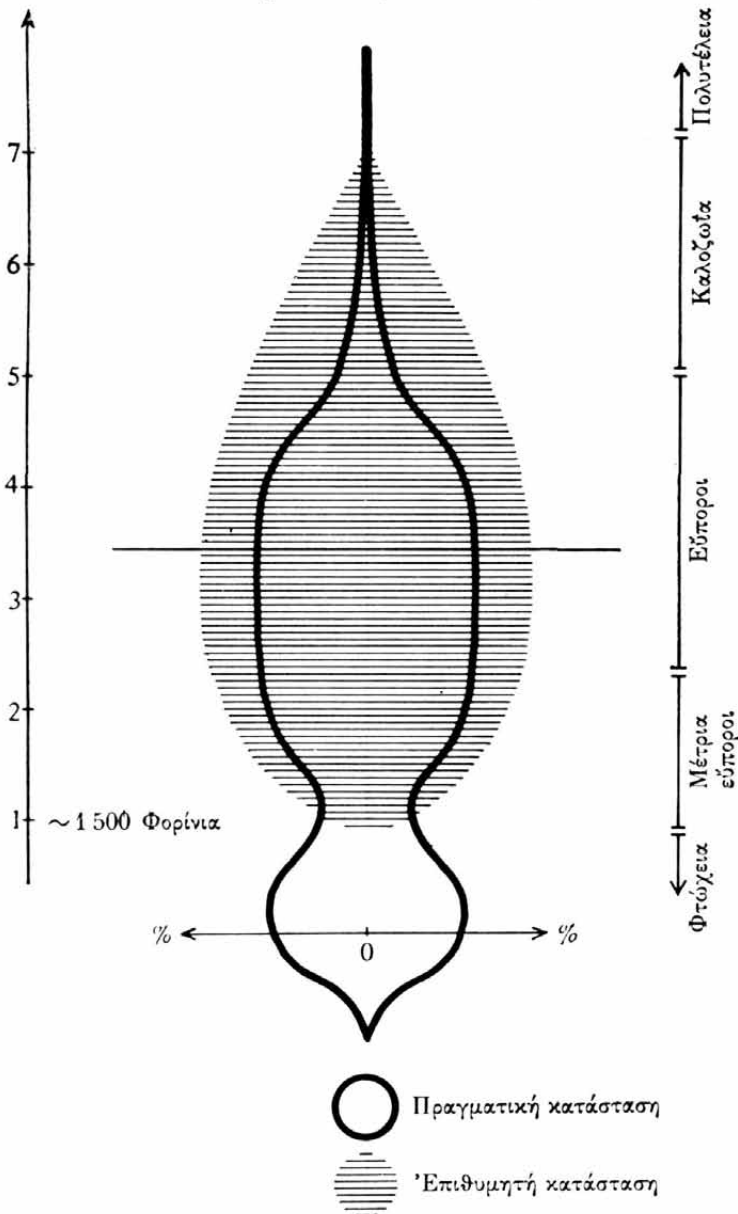
Ἡ πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ πρότυπου σέ διεθνή κλίμακα προϋποθέτει τή γρηγορότερη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σέ χῶρες πού ἱστορικά παρουσιάζουν καθυστέρηση. Χωρίς αὐτό, δέν γίνεται τίποτε. Γιά νά γίνει, ὅμως, αὐτό χρειάζεται σημαντική βοήθεια ἀπ' τήν πλευρά τῶν ἀναπτυγμένων σοσιαλιστικῶν χωρῶν. Αὐτό ἐπιβεβαιώνει καί ἀπό μιᾶ ἄλλη πλευρά τή διαπίστωση πού κάναμε παραπάνω, σύμφωνα μέ τήν ὁποία, τίς συνθηκες ζωῆς πρέπει νά τίς ἀναπτύξουμε πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς μαζικῆς ὀρθολογικῆς εὐημερίας. Γι' αὐτό, ἡ οἰκονομική πολιτική τοῦ κάθε σοσιαλιστικοῦ κράτους πρέπει νά ἀποφεύγει τό σχηματισμό τέτοιων προτύπων κατανάλωσης, πού ὑποκινοῦν τή σπατάλη, τό κυνηγητό τῶν συμβόλων κοινωνικῆς ταξινόμησης, ἀλλά καί τίς τάσεις ἰσοπέδωσης πού παραλύουν τά ἀναπτυξιακά κίνητρα.

4. Οἱ τιμές κατανάλωσης

Τά εἰσοδήματα μετατρέπονται σέ ἀγαθὰ καί ὑπηρεσίες, δηλαδή, σέ κατανάλωση, διά μέσου τῶν τιμῶν. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, τό χρήμα παίξει τό ρόλο τῆς «βεβαίωσης» ἀπ' τήν πλευρά τῆς κοινωνίας, ὅτι ὁ τάδε καί ὁ τάδε ἔκανε τόση καί τόση χρέση γιά τήν κοινωνία δουλιὰ. Πρόκειται μάλιστα γιά «βεβαίωση ἐν λευκῷ». Τό ἔτομο, γιά τό ὅποιο τό εἰσοδήματό του ση-

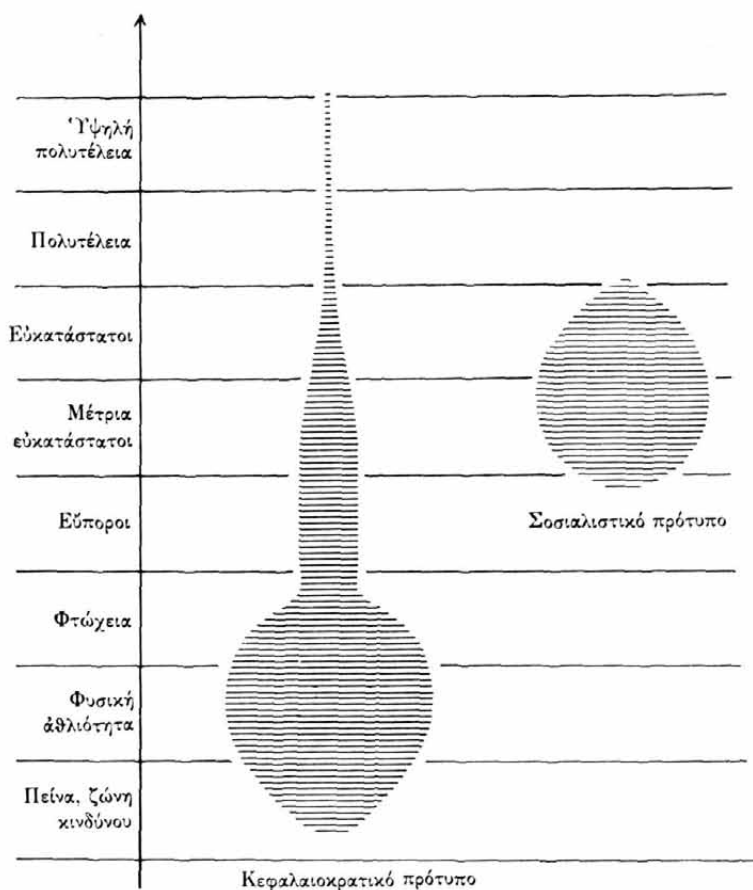
Σχήμα 9

Πρότυπο επιθυμητής διασποράς του κατά κεφαλή συνολικού εισοδήματος στή σοσιαλιστική κοινωνία

Σχῆμα 10

Σύγκριση τοῦ προτύπου τῆς διασποράς (ἀπόκλισης)
τῆς κατανάλωσης στὸν κεφαλαιοκρατικὸ κόσμον
μέ τὸ σοσιαλιστικὸ πρότυπο

μαίνει «κοινωνική ἄδεια» κατανάλωσης μιᾶς ὀρισμένης ποσότητας ἀγαθῶν, εἶναι, ταυτόχρονα, ἐντελῶς ἐλεύθερο ν' ἀποφασίσαι πότε καί σέ τί ἐμπορεύματα καί ὑπηρεσίες θά ξοδέψαι τό «μερτικό» του. Ἀκριβέστερα, θά ἦταν ἐντελῶς ἐλεύθερο, ἂν ὅλα τά ἀγαθά καί ὑπηρεσίες πού καταναλώνει ὁ πληθυσμός ἦσαν δυνατό ν' ἀναπτυχθοῦν μόνο σέ χρῆμα καί ἂν οἱ τιμές ἐξέφραζαν τίς κοινωνικές δαπάνες παραγωγῆς τους.

Ἀλλά σέ μιά τέτια κοινωνία, σέ περίπτωση, λόγου χάρη πυροκαγιᾶς, ἡ πυροσβεστική ὑπηρεσία πού καλεῖται νά σβήσῃ τή φωτιά, μετά τή δουλιὰ της, θά ἔστειλε, στόν παθόντα τό λογαριασμό της καί, μέ βάση ἕναν ἀκριβή ὑπολογισμό (ἄξια ὑλικῶν, ἀπόσβεση, μισθοί, πρόσθετη ἄξια κλπ.), θά ζητοῦσε τήν ἀποπληρωμή τῆς ἀξίας τῆς ὑπηρεσίας πού πρόσφερε. Αὐτό, βέβαια, ἂν συνέβαινε, θά προκαλοῦσε ἀγανάκτηση. Τό ἀνάφερα ἐδῶ γιά νά δείξω πῶς σέ κάθε κοινωνία ὑπάρχουν καί ὑπηρεσίες γιά τίς ὁποῖες τό ἄτομο δέν εἶναι δυνατό νά πληρώνει, αὐτές παρέχονται δωρεάν. Τέτιες ὑπηρεσίες εἶναι ἡ πυροσβεστική, ἡ δημόσια ἀσφάλεια, ἡ δημοτική παιδεία καί ἄλλες, στίς δέ σοσιαλιστικές χῶρες εἶναι καί ἡ ἱατροφαρμακευτική περίθαλψη, ἡ υγεία, οἱ μέσες καί ἀνώτατες σπουδές κλπ.

Βέβαια, τά καταναλωτικά ἀγαθά (καί ὑπηρεσίες) πού παρέχονται δωρεάν τά πληρώνει ἡ κοινωνία. Δηλαδή, ἀπ' τό εἰσόδημα κάθε ἐργαζόμενου, ἕνα ὀρισμένο ποσό ἀφαιρεῖται (ἢ μέ μορφή φόρου ἢ μέ τρόπο πού τό ποσό αὐτό οὔτε κἀν περνᾷ ἀπό τό χέρι τοῦ ἐργαζόμενου) καί πάει στόν κρατικό προϋπολογισμό, ἀπ' τόν ὁποῖο καί καλύπτονται οἱ παραπάνω ὑπηρεσίες.

Ὑπάρχουν, ἐξάλλου, πολλά ἀγαθά πού ἡ τιμή τους εἶναι διαρκῶς χαμηλότερη ἀπ' τήν ἄξιά τους. Ἄρα, ἕνα μέρος τῶν δαπανῶν πού καταβάλλονται γιά τήν παραγωγή τους καλύπτεται ἐπίσης ἀπό τό κοινωνικό σύνολο. Ἀντίθετα, οἱ τιμές πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν καθορίζονται πολύ πλεονάζον ἀπ' τήν ἄξιά τους. Τά ὑπερέσοδα πού προέρχονται ἀπ' αὐτά τά ἀγαθά καταβάλλονται γιά τήν ἐπί μέρους κάλυψη τῶν ἀπωλειῶν πού ἐπιφέρουν οἱ τιμές τῶν ἀγαθῶν πού εἶναι χαμηλότερες τῆς ἀξίας τους.

Ὁ τρόπος καί ὁ βαθμός τῆς ἀπόκλισης τῶν τιμῶν ἀπ' τήν ἄξια, δίνει τή δυνατότητα ἐνσυνείδητου ἐπηρεασμοῦ τῶν καταναλωτικῶν συνηθειῶν καί τῶν ἐπιλογῶν ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν. Καί μαζί μέ αὐτά, συμβάλλει στήν ὀξυνση ἢ ἄμβλυνση

τῶν ἀτομικῶν καί στρωματικῶν διαφορῶν στά ὀνομαστικά εἰσοδήματα.

Στά προηγούμενα, ἀναφέραμε ὅτι στίς καπιταλιστικές χῶρες ἐφαρμόζεται σύστημα ιδιόμορφης υποβάθμισης (degres-sion) τῶν τιμῶν: τά εἶδη πρώτης ἀνάγκης εἶναι σχετικά ἀκριβά, τά εἶδη τῆς ἐπόμενης ἀνώτερης κατηγορίας εἶναι σχετικά πῖο φτηνά, τά δέ εἶδη πολυτελείας πῖο ἀκριβά. Ἔτσι, ἐν ὑποθέσουμε ὅτι τό πρῶτο δολλάριο, μάρκο, λίρα κλπ. πού βγάζει κάποιος ἔχει ἀγοραστική ἀξία μιᾶς (1) μονάδας, τότε, τό δέκατο δολλάριο (μάρκο, λίρα κλπ.) θά ἔχει ἀγοραστική ἀξία 1,1 μονάδας, τό ἑκατοστό 2, τό χιλιοστό 10 μονάδων, καί οὕτω καθ' ἑξῆς. Μέ ἄλλα λόγια, γιά τήν ἀγορά ἀγαθῶν πρώτης ἀνάγκης (βιοτικῆς), οἱ ἐργαζόμενοι μέ χαμηλά εἰσοδήματα καταβάλλουν τή μερίδα τοῦ λείοντος τῶν ἐσόδων τους. Ἀλλά ἀφοῦ ξεπληρώσουν τό ἐνοίκιό τους, τό λογαριασμό φωτισμοῦ καί θέρμανσης, τά ἀπαραίτητα τρόφιμα κλπ., τότε, μέ τά χρήματα πού τυχόν περισσεύουν, μποροῦν νά ἀγοράσουν πῖο πολλά ροῦχα, πῖο πολλές οἰκιακές μηχανές ἢ αὐτοκίνητο κλπ.⁷.

Ἀντίθετα, στίς σοσιαλιστικές χῶρες ὑπάρχουν προοδευτικά (progressiv) συστήματα τιμῶν: εἶναι σχετικά φτηνό τό ἐνοίκιο, οἱ δημοτικές ὑπηρεσίες, οἱ συγκοινωνίες, τά τρόφιμα, ἐνῶ ὁ ἱματισμός, οἱ οἰκιακές μηχανές, τά αὐτοκίνητα κλπ., προσφέρονται σχετικά ἀκριβότερα. Εἶναι φανερό ὅτι τά σχετικά φτηνά εἶδη (ἀπό ἀποψη πραγματικῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας) μεγαλώνουν τίς διαφορές τῶν ὀνομαστικῶν ἀποδοχῶν, ἐνῶ τά ὑπόλοιπα, τά πῖο ἀκριβά, μειώνουν ἕνα μέρος τῶν διαφορῶν αὐτῶν (βλέπε τόν παραστατικό πίνακα στίς σελίδες 106 καί 107).

Ὁ παραστατικός πίνακας στηρίζεται σέ ὀρισμένες ὑποθέσεις. Λόγου χάρη, ὑποθέτουμε πώς τό στρώμα τοῦ πληθυσμοῦ πού σημειώνεται μέ τό «Α» ἔχει πέντε φορές λιγότερες ἀποδοχές ἀπό τό πῖο πλούσιο στρώμα, πού σημειώνεται μέ τό «Ε». Τό στρώμα «Α» ζοδεύει τά $\frac{4}{5}$ τῶν ἀποδοχῶν του σέ βασικά καταναλωτικά ἀγαθά πρώτης ἀνάγκης, δηλαδή, σέ τρόφιμα, ἐνοίκιο, ἀπλή ἐνδυμασία, φωτισμό, θέρμανση κλπ. Εἶναι αὐτονόητο, πώς, προχωρώντας ἀπ' τό στρώμα «Α» πρὸς τό στρώμα «Ε», παρατηροῦμε, ὅτι τό εἰδικό βάρος αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν ἐξόδων βαθμυδόν μικραίνει. Στά χρηματικά ἔξοδα τοῦ πῖο πλούσιου στρώματος «Ε», τά ἔξοδα αὐτά ἔχουν εἰδικό βάρος σχεδόν ἀντίστροφο (κάπου τό $\frac{1}{5}$) ἀπό αὐτό τῆς κατηγορίας «Α».

Σέ περίπτωση πού τό σύστημα τιμών εἶναι «οὐδέτερο», δηλαδή, ἂν τά ἔξοδα γιά τά «μή βασικά» εἶδη οὔτε προσαυξάνονται (λόγω τιμῶν), οὔτε μειώνονται, πάντα σέ σχέση μέ τά ἔξοδα σέ «βασικά» εἶδη, τότε, τό στρώμα «Ε» θά ἀγόραζε 2,5 φορές περισσότερα εἶδη πρώτης ἀνάγκης (μέ βάση τίς πενταπλάσιες ἀποδοχές του) ἀπ' ὅ,τι τό στρώμα «Α», τό δέ στρώμα «Α» οὔτε κἀν θ' ἀγόραζε ἀγαθὰ δευτεροβάθμια, δηλαδή, πέρα ἀπό τά βασικά εἶδη ἀνάγκης.

Ἡ ἰδιόμορφη ὑποβάθμιση τοῦ συστήματος τιμών προκαλεῖ τό ἐξῆς φαινόμενο: τά εἰσοδήματα πού ξοδεύονται γιά τήν ἀγορά προϊόντων, τά ὅποια στή φυσική σειρά ἐπιλογῶν τοποθετοῦνται μετά ἀπό τά βασικά εἶδη ζωτικῆς ἀνάγκης, ἀθμιαῖα ἀντιπροσωπεύουν μεγαλύτερη πραγματική ἀξία (αὐτή τήν ἐκφράζει ὁ πολλαπλασιαστής ἀγοραστικῆς δύναμης). Γι' αὐτό, ἡ κατηγορία «Β» ἐξασφαλίζει τήν ἱκανοποίηση τοῦ $\frac{1}{5}$ τῶν ἀναγκῶν της πιο φτηνά ἀπ' ὅσα πληρώνει γιά τά ὑπόλοιπα $\frac{4}{5}$ τῶν βασικῶν ἀναγκῶν της. Ἐτσι, λοιπόν, ἡ πραγματική ἀξία τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματός της εἶναι κατά 10 μονάδες μεγαλύτερη ἀπ' ὅση θά ἦταν σέ ἓνα «οὐδέτερο» σύστημα τιμῶν. Ἐδῶ, δηλαδή, προκύπτει μιὰ πρόσθετη ἀγοραστική ἀξία.

Σέ σχέση δέ μέ τήν κατηγορία «Β», ἡ κατηγορία «Γ» ξοδεύει τό εἰσόδημά της σέ ἀκόμα πιο εὐνοϊκές συνθῆκες, γιατί ἀγοράζει σχετικά περισσότερα ἀγαθὰ μή πρώτης ἀνάγκης, γι' αὐτό καί ἡ πραγματική ἀξία τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματός της εἶναι κατά 27 μονάδες μεγαλύτερη ἀπό τήν ὀνομαστική ἀξία του.

Αὐτή ἡ πρόσθετη ἀγοραστική ἀξία, στήν περίπτωση τῆς κατηγορίας «Δ» φτάνει τίς 140 μονάδες. Ἐπομένως, ἡ κατηγορία «Ε», παρ' ὅλο πού διαθέτει τέσσερις φορές ὑψηλότερο ὀνομαστικό εἰσόδημα ἀπ' ὅ,τι ἡ κατηγορία «Β» καί ὅτι ξοδεύει 6,25 φορές περισσότερα ἀπ' ὅ,τι ἡ κατηγορία «Β» γιά ἀγορά εἰδῶν δευτεροβάθμιων (δηλαδή, εἶδη πού ἔρχονται μετά ἀπό τά βασικά εἶδη ζωτικῆς ἀνάγκης), στήν πραγματικότητα, μπορεῖ νά ἀγοράσει ἀπ' αὐτά τά εἶδη 7,8 φορές περισσότερα.

Δηλαδή, ἡ ἰδιόμορφη ὑποβάθμιση στό σύστημα τῶν τιμῶν ὑποκινεῖ ἔντονα τήν αὔξηση τῶν ὀνομαστικῶν ἀποδοχῶν, μέ ἄλλα λόγια, τίς προσπάθειες περάσματος σέ μιὰ ἀνώτερη εἰσοδηματική κατηγορία. Ταυτόχρονα, ὅμως, τό σύστημα αὐτό «τιμωρεῖ» σκληρὰ αὐτόν πού, εἴτε ἀπό δική του ὑπαιτιότητα, εἴτε ἀπό αἰτίες πού δέν ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτόν, δέν εἶναι σέ θέση νά ἀναρριχηθεῖ σέ ἀνώτερη εἰσοδηματική κατηγορία.

Στίς κοινωνίες πού διαθέτουν πολύ ἀναπτυγμένες παρα-

Πώς μεταμορφώνει τὰ πραγματικά εισοδήματα τό σύστημα
υποβάθμισης ἢ ἀναβάθμισης τῶν τιμῶν κατανάλωσης;

Ουδέτερο σύστημα τιμῶν						
Κοινωνικό στρώμα	Όνομαστικό εισόδημα (μερικό ποσό)	Κατανομή ὀνομαστικοῦ ἐισο- δήματος καί δαπανῶν σέ πρωτεύοντα καί δευτερεύοντα εἶδη		Σέ πραγματική ἀξία		
				Πολλαπλασιαστής τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης	Πρωτεύοντα εἶδη	Δευτερεύοντα εἶδη
A	100	100	—	1,00	100	—
B	200	80	20	1,00	160	40
Γ	300	70	30	1,00	210	90
Δ	400	60	40	1,00	240	160
E	500	50	50	1,00	250	250
Κοινο- νικό ἐπί- πεδο	1.500				960	540
					1.500	

Υποβαθμιστικό σύστημα τιμών			Αναβαθμιστικό σύστημα τιμών				
Πολλαπλασιαστής της αγοραστικής δύναμης	Αγορασθέντα είδη	Συνολικό εισόδημα	Πολλαπλασιαστής της αγοραστικής δύναμης	Αγορασθέντα είδη	Συνολικό εισόδημα		
	Σε πραγματική άξια			Σε πραγματική άξια			
1,00	100	100	1,00	100	100		
1,25	160	210	1,00	160	196		
1,00	50		0,90	36			
1,00	210	327	1,00	210	283		
1,25	50		0,90	36			
1,33	67		0,75	37			
1,00	240	473	1,00	240	359		
1,23	40		0,90	36			
1,33	67		0,75	37			
1,66	116		0,66	45			
1,00	250	640	1,00	250	413		
1,25	50		0,90	36			
1,33	67		0,75	37			
1,66	116		0,66	45			
1,75	157		0,50	45			
1.750			1.350				
— 250			150				
1.500			1.500				

γωγικές δυνάμεις, οι άνήκοντες στις πιο κατώτερες εισοδηματικές κατηγορίες μπορούν να αγοράσουν τα πιο αναγκαία αγαθά διαβίωσης, φόσον, βέβαια, δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα ύπαρξης.

Στις χώρες που βρίσκονται στις παρυφές του αναπτυσσόμενου κόσμου, καθώς και στο χώρο των αναπτυσσόμενων χωρών, όπου παρατηρούνται πιο απότομες στρωματικές διαφορές, λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης και σημαντικές δυσαναλογίες ανάμεσα στη διάρθρωση της εργατικής δύναμης και των προσφερόμενων θέσεων εργασίας, σ' αυτές τις χώρες, λοιπόν, ή ασφάλεια ύπαρξης στέκει σε αδύνατα πόδια, ενώ είναι δύσκολο ν' αναρριχηθεί κανείς από τις χαμηλές εισοδηματικές βαθμίδες στις ανώτερες. Γι' αυτό, στις χώρες αυτές, το σύστημα τιμών ιδιόρρυθμης υποβάθμισης είναι μάλλον κατάλληλο για την υπόσκαψη της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, παρά για την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης.

Από την άποψη του προοδευτικού συστήματος τιμών, ο πίνακας, φυσικά, δείχνει ακριβώς αντίστροφες επιδράσεις. Όσο πιο υψηλή είναι η εισοδηματική κατηγορία, οι σχετικά υψηλότερες τιμές, τόσο πιο πολύ υποβιβάζουν την αγοραστική σημασία των δευτεροβάθμιων αγαθών (έτσι φρενάρουν προχωρητικά και την αγορά τους), σε σχέση με τις δυνατότητες των ονομαστικών αποδοχών. Λόγου χάρη, το στρώμα της κατηγορίας «Ε», παρά το ότι έχει τέσσερις φορές μεγαλύτερο ονομαστικό εισόδημα και παρά το ότι αγοράζει 6,25 φορές περισσότερα δευτεροβάθμια αγαθά, απ' ό,τι η κατηγορία «Β», στην πραγματικότητα, διαθέτει μόνο κατά 4,6 φορές μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη, απ' ό,τι η κατηγορία «Β».

Τό προοδευτικό σύστημα τιμών, λοιπόν, αποψιλώνει προχωρητικά το πραγματικό εισόδημα, σε σχέση με το ονομαστικό. Και είναι δυνατό να φτάσει σε ένα τέτοιο σημείο, πέρα από το οποίο σε κάθε μονάδα προσαύξησης του ονομαστικού εισοδήματος να αντιστοιχεί μηδέν προσαύξηση του πραγματικού εισοδήματος. Στην περίπτωση αυτή, θεωρητικά, παύει να ισχύει το κίνητρο απόκτησης προσαυξημένου εισοδήματος. Στην πράξη, βέβαια, αυτό δεν συμβαίνει. Πραγματοποιείται, όμως, αλλοίωση των καταναλωτικών επιλογών των στρωμάτων με υψηλά εισοδήματα, ή καταναλωτική διάρθρωση των στρωμάτων αυτών επανέρχεται προς τα πίσω και αρχίζει να μειώνει έλο και πιο πολύ με τη διάρθρωση των στρωμάτων μέσης εισοδηματικότητας, φυσικά, σε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις. Έδω πιά ξεπροβάλλει και η σπατάλη των βασιικών

καί δευτεροβάθμιων αγαθών. Ἐνάντια σ' αὐτό, ἡ κοινωνία μπορεῖ νά ἀμυνθεῖ μόνο μέ τήν ἀποψίλωση τῶν μεγάλων ὀνομαστικῶν ἀποδοχῶν μέ διάφορα μέσα, ὅπως εἶναι οἱ φόροι καί ἄλλα.

Σέ *πανκοινωνικό ἐπίπεδο*, τό μή προοδευτικό (degressiv) σύστημα τιμῶν ὁδηγεῖ στό σχηματισμό πρόσθετης (σέ σχέση μέ τήν παραγωγή) ζήτησης. Αὕτη ἡ πρόσθετη ζήτηση στό παράδειγμά μας (τοῦ πίνακα) φτάνει τίς 250 μονάδες, ζήτηση πού καλύπτεται ἤ μέ πρόσθετες εισαγωγές (ἀπό ξένες χῶρες) ἢ ἀντισταθμίζεται μέ τήν πτώση τῆς ἀγοραστικῆς ἀξίας τοῦ χρήματος. Ἄν ὁ πληθωρισμός ἀνεβάξει ἐξίσου ὅλες τίς τιμές, τότε, θά μειωθεῖ ἡ ἀγοραστική δύναμη (σέ σχέση μέ τό οὐδέτερο σύστημα τιμῶν) τῶν στρωμάτων «Α», «Β» καί «Γ» κατηγορίας, ἡ κατηγορία «Δ» τά βγάζει πέρα κάπως καλύτερα, ἐνῶ ἡ κατηγορία «Ε», καί στήν περίπτωση αὕτη, καρπώνεται ἕνα σημαντικό «ἐθνικό δῶρο». Νά πῶς μεταβάλλει ὁ πληθωρισμός τήν πραγματική ἀξία τοῦ συνόλου τῶν εἰσοδημάτων:

Κατηγορία	Οὐδέτερο	Μή προοδευτικό χωρίς πληθωρισμό σύστημα τιμῶν	Μή προοδευτικό, ἀλλά μέ 14 % πληθωρισμό
A	100	100	86,0
B	200	210	179,6
Γ	300	327	280,2
Δ	400	473	405,8
E	500	640	548,4
Πανκοινωνικό ἐπίπεδο	1.500	1.750	1.500,0

(Στόν παραπάνω πίνακα, φαίνονται οἱ γνωστές ἀπό τήν προηγούμενη σχηματική παράσταση εἰσοδηματικές κατηγορίες Α, Β, Γ, Δ, καί Ε. Σέ οὐδέτερο σύστημα τιμῶν, τό εἰσόδημα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν εἶναι ἀντίστοιχα: 100, 200, 300, 400 καί 500 μονάδες. Σύνολο 1.500 μονάδες. Ἄν, ὅμως, τό σύστημα τιμῶν εἶναι μή προοδευτικό,

τότε, ή πραγματική αγοραστική αξία τών εισοδημάτων μεταβάλλεται όπως δείχνει ή τρίτη στήλη, όπου προσδευτικά όλες οι κατηγορίες (εκτός τήν «Α») αύξάνουν τήν αγοραστική ικανότητά τους, ενώ τό σύνολο άνέρχεται στίς 1.750 μονάδες, δηλαδή, σχηματίζεται πρόσθετη ζήτηση 250 μονάδων. Η τέταρτη στήλη δείχνει πώς ό πληθωρισμός ύψους 14% αποψιλώνει τήν αγοραστική δύναμη όλων τών κατηγοριών, έτσι πού τό σύνολο ξαναπέφτει στίς 1.500 μονάδες. Ό δοσμένος πληθωρισμός, έπομένως, μείωσε άκριβώς τόσο τήν πραγματική αγοραστική αξία του συνολικού εισοδήματος, όσο τήν αύξησε τό χωρίς πληθωρισμό μή προσδευτικό σύστημα τιμών. — Σημείωση του μεταφραστή.)

Σέ περίπτωση, όμως, άνισόμετρου πληθωρισμού, όσο πιο πολύ άνεβαίνουν οι τιμές τών βασικών ειδών πρώτης ανάγκης (σέ σχέση μέ τίς τιμές τών δευτεροβάθμιων αγαθών), τόσο πιο πολύ υποφέρουν από τίς συνέπειες του μή προσδευτικού συστήματος τών τιμών τά στρώματα μέ χαμηλά εισοδήματα, ενώ τόσο πιο πολύ όφελος άντλούν τά στρώματα τής ύψηλής εισοδηματικής κατηγορίας. Γιατί, ό πληθωρισμός θίγει περισσότερο από τό μέσο όρο τίς τιμές τών βασικών ειδών, γι' αυτό καθιστά άκόμα πιο πολύ μή προσδευτικό τό σύστημα τιμών.

Σέ περίπτωση, όμως, ενός προσδευτικού συστήματος τιμών, σέ πανκοινωνική κλίμακα, προκύπτει μία ποσότητα προϊόντος πού δέν μοιράζεται (στό παράδειγμά μας, ή ποσότητα αυτή είναι 150 μονάδες). Τό προϊόν αυτό, ή κοινωνία μπορεί νά τό συσσωρεύσει ή νά τό διοχετεύσει προς τους καταναλωτές διά μέσου τών κοινωνικών παροχών. Τίς κοινωνικές παροχές, όμως, τίς απολαμβάνουν εξίσου όλα τά κοινωνικά στρώματα, έτσι, τό εισόδημα όλων τών παραπάνω πέντε κατηγοριών του παραδείγματος θά αύξηθει κατά 30 μονάδες για τήν κάθε μία. Μέ τόν τρόπο αυτόν, ή αναλογία άνάμεσα στό πρώτο και τελευταίο στρώμα, από 1 προς 4,13 πού ήταν, θά μειωθεί στό 1 προς 3,4. Άλλά αυτά τά προϊόντα και οι υπηρεσίες, πού δίνουν οι κοινωνικές παροχές, προηγούμενα προσφέρονταν σάν έμπορεύματα πού ικανοποιούν βασικές άνάγκες πρώτης γραμμής. Τώρα πού αυτά παρέχονται άπ' τήν κοινωνία δωρεάν, δημιουργείται νέα κατάσταση, γιατί, έτσι, οι κατηγορίες μέ χαμηλά εισοδήματα εξοικονομούν χρήμα τόσο για τήν αγορά πρόσθετων ειδών πρώτης ανάγκης και καλύτερης ποιότητας, όσο και για τήν τυχόν αγορά αγαθών άνώτερης κατηγορίας.

Είναι, λοιπόν, δύσκολο νά άποφανθεί κανείς έντελώς κατη-

γορηματικά για τό ἂν εἶναι καλύτερο τό προοδευτικό ἢ τό μή προοδευτικό σύστημα τιμῶν για τή σοσιαλιστική κοινωνία. Εἶναι γεγονός, πῶς τό μή προοδευτικό σύστημα ὑποκινεῖ σέ δραστηριότητα. Παρακινεῖ σέ περισσότερη καί καλύτερη δουλιά, στήν περίπτωση, βέβαια, πού ἡ κοινωνία σωστά καθόρισε (σύμφωνα μέ τούς σκοπούς της) τίς πηγές ἀπόκτησης εἰσοδημάτων. Ἄν αὐτές οἱ πηγές καθοριστοῦν λαθμενέα, τότε, τό μή προοδευτικό σύστημα τιμῶν δίνει τεράστια αὔξηση στόν καιροσκοπισμό καί στό χαράτσωμα. Ἐτσι, ἡ αἰχμή του θά στραφεῖ κατά τῶν οἰκονομικῶν καί ἰδεολογικῶν σκοπῶν τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό μή προοδευτικό σύστημα τιμῶν αὐξάνει τεχνητά τίς δυσαναλογίες στήν εὐημερία τῶν διαφόρων στρωμάτων, ἰδιαίτερα στήν περίπτωση πού ἡ μή προοδευτικότητά του εἶναι τέτιων διαστάσεων, ὥστε οἱ διαφορές πού προκαλεῖ στά ἐπίπεδα κατανάλωσης γίνονται ἐξόφθαλμα ὑπερβολικές, ἐνῶ για τίς χαμηλές εἰσοδηματικές κατηγορίες καταντᾷ πρόβλημα ἡ ἀπόκτηση ἀκόμα καί βασικῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης. Σέ συνθήκες πληθωρισμοῦ, ἡ κατάσταση αὐτή δζύνεται ἀκόμα περισσότερο.

Τό προοδευτικό σύστημα τιμῶν φαίνεται ν' ἀνταποκρίνεται καλύτερα στίς ἀνθρωπιστικές ἀπαιτήσεις τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Ὅμως, αὐτό τό σύστημα προϋποθέτει, ὅτι, για τά στρώματα πού ἐκτελοῦν ἐργασία ὑψηλῆς ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης καί εὐθύνης, ἡ ὄρεξη για καλύτερη δουλιά καί δημιουργία μόνο κατά ἓνα μέρος ὑποκινεῖται ἀπ' τήν ἐπιδίωξη μεγαλύτερης κατανάλωσης, ἐνῶ τό κίνητρο αὐτό δέν εἶναι προσδιοριστικό για τά ἀκόμα πύ ἀνώτερα στρώματα. Ἄν τό μέτρο τῆς προοδευτικότητάς του εἶναι χαμηλό, ἂν ἡ κλίμακα τῶν ὀνομαστικῶν ἀποδοχῶν σχηματίστηκε μέ ρεαλιστικό τρόπο καί ἂν, τέλος, στήν καταναλωτική ἀγορά δέν ὑπάρχει ἔλλειψη ἐμπορευμάτων (ἂν, δηλαδή, ὅλα τά στρώματα μποροῦν νά ζοδέψουν τά εἰσοδήματά τους στό ἀπαιτούμενο μέγεθος καί στήν ἀναγκαία σύνθεση), τότε τό προοδευτικό σύστημα τιμῶν θά ἐξέφραζε τήν πραγματικότητα τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Σέ περίπτωση, ὅμως, πού ἀπό τίς παραπάνω τρεῖς προϋποθέσεις λείπει ἔστω καί μία, τότε, αὐτό τό σύστημα τιμῶν στρέφεται κατά τῶν ἀρχικῶν σκοπῶν του. Γιατί, ἡ παρατραβηγμένη, λ.χ., προοδευτικότητα στό σύστημα τιμῶν ὀδηγεῖ σέ σύγκρουση ἀνάμεσα στά ὕλικά καί τά ἠθικά κίνητρα, καθώς καί στή μέ κάθε τρόπο αὔξηση τῶν ὀνομαστικῶν ἀποδοχῶν (ὅπως εἶναι ἡ θεσιθρία, ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ κερδοσκοπία κλπ.). Οἱ δυσαναλογίες ἀνάμεσα στίς ὀνομαστικές ἀποδοχές ἀνατρέπουν τήν

αξιολόγηση τῶν διαφορῶν δραστηριοτήτων μέ βάση τήν κοινωνική τους χρησιμότητα. Τό ἴδιο καί ἡ ἔλλειψη ἐμπορευμάτων, ἡ ὁποία, ἀπό τήν μιά μεριά, μετατρέπει σέ ἀπονεκρωμένο χρῆμα τίς ὀνομαστικές ἀποδοχές καί, ἀπό τήν ἄλλη, γεννᾷ μονοπωλιακά εἰσοδήματα («καπέλωμα» τῶν τιμῶν κλπ.). Ἐπομένως, ὅταν λείπουν καί οἱ τρεῖς παραπάνω προϋποθέσεις, τότε, τό ἰδεώδες τῆς εὐημερίας καί ἡ κατανάλωση παραμορφώνονται τόσο πού, τελικά, ἀρχίζουν καί δροῦν κατά τοῦ σοσιαλισμοῦ, τόσο ἀπό οἰκονομική, ὅσο καί ἀπό ἰδεολογική ἀποψη.

Ἦστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, φαίνεται ἐύκολη ἡ ἐπιλογή: τό οὐδέτερο σύστημα τιμῶν ἀποτελεῖ πρότυπο πού ἀνταποκρίνεται καλύτερα στούς σκοπούς τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀλλά, τό οὐδέτερο (γραμμικό) σύστημα τιμῶν εἶναι θεωρητικό πρότυπο. Θά ἦταν δυνατό νά δημιουργηθεῖ, ἂν προσαρμόζαμε τίς ἀναλογίες ἀνταλλαγῶν τῶν ἐμπορευμάτων ἀκριβῶς μέτίς ἀξίες τους. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἀδύνατο ἀπό πολλές ἀπόψεις.

Πρῶτο, τήν ἀξία δέν μπορούμε νά τήν ὑπολογίσουμε οὔτε καί κατά προσέγγιση, μά οὔτε καί τήν ἐγγύρια δαπάνη ἐργασίας. Δεύτερο, δέν θά ἦταν καί σκόπιμο νά εισάγουμε ἕνα τέτοιο σύστημα τιμῶν πού στηρίζεται σέ ἐντελῶς διαφοροετικές βάσεις ἀπό τίς διεθνεῖς τιμές, παίρνοντας ὑπόψη τήν εὐρεία ἐνταξί τῆς οὐγγρικής οἰκονομίας στό διεθνή καταμερισμό ἐργασίας. Τέλος, ἀποτελεῖ ζήτημα πρὸς μελέτη τό ἂν ἡ σοσιαλιστική κοινωνία ἐπιτρέπεται νά παραιτηθεῖ ἀπό ἕνα τόσο κοινῶς ἐυκολονόητο μέσο ἐπικοινωνίας, πού «μιλᾷ» ἅμεσα πρὸς κάθε κάτοικο καί ἀσκεῖ τόσο μεγάλη ἐπιρροή, ὅπως εἶναι τό σύστημα τῶν τιμῶν.

Οἱ οὐδέτερες τιμές θά διαφοροποιοῦσαν τοὺς καταναλωτές ἀποκλειστικά καί μόνο μέ βάση τίς ἀναλογίες τῆς δαπάνης ἐργασίας καί θά ἄφηναν ἐντελῶς ἐκτός ἰσχύος τίς κοινωνικές προτιμήσεις καί ἐπιλογές. Ἀλλά, μέ τόν καθορισμό ἢ τήν ἀλλαγὴ τοῦ ὕψους καί τῶν ἀναλογιῶν τῶν τιμῶν τό σοσιαλιστικό κράτος «ἀνακοινώνει» στόν πληθυσμό κοινωνικές καί οἰκονομικές ἐπιλογές οἱ ὁποῖες, σέ πολλές περιπτώσεις, εἶναι δυνατό νά διαφέρουν ἀπό τίς καταναλωτικές ἐπιλογές πού ὑπαγορεύουν οἱ ἀναλογίες τῶν δαπανῶν. Ὡς ἀναφέρουμε ἕνα παράδειγμα: Τώρα, στήν Οὐγγαρία, μέ τό χρῆμα πού καταβάλλεται γιά ἕνα μπουκάλι οὔζο, μιᾷ τριμελῆς οἰκογένεια μπορεῖ νά ἀγοράσει τέσσερα εἰσιτήρια σέ πολύ καλή θέση. Στό «οὐδέτερο» σύστημα τιμῶν, ἡ τιμὴ μιᾶς λίτρας οὔζου θά ἦταν, κατά πάσα πιθανότητα, φτηνότερη καί ἀπό μισό εἰσιτήριο θεάτρου.

Εἶναι φανερό ὅτι τό σύστημα τιμῶν ἀποτελεῖ ὄπλο κοινω-

νικῆς πολιτικῆς ἀκόμα καί στατικά, δυναμικά, ὅμως, εἶναι ἀκόμα πῶς δραστικό ὄπλο. Γιατί, οἱ δοσμένες ἀναλογίες τιμῶν, μέ τήν παρέλευση τοῦ χρόνου, μετατρέπονται σέ φυσικές καί, μαζί τους, γίνονται φυσικές καί ἓνα σωρό καταναλωτικές ἐπιλογές. Στήν οὐσία, λοιπόν, τό ζήτημα πού ἀντιμετωπίζει ἡ πολιτική βιοτικοῦ ἐπιπέδου δέν εἶναι τό τί εἶδους σύστημα τιμῶν κατανάλωσης πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ, — γιατί αὐτό εἶναι δοσμένο, — ἀλλά πρὸς ποιά κατεύθυνση πρέπει νά ἀλλάξει.

Στίς σοσιαλιστικές χώρες τῆς Εὐρώπης, στίς τρεῖς δεκαετίες τώρα, διαμορφώθηκαν τέτια συστήματα τιμῶν κατανάλωσης πού, παρά τίς διάφορες ἀσυνέπειές τους, βρίσκονται πολὺ πῶς κοντά πρὸς τό σύστημα πού τὰ χαρακτηρίσαμε ἤδη σάν «προοδευτικό». Καί αὐτό εἶναι φυσικό. Στίς πλάτες τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν, πέφτει ἡ κοινωνική εὐθύνη τῆς ἐξασφάλισης ἀνθρώπων συνθηκῶν διαβίωσης καί γιὰ τὰ στρώματα μέ χαμηλή κατάρτιση καί εἰσοδήματα. Ἐξάλλου, τὰ μεγάλα οἰκονομικά καί κάπου-κάπου καί στρατιωτικά βάρη δέν θά καθιστοῦσαν δυνατή τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀπαιτήσεων, ἀκόμα καί τῶν στρωμάτων μέ ὑψηλά εἰσοδήματα. Ἀλλά, ἡ οἰκονομία δέν μπόρεσε νά ἐξασφαλίσει στό ἀκέραιο τίς παραπάνω τρεῖς προϋποθέσεις. Στίς συνθήκες τοῦ πολέμου καί τῆς ὀξύνσης τῶν ταξικῶν ἀγώνων, στά χρόνια τῆς κατάρτησης τῆς ἐξουσίας ἀπ' τήν ἐργατική τάξη, τὰ συστήματα τιμῶν ἀναγκαστικά ἐμφανίστηκαν ἔντονα προοδευτικά. Κατά συνέπεια, τίς διαφορές πού ὑπῆρχαν στό χώρο τῆς εὐημερίας κατὰ κοινωνικά στρώματα τίς ἐπηρέασαν πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἰσοπέδωσής τους. Καί μόνο αὐτό ἐπέδρασε καταθλιπτικά στά ὕλικά συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων μέ ὑψηλότερη εἰδίκευση καί μέ θέσεις μεγάλης εὐθύνης.

Ἡ κλίμακα τῶν ὀνομαστικῶν ἀποδοχῶν στίς ἀρχές ἦταν πολὺ περιορισμένη, ἀργότερα διευρυνόταν ὅλο καί περισσότερο. Τῇ διαφορά τῶν μισθῶν τήν ἐπηρέασε πρῶν ἀπ' ὅλα τό μέγεθος τῆς τοπικῆς ἑλλείψεως ἐργατικῆς δύναμης. Ἔτσι, τό εἰσόδημα αὐτῶν πού κάνουν βαριά σωματική ἐργασία αὐξήθηκε ὑπερβολικά, — ὅχι μόνο σέ σχέση μ' αὐτοὺς πού κάνουν ἀνειδίκευτη γονός, ὅτι ἡ ἀγορά κατανάλωσης ἀπὸ πολλές ἀπόψεις ἦταν ἐντελῶς ἀνεπαρκής, καί καμιά φορά ἔλειπαν ἀκόμα καί εἶδη πρῶτης ἀνάγκης. Ἡ δὲ προσφορά προϊόντων πού ἱκανοποιοῦν ἀνάγκες ἀνώτερης κατηγορίας, τόσο ἀπὸ ἀποψη ποιότητος, ὅσο καί ποικιλίας, ἀκόμα καί σήμερα, παρουσιάζει ἀρκετές ἐλλείψεις.

Συμπερασματικά, λοιπόν, τό *ελαφρώς προοδευτικό σύστημα τιμών* κατανάλωσης μπορεί ν' αποδειχτεί πρόσφορο μέσο γιά τή διανομή τών αγαθών μέ σοσιαλιστικό τρόπο. Τό πρότυπο (μοντέλο) αὐτοῦ τοῦ συστήματος θά μπορούσε νά συνοψιστεῖ στά παρακάτω :

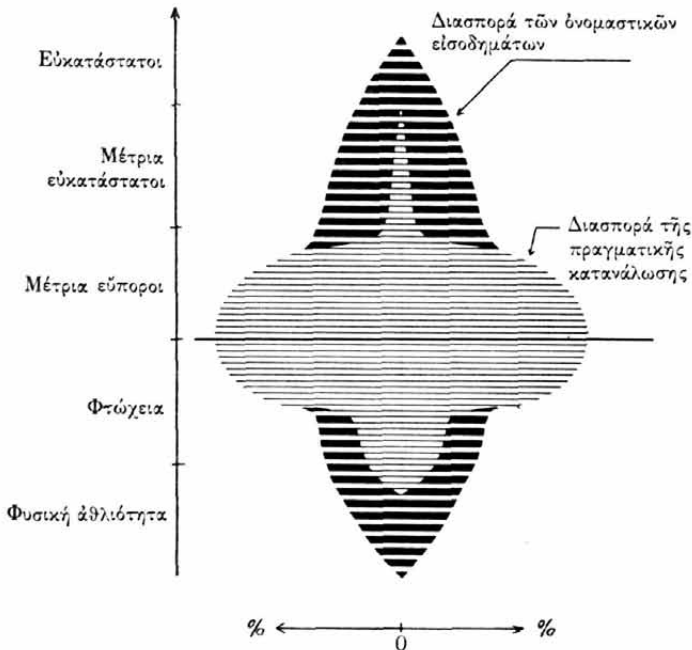
Γιά νά εἶναι δυνατό, ἀκόμα καί μέ εισοδήματα διασφαλισμένα στόν ἐλάχιστο βαθμό (χωρίς νά ἐξαιροῦνται καί οἱ χαμηλές συντάξεις, καθώς καί τά κατὰ κεφαλὴ χαμηλά εισοδήματα), νά ἀγοράζει κανεῖς τά ἀγαθὰ βασικῶν ἀναγκῶν σέ ικανοποιητικό βαθμό, πρέπει αὐτά τά ἀγαθὰ καί ὑπηρεσίες (ἐνοίκια, δημοτικές ὑπηρεσίες, τροφίμα, βασικά εἶδη ἐνδυμασίας, ὑπηρεσίες μαζικῆς συγκοινωνίας καί ἄλλα) νά προσφέρονται σέ τιμές ἀρκετά κάτω τοῦ κόστους τους. "Όλα αὐτά, μαζί μέ τήν δωρεάν ἱατροφαρμακευτική περίθαλψη καί παιδεία, κάνουν δυνατή τή βαθμιαία ἀνύψωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπίπεδου τών στρωμάτων μέ τίς χαμηλότερες ἀποδοχές, τό ἀνέβασμά τους, δηλαδή, ἀπ' τήν κατηγορία τῆς «φτώχειας» στό ἐπίπεδο τοῦ «εὐπορου».

Εἶναι αὐτονόητο, βέβαια, ὅτι τό κράτος εἶναι ἀναγκασμένο νά ἀνεβάσει τήν τιμή τών ὑπόλοιπων ἐμπορευμάτων πάνω ἀπ' τήν ἀξία τους. Φυσικά, τό κράτος ἀφαιρεῖ αὐτό τό «ὑπερέσοδο» στό βαθμό πού ἡ τιμή τοῦ δοσμένου ἐμπορεύματος ἢ ὑπηρεσίας ὑπερβαίνει τά ὅρια τοῦ «εὐπορου», ὅπως αὐτός ἐννοεῖται μέ βάση τά σημερινά δεδομένα. Ἡ διαμόρφωση τῆς πολυτελοῦς κατανάλωσης πρέπει νά περιορίζεται δραστικά τόσο ἀπό τήν πλευρά τοῦ σχηματισμοῦ τών εισοδημάτων ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τῆς διαμόρφωσης τών τιμών. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς βασικῆς ἀρχῆς, πρέπει νά γίνεται ἐξαίρεση (δηλαδή, στό προοδευτικό σύστημα τιμών, πρέπει νά ἀναμιγνύουμε καί μερικά «μὴ προοδευτικοῦ χαρακτήρα στοιχεῖα»), μέ σκοπὸ τήν παρακίνηση στή διεύρυνση τῆς γενικῆς καί ἐπαγγελματικῆς μόρφωσης. Ἐπίσης πρέπει νά ἐξαιροῦνται οἱ τιμές τών εἰδῶν καί ὑπηρεσιῶν πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τήν δημιουργία τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας.

Τό οὐγγρικό σύστημα τιμών κατανάλωσης, σέ γενικές γραμμές, ἀνταποκρίνεται στίς παραπάνω ἀπαιτήσεις. Ἡ μόνη καί εὐκολὴ φυσικὴ δουλιὰ, ἀλλὰ καί σέ σχέση μέ τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες, — ἐνῶ τά εισοδήματα τών ἐργαζομένων στή σφαῖρα τών ὑπηρεσιῶν ἔμειναν πίσω ἀπὸ τίς ἀποδοχές τών ἀπασχολούμενων σέ παραγωγικές ἐργασίες. Κατ' αὐτό τόν τρόπο, δημιουργήθηκε μιὰ κατάσταση στήν ὁποία οἱ μισθοὶ τών διανοομένων πού ἀσχολοῦνταν μέ ὀργανωτικὴ δουλιὰ ξεπέρα-

Σχήμα 11

Ἡ ἐπίδραση τοῦ προοδευτικοῦ συστήματος τιμῶν
στή διασπορά (ἀποκλίσεις) τῆς κατανάλωσης

σαν κατὰ πολὺ τοὺς μισθοὺς αὐτῶν ποὺ ἄμεσα ἐφτιαχναν τεχνολογική (τεχνική), δημιουργική ἐργασία. Μὲ δύο λόγια, ἡ κλίμακα εἰσοδημάτων, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἡμίμετρων, ποὺ τὰ ὑπαγόρευσε ἡ ἀνάγκη, ἔγινε πολὺπλοκὴ καὶ ἀνεξέλεγκτη καί, ἀπὸ τὴν ἀποψὲ τῶν ἀτόμων, περιλάμβανε πάρα πολλὰ ἀνεπιθύμητες πλευρές.

Σ' αὐτά, προστέθηκε — ἰδιαίτερα στὶς ἀρχές — καὶ τὸ γε-
εξαίρεση, ποὺ συνοδεύεται μὲ δυσάρεστες καὶ κοινωνικά ἐπιζήμιες ἐπιπτώσεις, εἶναι ὅτι ἡ δημιουργία τῆς οἰκογενεια-
κῆς ἐστίας, ἡ κατοικία καὶ τὰ ἐπιπλά, εἶναι ἀκριβά, καὶ στὸν
τομέα αὐτὸν παρουσιάζονται πολλὰ ἐλλείψεις, ἡ προσφορά
ἐδῶ μένει πολὺ πρὶς πρὶς ἀπὸ τὴν δικαιολογημένη ἀπαιτή-
σιν ἀπ' ὅλα ἀπὸ ἀποψὲ ποιότητος. Ἐτσι, τὴν ὑψηλὰς τιμὰς

τίς επιβαρύνουν και οι πρόσθετες επαχθείς δαπάνες για συντήρηση και επισκευές των αγαθών αυτών.

"Άλλο ζήτημα αποτελεί ή ποικιλία τής προσφοράς εμπορευμάτων. Η ποικιλία είναι πολύ σπουδαίος συντελεστής του τρόπου ζωής μας. Άλλά για τήν έρμηνεία αυτού του συντελεστή πρέπει νά εξετάσουμε μερικές κύριες πλευρές του σημερινού ούγγριχου τρόπου ζωής.

5. Σύγκρουση ανάμεσα στό παραδοσιακό ιδεώδες εϋημερίας και τήν αλλαγή του τρόπου ζωής

Τό αίσθημα του πληθυσμού τό επηρεάζει πολύ ένα ιδιόμορφο περιστατικό, πού προκύπτει από τίς αλλαγές στις κοινωνικές συνέπειες λόγω τής γρήγορης έκβιομηχάνισης. Πρόκειται για τό ότι οι συνθήκες ζωής του πληθυσμού, ακόμα και στή διάρκεια ένγλικίωσης μιās ανθρώπινης γενιάς, παρουσιάζουν τέτιες αλλαγές, τίς όποιες δέν μπόρεσαν νά ακολουθήσουν ούτε οι άποδοχές, ούτε ή προσφορά εμπορευμάτων, ούτε τό κόστος και οι τιμές των εμπορευμάτων. Θά προσπαθήσω νά συνοψίσω σύντομα αυτές τίς αλλαγές:

α) "Όλα τά ίκανά για εργασία μέλη τής συντριπτικής πλειοψηφίας των οίκογενειών έπιασαν δουλιά. Μ' αυτό, άλλαξαν ούσιαστικά οι προϋποθέσεις των οικιακών άσχολιών και τής άγωγής των παιδιών. Αύξήθηκαν σέ πρωτοφανείς διαστάσεις οι άπαιτήσεις (και μάλιστα σέ έπίπεδο βασικής ανάγκης ύπαρξης) για τέτια είδη μαζικών ύπηρεσιών, όπως είναι τά βρεφοκομεία, οι παιδικοί σταθμοί, οι παιδικές έστίες, ή παραγωγή προπαρασκευασμένων βασικών τροφίμων, τά πλυντήρια, ή καθαριότητα κατοικιών κλπ. "Όλα αυτά, παρά τήν καθόλου εύκαταφρόνητη ανάπτυξή τους, ή κοινωνία δέν μπόρεσε μέχρι σήμερα νά τά εξασφαλίσει στόν άπαιτούμενο βαθμό και οργανωμένα.

β) Έκατομμύρια άνθρωποι έλλαξαν τόπο διαμονής. Οι χωρικοί μετοικούν στις πόλεις, γιατί, έπιασαν δουλιά στή βιομηχανία. Μάζες από ειδικούς πού μεγάλωσαν στις πόλεις, μετοίκησαν στά χωριά μέ τή μηχανοποίηση τής άγροτικής οικονομίας. Άνατράπηκε ή παραδοσιακή κοινή οίκογενειακή ζωή, πού διαμορφώθηκε στό διάβα πολλών γενεών. Οι γάμοι συ-

νάπτονται σέ νεώτερη ηλικία άπ' ό,τι παλιότερα καί αύξήθηκε ό άριθμός τών διαζυγίων. "Όλα αυτά αύξησαν στό πολλαπλάσιο τίς άνάγκες κατοικιών. 'Η οίκογενειακή έστία μετατράπηκε σέ βασική άνάγκη πρώτης γραμμής, όπως είναι ή ένδυμασία καί ή διατροφή, μέ τή διαφορά ότι ή ίκανοποίησή της άπαιτεϊ μεγάλες δαπάνες. Αύτή ή έκρηκτική αύξηση τών άναγκών σέ κατοικίες παρουσιάστηκε φυσικά παράλληλα μέ τήν αύξηση τών παραγωγικών επενδύσεων. 'Η κοινωνία δέν ή-ταν σέ θέση νά ίκανοποιήσει στόν ίδιο βαθμό αυτές τίς παράλληλες άνάγκες επενδύσεων, έτσι, προέκυψε στόν ίδιο βαθμό έλλειψη κατοικιών, πού άπό χρόνο σέ χρόνο αύξανόταν. 'Η έλλειψη κατοικίας μετατράπηκε σέ κυριότερη τροχοπέδη τής άνόδου του βιοτικού επιπέδου, σέ ύπ' άριθμόν ένα παράγοντα διαταραχής τής κοινωνικής τάξης πραγμάτων καί σέ βασικό εμπόδιο τής διαμόρφωσης του γενικότερου αισθήματος ευημερίας του πληθυσμού.

γ) Καί στό χωριό, διαμορφώνεται μιá έντελώς διαφορετική μορφή ζωής, μέ τήν άνασυγκρότηση τής άγροτικής οικονομίας, στή βάση μεγάλων άγροτικών νοικοκυριών. 'Ακριβέστερα, άρχισε ή ριζική άλλαγή τών συνθηκών τής παραδοσιακής άγροτικής ζωής. 'Η διαδικασία αύτή, πού κάπως τήν επιβραδύνει ή επιβίωση του λεγόμενου άτομικού άγροτικού νοικοκυριού, όξύνει άκόμα περισσότερο τίς αντιθέσεις τής μεταβατικής περιόδου. Τό χωριό μετατρέπεται βαθμηδόν σέ πραγματικά κατοικημένο τόπο, εξαφανίζεται ό πρώην χαρακτήρας τόπου παραγωγής. 'Εξαφανίζεται καί ή μορφή εργασίας «άπ' τά χαράματα ως τό σκοτάδι» στήν εποχή τής φυτοκαλλιέργειας, αλλά μειώνεται καί ή άναγκαστική άπραξία τό χειμώνα. Προχωρητικά, μειώνεται καί ό αύτοεφοδιασμός του πληθυσμού τών χωριών μέ τρόφιμα (γιά νά μή μιλήσουμε γιά τά είδη ένδυμασίας, γιαντί, έδω, ή πορεία μείωσης του αύτοεφοδιασμού προχώρησε πάρα πολύ) καί σέ λίγο θά μειωθεί καί ή δραστηριότητα τών χωρικών στόν τομέα τής οίκοδόμησης κατοικιών καί άλλων χρειαζόμενων κτιρίων. 'Αλλά, αύξάνονται κλπάζοντας καί οι έκπολιτιστικές καί κοσμικές άπαιτήσεις. Οι δημοτικές ύπηρεσίες (ήλεκτρικό, νερό, άποχέτευση, καθαρότητα τών δρόμων, τοπική συγκοινωνία, κλπ.) περνοϋν στήν κατηγορία τών βασικών άναγκών ζωής, τό ίδιο καί ή δημιουργία δυνατότήτων μόρφωσης καί διασκέδασης καί πολλά άλλα. "Όλα αυτά μαζί καθιστούν άνάγκη ζωτικής σημασίας τήν έξάλειψη τών κυριότερων διαφορών άνάμεσα στήν πόλη καί τό χωριό, τήν όποία άνάγκη ή κοινωνία πρέπει νά ίκανοποιήσει πριν άκόμα έγκαταλειφθεϊ ή ύπαιθρος. Κατά πάσα πιθανότητα, ή σωστή

κατεύθυνση τῆς ἐπίλυσης αὐτοῦ τοῦ προβλήματος εἶναι ἡ οὐγκρική οἰκονομική πολιτική πού ἐφαρμόζεται χρόνια τώρα: ἡ αὐξηση τῶν βιομηχανικῶν τόπων δουλιᾶς στό χωριό, πού ἀπορροφοῦν τήν ἐργατική δύναμη πού ἀπελευθερώνεται, παράλληλα μέ τήν μηχανοποίηση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Αὐτά τά δύο ἀπό κοινοῦ ἀναπτύσσουν ὀρμητικά τόν πολιτισμό τῶν σχετικῶν μικρῶν (χωριῶν καί πόλεων) κατοικημένων χώρων. Ἀλλά, μαζί μ' αὐτό, πρέπει νά παίρνονται ὑπόψη καί οἱ αὐξανόμενες ἀνάγκες διαφόρων ὑπηρεσιῶν καί ὑποδομῆς.

δ) Φυσικά, μαζί μέ τήν ποσοτική αὐξηση τῶν ἀναγκῶν στίς πόλεις καί τά χωριά, αὐξάνονται καί οἱ ἀπαιτήσεις σέ ποιότητα. Σημαντικό μέρος αὐτῶν τῶν ἀπαιτήσεων δέν θεωρεῖται πολυτέλεια, οὔτε καί ἐπιδίωξη συμβόλων κοινωνικῆς ἐπίδειξης. Τό οὐσιαστικότερο ἐδῶ εἶναι ἡ γρήγορη ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτήρα τῆς δουλιᾶς. Μιά ὅλο καί αὐξανόμενη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἀναπτύσσει δραστηριότητα πού θέτει σέ δοκιμασία ὄχι τό μυϊκό, ἀλλά τό νευρικό σύστημα: αὐξάνεται τό μερίδιο τῶν ἐργαζομένων πού κάνουν πνευματική ἐργασία, ἀλλά μεγάλωνει ὁ ρόλος καί τό εἰδικό βάρος τῆς πνευματικῆς ἐργασίας καί στήν ἀπόδοση τῶν χειρονακτῶν. Σάν συνέπεια:

- Αὐξάνουν οἱ ἀπαιτήσεις αὐτομόρφωσης, ἀνάπαυσης, ἐλεύθερου χρόνου, κίνησης. Στούς κατοικημένους χώρους, μετατρέπονται σέ βασική ἀξίωση: ὁ καθαρός ἀέρας, ἡ ἡσυχία, ἡ ἐξασφάλιση «συνθηκῶν δουλιᾶς» μέσα στήν κατοικία (δωμάτιο ἐργασίας, μηχανοποίηση τοῦ νοικοκυριοῦ κλπ.), τά προσιτά ἰδρύματα ἀθλητισμοῦ, ἰδιαίτερα οἱ πισίνες καί οἱ ζῶνες πρασίνου καί ἄλλα. Μέ τή μείωση τοῦ χρόνου ἐργασίας, οἱ ἀπαιτήσεις αὐτές πολλαπλασιάζονται.
- Ἀλλάζουν οἱ ἀπαιτήσεις διατροφῆς τῶν ἀνθρώπων καί μάλιστα ριζικά. Ὁ ὀργανισμός ἀπαιτεῖ λιγότερες ὕλες ἀναζωογόνησης τῶν μυῶν, ἀλλά περισσότερες ὕλες πού εἶναι κατάλληλες γιά ἀναζωογόνηση τῆς πνευματικῆς του δύναμης, δηλαδή βιταμίνες καί λευκώματα.
- Μετατρέπεται σέ βασική ζωτική ἀνάγκη ἡ διατήρηση καί ἡ παραπέρα ἀνοδος τῆς γενικῆς ἐπαγγελματικῆς μόρφωσης.

Οἱ ἀλλαγές αὐτές εἶναι ἰδιαίτερα χτυπητές στό στρῶμα ἐκεῖνο γιά τό ὅποιο ἡ σοσιαλιστική κοινωνία κάνει νωρίτερα δυνατή τήν ἀπόκτηση ἀνώτερης μόρφωσης καί τό ὅποιο παρουσιάζει σημαντική καθυστέρηση σέ σχέση μέ τούς εἰδικούς πού κατὰγονται ἀπό οἰκογένειες ὑψηλῆς κατάρτισης διὰ μέσου πολλῶν γενεῶν. Ἀποτελεῖ μεγάλη κατάρκτηση τό γεγονός ὅτι τήν

ἐκπαίδευση αὐτοῦ τοῦ στρώματος τὴν ἀναλαμβάνει ἡ κοινωνία. Δέν πρέπει, ὅμως, νά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας τό γεγονός ὅτι οἱ ἀρχικές (ἀφιετηριακές) προϋποθέσεις ἐκκίνησης τῶν νεαρῶν εἰδικῶν πού κατάγονται ἀπό ἀγροτικές καί ἐργατικές οἰκογένειες, στίς περισσότερες περιπτώσεις, εἶναι ἀκόμα καί σήμερα πολύ δυσμενεῖς. Ἡ κοινωνία δέν μπορεῖ ἀκόμα νά προκαταβάλει ὀρισμένες σπουδαῖες προϋποθέσεις συνεχοῦς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης μέ ὑψηλή κατάρτιση, ὅπως, πρὶν ἀπ' ὅλα, εἶναι: ἡ ἱκανοποιητικὴ κατοικία, μερικές ἀντικειμενικές προϋποθέσεις (ὅπως ἡ γλωσσομάθεια, ταξίδια σπουδῶν καί ἄλλες), ὁ ἀναγκαῖος ἐλεύθερος χρόνος γιὰ τὴ συνέχιση τῆς αὐτοκατάρτισης καί οὕτω καθ' ἑξῆς.

Μιά βασικὴ ἀντίθεση τοῦ σημερινοῦ οὐγγρικοῦ τρόπου ζωῆς εἶναι ἡ ἐξῆς: οἱ ὅροι ζωῆς ἀλλάζουν σημαντικά, τὴ στιγμή πού ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ κατευθύνει ἔτσι τοὺς μηχανισμοὺς παραγωγῆς πού νά ἱκανοποιοῦν τὴν ὑπάρχουσα (καί ἐπιθυμητὴ ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῆς κοινωνίας) διάρθρωση ἀναγκῶν, ἡ ὁποία ὑποκινεῖ τὴν οἰκονομικὴ πρόοδο πρὸς μιὰ ὀρισμένη κατεύθυνση. Κατὰ συνέπεια, τό οἰκονομικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτιας προόδου δέν ἀνταποκρίνεται στίς μεταβαλλόμενες στό μεταξὺ ἀπαιτήσεις τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ σχέση ζήτησης καί προσφορᾶς δέν διαμορφώνεται οὔτε σέ πανκοινωνικό, οὔτε καί σέ ἀτομικὸ ἐπίπεδο μέ τέτιον τρόπο πού νά συμβάλλει στὴ σταθεροποίηση καί διεύρυνση τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθηματος εὐημερίας. Ἡ οἰκονομικὴ μας πολιτικὴ ἀκόμα δέν ἀντιλήφθηκε στὸν ἀπαιτούμενο βαθμὸ τό γεγονός, ὅτι μεταξὺ εὐημερίας καί παραγωγικότητος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας δέν ὑφίσταται μηχανικὴ συνάρτηση.

6. Οἱ πηγές διαστρέβλωσης τοῦ ἰδεώδους εὐημερίας στὴν ἐποχὴ μας

Τό κατὰ κεφαλὴ μέγεθος τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν πού βρίσκεται στὴ διάθεσή μας στὴ σημερινὴ δοσμένη οἰκονομικὴ διάρθρωση καί σχέσεις διανομῆς θά μπορούσε νά κάνει πανευτυχὴ τὴν τεράστια πλειοψηφία τῆς οὐγγρικής κοινωνίας τοῦ 1938, ὅπωςδὴποτε, τὴν ἐργατικὴ τάξη καί τὴν ἀγροτιά, ἀλλὰ καί ἓνα μεγάλο μέρος τῆς διανοήσης. Θά ἀσκούσε τὴν ἴδια ἐπίδραση καί στὴν κοινωνία τῆς σημερινῆς Ἀλγερίας, Τουρκίας ἢ Ἑλλάδας. Ἀπὸ ὀρισμένες σπουδαῖες πλευρές, ἀκόμα καί στοὺς κύκλους τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν

τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, εἶναι ἀξιοζήλευτη ἰδιαίτερα ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ σιγουριά ζωῆς καὶ ὑπαρξέως, ἡ ἱατρο-φαρμακευτικὴ περίθαλψη, ἡ ἀνθρωπιὰ, οἱ δυνατότητες μόρφωσης, ἡ συνταξιοδότηση, τὰ ἐνοίκια, οἱ σχετικὰ χαμηλές τιμές τροφίμων καὶ πολλὰ ἄλλα πού ἐξασφαλίζει τώρα ἡ κοινωνία μας.

Στά προαναφερόμενα, προσπάθησα νά περιγράψω (ἀπό τῆ σκοπιὰ τῶν σημερινῶν οὐγγρικῶν ἀντικειμενικῶν ὁρων ζωῆς) τὰ νευραλγικά ἐκεῖνα σημεῖα τοῦ τρόπου ζωῆς μας πού ἐξαιτίας τους, στήν κοινωνική ζωή μας, διαμορφώθηκε ἀντιθετικά τό αἶσθημα εὐημερίας. Ἡ ὑπερνίκηση αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, πολλές φορές, δέν εἶναι καί τόσο εὐκόλολυτο πρόβλημα γιά τήν οἰκονομική πολιτική.

Ἐπιπρόσθετα, δέν εἶναι δυνατό νά ποῦμε, πῶς ἡ ἔνταση ἀνάμεσα στόν πραγματικό τρόπο ζωῆς καὶ τήν ἰδεατή ἔννοια τῆς εὐημερίας προκαλεῖται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τίς δυσκολίες προόδου ἢ ἀπό τήν ἑλλιπῆ διορατικότητα τῆς πολιτικῆς βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Φυσικά, δέν εἶναι λίγα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ἀσκοῦν τεράστια ἐπίδραση πάνω στήν πολιτική βιοτικοῦ ἐπιπέδου καί πού ἀνάγονται στίς παραποιήσεις πού πηγάζουν ἀπό ἀντιλήψεις ξένες πρός τό σοσιαλιστικό ἰδεώδες εὐημερίας καί εἶναι ἔξω ἀπό τίς πραγματικές δυνατότητές μας. Στίς περιπτώσεις αὐτές, τό λάθος τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς δέν συνίσταται στό ὅτι παραμένουμε ἀδιάφοροι ἀπέναντι σ' αὐτές τίς ἀντιλήψεις, ἀντιδρούμε σ' αὐτές μέ καθυστέρηση ἢ τίς ἀντιπαλεύουμε. Ἀντίθετα, ἡ κατίσχυση αὐτῶν τῶν ἐπιζημιῶν τάσεων πρέπει νά θεωρεῖται σάν λάθος οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἀκόμα καί στήν περίπτωσι πού οἱ ὑποχωρήσεις ἐναντί αὐτῶν τῶν τάσεων βραχυπρόθεσμα ὑποβοηθοῦν τή μερική ἐναρμόνιση τοῦ πραγματικοῦ τρόπου ζωῆς ὀρισμένων στρωμάτων μέ τήν ἰδεώδη εὐημερία.

Στίς σημερινές συνθήκες, τίς αἰτίες παραμόρφωσης τῆς ἰδεώδους εὐημερίας τίς ἀνακαλύπτουμε στίς μικροαστικές ἐπιδράσεις. Ἡ παραμόρφωση αὕτη εἶναι τριπλῆς προέλευσης:

- Ἐπιζοῦν μερικές πλευρές ἐκείνης τῆς ζωῆς πού τήν θεωροῦν ἰδεώδη οἱ μικροαστοί, μιμούμενοι τόν τρόπο ζωῆς τῆς προεπαναστατικῆς κυρίαρχης τάξης. Αὐτό παρατηρεῖται ἰδιαίτερα στά πρώην ἀρχοντικά στρώματα πού ταξικά ὑποβιάστηκαν καί στήν ὑπαιθρο.
- Στούς πόρους τῆς ἰδίας τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, ξανανθίζουν ὀρισμένες συνήθειες τοῦ «ἀνώτερου» στρώματος τῶν μικροαστῶν (τῶν κοινῶς λεγόμενων «μεγάλων

- σχημων»), πού ασκοῦν ἐπίδραση καί στά στρώματα τῶν ἐργαζομένων.
- Ἐπιδρᾷ τό «εἰσαγόμενο» ἰδεῶδες τρόπον ζωῆς ἀπ' τῆς ἀναπτυγμένης κεφαλαιοκρατικῆς χῶρες, καθὼς καί οἱ αὐταπάτες πού καλλιιεργεῖ ἡ «καταναλωτικὴ κοινωνία» σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ζωῆς τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, πού ἀκόμα βρίσκεται ὑπὸ διαμόρφωση.

Οἱ τρεῖς αὐτές πηγές διαστρεβλώσεων γενικά δέν εἶναι δυνατό νά διαχωριστοῦν ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ ἐμφανιζόμενη μικροαστικὴ διαστρεβλωτικὴ ἐπίδραση, στὴν πραγματικότητά, εἶναι συνέπεια καί τῶν τριῶν συντελεστῶν. Τὰ κοινωνικά ἐκεῖνα στρώματα ἢ, ὀρθότερα, ὑπολείμματα τῶν ἄλλοτε στρωμάτων, πού ἀκόμα διατηροῦν μὲ φροντίδα τὰ ἰδεώδη ζωῆς τῆς προεπαναστατικῆς «μεσαιᾶς τάξης τῶν κυρίων», διαμορφώνουν τῆς προτιμήσεις κατανάλωσής τους μᾶλλον μὲ βάση αὐτὰ πού βλέπουν στοὺς συγγενεῖς τους στὴ Δύση, παρά μὲ βάση τῆς ἀναμνήσεις τους τοῦ μεσοπολέμου. Στῆς παραμορφώσεις στὸν τρόπο ζωῆς τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωριῶν πού βγάζει πολλὰ καί ἔχει πλουτίσει, παρατηροῦμε ὅλο καί πῶς πολλὰ στοιχεῖα πού εἶναι παρμένα «μὲ ὑποκλοπὴ, ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεις τῶν μικροαστῶν τῶν πόλεων, παρά τὸ γεγονός, ὅτι, πολλές φορές, προσπαθεῖ νά ἐπιδείξει τῆς ὑλικῆς του ἀνέσεις μὲ τρόπο πού θυμίζει τοὺς ἄλλοτε «ντζέντρι»⁸ ἢ τοὺς λεγόμενους «παραλῆδες τοῦ χωριοῦ». Εἶναι παράδοξο τὸ γεγονός ὅτι, καμιά φορά, καί οἱ ἀναχρονισμοὶ προσαρμόζονται στῆς ἀλλαγμένες ἐποχές!

Ἀνάμεσα στὰ παραπάνω συνειδητὰ στοιχεῖα παραποίησης βρίσκουμε καί τέτια πού ὀφείλονται στῆς ἐπιδράσεις τῆς Δύσης. Αὐτὰ φτάνουν σέ μᾶς διὰ μέσου τῆς δυτικῆς προπαγάνδας, ἀλλὰ μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ μεταφέρουν ἐδῶ τὰ ἴδια τὰ σοσιαλιστικὰ ἰδρύματα (οἱ ἐπιχειρήσεις κλπ.). Πρῶτα-πρῶτα, μέσω τῶν οἰκονομικῶν κινήτρων, ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν κλπ., πού ἀμελέτητα μεταφέρονται ἀπὸ τὴ Δύση, καθὼς καί μέσω τῆς χωρὶς κριτικὴ ἀποδοχῆς τῶν δυτικῶν μορφῶν διαφήμισης ἐμπορευμάτων καί ἄλλα.

Ὁ ἀπερίσκεπτος τρόπος εἰσαγωγῆς κινήτρων καί ρυθμιστῶν, καθὼς καί ἡ μονόπλευρὴ πρόταξη τῶν ὑλικῶν κινήτρων καί συμφερόντων ὀδηγοῦν στὴν ἀπομόνωση καί τὴν ἀποξένωση τόσο τῶν ἀτομικῶν, ὅσο καί τῶν ὁμαδικῶν ἐπιδιώξεων ἀπὸ τὰ γενικότερα συμφέροντα τῆς κοινωνίας. Ἀποτελεῖ οἰκονομολογικὸ παραλογισμό τὸ νά φανταστεῖ κανεὶς ἕναν αὐτοματι-

σμό πού μόνος του θά ἦταν σέ θέση νά συντονίσει τήν παραγωγική δραστηριότητα τῶν ατόμων πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Ἡ σοσιαλιστική κοινωνία τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰῶνα δέν εἶναι δυνατό νά μήν ἔχει ἀνάγκη τῆς ἄμεσης συνειδητοποίησης τῶν κοινῶν συμφερόντων τόσο ἀπ' τήν πλευρά τοῦ ατόμου, ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων καί τῶν παραγωγικῶν ἢ ἄλλων ομάδων. Κανένα εἶδος αὐτοματισμοῦ, αὐτό καθ'αυτό, δέν εἶναι δυνατό νά ὑποκαταστήσει τή συνείδηση, οὔτε καί στήν περίπτωση πού τοὺς ρυθμιστές αὐτῶν τῶν αὐτοματιστῶν τοὺς τοποθετεῖ τό κράτος.

Ἡ πολιτική καί οἰκονομική ἰσορροπία τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας δέν ἐπέρχεται ποτέ σάν ἀποτέλεσμα τῆς δράσης ἀνθρώπων πού τυφλά ἐργάζονται γιά τά δικά τους ἀτομικά συμφέροντα. Ἄν πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, τόν παραγωγό καί καταναλωτή «ἄνθρωπο-ιδιώτη» τόν κινητοποιοῦμε πρὸς τήν κατεύθυνση, ὥστε μέ κάθε τρόπο νά ἐξασφαλίζει χρῆμα καί ἐπίσης μέ κάθε τρόπο νά ἐπαυξάνει τά ὑλικά ἀγαθὰ του, τότε, τήν κοινωνική συνείδηση θά τήν σπρώχνουμε χωρὶς ἀμφιβολία πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν «αὐτοματοποιημένων» ἐργαζομένων-καταναλωτῶν. Σέ κεφαλαιοκρατικές συνθῆκες, αὐτό ἔχει τή λογική του. Τό αὐτόματο: ἐργαζόμενος-καταναλωτής παράγει κέρδος γιά τήν ἰδιωτική ἐπιχείρηση, πού φυσικά εἶναι ἀποξενωμένη ἀπό τά κοινωνικά συμφέροντα. Στό σοσιαλισμό, ὅμως, οὔτε νόημα οὔτε δικαίωμα ὑπαρξεῖς ἔχει ἡ δημιουργία ἐνός τέτοιου ἀποξενωμένου κέρδους.

Τό κοινό γνώρισμα τῶν τριῶν ἀλλοιώσεων τῆς συνείδησης, πού ἀναφέραμε πρὶν ἀνω καί πού παραμορφώνουν τόν κοινωνικό ρόλο τοῦ ατόμου, εἶναι ἡ μονόπλευρη πρόταξη τῶν προσπαθειῶν ἀπόκτησης ἀγαθῶν, καθὼς καί ἡ ἀπόδοση κοινωνικῆς σημασίας ταξινόμησης στά ἀγαθὰ αὐτά. Ὅλα αὐτά σπρώχνουν τήν κοινὴ ἀντίληψη πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἀναζήτησης τῶν δρόμων πραγματοποίησης τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τά συμφέροντα τῆς κοινωνίας ἢ καί ἐναντία σ' αὐτά, καθὼς καί πρὸς τήν κατεύθυνση χρησιμοποίησης τῶν ἀποκτηθέντων ἀγαθῶν μέ τρόπο ἀντίθετο πρὸς τά κοινωνικά συμφέροντα. Ἐτσι, ὅμως, τό παραμορφωμένο ἰδεῶδες περὶ ζωῆς καταστρέφει τή σχέση ἀνάμεσα στό ἄτομο καί τήν κοινωνία, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἡθικῆς στάσης στή δουλειά, τῆς ἀντίδρασης πρὸς τοὺς κοινωνικούς ρυθμιστές, τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, καθὼς καί τή σχέση πρὸς τοὺς κανόνες τῆς κοινῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Σήμερα πιά, δέν εἶναι τόσο ἐπικίνδυνες οἱ κληρονομημένες «ἀπ' τό παρελθόν» μικροαστικές διαστρεβλώσεις. Οἱ ἀλλαγές στόν τρόπο ζωῆς καθιστοῦν στά χωριά ὅλο καί πιό γελοῖες τίς ἀπομιμήσεις τῆς τσορμπατζίδικης συμπεριφορᾶς τῶν ἄλλοτε «ντζέντρι» καί τῶν «χοντροκουλάκων». Μέ τή βαθμιαία ἐξαφάνιση τοῦ παραδοσιακοῦ τρόπου ζωῆς, χάνουν τή δύναμη ἐλκτικότητάς τους καί τά σύμβολα κοινωνικῆς θέσης τῆς περιόδου πρίν τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας.

Στίς πόλεις, εἵμαστε μάρτυρες ἐνός κοινωνιολογικοῦ μίγματος πού συντρίβει ἀκόμα καί τήν ἀνάμνηση τῶν συνηθειῶν τῆς ἄλλοτε «μεσαίας τάξης τῶν κυρίων», βέβαια, βαθμιαῖα, σέ μιὰ χρονική προοπτική δυό-τριῶν γενεῶν (ἤδη, ἔχουμε προσπεράσει τήν πρώτη, τήν πιό δύσκολη γενιά).

Ὡστόσο, πολύ πιό ἐπικίνδυνο εἶναι τό στραπατσάρισμα τοῦ ιδεώδους εὐημερίας ἀπό τίς ἐπιδράσεις τῆς δυτικοῦ τύπου «καταναλωτικῆς κοινωνίας». Οἱ ἐπιδράσεις αὐτές εἶναι τόσο πιό ἰσχυρές, ὅσο πιό εὐρύτερα συνοδεύονται καί ἀπό τίς προσπάθειες ἐγχώριας καλλιέργειας τοῦ... «εἵδους» ἀπό τήν πλευρά τῶν μικροαστῶν. Σέ περίπτωση πού ὁ τρόπος ζωῆς τῶν στρωμάτων πού βρίσκονται στήν κορυφή τῆς ἐγχώριας κλίμακας εἰσοδημάτων καί κατανάλωσης, ἀποτελεῖ ἀκριβές καί χαυρίς κριτική ἀντίγραφο τοῦ τρόπου ζωῆς πού χαρακτηρίζει τά στρώματα πού καταλαμβάνουν μεσαία ἤ καί ἀνώτερη θέση στήν κλίμακα κατανάλωσης τῶν δυτικῶν χωρῶν, τότε αὐτή ἡ ἀπομίμηση προκαλεῖ κοινωνικές ἐπιδιώξεις «εὐθυγράμμισης», μέ ὅλες τίς συνέπειές τους.

Σ' αὐτά, πρέπει νά προστεθεῖ καί τό γεγονός ὅτι εἶναι δύσκολο νά διακρίνουμε ποιά εἶναι ἀναγκαῖα στοιχεῖα καί ποιά στοιχεῖα σπατάλης στή δυτική κατανάλωση. Καί ἀκόμα πιό δύσκολο εἶναι ν' ἀποφανοῦμε ποιές πλευρές τοῦ δυτικοῦ τρόπου ζωῆς ἀξίζει τόν κόπο νά τίς διασκευάσουμε γιά λογαριασμό μας καί νά τίς μεταφέρουμε καί σέ μᾶς καί ποιές εἶναι ἐκεῖνες πού κρίνονται σάν περιττές ἤ βλαβερές.

Γι' αὐτό, λοιπόν, ὅταν προγραμματίζουμε μέτρα πού πρέπει νά λαβαίνονται κατὰ τῶν διαστρεβλώσεων πού προκαλεῖ τό μικροαστικό ιδεώδες τρόπου ζωῆς καί κατὰ τῆς κυριάρχησης τοῦ τρόπου ζωῆς τύπου «καταναλωτικῆς κοινωνίας», τότε δέν πρέπει ἀπλῶς νά καρφώνουμε στόν... «πάσσαλο ἀτίμωσης» ὀρισμένα ἀγαθὰ ἤ μερικές συνήθειες κατανάλωσης, ἀλλά πρέπει νά προσπαθοῦμε, ὥστε ἡ κοινωνία νά βάλει τάξη στόν τρόπο ἀπόκτησης τῶν ἀγαθῶν, ὥστε νά διαμορφωθεῖ μιὰ πραγματικά ὀρθολογική εὐημερία. Δηλαδή, ὁ βασικός κρίκος,

ἀπ' τόν ὅποιο πρέπει νά πιαστεῖ ἡ σοσιαλιστική κοινωνία γιά νά ἀπωθήσει τίς μικροαστικές παραποιήσεις τοῦ τρόπου ζωῆς δέν εἶναι ἡ πάλη κατά τῶν συμπτωμάτων, ἀλλά ὁ ἀγῶνας γιά ὀρθολογική διαμόρφωση τῶν ὅρων ζωῆς καί τῆς συνείδησης.

Ἄν ἀναζητήσουμε τίς βαθύτερες ρίζες τοῦ γεγονότος ὅτι καί σέ μᾶς διαδίδεται ἡ μανία συσσώρευσης περιουσίας, τότε, δέν πρέπει νά ἀρχίσουμε ἀπό τήν κακία τῶν ἀτόμων, ἀλλά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ἓνα σωρό ἄλλων κοινωνικῶν προβλημάτων, ὅπως, λ.χ., εἶναι: ἡ ἔλλειψη κατοικίας, ἡ χειροτέρευση τῶν συνθηκῶν ζωῆς στίς πόλεις, τά ἄλυτα προβλήματα παραθέρησης, ἡ κατάσταση στίς μαζικές συγκοινωνίες. Τό σχετικά χαμηλό ἐπίπεδο τῶν μαζικῶν ὑπηρεσιῶν, ἡ σχετικά χαμηλή μόρφωση καί ἄλλα. Ὅλα αὐτά ἐκδηλώνονται σέ ἐλλείψεις πού ἡ κοινωνία, γιά τήν ὥρα, ἀκόμα δέν μπόρεσε νά ὑπερνικήσει μέσα σέ οἰκονομικῶς ὀρθολογικά πλαίσια. Γι' αὐτό, λοιπόν, προβάλλουν οἱ... «ἰδιοτελεῖς» λύσεις ἀτόμων, πού φυσικά κοστίζουν πολύ, ἐνῶ τά ἀναγκαῖα γιά τίς «λύσεις» αὐτές ὑλικά μέσα δέν μποροῦν νά τά ἐξασφαλίσουν εὐκολα οὔτε καί τά πιό καλοπληρωμένα στρώματα, ἔτσι ἀναγκάζονται νά καταναλώσουν ὅλη τήν ἐνέργειά τους σέ ἐπιδιώξεις ὄχι καί τόσο χρήσιμες γιά τήν κοινωνία.

Ἡ ἴδια εἰκόνα προκύπτει καί ὅταν ἀναζητήσουμε τίς βαθύτερες αἰτίες τοῦ γεγονότος ὅτι δυναμώνει ἡ τάση ἀπόκτησης συμβόλων κοινωνικῆς ἐπίδειξης. Πάλι τήν αἰτία τοῦ φαινομένου δέν θά τήν ἀνακαλύψουμε σέ κάποιο εἶδος προπατορικῆς ἀνθρώπινης βλακείας, ἀλλά θά τή βροῦμε στό γεγονός ὅτι στό σημερινό ἐπίπεδο ἀνάπτυξής μας ἡ κοινωνία ἀκόμη δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξασφαλίσει γιά τόν καθένα τή δυνατότητα τῆς μέγιστης ἀνάπτυξης τῶν ἱκανότητων. Τό κυνηγητό τῶν συμβόλων κοινωνικῆς αὐτοταξινόμησης ἀποτελεῖ θλιβερή γελοιογραφία τῆς φυσικῆς ἀνθρώπινης τάσης ἀνάδειξης, σέ συνθηκες πού ἡ τάση αὐτή ἀκόμα δέν μπορεῖ νά ἐκπληρωθεῖ μέ τρόπους ἀντάξιους πρὸς τόν ἄνθρωπο.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ ἐπιπτώσεις δέν εἶναι μονοδιάστατες: ἐκτείνονται πού γιά χάρη τῆς ἱκανοποίησης τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν εἶναι ἀναγκασμένος νά ἀνταταίνει τήν ἀτομική του περιουσία βαθμιαῖα παραμορφώνεται καί ὁ ἴδιος ἀπό ἄποψη συνείδησης. Στή χαρά πού νοιώθει ἀπό τίς ἐπιτυχίες του στή ζωή, δυστυχῶς, καταλαμβάνουν ὅλο καί μεγαλύτερο χῶρο οἱ ἐπιτυχίες πού ἐκφράζονται σέ ποσά, σέ πράξεις προσαύξησης τῆς περιουσίας, καί γι' αὐτό, παραμελεῖ τήν ἄλλη πλευρά πού πρέπει νά ἔχει τό νόημα τῆς ζωῆς του: τήν κοινωνική χρησιμότητα.

Ἐκεῖνος πού τελικά, μέσα σ' ἓναν κόσμο πού ἐξωθεῖ σέ σώρευση περιουσίας, κρίνει τά πάντα μέ βάση τό ντύσιμο, τίς ὑποδοχές πού ὀργανώνει, τήν κατοικία, τό αὐτοκίνητο, τή βίλλα καί ἄλλα, ἐκεῖνος, δηλαδή, πού κρίνει μέ βάση τό ἂν ὅλα αὐτά ὑπάρχουν ἢ δέν ὑπάρχουν, ἢ ἂν ὑπάρχουν, τότε εἶναι ἀπλά ἢ λαμπρά, αὐτός, λοιπόν, κρίνει ἐπίσης μέ βάση αὐτά καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί μεταβάλλεται σέ... «ἀπατεώνα ἐπίδειξης»: προσπαθεῖ νά φανεῖ σπουδαιότερος ἀπ' ὅ,τι πραγματικά εἶναι.

Εἶναι πολύπλοκη ἡ ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στούς ἀντικειμενικούς καί ὑποκειμενικούς παράγοντες. Γι' αὐτό, αὐτή ἡ τάση πέρα ἀπό ἓνα ὀρισμένο κρίσιμο σημεῖο εἶναι ἱκανή νά ἐνισχυθεῖ μέ ἐπιταχυνόμενο ρυθμό. Πολύ δύσκολα μπορεῖ νά βάλει τάξη ἐκεῖνη ἡ σοσιαλιστική κοινωνία πού δέν ἐπεξεργάστηκε τή στρατηγική δημιουργίας τοῦ δικοῦ της τρόπου ζωῆς καί πού δέν ἄρχισε νά ἐφαρμόζει τή στρατηγική αὐτή πρὶν ἀκόμα οἱ παραμορφώσεις τοῦ τρόπου ζωῆς περάσουν στό στάδιο ἀπότομης αὐξησης.

IV. ΜΕΡΙΚΑ «ΝΕΥΡΑΛΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ» ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ

Στά προηγούμενα κεφάλαια, προσπάθησα νά σκιαγραφήσω τίς επιδράσεις πού άσκει πάνω στή συνείδηση τών ανθρώπων μιιάς σοσιαλιστικής κοινωνίας ή χωρίς κριτική άποδοχή τοῦ μοντέλου ευημερίας τών άστικών κοινωνιῶν. Άρχίζω άκριβῶς άπ' τόν παράγοντα: συνείδηση, γιατί στόν ιδιόμορφο τομέα τῆς οικονομικῆς ζωῆς τήν κατεύθυνση καί τό ρυθμό τῆς παραπέρα προόδου τά ἐπηρεάζει πολύ ισχυρά τό μαζικοποιημένο ἰδεώδες τρόπου ζωῆς. Ἡ γενίκευση ὁρισμένων συνηθειῶν κατανάλωσης μπορεῖ νά δημιουργήσουν τέτια κατάσταση πού, μέ τόν καιρό, ἀθόρυβα θέτει τήν οικονομική ἡγεσία μπροστά σέ τετελεσμένα γεγονότα. Ἡ ἀπερίσκεπτη πολιτική ευημερίας πού ἐφαρμόζεται, ἔστω καί γιά μερικά μόνο χρόνια, μπορεῖ νά καθορίσει ἀκόμα καί γιά δεκαετίες τόσο τίς ἀναλογίες, ὅπως καί τήν κατεύθυνση κατανόμης τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, τήν ἀνάπτυξη τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ, τήν τεχνική πρόοδο καί πολλά ἄλλα, καί μάλιστα μέ τρόπο πού νά ἀποκλίνει οὐσιαστικά ἀπό τούς σκοπούς τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐτσι, λοιπόν ἡ ἐφαρμογή ἐνός ὄχι καλά ἐπεξεργασμένου προγράμματος κοινωνικῆς ευημερίας θά μπορούσε νά σταθεῖ ἐμπόδιο στήν πραγματοποίηση τών ὑπόλοιπων ἐξωτερικῶν καί ἐσωτερικῶν οικονομικῶν στρατηγικῶν στόχων τῆς οικονομικῆς ἡγεσίας.

1. Ἡ διασπορά (ἀποκλίσεις) τῶν παραγματικῶν εἰσοδημάτων

Ἄν πάρουμε ὑπόψη, ὅτι τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν θεωρεῖται σάν μεσῶ, τότε τό πρότυπο ευημερίας πού πραγματοποιήθηκε στίς ἀναπτυσσόμενες κεφαλαιοκρατικές χώρες θά ἦταν δυνατό νά ἐφαρμοστεῖ (στίς σοσιαλιστικές χώρες) μόνο σέ ἓνα λεπτό στρώμα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄν, λόγου χάρη, τά σημερινά ἀπο-

θέματα κατανάλωσης τὰ διαμορφώσαμε (μέ τή βοήθεια τῶν ὑπαρχόντων μέσων ρύθμισης τῶν εισοδημάτων), ἔτσι πού νά διπλασιάζονταν (σέ σχέση μέ τό σημερινό) τό εισόδημα πού ἀναλογεῖ σέ κάθε μέλος τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων τῶν ἐργαζομένων πού κατέχουν ὑψηλές θέσεις ἢ ἐργάζονται σέ δουλιές πού ἀπαιτοῦν ὑψηλή ἐπαγγελματική κατάρτιση καί ἂν αὐξάναμε κατὰ 1,3 φορά τό εισόδημα πού ἀναλογεῖ σέ κάθε μέλος τῆς οἰκογένειας μέ μέση εἰδίκευση, τότε, γιά κάθε μέλος τῆς οἰκογένειας ἑνός ἀπλοῦ ἐργάτη, διοικητικοῦ ὑπαλλήλου ἢ χειρόνακτα ἀγρότη, θά πληρώναμε μόνο τά $\frac{2}{3}$ τῶν τωρινῶν ἀποδοχῶν, ἐνῶ στά μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν βοηθῶν ἐργατῶν μόνο τά $\frac{3}{4}$. Ἀλλά αὐτές οἱ κατηγορίες ἀντιπροσωπεύουν σχεδόν τό μισό τοῦ πληθυσμοῦ, τό δέ κατὰ μέλος οἰκογένειάς τους εισόδημα δέν θά ὑπερέβαινε τά 740—850 φορίνια.

Ἄν, ὅμως, ἀφήναμε ἄθικτα τὰ κατώτερα ἐπίπεδα εισοδημάτων καί στήν βάση αὐτή, πραγματοποιοῦσαμε τήν παραπάνω διαφοροποίηση, τότε, τό χρῆμα πού βρίσκεται στά χέρια τοῦ πληθυσμοῦ θ' αὐξάνοταν κατὰ 20%. Αὐτό τό 20% εἶναι δυνατό νά ἐρμηνευτεῖ μέ διπλό τρόπο. Ἄν ἡ προσαύξηση αὐτή ἐμφανιστεῖ ἀπότομα, τότε, ἡ δημιουργεῖται ἀνικανοποίητη ζήτηση ἢ προκαλεῖται πρόσθετη εἰσαγωγή ἀγαθῶν. Ἄν, ὅμως, ἐμφανιστεῖ βαθμιαία σέ κάπως μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, τότε, παίρνοντας ὑπόψη τό μέσο ὅρο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῶν τελευταίων χρόνων, αὐτό θά σήμαινε, ὅτι, πάνω-κάτω, μέσα σ' ἕνα πεντάχρονο πλάνο, θά βελτιώνονταν οἱ συνθῆκες ζωῆς ἀποκλειστικά καί μόνο τῶν κατηγοριῶν πού ἔχουν ἀνώτερο ἀπό τόν μέσο ὅρο εισόδημα κατὰ μέλος τῆς οἰκογένειας.

Μ' ἄλλα λόγια, μέ τόν τρόπο αὐτό, κάπου τό 1—2 στά ἑκάτο τοῦ πληθυσμοῦ θά ἀνέβαινε στό ἐπίπεδο τῆς αὐστριακῆς ἢ τῆς ἰταλικῆς «μεσαίας τάξης μέ καλές ἀποδοχές» καί, ἐπιπρόσθετα, γιά τούς τεχνικούς μέσης κατάρτισης καί γιά τούς εἰδικευμένους ἐργάτες, θά δημιουργοῦσαμε συνθῆκες ζωῆς πού, ἁπλῶς, θά τίς πετυχαίναμε μετά ἀπό ἕνα πεντάχρονο (δηλαδή, συνθῆκες ζωῆς περίπου σάν κι αὐτές πού σήμερα ὑπάρχουν στήν Τσεχοσλοβακία καί στή Λαοκρατική Γερμανία, φυσικά, μέ ἄλλη σύνθεση ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν). Ὅλα αὐτά, ὅμως, θά πετυχαίνονταν μόνο μέ τήν καθήλωση γιά μιά πενταετία τοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης τῶν ἀπλῶν ἐργατῶν, τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, τῶν βοηθῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν.

Νομίζω, πώς εἶναι περιττό νά σκιαγραφῶ τίς κοινωνικοπολιτικές ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς ἀναδιάταξης εισοδημάτων πού

μόλις τώρα πραγματοποιήσαμε, καθ' υπόθεση, βέβαια (επίτηδες πήρα σάν βάση τό κατά μέλος τῆς οἰκογένειας καί ὅχι τό κατά ἐργαζόμενο μέσο εἰσόδημα, γιά νά φανεῖ πῶς ἀνάγλυφα ἡ ἐπίδραση πού θά εἶχε ἡ ἀναδιάρθρωση αὐτή στίς πραγματικές συνθήκες ζωῆς).

Καί ὅμως, τά νούμερα τοῦ παραπάνω παραδείγματος εἶναι σχετικά μικρά. Ἄν αὐτά τά παίρναμε μέ βάση τό εἰσόδημα κατά ἐργαζόμενο, τότε, οἱ εἰσοδηματικές διαφορές πού θά προέκυπταν θά ἐδειχναν, παρ' ὅλα αὐτά, πολύ πῶς μικρότερες ἀκραῖες ἀποκλίσεις (διασπορά) ἀπό ὅποιαδήποτε κεφαλαιοκρατική χώρα, δεδομένου ὅτι ἀπό τή σοσιαλιστική κλίμακα κοινωνικῶν κατηγοριῶν λείπει ἡ εἰσοδηματική κατηγορία τῆς μεγάλης καί μεσαίας μπουρζουαζίας, καθώς καί ἡ μαζική φτώχεια πού ἐμφανίζεται στίς χώρες τῆς Νότιας Εὐρώπης. Καί ὅμως, ἂν ἡ ἱκανότητα κατανάλωσης τῶν ἀνώτερων στρωμάτων τῆς κοινωνίας μας πλησιάζει (μέσα στίς σημερινές συνθήκες) τό ἐπίπεδο τῆς... «μεσαίας τάξης μέ καλές ἀποδοχές» τῶν γειτονικῶν πρὸς τήν Οὐγγαρία κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, τότε, θά προέκυπτε μιά κατάσταση κοινωνικά δυσβάστακτη.

Γιατί, ἂν ἡ ἀπασχόληση εἶναι πλήρης, τότε, στή σφαῖρα τῆς παραγωγῆς, θά αὐξανόταν σημαντικά ἡ ἔλλειψη ἀνειδίκευτης ἢ χαμηλῆς εἰδίκευσης ἐργατικῆς δύναμης, ἐνῶ τό χαμηλό ἐπίπεδο μισθῶν καί μεροκαμάτων δέν θά ὑποκινούσε τή μηχανοποίηση ἢ αὐτοματοποίηση τῶν ἐργασιῶν πού ἐπιτελοῦν οἱ ἄπλοι ἢ οἱ βοηθοί ἐργάτες. Ἐτσι, ὅμως, ὁ συναγωνισμός γιά ἐξασφάλιση ἐργατικῆς δύναμης, μέ τόν καιρό, θά ἀποκατέστηνε τίς σημερινές ἀναλογίες μισθῶν, οἱ ὁποῖες, ὅμως, θά συνοδεύονταν καί ἀπό τήν πολύ πῶς γρήγορη αὔξηση τοῦ ἐπιπέδου μισθοδότησης, σέ σχέση μέ τήν ἀνοδο τῆς παραγωγικότητος, πράγμα πού θά ἐπιδροῦσε πληθωριστικά πάνω σέ ὁλόκληρη τήν οἰκονομία. Στήν περίπτωση αὐτή, ἡ παραπέρα διαφοροποίηση στίς εἰσοδηματικές ἀποκλίσεις (διασπορά) θά ἐπέρχονταν κάτω ἀπ' τήν ἐπίδραση τῆς ταυτόχρονης γρήγορης ἀνόδου τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς ἐργασίας, ὁ ὁποῖος, ναί, μέν, θά ἐξασφάλιζε μιά ἀργή αὔξηση τοῦ ρυθμοῦ τῆς παραγωγῆς, ἀλλά (καί αὐτό εἶναι σημαντικό), στίς οὐγγρικές συνθήκες, θά καθιστοῦσε περίσσια τά ἐργατικά χέρια μερικῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων ἀτόμων. Ἀλλά αὐτό θά ἐρχόταν σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τίς βασικές ἀρχές λειτουργίας τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας.

Ἡ μαζική ἀνεργία μπορεῖ ν' ἀποφευχθεῖ μόνο στήν περί-

πτωση πού τίς ἐπιθυμητές διαφορές τῶν ἐπιπέδων κατανάλωσης τίς δημιουργοῦμε μᾶλλον μέ τή βοήθεια μιᾶς κατάλληλης διάρθρωσης τῶν τιμῶν κατανάλωσης καί σέ πολύ λιγότερο βαθμό διά μέσου τῆς ἀναδιάρθρωσης τῶν ὀνομαστικῶν μισθῶν. Τό τωρινό σύστημα τιμῶν μας θά ἔπρεπε νά τό ἀναμορφώσουμε πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς αἰσθητῆς ὑποβάθμισης τῶν πραγματικῶν εἰσοδημάτων πού ἀναλογοῦν σέ κάθε μέλος τῶν οἰκογενειῶν μέ χαμηλά εἰσοδήματα, μέ σκοπό τήν ἄνοδο τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν εἰσοδημάτων ὕψους ἄνω τῶν 3.000—4.000 φορινιῶν (ἐπίσης κατὰ μέλος τῆς οἰκογένειας). Θά ἔπρεπε, ἐπομένως, ν' αὐξηθοῦν τά ἐνοίκια, οἱ τιμές τῶν μαζικῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν δημόσιων συγκοινωνιῶν, τῶν βασικῶν τροφίμων, τῶν εἰδῶν ρουχισμοῦ, τῶν καυσίμων κλπ. καί, μαζί μ' αὐτά, θά ἔπρεπε νά περιοριστοῦν οἱ κοινωνικές παροχές, μέ τήν ταυτόχρονη μείωση τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν ἀνώτερης κατηγορίας. Μέ τόν τρόπο αὐτό, ὁ πληθυσμός θά ἦταν ἀναγκασμένος, ὡς ἓνα βαθμό, νά περιορίσει τήν κατανάλωση εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης, γιά νά μπορεῖ νά ἀγοράσει πιό πολλά ἀγαθὰ ἀνώτερης εἰσοδηματικῆς κατηγορίας, πλησιάζοντας, ἔτσι, τή σύνθεση κατανάλωσης τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν.

— Ἄν ὅλα αὐτά πραγματοποιηθοῦν σιγά-σιγά, βῆμα πρὸς βῆμα, τότε, μπορεῖ νά φανταστοῦμε, πῶς δέν θά ὀδηγήσουν σέ σημαντικές κοινωνικές προστριβές. Ἀναντίρρητα, ἡ κατ' αὐτόν τόν τρόπο διαμορφωμένη καταναλωτική διάρθρωση θά εἶχε καί μερικά πλεονεκτήματα ἀπό τήν πλευρά τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας, ὅπως εἶναι, λόγου χάρι: ἡ ἐξάλειψη τῆς σπατάλης στά βασικά τρόφιμα, στό ἡλεκτρικό, στά καύσιμα, ἡ καλύτερη χρησιμοποίηση τῶν κατοικιῶν, ἡ δυνατότητα ἀποκτήσεως ἀκριβότερων καταναλωτικῶν ἀγαθῶν διαρκείας, ἡ ἐξοικονόμηση τῶν ἀναγκιῶν γιά τά ἀγαθὰ αὐτά χρημάτων, μέσω τῆς βελτίωσης τῆς πειθαρχίας στή δουλιὰ καί τῆς ὀρθολογικότερης κατανάλωσης, καί πολλά ἄλλα.

Παρ' ὅλα αὐτά, τά ἀναμενόμενα θετικά ἀποτελέσματα πού θά εἶχε μιὰ τυχόν διαμόρφωση τῶν πραγμάτων σάν κι αὐτήν πού μόλις τώρα περιγράψαμε, ἡ σοσιαλιστική οἰκονομική πολιτική δέν εἶναι δυνατό νά ἐπιτρέψει μιὰ τέτια κλιμάκωση τῶν πραγματικῶν ἀποδοχῶν πού περικλείει μεγαλύτερες ἀποκλίσεις ἀπό τίς σημερινές, χωρίς νά μιλάμε καί γιά τίς δυσμενεῖς κοινωνικοπολιτικές ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ἀποκλίσεων. Τῇ συνεπέστερῃ ἐφαρμογῇ καί κατίσχυση τῆς ἀρχῆς τῆς διανομῆς σύμφωνα μέ τή δουλιὰ πρέπει νά τήν ἐξασφαλίσουμε μέ βαθ-

μιαία διαφοροποίηση των αποδοχών, σύμφωνα με τις διαφορές απόδοσης των ατόμων, με την ελαστικότερη προσαρμογή των εισοδημάτων προς τις διαφορές ικανοτήτων και επιμέλειας μεταξύ των εργαζομένων, ενώ, ταυτόχρονα, πρέπει μακροπρόθεσμα να περιορίσουμε τις «κλαδικές» διαφορές του επιπέδου των μισθών. 'Αποτέλεσμα αυτής της διπλής επιδίωξης δέν πρέπει να είναι ή δημιουργία (σέ κοινωνική κλίμακα) μεγαλύτερων από τις σημερινές αποκλίσεις αποδοχών, αλλά βαθμιαία μείωση των διαφορών εισοδημάτων πού αναλογούν σέ κάθε μέλος τής οικογένειας.

Γιατί, ή παραπέρα σημαντική διαφοροποίηση στήν κατανομή των εισοδημάτων άπαιτεί σημαντικές αλλαγές καί στή διάρθρωση τής παραγωγής. 'Αλλιώς, ή παραγωγή τροφίμων θά είναι αναγκασμένη νά ξεχωρίσει άπ' την παραγωγή άκριβών βιομηχανικών ειδών κατανάλωσης, δεδομένου ότι ή ζήτηση του μισού πληθυσμού θά στρεφόταν προς τά φτηνά καί εύτελή έμπορεύματα μαζικής παραγωγής, ενώ θά διευρυνόταν ή ζήτηση ειδών πολυτελείας ενός λεπτού στρώματος.

'Αλλά, ή ούγγρική οικονομία έχει σχετικά μικρή έσωτερική αγορά, πού είναι πολύ άνοιχτή προς τά έξω, γι' αυτό, ένας τυχόν διχασμός της θά είχε έπιπτώσεις στό έξωτερικό έμπόριο. 'Η διεθνής αγορά εύτελους ποιότητας (μέ 'σως καλή έξωτερική εμφάνιση) εμπορευμάτων μαζικής παραγωγής είναι κορεσμένη, γι' αυτό, θά ήταν δύσκολο νά διεισδύσουμε σ' αυτήν, στηριζόμενοι έστω καί σ' ένα χαμηλότερο επίπεδο μισθών. 'Αλλά, είναι επίσης σκληρός ο ανταγωνισμός στίς ξένες αγορές καί σχετικά μέ τά είδη πολυτελείας, πού ικανοποιούν άνώτερες καταναλωτικές ανάγκες καί υπόκεινται σέ πολλαπλές επιδράσεις των ρευμάτων τής μόδας. Στό χώρο αυτό, είναι έξαιρετικά δύσκολη ή διείσδυση στή διεθνή αγορά. 'Επομένως, δέν είναι καί τόσο εύκολο νά δημιουργήσουμε στόν τομέα αυτό βιομηχανικούς κλάδους έξαγωγών. 'Αντίθετα, όμως, είναι σχετικά εύκολο — μέ βάση τους ύπολογισμούς έξοικονόμησης υλικών καί εργατικών δυνάμεων — νά αποδειχτεί ότι, αντί τής εγχώριας παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων ύψηλής ποιότητας, συμφέρει ή εισαγωγή τους.

Στόν τομέα των τροφίμων, είναι δυνατό νά σχηματίσουμε έξαγωγήμα αποθέματα εμπορευμάτων: πρώτα-πρώτα, κρέατων, παράγωγων κρέατος, φρούτων, λαχανικών κλπ., διά μέσου, βέβαια, ενός σημαντικού υποβιβασμού τής διάρθρωσης τροφίμων πού καταναλώνουν οι οικογένειες μέ χαμηλά εισοδήματα. Αυτά τά έξαγωγήμα άγροτικά αποθέματα θά ήταν δυνατό νά

τά χρησιμοποιήσουμε σάν αντίβαρο τῶν εἰσαγόμενων εἰδῶν λίγο-πολύ πολυτελείας, ἀλλά μόνο προσωρινά, δηλαδή, μέχρι πού ἡ ἀναμενόμενη εὐεργετική ἐπίδραση ἀπό τήν κατασκευή νέου συστήματος κατανομῆς εἰσοδημάτων ἐκφραστεῖ στήν αὐξηση τῆς παραγωγικότητος καί στή βελτίωση τῆς ποιότητος τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν.

Ὅσο πιό ἀμβλύς εἶναι ὁ διαφορισμός τῶν εἰσοδημάτων, τόσο πιό λίγα ἐξαγωγήματα ἀποθέματα τροφίμων ἀπελευθερώνονται, ἔτσι, ὅμως, ἡ εἰσαγωγή εἰδῶν κατανάλωσης ὑψηλῆς ποιότητος ἢ πολυτελείας ἐπιβαρύνει ἀκόμα πιό πολύ τό ἰσοζύγιο πληρωμῶν. Ἡ πείρα δείχνει, ὅτι ἡ αὐξηση τῆς ζήτησης τῶν στρώματων μέ ὑψηλά εἰσοδήματα συντελεῖται ὅχι στό βαθμό αὐξησης τῆς οἰκονομικῆς ἀποδοτικότητάς τους, ἀλλά σέ πολύ ὑψηλότερο βαθμό, ἰδιαίτερα στήν περίπτωση πού τά στρώματα αὐτά αἰσθάνονται ὅτι ἡ ὑπαρξή τους εἶναι διασφαλισμένη. Ἡ κοινωνικά ἀδικαιολόγητη σπατάλη, ἐπομένως, μπορεῖ νά ξαπλωθεῖ στά στρώματα μέ ὑψηλά εἰσοδήματα, πρὶν ἀκόμα ἡ ὁλότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἀρχίσει νά ἐξοικονομεῖ σημαντικές ποσότητες ἀγαθῶν πρῶτης ἀνάγκης.

Ἄρα, ἡ κατανάλωση ἀπό δύο πλευρές μπορεῖ νά συμπιέζει τίς πραγματικές δυνατότητες πού παρέχει ἡ παραγωγικότητα ἐργασίας, χωρίς νά ἀφήνει γιά τήν οἰκονομική ἡγεσία περιθώρια γιά τή λήψη τῶν ἀναγκαίων μέτρων ἀναδιάρθρωσης καί ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς διάδοσης. Ἡ ἡγεσία τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, στίς συνθήκες αὐτές, καταναλώνει τήν ἐνέργειά της στήν ἔστω καί μέ πυροσβεστικό τρόπο ἐπίλυση τῶν σωρευόμενων προβλημάτων τοῦ πληθωρισμοῦ, τοῦ ἐλλείμματος στό ἰσοζύγιο πληρωμῶν καί τῆς χρησιμοποίησης τῆς ἐργατικῆς δύναμης, χωρίς νά μπορεῖ μέ συνέπεια νά κάνει ἀποτελεσματικά βήματα πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἀναδιάρθρωσης καί ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου, πράγμα πού ἀπαιτεῖ μακροπρόθεσμο πρόγραμματισμό καί πολυδιάστατες οἰκονομικές προσπάθειες (φυσικά, παρόμοιες σκοτοῦρες μποροῦν νά παρυσιαστοῦν καί σέ ἄλλους τομεῖς, ἐκτός ἀπό τόν τομέα τῆς πολιτικῆς βιοτικῆς ἐπιπέδου).

Ἄραγε, ἡ σημερινή οἰκονομική πολιτική σωστά τροφοδοτεῖ μέ ὑλικά ἀγαθὰ τά διάφορα μέλη τῆς κοινωνίας; Βασικά, αὐτή ἡ τροφοδότηση γίνεται σύμφωνα μέ τή δουλιά, ἤν καί αὐτή ἡ ἐκφραση εἶναι πολύ χοντρική καί, σέ ὁρισμένες περιπτώσεις, εἶναι ἀρκετά ἀκαθόριστη, ἐνῶ στήν πράξη συνοδεύεται ἀπό πολυάριθμες ἐξαιρέσεις. Ὅλα αὐτά δέν σημαίνουν ὅτι εἶναι λαθεμένη ἡ βασική ἀρχή, ἀλλά ὅτι δέν τήν ἀναλύουμε ἀρκετά.

Πρίν απ' όλα, πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε τί είδους άποτελέσματα έργασίας εκτιμούμε περισσότερο: τή χειρονακτική δουλιά, τήν πνευματική απόδοση, τό οργανωτικό ταλέντο, τή ριψοκίνδυνη νευρική ένταση, τίς άτομικές κορυφαίες αποδόσεις ή τή δύναμη συλλογικής παρακίνησης τών ανθρώπων; Νά, λοιπόν, πόσες έρμηνείες μπορεί νά έχει ή άρχή «σύμφωνα μέ τήν έργασία».

Νομίζω, πώς ή κοινωνία δέν έλυσε ακόμα αυτά τά διλήμματα. 'Η τωρινή κατανομή εισοδημάτων «σύμφωνα μέ τήν έργασία» είναι γεμάτη μέ τά πιό άρχέγονα στοιχεΐα άγοράς: μέ βάση τό νόμο τής προσφοράς και ζήτησης, πολλά όχι τόσο δημοφιλή επαγγέλματα και τόποι δουλιās καλοπληρώνονται, πολλά, όμως, επαγγέλματα πού προσελκύουν τούς ανθρώπους, γιατί απαιτούν τήν πιό εύγενική κοινωνική διανοητικότητα και άφοσίωση στό καθήκον, ανεξάρτητα απ' τίς αμοιβές, τέτια επαγγέλματα, λοιπόν, περιμοδοτούνται σέ πολύ χαμηλό βαθμό. Δυστυχώς, ακόμα κι εκεί σέρνουμε μαζί μας όρισμένες δυσαναλογίες μισθών και ήμερομισθίων πού κληρονομήσαμε από τήν άστικοσιφλικαάδικη Ούγγαρία: όπως λόγου χάρη, οί χαμηλοί μισθοί τών διδασκάλων, τών σιδηροδρομικών, τών ταχυδρομικών (στήν εποχή του Χόρτυ, στά επαγγέλματα αυτά εξασφάλιζαν συνταξιοδότηση, σάν αντίβαρο τών πολύ χαμηλών αποδοχών).

Δέν καταφέραμε ν' άπαλλαγούμε ακόμα και από τέτιες δυσαναλογίες πού ή διαμόρφωσή τους άντιτάσκει φανερά σέ όρισμένα θεωρήματα τής μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας. Παραδείγματος χάρη, είναι χαμηλές οί αποδοχές στό λεγόμενο «μή παραγωγικό τομέα» (έμπόριο, υγεία, παιδεία, δημόσια τάξη κλπ.).

Σ' όλα αυτά, προστίθενται και όλες εκείνες οί «μικροεντάσεις» πού προκαλούν οί διακινήσεις τής έργατικής δύναμης, δηλαδή, οί δυσαναλογίες εισοδημάτων ανάμεσα σέ εργαζόμενους στόν ίδιο χώρο και στόν ίδιο κύκλο έργασίας. Φυσικά, τήν εικόνα τήν περιπλέκουν ακόμα περισσότερο και οί διαφορές τών πραγματικών ύλικών δυνατοτήτων πού προκαλούνται από τίς διαφορές στίς οικογενειακές και περιουσιακές συνθήκες. Έτσι, δέν είναι νά άπορεϊ κανείς γιατί στή λαϊκή οικονομία οί δυνάμεις πού τείνουν πρός τήν ίσοπέδωση εμφανίζονται, τουλάχιστο, τόσο ισχυρές, όσο και οί δυνάμεις διαφοροποίησης τών αποδοχών σύμφωνα μέ τίς επιδόσεις του καθενός. Γι' αυτό, λοιπόν, μόνο μέ πολλά και μικρά-μικρά βήματα μπορούμε νά προχωρούμε πρός τό πρότυπο σοσιαλιστικού τύπου διανομής τών εισοδημάτων, πού τό αναπτύξαμε προηγούμενα.

2. Ἡ κατοικία

Νομίζω, πὼς δέν εἶναι ὑπερβολή, ἂν ποῦμε ὅτι τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς τοῦ βιοτικοῦ ἐπιτέδου εἶναι ζήτημα-κλειδί πού προτάσσεται ἀπ' ὅλα τά ἄλλα, ἐνῶ ἡ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας εἶναι μακροπρόθεσμα θεμελιῶδες ζήτημα τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς πολιτικῆς, τό ὅποιο, παρὰ τίς αὐξανόμενες προσπάθειες καί τίς ὁλοφάνερες ἐπιτυχίες, δυστυχῶς, δέν ἔχει ἀκόμα λυθεῖ.

Ἡ ἔλλειψη κατοικίας προκαλεῖ πολλές ἀρνητικές πλευρές στήν πρόοδο τῆς κοινωνίας, στή διαμόρφωσή της, στή πορεία ἐξέλιξής της, πού γίνονται αἰσθητές σχεδόν σέ ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς. Ἀποθαρρύνει καί, ταυτόχρονα, κλονίζει τίς οἰκονομικοκοινωνικές καί ἀνθρώπινες σχέσεις, δημιουργεῖ στοιχεῖα ἀβεβαιότητος στίς συνθῆκες ὑπαρξέας τῶν ἀνθρώπων καί οἰκογενειῶν, χωρίς νά ἔχουν τή δυνατότητα ἐξάλειψης αὐτῆς τῆς ἀβεβαιότητος, σύμφωνα μέ τίς νομοτέλειες καί κανόνες τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μαζί μ' αὐτά, ἡ ἔλλειψη κατοικίας ἀποτελεῖ τό λίκνο γέννησης ἀρκετῶν ἀντισοσιαλιστικῶν καί ἀντικοινωνικῶν τάσεων, ἀρχίζοντας ἀπό τήν τοκογλυφία τῶν ὑπενοικιάσεων, συνεχίζοντας μέ τή δυσάρεστη κατάσταση πού ἐπικρατεῖ σέ πολλά ἐργατικά ξενοδοχεῖα καί φτάνοντας μέχρι τίς προσπάθειες γιά τήν ἀκόμα καί παράνομη ἐξασφάλιση τῶν ἀναγκαιῶν γιά τήν οἰκοδόμηση κατοικίας ὑλικῶν μέσων.

Ἡ ἔλλειψη κατοικίας ἀποτελεῖ καταθλιπτικό κοινωνικό φαινόμενο, γιατί ἐπιβαρύνει πιά πολύ τοὺς νέους. Σ' αὐτούς, οἱ ἐπιζήμιες ἐπιδράσεις της τραβᾷν καί 10—15 χρόνια καί ἐκφράζονται, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, στή διαστρέβλωση τῆς συνείδησης τῶν ἀνθρώπων νεαρῆς ἡλικίας (ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται σέ εὐρεία κλίμακα, ἀρχίζοντας ἀπ' τήν ἀπόλυτη ἀδιαφορία καί φτάνοντας μέχρι καί διαθέσεις παρασιτισμοῦ). Ἐκφράζεται ἀκόμα στήν ὑπόσκαψη τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, στήν ἀνεπάρκεια αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, στίς ἐλλείψεις τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν καί ἄλλα. Ἡ κατοικία, ἐπομένως, δέν εἶναι συνηθισμένη ἔλλειψη κάποιου ἐμπορεύματος, ὅπως, π.χ., εἶναι ἓνα ἀνοιχτήρι μπύρας ἢ ἓνα ἀνταλλαχτικό αὐτοκινήτου: ἡ ἔλλειψη κατοικίας εἶναι τό ὑπ' ἀριθμόν ἓνα πρόβλημα τῆς οὐγγρικῆς κοινωνίας.

Τῇ λύσει του θά τήν ἐξασφαλίσουμε βασικά μέ τήν ἐπιτάχυνση τῆς οἰκοδόμησης κατοικιῶν. Στό πρόγραμμα ἐπενδύσεων, τό πρόβλημα αὐτό κατέχει θέση πού προηγεῖται ἀπό πολλά ἄλλα. Σήμερα, ἡ Οὐγγαρία κατέχει μιὰ ἀπό τίς πρῶτες θέσεις στήν Εὐρώπη στόν τομέα τῆς οἰκοδόμησης κατοικιῶν (ἀνά

1.000 κατοίκους). Στα 1961—1965, κάθε χρόνο χτίζονταν κατά μέσο όρο 56.500 κατοικίες, στα 1966—1970, 65.500, στα 1971—1973, 83.600⁹. Είναι αλήθεια, ότι το ποσοστό των κατοικιών που οικοδομούνται με κρατικά μέσα (έδω, «κρατικά» θεωρούμε και αυτά που χτίζουν τα δημοτικά-κοινοτικά συμβούλια και οι συνεταιρισμοί) μειώθηκε στο διάστημα αυτό από 40% σε 32%, ενώ ο δείκτης τιμών των οικοδομικών υλικών και εργασιών αυξήθηκε πολύ γρηγορότερα απ' το μέσο όρο. Η βελτίωση, όμως, είναι εξόφθαλμη από την άποψη των πολλών αναγκών που ήδη έχουν ικανοποιηθεί. Ωστόσο, δεν μειώθηκε ο αριθμός αυτών που ζητούν κατοικία. Μιά αιτία αυτού του φαινομένου είναι η γρήγορη αύξηση των πόλεων, άλλη αιτία είναι η αναπόφευκτη κινητικότητα του πληθυσμού (ή όποια, άλλωστε, παρουσιάζεται κάπως αδύναμη από ό,τι θα έπρεπε να είναι, ακριβώς λόγω της έλλειψης κατοικιών), οι χωρισμοί οικογενειών, αλλά και η άνοδος των απαιτήσεων για κατοικίες με περισσότερες ανέσεις και για αποσυμφόρηση των παραφορτωμένων κατοικιών.

Η ικανοποιητική λύση του ζητήματος της κατοικίας θα απαιτούσε πολύ χρόνο, ακόμα και στην περίπτωση που η κοινωνία θα κατέβαλε πολύ περισσότερες, απ' όσες μέχρι σήμερα, προσπάθειες, με σκοπό την ευρύτερη οικοδόμηση κατοικιών, — στην πρώτη γραμμή κρατικών, — τη βαριά φορολόγηση της οικοδόμησης κατοικιών πολυτελείας, την επιτάχυνση της οικοδόμησης κατοικιών μαζικής παραγωγής με τη μέθοδο των προκατασκευασμένων, την παροχή ενοίων σ' αυτούς που χτίζουν κατοικίες της σειράς, έστω και σε βάρος άλλων οικοδομικών δαπανών όχι πρώτης ανάγκης (όπως είναι τα πολυτελή καταστήματα, οι σειρές μαγαζιών, τα ξενοδοχεία, ή ανάληψη οικοδομικών εργασιών στο εξωτερικό, ή κατασκευή αυτοκινητοδρόμων και άλλα).

Είναι γεγονός, ότι μία τέτλια συγκέντρωση μέσων, σε συνδυασμό με τη σημαντική ενίσχυση της οργανωτικότητας και τεχνικής αποδοτικότητας της βιομηχανίας οικοδομικών υλικών και των οικοδομικών επιχειρήσεων, θα άμβλυε σημαντικά την οξύτητα του ζητήματος της κατοικίας. Μπορούν να γίνουν επίσης σημαντικά βήματα προς ένα δικαιότερο σύστημα διανομής κατοικιών, καθιστώντας, λόγου χάρη, υλικά συμφέρουσα την μετοίκηση σε μικρότερες κατοικίες, για εκείνους τους συνταξιούχους και οικογένειες που κατέχουν αδικαιολόγητα μεγάλο κατοικήσιμο χώρο, επιδιώκοντας, έτσι, με πολύ αυστηρά μέτρα, την εξάλειψη του φαινομένου των υπενοικιάσεων.

Τέλος, σέ οικογένειες πού στό μέλλον θά ἤθελαν νά χωριστοῦν (π.χ., τά παιδιά θά δημιουργήσουν νέα ἐστία) πρέπει νά δοθεῖ ἡ δυνατότητα, ὥστε, μέ μιᾶ σημαντική προαποταμίευση, νά διασφαλίσουν τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τους. Τό τωρινό σύστημα ἀποταμίευσης γιά τούς νέους δέν ἀξίζει καί τόσο πολλά, γιατί τό ποσό πού εἶναι δυνατό νά μαζευτεῖ ἐδῶ, μέ βάση τίς σημερινές τιμές, δέν εἶναι ἄρκετό γιά οἰκοδόμηση κατοικίας. Οὔτε καί ἡ πολιτική τῆς εὐνοοῦμενης «ιδιωτικῆς δύναμης» λύνει τό ζήτημα, ἐνῶ ἡ πλειοψηφία τῶν νέων, μέ τά χρήματα πού συγκεντρώνει, σχεδόν, δέν μπορεῖ νά ἐλπίσει στήν ἀγορά συνεταιριστικῆς κατοικίας.

3. Τά ἀκίνητα

Τό ἄν οἱ καταναλωτικές ἀνάγκες τῶν στρωμάτων μέ ὑψηλά εἰσοδήματα, μετά ἀπό ἓνα σημεῖο, θά μετατραποῦν ἢ ὅχι σέ ἀνάγκες κεφαλαιοποίησης ἐξαρτᾶται ἀπό τό μέγεθος κλιμάκωσης τῶν εἰσοδημάτων καί ἀπό τό εἶδος ἐφοδιασμοῦ μέ ἐμπορεύματα μεγάλης καταναλωτικῆς ἀξίας. Ἄν σέ κάποια χώρα, στή σφαίρα τῶν ὑψηλῶν εἰσοδημάτων, εἶναι προσιτή (μέ νόμιμα ἢ μισοπαράνομα μέσα) ἡ ἀγορά ὅλων τῶν εἰδῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν μεγάλης ἀξίας, τότε τά ὑψηλά εἰσοδήματα προσπαθοῦν νά βροῦν δυνατότητες τοποθέτησης τῶν ἐξοικονομημένων ποσῶν πού διασφαλίζουν τή σταθερότητα τῆς ἀξίας τους καί ἀποδίδουν κάποια πρόσοδο.

Σέ περίπτωση σταθεροῦ ἐπιπέδου τιμῶν, οἱ καταθέσεις ταμειευτηρίου ἀποτελοῦν καλή τοποθέτηση. Μόλις, ὅμως, οἱ τιμές τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καί τῶν οἰκοπέδων ἀρχίσουν νά ἀνεβαίνουν μέ ρυθμό μεγαλύτερο ἀπ' τό ἐπιτόκιο τῶν καταθέσεων, ἀρχίζει τό κερδοσκοπικό χτίσιμο κατοικιῶν ἢ ἡ ἀγορά οἰκοπέδων.

Ἡ ἔλλειψη κατοικίας, οἱ σχετικά περιορισμένες δυνατότητες παραθερισμοῦ καί μερικοί ἄλλοι συντελεστές ὑποκινοῦν τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ πού ἔχουν περισσότερη εὐμάρεια στήν ἀναζήτηση χρησιμοποίησης τῶν ἐξοικονομημένων ποσῶν τους πού συντελεῖ στό νά μή πέφτει ἡ ἀξία τους, ἐνῶ ὅσοι ἔχουν τάσεις κερδοσκοπίας ἐκμεταλλεύονται τίς προσφερόμενες δυνατότητες γιά νά ἀποκτήσουν ἔσοδα, χωρίς ἀντίκρυσμα ἐργασίας.

Ἄν ἐκδηλωθοῦν τέτιες τάσεις, τότε τό σοσιαλιστικό κράτος δέν μπορεῖ, παρά μέ διοικητικά, δημοσιονομικά καί πολιτικά

μέσα να προσπαθει να φρενάρει την εξάπλωσή τους, μέχρις ότου βρεί τρόπους παρεμπόδισης του σχηματισμού άδικαιολόγητων εισοδημάτων ή τρόπους δημιουργίας τέτοιων συνθηκών, ώστε αυτά τὰ ύψηλά εισοδήματα νὰ τὰ ἀπολαύσουν οί κάτοχοί τους, σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. "Ὡς τότε, ὅμως, τὰ εισοδήματα αὐτά θά προσπαθοῦν νὰ μετατραποῦν σέ κεφάλαιο ἢ τουλάχιστον σέ τέτιο εἶδος περιουσίας πού εἶναι δυνατό νὰ κεφαλαιοποιηθεῖ. Αὐτό, ὅμως, μπορεῖ νὰ ἐπιδράσει καταστροφικά ὅχι μόνον ἀπό ἠθική καί πολιτική ἀποψη, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀποψη πρόκλησης νέων προβλημάτων σ' ὅλη τή λαϊκή οικονομία καί ιδιαίτερα στόν τομέα τῆς ἀνάπτυξης τῆς ὑποδομῆς.

Σέ ἐκείνες τίς σοσιαλιστικές χώρες ὅπου ἡ ὑπάρχουσα καθυστέρηση τῆς ὑποδομῆς, καθώς καί ἡ ἔλλειψη οἰκοδομικῶν ὑλικῶν καί οἰκοδομικοῦ δυναμικοῦ δημιουργοῦν ἀνησυχητικά προβλήματα, στίς χώρες αὐτές, ἀναγκαστικά, ἀνέχονται τό παρατράβηγμα στήν οἰκοδόμηση ἰδιωτικῶν κατοικιῶν καί ἐξοχικῶν σπιτιῶν (πού πληθαίνουν σάν μανιτάρια), οἰκοδόμηση πού, ἐπιπλέον, πραγματοποιεῖται μέ ὑλικά καί οἰκοδόμους πού χρησιμοποιοῦνται ἀσύφορα καί, τελικά, μέ ἕνα ἀνορθολογικό σύστημα κοινωνικῶν ἐργων, δρόμων κλπ. (πού ξέρουμε πύσο κοστίζουν) καί, ἐπιπρόσθετα, μέ τήν ἀνάληψη τῶν ἐξόδων ἀποκατάστασης τοῦ καταστρεφόμενου φυσικοῦ περιβάλλοντος, πού μελλοντικά θά αὐξάνονται¹⁰.

Φυσικά ἡ εξάπλωση τῶν ἰδιωτικῶν οἰκοδομήσεων δέν εἶναι δυνατό νὰ χαρακτηριστεῖ μόνο σάν ἀρνητικό φαινόμενο, μιά καί γι' αὐτό δέν φταῖνε πρὶν ἀπ' ὅλους αὐτοί πού χτίζουν. Στήν Οὐγγαρία, κάθε χρόνο, δεκάδες χιλιάδες ἄνθρωποι εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ λύσουν τό πρόβλημα τῆς κατοικίας μέ ἀτομικό (οἰκογενειακό) ἢ συλλογικό τρόπο ἢ νὰ ἐξασφαλίσουν τήν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν παραθέρισης καί ἀπασχόλησης στόν ἐλεύθερο χρόνο μέ τήν ἀγορά οἰκοπέδων καί μέ τό χτίσιμο σ' αὐτά μικρῶν σπιτιῶν ἀνάπαυσης, μιά καί δέν εἶναι δυνατό ν' ἀποχτήσουν μέ ἄλλον τρόπο κατοικία ἢ παραθέριση ἀνάλογη μέ τίς ἀνάγκες τους.

Ἀλλ' ἀκριβῶς γι' αὐτόν τό λόγο, πληρώνουν ἀστρονομικά ποσά στούς κερδοσκόπους τῶν οἰκοπέδων, καί μέ τὰ χτισίματά τους, ὅχι καί τόσο σπάνια, προκαλοῦν ἀνεπανόρθωτες ζημιές στό περιβάλλον (λόγου χάρη, μέ τὰ χτισίματα στούς ὠραίους λόφους τῆς Βούδας). Εἶναι ἀπαράδεχτο τό ἐπιχειρήμα πώς αὐτές οἱ κατοικίες χτίζονται ἐπιπρόσθετα, δίπλα στίς δημόσιες, ἄρα μποροῦν νὰ λογαριάζονται σάν καθαρό

κέρδος τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας. Γιατί, τὰ οἰκοδομικά ὕλικά τὰ παράγει ὁ σοσιαλιστικός τομέας, δέν τὰ δημιουργοῦν στόν ἐλεύθερο χρόνο τους οἱ χτίζοντες, ἐπίσης, τήν ἐργατική δύναμη τήν ἐξασφαλίζει — σέ μεγάλο βαθμό — ὁ δημόσιος τομέας (τήν ὁποία ὅμως ἔτσι στερεῖται), ἐνῶ σέ ἐπίπεδο ἐθνικῆς οἰκονομίας ἡ προσφορά τῆς προσωπικῆς ἐργασίας τῶν ἰδιοκτητῶν δέν ἔχει ἀποφασιστική σημασία (ἐξ ἄλλου, αὐτήν τήν προσφορά εἶναι δυνατό νά ἐξασφαλίσουμε καί ὀργανωμένα μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο).

Ἡ κοινωνία θά μπορούσε νά ἐξασφαλίσαι τό ἴδιο μέγεθος οἰκοδομῶν καί κατασκευῶν μέ πολύ λιγότερη δαπάνη ἐργασίας, φτηνότερα καί μέ μεγαλύτερη περισυλλογή στηριζόμενη σέ κατάλληλη ὀργάνωση καί ταχτοποιώντας καλῶς τίς νομικές σχέσεις. Αὐτό ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καί προϋπόθεση γιά τήν ἐξάλειψη τῶν οἰκοδομήσεων πού γίνονται μέ ἐπιδιώξεις κεφαλαιοποίησης, γιά τήν πάταξη τῆς κερδοσκοπίας οἰκοπέδων, καθῶς καί γιά τήν δικαιοτέρα κατανομή τῶν κατοικῶν καί τῶν οἰκοπέδων παρχηρισμοῦ.

4. Τό αὐτοκίνητο

Ὅπως ἡ ἰδιωτική οἰκοδόμησις, ἔτσι, καί ἡ τάση γιά συγκοινωνία μέ ἰδιόκτητο αὐτοκίνητο, πέρα ἀπό ἕνα ὄριο, μετατρέπεται σέ βασικῆς σημασίας πρόβλημα διάρθρωσης τῆς οἰκονομίας. Πρόκειται γι' αὐτό πού πολλοί τό ὀνομάζουν «αὐτοκίνητοποίηση» τῆς ζωῆς. Τό προσωπικό αὐτοκίνητο, ἀπό τήν ἀποψη τῆς κοινωνικῆς λειτουργικότητάς του, εἶναι τουλάχιστο τόσο σύνθετο «ὄν», ὅσο καί ἡ κατοικία σέ ζώνη πρασίνου ἢ τό θέρετρο. Σ' ἕνα πρόσωπο, συγκεντρώνονται ὅλα μαζί: οἱ πραγματικές ἀνθρώπινες ἀνάγκες, τό χόμπυ, τό σύμβολο κοινωνικῆς σειρᾶς καί οἱ ἐγνοίες οἱ ἀτομικές καί κοινωνικές. Σέ περιοχές ἀραιοκατοικημένες ἢ σέ περίπτωση ἐργαζομένων πού ἡ δουλιὰ τους ἐπιβάλλει μεγάλες μετακινήσεις (γιατροί, κτηνίατροι, ἀγοραστές προϊόντων, διορθωτές τηλεόρασης), τό αὐτοκίνητο εἶναι μέσο ὑπαρξῆς καί ἐργασίας.

Σέ σχέση μέ τήν ὄχι τόσο ἐξελιγμένη καί βραδεία σιδηροδρομική καί λεωφορειακή συγκοινωνία, σέ σχέση ἀκόμα μέ τὰ παραφορτωμένα ὀχήματα μαζικῆς δημόσιας συγκοινωνίας καί μέ τὰ ἀβέβαια ταξί, αὐτός πού μπορεῖ ν' ἀγοράσει καί νά συντηρήσει αὐτοκίνητο κάνει ἕνα βῆμα πρὸς τήν ἀνετότερη καί πιο πολιτισμένη συγκοινωνία... Καί πέρα ἀπό ὅλα αὐτά, τό

αυτοκίνητο είναι χρήσιμο παιχνίδι για όσους βρίσκουν ανάπαυση και διασκέδαση ανακατευόμενοι με την τεχνική.

Αλλά τό αυτοκίνητο, αυτό τό προσήχον μέσο κοινωνικής επίδειξης, αποτελεί, ταυτόχρονα, και μία βασική πηγή μόλυνσης του περιβάλλοντος και άπαιτεί όγκώδεις δημόσιες επενδύσεις και άλλες δαπάνες, οι όποίες δέν είναι σίγουρο, πώς βρίσκονται σε άντιστοιχία με τά προτερήματα πού άπαριθμήσαμε παραπάνω. Ακόμα, γίνεται φορέας τάσεων πού προκαλούν πολλά έρωτήματα όσον άφορά την τελική χρησιμότητα του φαινομένου.

Στίς δαπάνες του κλάδου τής ιδιωτικής «αυτοκινητοποιησης», υπάγονται, πρίν άπ' όλα, τά σημαντικά έξοδα παραγωγής έπιβατικών αυτοκινήτων. Είναι εύκολο νά υπολογιστεί, πώς τά έξοδα δημιουργίας μιās θέσης ιδιωτικού αυτοκινήτου μέσης χρησιμότητας είναι πολλές φορές περισσότερα άπό μία θέση λεωφορείου, ιδιαίτερα δέ σιδηροδρόμου. Μπορεί νά υπολογιστεί επίσης και τό ότι κατ' άτομο και ανά χιλιόμετρο χρειάζεται ασύγκριτα λιγότερη ένέργεια με δημόσιο μέσο συγκοινωνίας, άπ' όση με ιδιωτικό.

Στίς δαπάνες για τίς όποίες γίνεται έδώ λόγος, υπάγονται και οι δαπάνες ύποδομής, ανάμεσά τους, οι πιο σοβαρές είναι αυτές των βενζινάδικων, των διορθωτηρίων και των χώρων στάθμευσης. Ιδιαίτερα, τό πρόβλημα τής στάθμευσης αποτελεί πολύ πιο βαρύ κοινωνικό φορτίο άπ' όσο νομίζουν πολλοί. Αν υπολογίσουμε, πώς για κάθε αυτοκίνητο χρειάζονται 9 τετρ. μέτρα χώρος στάθμευσης, τότε, — με βάση τό σημερινό αριθμό των ιδιωτικών ούγγρικων αυτοκινήτων, — θά χρειαζόταν για τό σκοπό αυτό ασφαλτωμένος διάδρομος 4.500 χιλιομέτρων¹¹. Αν, όμως, τό 1990, ό αριθμός αυτός φτάσει τά δυό έκατομμύρια αυτοκίνητα, τότε, ό χώρος στάθμευσης θά είναι ασφαλτωμένη περιοχή 1.800 έκταρίων! Όταν κάθε ούγγρική οικογένεια θά έχει αυτοκίνητο, τότε, πρέπει νά κατασκευαστεί τόσοσ χώρος στάθμευσής τους, πού θά είναι ίσος με τό χώρο μιās μεγάλης πόλης ή ίσος με την έπιφάνεια ενός δημοσίου δρόμου τεσσάρων ζωνών και 1.500 χιλιομέτρων μήκους. Έπειτα άπ' αυτά, ούτε και τολμώ νά υπολογίσω τά έξοδα οικόδομησης ιδιωτικών γκαράζ.

Ας περάσουμε, όμως, σε ένα άλλο είδος δαπανών πού έμμεσα συνδέονται με τό παραπάνω πρόβλημα. Πρόκειται για την οικόδομηση μεγάλων αυτοκινητόδρομων (αούτομπαν), τούς όποιους, βέβαια, μοιράζονται τά έπιβατικά και τά φορτηγά αυτοκίνητα. Τά φορτηγά θεωρούνται συγκοινωνία παρα-

γωγική και, σύμφωνα με όρισμένους ύπολογισμούς, είναι οικονομικότερα και από τό σιδηρόδρομο. Πρέπει, όμως, νά λάβουμε υπόψη, ότι ή ανάπτυξη τών μεταφορών μέ φορτηγά συντελείται παράπλευρα ή είναι συνοδευτικό φαινόμενο τής προόδου τών επιβατικών αυτοκινήτων, γιατί και τά φορτηγά, βασικά, στηρίζονται στό ίδιο δίχτυ δρόμων, βενζινάδικων και διορθωτηρίων, πού στίς αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δημιουργήθηκε σύμφωνα μέ τίς ανάγκες συγκοινωνίας μέ ιδιωτικά (επί μέρους, βέβαια, και μέ στρατιωτικά) αυτοκίνητα.

Ή επέκταση τών μεταφορών μέ φορτηγά χρωστιέται και στήν αύξηση τών εξόδων φορτοεκφόρτωσης, — τά έξοδα αυτά προσλαμβάνουν, φυσικά, άλλη αξιολόγηση μέ τή διάδοση τών μεταφορών μέ ειδικά κιβώτια «κοντίνερς», — αλλά και στήν καθυστέρηση και βραδύτητα τών σιδηροδρόμων (μεταφορά έμπορευμάτων πού χαλνούν γρήγορα). Δέν φαίνεται πιθανό, πώς ή μεταφορά μέ φορτηγά σέ μεγάλες αποστάσεις θά ήταν δυνατό νά συναγωνιστεί τίς έκσυγχρονισμένες σιδηροδρομικές μεταφορές μέ «κοντίνερς», συγκρίνοντας, βέβαια, μέ βάση πραγματικές τιμές¹².

Πάντως, τά κολοσσιαία έξοδα οίκοδόμησης αυτοκινητόδρομων, ήμεσα ή έμμεσα, μπορούν νά αναχθούν στή μανία τοῦ ιδιωτικού αυτοκινήτου. Ἀλλά στήν κατηγορία τών έμμεσων εξόδων, συγκαταλέγονται και οί δαπάνες γιά αποτροπή τής μόλυνσης τοῦ περιβάλλοντος, τό μέγεθος τών οποίων οὔτε είναι δυνατό νά ύπολογιστεί σήμερα. Τό αυτοκίνητο επιδρά τριπλά επιζήμια στό ζωτικό χώρο τοῦ ανθρώπου:

- ή μόλυνση τοῦ αέρα, πού τή συμπληρώνει ή μόλυνση τών πλυντικών, απολυμαντικών και άλλων χημικῶν ειδῶν, πολλά ἀπ' τά όποια τό χειμῶνα ρίχνονται στους δρόμους, και όλα μαζί μολύνουν τό έδαφος και τά νερά·
- οί επιδράσεις τοῦ θορύβου·
- και τέλος, οί κίνδυνοι ζωῆς, ενάντια στους όποιους, δυστυχώς, προστατευόμαστε μέ πολύ χαμηλή αποτελεσματικότητα, ενώ τή μερίδα τοῦ λέοντος τών εξόδων γιά αὐτή τήν άμυνα-προστασία τήν προκαλεῖ κυρίως ή εξάπλωση τής κυκλοφορίας τών επιβατικών αυτοκινήτων (σηματοδότηση, συσκευές ρύθμισης κυκλοφορίας, τροχαία άστυνομία, νοσοκομειακό δυναμικό κλπ.).

Όμοιες μέ τίς θετικές και άρνητικές κοινωνικοοικονομικές επιδράσεις τών ιδιωτικῶν αυτοκινήτων είναι και οί επιπτώσεις τών μοτοσυκλεττῶν, τών μηχανοκινήτων λεμβῶν πού στριφο-

γυρίζουν στους χώρους παραθερισμού, καθώς και των αεροδρομίων που αναπτύσσουν αεροπορική κίνηση μέσα ή κοντά στις πόλεις. Έδω, ούτε καν γίνεται λόγος για τό 'ν παραβιάζει ή 'χι τους κανόνες του σοσιαλιστικού τρόπου ζωής τό ιδιωτικό σπίτι, τό θέρετρο ή τό αυτοκίνητο. Χρειάζεται, όμως, νά σκεφτούμε στά σοβαρά τά εξής ζητήματα:

- Πώς είναι δυνατό νά δημιουργήσουμε συνθήκες απόκτησης καί χρησιμοποίησης αυτοκινήτων πού νά έγγωνται πώς αὐτά δέν κινούνται πρὸς ζημιὰ ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας;
- Τί ἐναλλακτικές λύσεις μπορούμε νά προβάλουμε, οἱ ὁποῖες τόσο ἀπὸ ἄποψη πολιτισμοῦ, ὅσο καί ἀνεσης, τουλάχιστο, μπορούν νά συναγωνιστοῦν τό αὐτοκίνητο κλπ., ἐνῶ οἱ κοινωνικές δαπάνες τους νά εἶναι πιὸ εὐνοϊκές, συμπεριλαμβάνοντας ἐδῶ τόσο τὴν οἰκοδόμηση συλλογικῶν (συνεταιρικῶν) κατοικιῶν μὲ προκατασκευασμένα, μὲ κήπους κλπ., ὅσο καί τά συλλογικά (συναιτερικά) θέρετρα, καθώς καί κάθε εἶδους συγκοινωνίες, ἀρχίζοντας ἀπ' τὴν πολιτισμένη, γρήγορη καί πυκνὴ σιδηροδρομικὴ συγκοινωνία καί μέχρι τὰ πιὸ ἄρτια συστήματα μετρό;
- Πώς εἶναι δυνατό νά παρεμποδίσουμε τὴ μετατροπὴ τῶν χρήσιμων ἀντικειμένων μεγάλης ἀξίας σέ κεφαλαιοποιημένα ἀγαθὰ, τό σκληρό καί μὴ ἀντάξιο γιὰ τὸν ἄνθρωπο συναγωνισμό, καθώς καί τὴ μετατροπὴ τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν σέ σύμβολα κοινωνικῆς ταξινόμησης, πού γεννοῦν μικροαστικὴ αὐθάδεια κι ἀλαζονεία;

5. Ἡ σπατάλη

Ἀποτελεῖ, ἐπίσης, πρόβλημα πρότυπου εὐημερίας ὁκνὸς λογὸς χρησιμοποίησης τῶν ἀντικειμένων. Ἀρχίζει νά σηκώνει κεφάλι καί στίς σοσιαλιστικές χώρες ἐκεῖνη ἡ ἀντίληψη τῆς κατανάλωσης σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀποτελεῖ εὐχή ἢ ὅσο τό δυνατό συχνότερη ἀλλαγὴ τῶν ἀντικειμένων χρήσης, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴ φυσικὴ τους φθορὰ ἢ τό πραγματικὸ πάλιωμά τους. Δυστυχῶς, τὴν ἀντίληψη αὐτὴ τὴν τρέφει καί ἡ βιομηχανία καί τό ἐμπόριο, ἀπὸ τὴ μιὰ, μὲ ἐξυπνάδες διαφήμισης, πού ἀντιγράφουν (ἄς τό ποῦμε: γενικά ἀρκετὰ βλακώδη) τίς δυτικές μέθοδες, καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ τὴν ἀδύνατη ποιότητα τῶν προϊόντων, μὲ τὴν ἀνοργανωσιὰ στὸν τομέα ἐφοδιασμοῦ ἀνταλλακτικῶν, μὲ τὴν τρωτὴ ἐπιλογή τῶν συσκευῶν (ἀφήνοντας κατὰ μέρος τά ἐλαττωματικὰ ἀνταλλα-

χτικά, καθώς και τό ότι πολλές φορές δέν είναι δυνατό, γιά λόγους δομής, νά διορθωθοῦν προϊόντα πού ἀκόμα είναι σέ καλή κατάσταση), μέ τή ληψή δημιουργία διχτύου διορθώσεων καί ἄλλα. Αὕτη εἶναι μιά ἐξόφθαλμα ἀνόητη πρακτική, σέ συνθήκες πού:

- εἶναι ἀδύνατο νά ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ παραγωγή πρώτων ὑλῶν διαρκῶς ἀκριβαίνει, ἐνῶ σάν ἀντίβαρο τῶν εἰσαγόμενων ὑλικῶν κι ἐξαρτημάτων πρέπει νά δαπανοῦμε ἕλο καί περισσότερη ἐγχώρια ἐργασία·
- ἡ μεταποιητική βιομηχανία ἀντιμετωπίζει ἐλλειψή ἐργατικῆς δύναμης·
- δέν μποροῦμε νά ἱκανοποιήσουμε οὔτε ποσοτικά, οὔτε ποιοτικά τίς παραγγελίες εἰδῶν κατανάλωσης ἀπ' τήν πλευρά ὀρισμένων σοσιαλιστικῶν χωρῶν καί χωρῶν τοῦ τρίτου κόσμου·
- χρειάζεται νά πραγματοποιήσουμε ἕνα πρόγραμμα ἐπενδύσεων πολλῶν δεκάδων δισεκατομμυρίων γιά τή διεύρυνση τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς βασικῶν ὑλικῶν (παραγωγή τεχνιτοῦ δέσματος, πετροχημικῶν καί ἄλλων)·
- μαζί μέ τό γεγονός, ὅτι ὁ καταναλωτής εἶναι ἀναγκασμένος ἡ τόν ὑποχρεώνουμε σέ σπατάλη, μιά σεβαστή μερίδα τοῦ καταλόγου ἐμπορευμάτων ἀπουσιάζει ἀπ' τήν ἀγορά, ἐνῶ μιά ἄλλη, ἐπίσης σεβαστή μερίδα ἀγαθῶν δέν ἱκανοποιεῖ τίς ἀπαιτήσεις τοῦ πληθυσμοῦ, οὔτε ἀπό ἄποψη μεγέθους, οὔτε ἀπό ἄποψη ποικιλίας.

Ὁ σοσιαλιστικός τρόπος ζωῆς πρέπει ἀπό κάθε ἄποψη νά πετάξει τό γάντι στή σπατάλη τῆς κατανάλωσης, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν αὕτη προέρχεται ἀπό ἀκαταστασία, ἀμέλεια, τάση ἐπίδειξης θέσης ἡ ἀπό διαστρεβλωμένη ἀντίληψη τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου. Ἡ σπατάλη δέν ἀποτελεῖ λειτουργικό φαινόμενο τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, εἶναι ἡ σημάδι παιδικῆς ἀρρώστιας, πού ἐξηγεῖται μέ τήν ἀδεξιότητα, τήν ἀπειρία, τήν ἐλλειψή τεχνολογικῆς καί καταναλωτικῆς καλλιέργειας καί ἄλλα, ἡ μέ τίς ἐλλείψεις τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, δηλαδή, ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀπερίσκεπτης ἀπομίμησης τῶν τεχνολογικά πύο ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν.

Ἡ διαδικασία τῆς ὑπερνίκησης τῆς σπατάλης ἀπαιτεῖ ἀπ' τήν οἰκονομική ἡγεσία μέτρα πολὺ ὑπολογισμένα καί πολὺ πλεονα, ἀπό τά ὁποῖα ἕνα μέρος πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ στοὺς ἰδίους τοὺς χώρους παραγωγῆς (αὕξησης τῶν τιμῶν τῶν ὑλικῶν σέ σχέση μέ τίς τιμές τῶν ἄλλων συντελεστῶν τῆς

παραγωγής, εδραιωμένη τεχνική πρόοδος που έχει πρό όφθαλμοῦ τήν οἰκονομία στά ὑλικά κλπ.), ἐνῶ τό ἄλλο μέρος πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ στόν τομέα τῆς διαμόρφωσης τοῦ τρόπου ζωῆς. Ἐδῶ, ἀναφέρω μερικές σκέψεις, σχετικές μέ τό δεύτερο μέρος τῶν προτεινόμενων μέτρων.

α) Πρέπει, πρίν ἀπ' ὅλα, νά σκεφτοῦμε γιά τό ἄν θά πρέπει νά ἐφοδιάζουμε τόν πληθυσμό μέ προϊόντα που ἀπ'τή φύση τους εἶναι βραχύβια καί παλιώνουν γρήγορα, ἢ ἄν ἦσαν καλύτερα νά παραιτηθοῦμε ἀπό τά στιγμιαῖα «πλεονεκτήματα» αὐτῶν, μέ ἀντίβαρο τήν προσφορά ἀγαθῶν ἐξαιρετικῆς ποιότητος. Κάθε λογικό ἐπιχείρημα εἶναι ὑπέρ τῆς δευτέρης λύσης, ἀνεξάρτητα καί ἀπό τό ἄν ἡ σοσιαλιστική κοινωνία διαθέτει ἢ ὄχι ἀρκετές ποσότητες σχετικῶν ὑλικῶν καί ἐνέργειας ἢ τά ἐξασφαλίζει διά μέσου εἰσαγωγῶν. Ἀλλά, οἱ εἰσαγωγές προέρχονται ἀπ' τά κράτη που παράγουν ὑλικά καί ἐνέργεια. Ἐτσι, τά κράτη αὐτά πρέπει νά διαθέσουν τεράστιες ἐπενδύσεις στόν τομέα αὐτόν που ἡ ἀνακύκλωσή τους εἶναι ἰδιαίτερα μακροπρόθεσμη καί που εἶναι δυνατό νά τίς ἐξασφαλίσουν περικόποντας τίς ἐπενδύσεις σέ τομεῖς που ἄμεσα συνδέονται μέ τήν εὐημερία τους. Εἶναι ἐντελῶς ἀλόγιστη ἡ σπάταλη χρησιμοποίηση ὑλικῶν καί ἐνέργειας στούς τομεῖς τῆς μεταποίησης καί κατανάλωσης, ὅταν αὐτά τά ὑλικά καί ἐνέργεια ἀποχτύνται κι ἐξοικονομοῦνται τόσο δύσκολα. Καί ὅμως, τά βραχύβια ἐμπορεύματα εὐτελοῦς ποιότητος, που ὑπόκεινται καί στόν κίνδυνο τεχνητῆς φθορᾶς τους, εἶναι σπατάλη πρῶτων ὑλῶν καί ἐνέργειας.

Φυσικά, τά καλοφτιαγμένα μέ καλά ὑλικά προϊόντα εἶναι καί ἀκριβότερα, ἀπ' ὅσο τά εἶδη πλατιᾶς κατανάλωσης που προορίζονται γιά βραχυπρόθεσμη χρήση, καί εἶναι ἀκριβότερα καί στήν περίπτωση που ἡ παραγωγή τους εἶναι μαζική. Ἡ παράταση τοῦ χρόνου χρήσης τῶν καλῶν προϊόντων πρέπει νά εἶναι τόσο, ὥστε τουλάχιστο νά ἀντισταθμίζει τά ἐπιπρόσθετα ἐξοδα παραγωγῆς τους. Ἄν, λοιπόν, ἓνα ζευγάρι παπούτσια «πολύ βραχύβια» κάνει 250 φορτνια, τότε, ἓνα ἄλλο, πιό καλοφτιαγμένο καί μέ καλά ὑλικά ζευγάρι μπορεῖ νά κοστίζει 500 φορτνια μόνο σέ περίπτωση που ἡ ἀξία χρήσης του εἶναι πλήρης σέ χρονική διάρκεια τουλάχιστο τριπλάσια ἀπ' ὅ,τι τοῦ προηγούμενου ζευγαριοῦ, γιατί μόνο ἔτσι ὁ καταναλωτής θά ἀγοράσει τό πραγματικά καλό παπούτσι, παραιτούμενος καί ἀπό τή χαρά που θά τοῦ ἔδινε ἡ τριπλή ἀγορά εὐτελῶν παπουτσιῶν, στολισμένων μέ τίς μικροπαραλλαγές τῆς μόδας.

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ὑπόληψης πού πρέπει νά ἔχει ἡ ποιότητα στή βιομηχανία καί στόν τομέα τῆς κατανάλωσης δέν εἶναι δυνατό νά σημαίνει ἐπιστροφή στίς μικροβιοτεχνικές μεθόδους παραγωγῆς. Ἀντίθετα, τόσο ἡ χορήγηση τῆς ἐνέργειας, ὅσο καί ὁ τομέας τῆς ἐρευνας γιά νέες συνθετικές ὕλες, καθῶς καί γιά τεχνολογία παραγωγῆς προϊόντων ὁλοκληρωμένων, ἐπιβάλλουν μιὰ πολιτική ἐρευνῶν καί τεχνικῆς προόδου πού νά διαφέρει ριζικά ἀπό τή σημερινή δυτική τεχνική ἀνάπτυξη καί, ταυτόχρονα, ἀπαιτοῦν ἀνασυστάση τοῦ συστήματος συμφερόντων τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου.

β) Ἐνας ἄλλος σπουδαῖος τομέας τοῦ ἀγώνα κατά τῆς σπατάλης εἶναι ἡ διατροφή. Στήν Οὐγγαρία, κάθε χρόνο πετιοῦνται στά σκουπίδια — ἤ, στήν καλύτερη περίπτωση, στά γουρούνια — τόσες ποσότητες ψωμιοῦ, πού θά ἀρκοῦσαν νά ἐφοδιάσουμε ὁλόκληρο τόν πληθυσμό ενός ἀπ' τά μικρά κράτη τῆς Ἀφρικῆς, σύμφωνα μέ τίς οὐγγρικές νόρμες κατανάλωσης γιά ἓνα ὁλόκληρο χρόνο. Ἡ σημερινή γενιά τῶν μεσήλικων ἀνατράφηκε στό πνεῦμα, πῶς εἶναι ἁμαρτία ν' ἀφήσεις μπουκιές στό τραπέζι ἢ νά πετάξεις ψωμί. Σέ ὁρισμένα οὐγγρικά γλωσσικά ἰδιώματα, μάλιστα, τό ψωμί λέγεται «ζωή».

Δέν νομίζω, πῶς ἡ ἐξάλειψη τῆς πείνας καί τῆς ἐξαθλίωσης δικαιολογεῖ τή σπατάλη τοῦ ψωμιοῦ. Ὁχι, καί μόνο γιατί τά δημητριακά ἀποτελοῦν τόν πιό ἀκριβό θησαυρό τῆς οὐγγρικής γῆς, πρώτη ὕλη «ἐξορύξιμη», σπουδαῖο ἀγαθό ἄμεσων ἢ ἔμμεσων ἐξαγωγῶν, μέ τήν ἔννοια, ὅτι, ἂν τό χρησιμοποιοῦμε οἰκονομικά, τότε ἀπελευθερώνεται ἕδαφος κατάλληλο γιά ἄλλη ἀγροτική παραγωγή πού συμφέρει καί γιά ἐξαγωγές. Πρέπει νά μελετήσουμε τίς αἰτίες σπατάλης τοῦ ψωμιοῦ καί νά τίς ἐξαλείψουμε. Πιθανῶς, μιὰ αἰτία τῆς εἶναι ἡ πάρα πολύ χαμηλή τιμή του, ἡ ὁποία, ὅμως, δέν εἶναι δυνατό νά τεθεῖ ὑπό συζήτηση μέσα στίς σημερινές συνθῆκες τιμῶν, εἰσοδημάτων καί συντάξεων τῆς χώρας μας. Ὅμως, μιὰ γενικότερη ἀναδιάρθρωση τοῦ συστήματος τῶν τιμῶν, ἡ ὁποία θά ἄλλαζε, λόγου χάρη, τίς σημερινές ἀναλογίες τιμῶν ἀνάμεσα στά προϊόντα πού περιέχουν ἄμυλο καί λευκώματα ἢ πολλές βιταμίνες, μαζί μέ σημαντική ἄνοδο τῶν κατὰ κεφαλή πραγματικῶν εἰσοδημάτων (τῶν εἰσοδημάτων κατὰ οἰκογένεια, τῶν συντάξεων κλπ.) θά δημιουργοῦσε νέες δυνατότητες τῆς πᾶλης κατά τῆς σπατάλης.

γ) Τρίτος τομέας τοῦ ἀγώνα εἶναι ἡ ἐπανεξέταση τοῦ χαρακτήρα καί τοῦ ρόλου πού παίζουν οἱ χρηματικές ἀποταμιεύσεις τοῦ πληθυσμοῦ. Μέσα στίς σημερινές συνθῆκες εἰ-

σοδημάτων και τιμών ή ανατιμήσεων, οι εισοδηματικές μεσαίες οικογένειες, καθώς και αυτές που έχουν εισοδήματα μόλις πάνω από τον μέσο όρο και ιδιαίτερα εκείνες οι οποίες δεν έχουν σημαντικά έκτακτα εισοδήματα (μεγάλες προμηδοτήσεις, κληρονομίες, αμοιβές ειδικές και άλλα), αυτές, λοιπόν, οι οικογένειες, τό πολύ-πολύ, μπορούν να αποταμιεύσουν μόνο για ένα έπιπλο, για ένα σύντομο ταξίδι στο εξωτερικό ή ακόμα πιο σπάνια για αγορά ενός αυτοκινήτου. Οι ταμειωτηριακές καταθέσεις τους, στο μεγαλύτερο μέρος τους, είναι «εφεδρεία του χεριού», δηλαδή, αποτελούνται από τα προσωπικά υπόλοιπα που αφήνουν τα έσοδα-έξοδα του σπιτιού νοικοκυριού.

Τό ακριβότερο και υποκειμενικά τό πιο εκτιμημένο «άντικείμενο» αποταμιεύσεων, δηλαδή, ή αγορά ή ή οικοδόμηση κατοικίας είναι στόχος σχεδόν χωρίς έλπίδα, δίπλα στις σημερινές τιμές των οικοδομικών υλικών και κατοικιών, των επίπλων και των δυνατοτήτων που εξασφαλίζει (πληρωμή τόκων, παροχή δανείων) τό Πανουγγρεκό Ταμείο Αποταμιεύσεων. Γι' αυτό, οι μεγάλες μάζες του πληθυσμού μιά όλο και πιο μεγάλη μερίδα των ρεαλιστικά αποταμιεύσιμων χρημάτων τους τή διαθέτουν στην αγορά τέτοιων ειδών κατανάλωσης, τά όποια στη φυσική κλίμακα των επιλογών τους θά καταλάμβαναν όπωσδήποτε κάποια πολύ απώτερη θέση, στην περίπτωση που θά έξιζε τον κόπο νά αποταμιεύουν για απόκτηση ή διέξυρση της οικογενειακής έστιας, για αγορά ωραίων οικιακών επίπλων ή άλλων συσκευών. Τό άλλο πρόβλημα της κατοικίας, έπομένως, αντιμετώπιζέ με έναν ιδιότυπο τρόπο: γεννά σπάταλη κατανάλωση, και μάλιστα με τρόπο που ή χαρά που μπορεί νά προκαλέσει ή απόκτηση σχεδόν άχρηστων μικροπραγμάτων καλείται νά αντισταθμίσει τή δυσαρέσκεια εκείνων των οικογενειών που ζούν σέ άσχημες συνθήκες κατοικίας.

6. Τά συστήματα καταναλωτικών αγαθών

Μιά μεγάλη σκοτούρα του πρότυπου ευημερίας μας προκαλείται από τό γεγονός ότι αρκετοί βιομηχανικοί κλάδοι, επιχειρήσεις κλπ. που παράγουν τά αντικείμενα κατανάλωσης, καθώς και τό έμπόριο, τά απαραίτητα είδη για μιά πολιτισμένη ανθρώπινη ζωή συχνά δεν τά προσφέρουν με βάση μιά συστηματική αντίληψη του όλου προβλήματος, αλλά με τρόπο που λές και ό σκοπός τους — σχεδόν, έπως και ό σκοπός των κεφα-

λαιοκρατικών έταιριών — είναι τό ζεπούλημα όποιοιδήποτε άντικειμένου και μ' όποιοιδήποτε τρόπο και όχι ή άμεση έξυπηρέτηση τής κοινωνικής ευημερίας. Παραδείγματος χάριν, όλο και πιό σημαντικό μέρος του πληθυσμού των πόλεων κατοικεί σέ σύγχρονα σπίτια, αλλά πολλοί λίγοι είναι εκείνοι πού μπορούν νά επιπλώσουν μέ γούστο και πρακτικά τήν κατοικία τους των 45—70 τετρ. μέτρων, όταν τά επιπλοπωλεία μας είναι γεμάτα μέ υπέρμετρες γαρνιτούρες σαλονιού, μέ πλυντήρια γιγαντιαίων διαστάσεων, μέ βαριές ντουλάπες και μέ μία όλόκληρα είδών κουζίνας πού άπαιτούν τεράστιο χώρο.

Πραγματικά, τό ζήτημα τής «οικογενειακής έστίας» ή του «νοικοκυριού» πρέπει νά τό αντιλαμβανόμαστε σαν σύστημα πού άποτελείται από συστατικά μέρη πού άπαιτούν έξυπνο συνδυασμό, όπως ακριβώς και οι παραγωγικές εγκαταστάσεις ενός καλά οργανωμένου εργοστασίου. Για τήν εξασφάλισή του, λοιπόν, χρειάζεται συντονισμός τής δουλειάς: του πολεοδόμου, του αρχιτέκτονα, του κατασκευαστή επίπλων, του έσωτερικού διαρρυθμιστή των κατοικιών και άλλων, δηλαδή, όπως ακριβώς συνδυάζεται και ή δουλιά όλων των ειδικών, λ.χ. ενός διύλιστηρίου πετρελαίου. Τά είδη επίπλωσης κατοικιών πρέπει νά έντυπωσιάζουν όχι στίς βιτρίνες των έμπορικών καταστημάτων, αλλά στον τόπο χρησιμοποίησής τους.

Στά στενά διαμερίσματα των σημερινών κατοικιών, πρέπει εκ των προτέρων νά σχεδιάζονται χωνευτές ντουλάπες, πλυντήρια κλπ., ενώ τό δημόσιο σύστημα καθαριστηρίων και μεταφορών προς τίς κατοικίες πρέπει νά οργανώνεται έτσι πού πραγματικά ν' άποτελεί έλκυστική έναλλακτική λύση σέ σχέση μέ τό σπιτικό πλυντήριο πού είναι τοποθετημένο μέσα σ' ένα λιλιπούτειο μπάνιο. Σέ συνθήκες πού τά εργοστάσια προκατασκευής κατοικιών, στά σχέδιά τους, δέν προβλέπουν ειδικές άποθηκοϋλες τροφίμων για τά σπίτια, μ' άλλα λόγια, όταν τό «κελάρι» κάθε σπιτιού είναι τό πλησιέστερο σουπερμάρκετ, τότε, τίς νέες κατοικίες δέν πρέπει νά τίς προγραμματίζουμε έτσι πού σέ κάθε 5.000—6.000 κατοίκους ν' αναλογεί μόνο ένα παραφορτωμένο από κόσμο, αλλά όχι και από έμπορεύματα κατάστημα, τό όποιο, μάλιστα, δέν προσφέρει και πλήρη αύτοεξυπηρέτηση.

Τή στιγμή πού τίς μοντέρνες κατοικίες τίς σχεδιάζουν κατ' άρχήν έτσι, ώστε ό έσωτερικός τους χώρος μόνο συμβολικά διαχωρίζεται μέ τοίχους και πόρτες, δέν επιτρέπεται νά παράγονται ψυγεία πού προκαλούν έκκωφαντικό θόρυβο. Δηλαδή, τά άντικείμενα πού μάς περιβάλλουν στήν καθημερινή

ζωή μας πρέπει νά τά έναρμονίζουμε μέ μεγάλη περίσκεψη καί μέ βάση μιá συστηματική αντίληψη. Αυτό απαιτεί μᾶλλον ύψηλoύ βαθμοῦ καλλιέργεια καί πολιτισμό, παρά μεγάλες ἐπενδύσεις, ἐπιβάλλει μᾶλλον ἐξυπνο σχεδιασμό, παρά φανταχτερὰ ἀποτελέσματα τεχνικῆς. Εἶναι, πάντως, ἀναμφίβολο ὅτι χρειάζεται μιá αντίληψη ἐντελῶς διαφορετική ἀπό ἐκείνη τῆς... «καταναλωτικῆς κοινωνίας».

7. Οἱ ὕλικές καί πνευματικές ἀξίες τῆς ζωῆς

Μέχρι τώρα γινόταν λόγος γιά ὕλικά ἀγαθά. Τέτια πού διασφαλίζουν τή φυσιολογική ὑπαρξη, τήν ἄνεση, τήν καθαρότητα, τόν πολιτισμό μας, αὐτά πού μᾶς τρέφουν, μᾶς ντύνουν, μᾶς περιβάλλουν σάν χαρακτηριστικά στοιχεῖα τοῦ σπιτιοῦ μας καί τῆς πόλης μας καί μᾶς ἐξυπηρετοῦν σέ κάθε λεπτό τῆς ζωῆς μας, μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπό τίς βαριές σπιτικές δουλιές, ἐξασφαλίζουν τήν ἀνάπαυσή μας, τήν ἀναπαραγωγή τῆς πνευματικῆς καί φυσικῆς δυνάμεώς μας καί ἀποδοτικότητα μας, ἐνῶ ταυτόχρονα μᾶς κάνουν καί νά χαίρομαστε. Θά ἦταν βλακεία ἢ τουλάχιστο ὑποκρισία τό νά ἀρνηθοῦμε μέ ἀσκητικό τρόπο αὐτά τά ἀγαθά, θά ἦταν κοντόφθαλμη ἀνοησία τό νά μήν ἀπολαμβάνουμε τήν ὁμορφιά τους, τή σκοπιμότητά τους καί τήν ποικιλία τους, καθῶς καί τό νά μή δουλεύουμε καί παλεύουμε γιά ν' ἀποκτήσουμε κάθε τί πού μᾶς χρειάζεται.

Ἀλλά, ἡ τέτια ἀνθρώπινη ἀγάπη γιά τά ἀγαθά αὐτά, καθῶς καί ἡ ἐπιθυμία ἀπόκτησῆς τους διαφέρει πάρα πολύ ἀπό τό πνεῦμα δουλικότητος πού δείχνουν πρὸς αὐτά ὀρισμένοι ἄνθρωποι, πού θεωροῦν αὐτοσκοπό τήν κατοχή τους. Τόσο ἡ ἀγάπη πρὸς τά ἀγαθά αὐτά, ὅσο καί ἡ δουλικότητα ἀπέναντί τους μόνο φαινομενικά σημαίνουν σχέση ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τό ἀντικείμενο. Στήν πραγματικότητα, καί τά δύο — ὅσο παράδοξο κι ἂν φαίνεται — εἶναι φαινόμενα κοινωνικά. Ἡ δουλικότητα σημαίνει νοοτροπία ἀστοῦ καί ἐκφράζει μιá ἐνστικτώδης σχέση πρὸς τό ἀνθρώπινο περιβάλλον ἐνός ἀτόμου πού προσπαθεῖ νά βάλει στό χέρι ὅσο πιο πολλά ἀντικείμενα μπορεῖ, λόγου χάρη, ἕνα θέρετρο στή λίμνη Μπάλατον ἢ μιá ἰδιωτική κατοικία κλπ., μέ σκοπό νά βγάλει πολύ χρήμα ἢ νά ἐπιδείξει, πῶς κοινωνικά ἀνήκει σέ μιá ἀνώτερη κατηγορία (ὀργανώνοντας, παραδείγματος χάρη, ἕνα γεῦμα μέ κηροπήγια καί ἀσημικά στό λόφο Χάρμας Χάταρ¹³, ἢ

αγοράζοντας μιά γαρνιτούρα επίπλων κολονιάλ, ένα αυτοκίνητο «Μερσεντές» και άλλα). Αντίθετα, τό αίσθημα αγάπης πρὸς τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς μας σημαίνει φυσική ἀντίδραση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τό κοινωνικό περιβάλλον του, τοῦ ἀνθρώπου πού μέ τήν κατοχή τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν δέν θέλει νά ἐπιδείξει, πῶς βγῆκε νικητής μέσα σ' ἓναν κοινωνικό ἀγῶνα ὅπου ὁ ἕνας στρέφεται κατὰ τοῦ ἄλλου, ἀλλά τοῦ ἀνθρώπου πού θεωρεῖ τὰ ὑπάρχοντά του σάν βοηθητικά μέσα τῆς ζωῆς του, σάν ὑποτακτικά ὄργανα τῆς ἐργασίας πού ἐπιτελεῖ γιά τό καλὸ τῆς κοινότητος.

Τέτια κοινότητα εἶναι καί ἡ οἰκογένεια, καί ὁ τόπος δουλειᾶς, καί ἡ χώρα, ἀλλά καί ὁλόκληρος ὁ σοσιαλιστικός κόσμος. Αὐτό τό τονίζω, παρὰ τό ὅτι εἶναι δυνατό στή συνείδηση κάποιου ἀτόμου νά μὴν ἐκφραστεῖ οὔτε καί ἐφ' ὅρου ζωῆς ἔτσι ὁλοκληρωμένα.

Ἡ... «σοσιαλιστική σχέση πρὸς τό ἀντικείμενο» εἶναι μέρος, ἀλλά καί καθρέφτης τῆς σχέσης τῶν ἀνθρώπων πρὸς τήν κοινωνία, τοῦ ἀτόμου πού εἶναι ἐνταγμένο ἁρμονικά μέσα στό ἀνθρώπινο περιβάλλον του, πού κοπιᾶζει γιά νά ἀναδειχτεῖ μέσα σ' αὐτό τό περιβάλλον, ὥστόσο, ὅμως, κυριότερος σκοπὸς τῶν κόπων του δέν εἶναι ἡ ἀπόκτηση εἰσοδήματος («ἀντικειμένων»), ἀλλά μιά ζωὴ χρήσιμη καί μέ περιοχόμενο.

Ὁλόκληρο τό κοινωνικό περιβάλλον, χωρὶς νά ἐξαιρεῖται καί τό περιβάλλον στή δουλιὰ, ἔξω στό δρόμο, στή συνοικία καί λοιπά, πρέπει νά κατευθύνεται συνειδητά, ἔτσι ὥστε νά μετατραπῇ σέ κατάλληλη ἀτμόσφαιρα ἐξυπηρέτησης ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς χρήσιμης καί μέ περιοχόμενο ζωῆς. Αὐτό, ἴσως, θά ἦταν δυνατό νά ὑπογραμμιστεῖ σάν βασική δομικὴ νομοτέλεια τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς. Ἄν στρέψουμε τήν προσοχή μας στά σπουδαιότερα συστατικά στοιχεῖα τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, τότε διακρίνουμε ὅτι αὐτός ὁ τρόπος σημαίνει:

- τέτια ὕλική εὐημερία, ὅπου οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στίς δυνατότητες κατανάλωσης τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀνάλογες ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τήν κοινωνικὴ χρησιμότητα τῆς δράσης τους·
- τέτια ἐδωαιωμένη σιγουριά, ὅπου οἱ δυνατότητες ζωῆς, ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ὑγείας, μόρφωσης καί ἀνάπτυξης τῶν ἱκανοτήτων κάθε ἀτόμου εἶναι ἐξασφαλισμένες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό εἰσοδηματικό του ἐπίπεδο·
- τέτια προσφορά προϊόντων καί ὑπηρεσιῶν, πού νά μπορεῖ

νά εξασφαλίζει ένα πολιτισμένο περιβάλλον αντικειμένων, αλλά και νά υποκινεί σέ καλλιεργημένη διαβίωση. Στο σοσιαλιστικό τρόπο διαβίωσης υπάρχει σταθερή ισορροπία ανάμεσα στίς αντικειμενικές και πνευματικές αξίες ζωής, ούτε οί μόν ούτε οί δέ μπορούν νά χαρακτηριστούν σάν υποδεέστερες έναντι τών άλλων και τόσο οί αντικειμενικές (ύλικές), όσο και οί πνευματικές αξίες εξυπηρετούν μιά περιεκτική ζωή τοῦ ατόμου και τήν κοινωνικά χρήσιμη λειτουργικότητά της.

Γιά τή διαμόρφωση μιᾶς πολιτισμένης διαβίωσης, χρειάζεται πολύπλευρη, συντονισμένη και συνειδητή επίδραση τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Καί πρίν ἀπ' ὅλα, πρέπει νά πετύχουμε στροφή στή διαπαιδαγώγηση και τήν παιδεία. Ἀποτελεῖ μεγάλη κατάκτηση τῆς σοσιαλιστικῆς Οὐγγαρίας τό γεγονός ὅτι πᾶν ἀπό 70% τών παιδιών φιλοξενοῦνται σέ παιδικούς σταθμούς και ὅτι ἔγινε ὑποχρεωτική γιά ὅλους ἡ ὀχτατάξια δημοτική ἐκπαίδευση. Τά 4/5 αὐτῶν πού τελειώνουν τό δημοτικό συνεχίζουν τίς σπουδές τους στά γυμνάσια και στίς μέσες ἐπαγγελματικές σχολές. Αὐτό σημαίνει ὅτι τό 55—60% τῆς νέας γενιάς εξασφαλίζει κάποια ειδικευση ἢ δίπλωμα. Ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους, τό 1/3 σχεδόν παίρνει μέρος σέ κάποια μορφή σχολῶν γιά τοὺς μεγάλους στήν ἡλικία, γι' αὐτό ἡ μερίδα αὐτή ἀποκτᾷ δίπλωμα λίγο ἀργότερα. Ὅλα αὐτά, ἀπό ποσοτική ἀποψη, ἀποτελοῦν ὠραία ἐπιτυχία.

Ὡστόσο, τό γενικότερο ἐπίπεδο καλλιέργειας τῆς κοινωνίας μας εἶναι κάπως χαμηλότερο, ἀπ' ὅ,τι θά δικαιολογοῦσε ὁ ἀριθμός τών μαθητευομένων. Αὐτό ἀνάγεται σέ πολλές αἰτίες. Μιά αἰτία του, ἴσως ἡ πιό σπουδαία, εἶναι, ἀναμφίβολα, τό γεγονός, ὅτι ἡ ἀγωγή πού δίνεται στά σχολεῖα, ἰδιαίτερα στά δημοτικά, δέν συγκεντρώνει στόν ἀπαιτούμενο βαθμό τήν προσοχή της στήν αὐξηση τών ἀπαιτήσεων γιά μιᾶ πιό καλλιεργημένη και πολιτισμένη διαβίωση, πρίν ἀπ' ὅλα, στίς καθημερινές συνθηκες ζωῆς, ὅπως εἶναι: οί ἀνθρώπινες σχέσεις, ἡ πειθαρχημένη συμπεριφορά, ἡ ὑγιεινή, ἡ ἐπαγγελματική και ἡ γενική αὐτομόρφωση, ἡ φροντίδα γιά μιᾶ ἐξυπνη και οἰκονομική χρήση τών προσωπικῶν και κοινῶν ἀγαθῶν.

Δέν μπορούμε νά εἴμαστε ἱκανοποιημένοι και ἀπό τήν ἀποψη τοῦ γεγονότος ὅτι δέν ἀξιοποιούμε ἀρκετά συνειδητά τίς δυνατότητες πού μάς παρέχει ἡ ἀλλαγή τῆς κοινωνικῆς δομῆς πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ γιά μιᾶ καλύτερη διαμόρφωση τών σχέσεων μέσα στίς ἀνθρώπινες κοινό-

τητες και μέσω αυτών και σε ολόκληρη την κοινωνία. Είναι εξόφθαλμο ότι στίς περασμένες δεκαετίες στην κοινωνία μας συντελέστηκε ένας σοβαρός αναπροσανατολισμός των ανθρώπων από τις μέ ευρεία έννοια οικογενειακές και συν οικιακές κοινότητες προς τις κοινότητες στους τόπους δουλιᾶς. Οι περισσότεροι άνθρωποι βρίσκουν τον φιλικό τους κύκλο ανάμεσα στους συνεργάτες, οι τόποι εργασίας μετατράπηκαν σε κέντρα «συντροφικῆς ζωῆς».

Από ἄποψη τόπου κατοικίας (ἢ από ἐδαφική σκοπιᾶ), ἡ κοινωνία ἔχει ἐξατομικοποιηθεῖ σχεδόν πλήρεια, ἐνῶ από ἄποψη τόπου εργασίας δείχνει πολλαπλάσιες δυνατότητες ὀργάνωσης, μεγαλύτερες από ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐποχὴ τοῦ παρελθόντος. Είναι αὐτονόητο, ὅτι, σε μεγάλο βαθμό, ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀπαιτήσεων γιὰ ἓναν πύο πολιτισμένο τρόπο ζωῆς εἶναι δυνατό νά γίνει μέ πολύ μεγαλύτερη ἀποτελεσματικότητα, ἂν στηριζόμαστε στή δύναμη διαμόρφωσης τῆς συνείδησης πού ἔχει ἡ κοινότητα τῶν τόπων εργασίας, παρά σε ὅποιαδήποτε ἄλλη μορφή κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Γι' αὐτό, πρέπει νά σκεφτοῦμε καί νά μελετήσουμε σοβαρά τό ζήτημα τῆς μετατόπισης τοῦ κέντρου βάρους τῆς οὐγκρικῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης πρὸς τήν κατεύθυνση τῶν κοινοτήτων στους τόπους δουλιᾶς, χωρίς νά ἐξαιρεῖται ἐδῶ καί ἡ ἐπαγγελματικὴ παιδεία, ἡ ἱατρικὴ περίθαλψη, ἡ διαχείριση κατοικιών, καθῶς καί ἄλλες πλευρές τῆς ζωῆς (δημιουργία λεσχῶν, κύκλων ἀθλητισμοῦ καί αὐτομόρφωσης κλπ.).

Αὐτό θά σήμαινε βελτίωση τῆς κατάστασης ὄχι μόνο από τήν ἄποψη τῆς καλύτερης κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν, πού βρίσκονται στή διάθεσή μας ἀρκετά περιορισμένα, ἀλλά καί από τήν ἄποψη ὅτι θά ἔφερνε στήν ἐπιφάνεια καί πολλές ἄλλες πνευματικές καί ὕλικές πηγές πού σήμερα ἀκόμα δέν ἀξιοποιοῦνται, ἐνῶ, ταυτόχρονα, θά ἀνέβαζε τή σταθερότητα τῆς κοινότητος τῶν ἐργαζομένων, θά ἐνίσχυε τή δύναμη ἡθικῆς ἀγωγῆς τῆς κοινότητος αὐτῆς, καθῶς καί τήν κοινωνικὴ ὑπόληψή της.

Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι οἱ παιδικοὶ σταθμοί, τὰ ἐστιατόρια καί οἱ ἀθλητικὲς ἐγκαταστάσεις πού βρίσκονται στά χέρια τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι γενικά ἀνωτέρου ἐπιπέδου, από ἐκεῖνα πού διαχειρίζονται τὰ δημοτικά συμβούλια, τὰ συνδικάτα κλπ. Οἱ νέοι ἀποκτοῦν πολύ πύο ἐδραιωμένη ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση στά σχολιά τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων, ἀπ' ὅ,τι στίς περισσότερες ἐπαγγελματικὲς σχολές τοῦ κράτους. Στήν πρώτη γραμμῇ, τὰ μεγάλα ἐργοστάσια, οἱ τόποι δουλιᾶς ἀποτελοῦν

εργαστήρια σφρηγλάττησης τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, δεδομένου ὅτι ἐδῶ τό ἄτομο ἀποπροσωποποιεῖται πολὺ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στίς «κοινότητες» τῶν χώρων κατοικίας.

Εἶναι καιρός ἡ κοινωνία μας ν' ἀντιληφτεῖ αὐτή τήν τεράστια ἀλλαγὴ πού ἐπῆλθε στίς δικές της ἀνθρώπινες σχέσεις καί ν' ἀξιοποιήσῃ τίς δυνατότητες πού δημιουργεῖ αὐτή ἡ ἀλλαγὴ. Γιά τό σκοπό αὐτό, ὅμως, χρειάζεται τίς κοινότητες τῶν ἐργαζομένων νά μὴν τίς βλέπουμε ἀπλῶς καί μόνο σάν «ἐπιχείρηση», σάν «αὐτοσυντήρητη μονάδα», ἀλλὰ σάν δυναμικό ζωντανό κοινωνικό ὄργανισμό, πού τὰ ὀργανικά μέλη του δέν εἶναι ἀπλῶς «ἐργολῆπτες», «συντελεστές κόστους», δηλαδή, στοιχεῖα τεχνολογίας καί λογιστικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλὰ ἄνθρωποι πού συγκροτοῦν καί διαμορφώνουν αὐτή τήν κοινότητα, πού ἐκτός ἀπ' τό ὅτι παράγουν προϊόντα, ἐναποθέτουν τήν τύχη τους στά χέρια τῆς κοινότητάς τους καί πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπ' αὐτήν ἀναμένουν νά προσδόσῃ στή ζωὴ τους πραγματικό περιεχόμενο, ὄχι μόνο μέ τίς ἀποδοχές τους, ἀλλὰ καί μέ τήν ἀνθρωπιά τῆς κολλεκτίβας τους.

Ἡ κοινωνία μας ἔκανε πολλὰ γιὰ τήν ἐπιτάχυνση τῆς διαμόρφωσης τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς. Ἀλλά ἂν ἔδινε περισσότερη σημασία στή δύναμη πού περιέχουν οἱ κοινότητες (κολλεκτίβες) τῶν ἐργαζομένων, τήν ὁποία τόσες φορές ἐπιβεβαίωσε τό κίνημα τῶν σοσιαλιστικῶν μπριγὰδων στοὺς τόπους δουλιᾶς, τότε θά πετύχαινε περισσότερα, ἰδιαίτερα στοὺς τομεῖς ὅπου ἡ κατὰ τόπους δουλιᾶς κοινωνική ὀργάνωση καί κινήτοποιηση ὑπόσχεται μεγαλύτερη ἀποδοτικότητα ἀπ' ὅ,τι ἡ ὀργάνωση στοὺς χώρους κατοικίας. Φυσικά, αὐτό πρέπει νά γίνῃ μόνο ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ρεαλιστικὴ βάση. Δέν θά εἶχε νόημα, λόγου χάρη, νά θέσουμε στή δικαιοδοσία τοῦ Γκάζ-Μάβαχκ¹⁴ τό Πολυτεχνεῖο, τήν ἐπιχείρηση πλυντηρίων ἢ τό θεραπευτήριον πνευμονικῶν παθήσεων.

Γιὰ τήν παραπέρα ἄνοδο τῆς πολιτισμένης καί μέ ἀπαιτήσεις κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ζωῆς, χρειάζεται νά προσέξουμε περισσότερο καί μιά σειρά ἄλλους συντελεστές, πού ἀκόμα καί σήμερα στήν Οὐγγαρία μερικοὶ δέν τοὺς πολυλογαρίζουν, ὅπως εἶναι, λόγου χάρη, ἡ τακτοποιημένη ζωὴ στοὺς δημόσιους χώρους τῶν συνοικιῶν, ἡ αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων πειθαρχημένης συμπεριφορᾶς στοὺς κοινόχρηστους χώρους στίς πλατεῖες, στά πάρκα καί στά ἱδρύματα, ἡ ἐκπλήρωση τῶν υποχρεώσεών μας σάν πολιτῶν καί σάν ἐργαζομένων, ἡ ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατίας στοὺς τόπους ἐργασίας, κλπ.

Βαρόμετρο τοῦ βαθμοῦ καλλιέργειας καί πολιτισμοῦ τῆς

κοινωνίας, αλλά, ταυτόχρονα, και στοιχείο αναζωογόνησής της είναι η πειθαρχία που επιβάλλεται με ελαστικές μεθόδους και με ανθρωπισμό. Χωρίς τέτια πειθαρχία, με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να δημιουργηθεί ο σοσιαλιστικός τρόπος ζωής σε μία χώρα όπου σε κάθε τετραγωνικό χιλιόμετρο ζούν 110 άτομα.

Μόνο μία πλευρά της αυξανόμενης εκτίμησης των πνευματικών αξιών της ζωής αποτελεί η στάθμη γενικά του πολιτισμού, ή εκδοχή πολλών βιβλίων, ο κινηματογράφος, τό θέατρο, ή μουσική ζωή κλπ. Όσο αξιέπαινες και αν είναι οι προσπάθειες της κοινωνίας μας για τη δημιουργία των γενικότερων προϋποθέσεων ανάπτυξης του πολιτισμού, καθώς και απόλαυσής του σχετικά φτηνά και σε ύψηλό επίπεδο, πρέπει να πούμε, πως μόνο αυτό δεν επαρκεί.

Με τρόπο σύνθετο και με τη βοήθεια ενός ολόκληρου συστήματος κοινωνικής αγωγής και οργάνωσης, πρέπει να εμπνεύσουμε στον πληθυσμό τό πνεύμα της απαιτητικότητας απέναντι στον εαυτό του και τό περιβάλλον του, για να καταστεί δυνατό, ώστε τά βιβλία, τά φίλμ, οι διαλέξεις διάδοσης γνώσεων, τό θέατρο και ή τέχνη να αξιοποιηθούν με ύψηλή αποδοτικότητα. Χωρίς αυτό, οι κοινωνικές προσπάθειες που αποσκοπούν στην έμβάθυνση της πολιτισμένης διαβίωσης θα μοιάζουν με τή σπορά που δεν προετοιμάστηκε με κατάλληλη καλλιέργεια του εδάφους.

V. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΣΑΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ

Τήν μέχρι τώρα σειρά σκέψεων θά μπορούσαμε νά τή συνοψίσουμε στίς δύο παρακάτω βασικές διαπιστώσεις:

- 'Ο σοσιαλιστικός τρόπος ζωής σημαίνει: δημιουργία μιᾶς ζωῆς μέ περιεχόμενο, ενός τύπου ἀνθρώπου μορφωμένου καί πολιτισμένου, πού ζεῖ μέσα σέ κοινότητα καί γιά τήν κοινότητα, ἐργάζεται συνειδητά, στή δουλιὰ του αἰσθάνεται καλά καί σ' αὐτήν ἀφιερώνει ὅλη τήν ἐνέργειά του.
- 'Ο σοσιαλιστικός τρόπος ζωής ἀφιερώνει μεγάλη προσοχή καί στό θέμα τῆς οἰκονομικότητας στόν τομέα τῆς κατανάλωσης, στό ζήτημα τῆς ἀποφυγῆς τῆς σπατάλης, χωρίς νά θυσιάζει τό ἐπίπεδο διαβίωσης στό βωμό κάποιου πουρισμῶ.

Ἐπομένως, ὁ σοσιαλιστικός τρόπος ζωῆς σημαίνει μιᾶ κοινωνική εὐημερία λογικά διαμορφωμένη, ὀργανωμένη πολιτιστική βάση ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, μέ σχετικά μικρές διαφορές στά εἰσοδήματα. Αὐτό τόν τρόπο ζωῆς τόν ἐδραιώνει μιᾶ συνεπῆς ἀναπτυξιακή πολιτική ἀναδιάρθρωσης τῆς οἰκονομίας καί τῆς τεχνικῆς προόδου. Στήν πολιτική αὐτή, ἀποφασιστικό ρόλο παίζει, πρίν ἀπ' ὅλα, ἡ ἐξασφάλιση τῆς γενικῆς καί ἐπαγγελματικῆς μόρφωσης, ὁ προσανατολισμός τῆς κοινωνικῆς διάρθρωσης πρὸς τήν ἱκανοποίηση τῶν μαζικῶν ἀναγκῶν, ἡ δημιουργία ἀναπτυγμένης πληθυσμιακῆς ὑποδομῆς (ύγεια, πολιτισμός, οἰκιακές ἐξυπηρετήσεις, δημόσια μαζική συγκοινωνία, τουρισμός κλπ.), πού ἔχει ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία γιά τή λαϊκή οἰκονομία, καθὼς καί ἡ προτεραιότητα τῶν παραγόμενων ἀγαθῶν καλῆς ποιότητας καί ἀντοχῆς. Ἡ προτεραιότητα αὐτή πρέπει νά ἐξασφαλίζεται στόν τομέα τόσο τῆς τεχνικῆς προόδου, ὅσο καί τοῦ ἐμπορίου.

Ἡ ὅλα αὐτά δέν εἶναι εὐκόλα πράγματα. Ἡ εὐημερία σοσιαλιστικοῦ τύπου, ἀπό τή μιᾶ μεριά, προβάλλει μεγάλες ἀπαιτήσεις ἐπενδύσεων καί μάλιστα σέ τομεῖς ὅπου οἱ ἐπεν-

δύσεις ήταν περιορισμένες, όπως ή οικοδόμηση κατοικιών, ή παιδεία, ή υγεία, ή μαζική συγκοινωνία και άλλες υπηρεσίες. Στους τομείς παραγωγής τροφίμων και άλλων καταναλωτικών αγαθών, αυξάνονται οι ανάγκες επενδύσεων, λόγω ταυτόχρονης ικανοποίησης της ανάγκης για παραγωγή ποιότητας και μεγάλης ποσότητας. Αυτό, λοιπόν, από τη μία μεριά. Από την άλλη, όμως, ο σοσιαλιστικός τρόπος ζωής προβάλλει μεγάλες απαιτήσεις πολιτιστικές, ακριβέστερα, απαιτεί υψηλό επίπεδο καλλιέργειας και πολιτισμού όχι μόνο απ' αυτούς που εργάζονται στη σφαίρα του σχεδιασμού, προγραμματισμού, παραγωγής και διανομής, αλλά κι από την ίδια τη διαδικασία κατανάλωσης, άκμα κι από την «ιδιωτική ζωή». Απαιτεί πολιτισμένες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, όρθολογική αποταμίευση, πειθαρχημένο τρόπο ζωής, έθελοντική αλληλοπροσαρμογή των ανθρώπων, καθώς και προσαρμογή όλων προς τις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Παρ' όλα αυτά, όμως, δεν φαίνεται να είναι ούτοπία ή πραγματοποίηση του σοσιαλιστικού τρόπου ζωής. Η πραγματικότητα της ζωής μας — δηλαδή, τα υλικά και πνευματικά μας όρια — καθιστά αναγκαία τη βαθμιαία πορεία προς αυτόν, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η διαμόρφωση του σοσιαλιστικού τρόπου ζωής αναβάλλεται, για ένα ασύλληπτο, άπωτο μέλλον, ύστερα από άπειράριθμες γενεές ανθρώπων. Αντίθετα, τά βήματα που, με λιγότερη ή περισσότερη συνέπεια, έκανε ή ούγγρική οικονομική πολιτική τις τελευταίες τρεις δεκαετίες προς την κατεύθυνση μιᾶς διάρθρωσης κοινωνικής ευημερίας σοσιαλιστικού τύπου παρέχουν τις αναγκαίες προϋποθέσεις, ώστε να αναπτύξουμε προγραμματισμένα τά ήδη υπάρχοντα στοιχεία της πολιτικής βιοτικού επιπέδου (που τώρα αποτελούν πιστή έκφραση της δομής της κοινωνίας μας), με βάση ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό σύστημα, παίρνοντας, βέβαια, υπόψη τις τεχνικές και παραγωγικές συνέπειες του συστήματος αυτού.

Η δημιουργία του σοσιαλιστικού τύπου κοινωνικής ευημερίας αποτελεί σκοπό, αλλά, ταυτόχρονα, και μέσο της οικονομικής πολιτικής. Γιατί, τό βιοτικό επίπεδο και ο τρόπος ζωής του πληθυσμού — έμμεσα — είναι *παραγωγική δύναμη*.

Τή διαπίστωση αυτή στην κεφαλαιοκρατική κοινωνία την επιβεβαιώνει ή διττή συμπεριφορά του έμπορεύματος εργατική δύναμη, που εκδηλώνεται στην αγορά και στην παραγωγή. Κατά τη διαδικασία της παραγωγής της υπεραξίας, από την εργατική δύναμη απαιτείται φυσική δύναμη, μακρόχρονη

άντοχή και αρκετή δαπάνη πνευματικής ενέργειας, ενώ το κύριο συστατικό μέρος της τιμής του έμπορεύματος εργατική δύναμη είναι τὰ έξοδα συντήρησης της ζωής του εργάτη, με τή φυσική έννοια του όρου, και ιδιαίτερα εκείνα τὰ έξοδα που εξασφαλίζουν τήν... «ένέργεια» του εργάτη, δηλαδή, τὰ τρόφιμα. Τά δέ βασικά έξοδα της μακροπρόθεσμης αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι ή συντήρηση της οίκογένειας σ' ένα μετρίοτατο επίπεδο.

Από τήν άποψη της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής ή ύψηλου επιπέδου ύγιεινής, ή μόρφωση και ή χρήσιμη κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου κλπ. θεωρούνται τέτια «πολυτέλεια» που τό κεφάλαιο δέν τήν πληρώνει, γιατί δέν είναι απαραίτητη για τήν ύπαρξή του. Μέ τήν ανάπτυξη της τεχνικής, ή παραγωγή της υπεραξίας άπαιτεί όλο και μεγαλύτερη κατάρτιση από εκείνους που παράγουν τήν τεχνική, διευθύνουν τήν πορεία της παραγωγής ή πραγματοποιοούν τις διαδικασίες που άπαιτούν ύψηλή τεχνική.

Έτσι, όμως, άνάμεσα στά κριτήρια της χρησιμότητας της εργατικής δύναμης στην παραγωγή συγκαταλέγεται και ή πνευματική και νευρολογική κατάσταση του εργάτη, καθώς και ή ικανότητά του για λήψη αποφάσεων και πραγματοποίηση διαφόρων συνδυασμών. Έπομένως, και τὰ έξοδα αναπαραγωγής όλων αυτών συμπεριλαμβάνονται στην άξία της εργατικής δύναμης. Τήν άξία αυτή, στή σύγχρονη εποχή, τήν προσδιορίζουν από κοινού οι παρακάτω συντελεστές:

- α) Η άξία των αγαθών που χρειάζονται για τήν διασφάλιση της φυσικής ύπαρξης του εργαζομένου.
- β) Τά έξοδα κατάρκτησης και διατήρησης της γενικής και επαγγελματικής μόρφωσης, που είναι αναγκαία για τό χειρισμό των άναπτυγμένων μέσων παραγωγής.
- γ) Τά έξοδα που θεωρούνται αυτονόητη προσδοκία από τόν τρόπο ζωής μιās δοσμένης κοινωνίας.

Τά έξοδα εξασφάλισης της φυσικής ύπαρξης αλλάζουν με τήν αλλαγή της δομής της κοινωνίας. Όσο πιο πολύπλοκη είναι ή σύνθεση των κατοικημένων χώρων, ό τρόπος διαβίωσης, όσο πιο εξειδικευμένο είναι τό δίκτυο της παραγωγής και των υπηρεσιών που άμεσα εφάπτονται με τή σφαίρα της κατανάλωσης, τόσο πιο πολλές δραστηριότητες μετατρέπονται σε έμπόρευμα, ενώ παλιότερα αυτές τις δραστηριότητες τις πραγματοποιούσε ή οίκογένεια σάν προϊόν της... «περίσσιας» ενέργειάς της.

Ἀλλά ἀποτελοῦν ὀργανικό μέρος τῶν δαπανῶν ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τά ἐξοδα ἀπόκτησης καί διατήρησης τῆς γενικῆς καί ἐπαγγελματικῆς μόρφωσης, ἀκριβῶς ὅπως καί τά ἐξοδα ἐξασφάλισης τῆς φυσικῆς ὑπαρξῆς. Ὅσο πιά ἀναπτυγμένη καί πολύπλοκη τεχνική χειρίζεται ἡ ἐργατική δύναμη, ὅσο πιά μεγάλη εἶναι ἡ κοινότητα μέσα στήν ὁποία παράγει, τόσο πιά πολλές τεχνικές καί ὀργανωτικές γνώσεις ἀπαιτοῦνται γιά τήν πραγματοποίηση τῶν καθηκόντων τῆς. Ὅσο πιά πολύ ἀναπτύσσεται ἡ τεχνική καί ὁ καταμερισμός δουλιᾶς, τόσο περισσότερο προβάλλει ἡ ἀνάγκη τῆς συνεχοῦς... «συντήρησης» καί ἀνανέωσης τῆς μόρφωσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Οἱ... «αὐτονόητες» προσδοκίες — ὅπως ἤδη ἔχω ἀναπτύξει σέ προηγούμενα σημεῖα, — στήν ἐποχή τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, ἔρχονται κάπως νά συμπληρώσουν τά ἐξοδα ἐξασφάλισης τῆς φυσικῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἐργαζόμενου, ἔτσι πού, στήν οὐσία, δέν εἶναι γι' αὐτόν ἀναγκαῖα οὔτε ἀπό τήν ἀποψή ὑγείας, οὔτε ἀπό ἀποψή μόρφωσης, μά οὔτε καί γιά τή συντήρηση τῆς οἰκογένειας. Ὁ ἐργαζόμενος, παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀναγκασμένος ν' ἀναλάβει αὐτά τά πρόσθετα ἐξοδα, γιατί, ἂν δέν τά ἀναλάβει, θά μειωθεῖ τό κύρος τῆς οἰκογένειάς του, πράγμα πού θά ἀπειλοῦσε μέ ὑποβάθμιση τῆς κοινωνικῆς της θέσης. Αὐτά τά καταναλωτικά ἐξοδα... «κύρους» σέ ὀρισμένες περιπτώσεις δέν εἶναι δυνατό νά διαχωριστοῦν ἀπ' τά ἐξοδα ὑπαρξῆς, γενικά, ὅμως, ἐμφανίζονται σάν πρόσθετα βάρη. Ὁ ἐργαζόμενος ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες του μέ εἶδη ἀκριβότερα ἀπ' τό ἀναγκαῖο, ἢ ἓνα ὀρισμένο ἐξοδό του ἐπαναλαμβάνεται συχνότερα κλπ. Ἐνα ὀρισμένο πολύ ἀνθυγιεινό κοινωνικό περιβάλλον μπορεῖ νά διογκώσει τόσο πολύ αὐτά τά ἀτομικά ἐξοδα... κύρους, ὥστε νά ξεπεραστοῦν τά πραγματικά ὅρια πού ὑπαγορεύει ὁ μισθός. Στήν περίπτωση αὐτή, ὁ ἐργαζόμενος ἱκανοποιεῖ αὐτήν τήν κατανάλωση κύρους σέ βάρος τῶν ἐξόδων τῆς φυσικῆς ἢ πνευματικῆς ὑπαρξῆς του. Μ' ἄλλα λόγια, χειροτερεύει τίς προϋποθέσεις ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς του δύναμης, ἔστω κι ἂν θρονιάζει πάνω σέ ἓνα μικρο-σωρό φανταχτερῶν ἐμπορευμάτων ἢ ὑπηρεσιῶν.

Ἐνα βασικό φαινόμενο τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατικῆς δύναμης. Αὐτό σημαίνει, ὅτι, στή σοσιαλιστική κοινωνία, ἡ ἐργασία τοῦ ἐργαζόμενου δέν ἀποξενώνεται ὑπέρ ενός τέτιου προσώπου ἢ ὀργάνου πού χρησιμοποιοῖ τήν ἐργασία αὐτή γιά σκοπούς ἀνεξάρτητους ἢ ἀντίθετους πρὸς τά βασικά του συμφέροντα, ταξικά ἢ ἀτο-

μικά. Αυτό δέν εἶναι ἀπλῶς πολιτική καί οἰκονομικοθεωρητική ἀλήθεια. Αυτό ἔχει πρακτικές συνέπειες. Ἀνάμεσα σ' αὐτές, μερικές ἀπ' τίς πιό σπουδαῖες, εἶναι:

α) Ἄν ἡ ἐργατική δύναμη δέν εἶναι ἐμπόρευμα, τότε τό μέτρο κατανάλωσης τοῦ πληθυσμοῦ δέν τό καθορίζει ἡ ἀξία τῶν προϊόντων καί ὑπηρεσιῶν πού χρειάζονται γιά τήν ἀνα- παραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά ἄμεσα τό μέγεθος τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς ἐργασίας τοῦ ἔθνους. Μέ τήν ἔννοια αὕτη, ὁλόκληρη τῇ λαϊκῇ οἰκονομία μποροῦμε νά τήν πάρουμε σάν ἓνα παραγωγικό συνεταιρισμό γιγαντιαίων διαστάσεων, πού ἀπό τό ἐτήσιο καθαρό προϊόν του σχηματίζει «ἀδι- αίρετα» καί «διανεμητέα» ποσά καί τελικά, πληρώνει γιά μισθό «ἐργατομονάδες». Τήν πραγματική ἀξία τῆς «ἐργατο- μονάδας» τή ρυθμίζει ὁ μέσος ὅρος ἀποδοτικότητος τῆς κοι- νωνίας, ἀλλά οἱ «ἐργατομονάδες» πού ὁ καθένας ἀποκτᾷ ἐξαρ- τῶνται ἀπό τήν ἀπόδοση τοῦ ατόμου.

β) Ἄν τό ἀντικειμενικό πανκοινωνικό μέτρο ἀποδοτικότητος τῆς οἰκονομίας δέν εἶναι τό κέρδος τοῦ ἀτομικοῦ ἐπιχειρημα- τία, ἀλλά τό μέγεθος τῆς τελικῆς κατανάλωσης τοῦ πληθυσμοῦ (ἀτομικῆς καί δημόσιας), τότε, σέ μιᾷ δοσμένη ἱστορική πε- ρίοδο, προσωρινά, εἶναι δυνατό νά εἶναι ἀποδοτική γιά τήν κοινωνία καί μιᾷ τέτια παραγωγική δραστηριότητα πού γιά τήν ὥρα δέν αὐξάνει τίς... «μὴ διαιρετέες» βάσεις τῆς παρα- γωγῆς, ἐξασφαλίζει, ὅμως, «μόνον» ἄνετη διαβίωση γιά μιᾷ μεγάλη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ. Φυσικά, αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά θεωρεῖται σάν τελική λύση, γιατί τήν ἀνάπτυξη τῶν παρα- γωγικῶν δραστηριοτήτων πού ἐξασφαλίζουν μιᾷ τέτια δια- βίωση ἡ κοινωνία μπορεῖ νά τήν ἀναλάβει μᾶλλον σέ βάρος μερικῶν ἀποδοτικότερων παραγωγικῶν τομέων. Στὴν περί- πτωσιν αὕτη, προσφέρονται τρεῖς ἐναλλακτικές λύσεις:

— Ἡ ἀξίζει τὸν κόπο οἱ ἀποδοτικότεροι τομεῖς τῆς κοινωνι- κῆς παραγωγῆς νά ἀναλάβουν αὕτη τῇ δαπάνῃ, διότι οἱ ἄλλοι τομεῖς — πού τώρα μόλις αὐτοσυντηροῦνται — ἀργό- τερα μπορεῖ ν' ἀναπτυχτοῦν, ἔτσι πού νά πολλαπλασιαστῇ ἡ ἀποτελεσματικότητα ὁλόκληρης τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας (κάτι τέτοιο ἔγινε καί μέ τοὺς νέους κλάδους τῆς βιομηχανίας στίς ἀρχές τῆς ἐκβιομηχάνισης: χρηματοδότης ἦταν τότε βασικά ἡ ἀγροτική οἰκονομία, μετὰ ἀπὸ μιᾷ δεκαετία, ὅμως, ἔγινε τό ἀντίστροφο, γιατί ἡ ἀναπτυγμένη βιομηχανία ἐπὶ μέρους χρηματοδότησε τὴ συνεταιριστική ἀναδιοργάνωση τῆς ἀγρο- τικῆς οἰκονομίας σέ μεγάλες μονάδες καί τήν τεχνική ἀνα- συγκρότησίν της).

- "Η ή κοινωνία είναι αναγκασμένη να συντηρηῇ ὡς ἓνα διάστημα ὁρισμένους μὴ ἀποδοτικούς τομεῖς, λ.χ. γιὰ λόγους ἐξασφάλισης τῆς ἀπασχόλησης ἢ γιατί εἶναι προβληματική ἡ κάλυψη μέ ἀνάλογες ἐξαγωγές τῶν πρόσθετων εἰσαγωγῶν πού θά χρειαστεῖ νά γίνουν, ἂν σταματήσουν τήν παραγωγή τους οἱ τομεῖς αὐτοί (τώρα, π.χ., τό μεγαλύτερο πρόβλημα εἶναι ἡ ὑποκατάσταση μέ εἰσαγωγές μιᾶς καθυστερημένης μερίδας τοῦ τομέα τῶν μηχανοκατασκευῶν καί τῆς ἐλαφροῦς βιομηχανίας).
- "Η, τέλος, ἡ κοινωνία ἀφήνει νά μαραζώσουν ἐκεῖνες οἱ δραστηριότητες πού δέν αὐξάνουν ἢ μόλις αὐξάνουν τά ποσά συσσωρεύσεώς τους, ἀναδιατάσσοντας τόν ἐκεῖ πληθυσμό πρὸς τομεῖς πιό ἀποδοτικούς, φροντίζοντας, ταυτόχρονα, καί γιὰ τήν ἀνάλογη κατάρτισή τους, καί γιὰ τόν ἐφοδιασμό τους μέ ἀπαιτούμενη τεχνική, γιατί, ἄλλιῶς, ἡ ἀναδιάρθρωση εἶναι ἱκανή νά ὑποβαθμίσει καί τούς ἀποδοτικούς τομεῖς.

Πάντως, ἡ κατάργηση τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατική δύναμη, δημιούργησε νέες οικονομολογικές σχέσεις, οἱ ὁποῖες μπόρεσαν ν' ἀποσπᾶσουν τίς σοσιαλιστικές χῶρες — πού διέθεταν σχετικὰ καθυστερημένες παραγωγικές δυνάμεις — ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐπιδίωξη μιᾶς ἄμεσα ἐπικερδοῦς ἀπόδοσης καί νά κάνουν ἔτσι δυνατή τήν πραγματοποίηση προγραμμάτων στρατηγικῆς ἀνάπτυξης μέ γρήγορους ρυθμούς.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, σέ ἐπίπεδο ἐπιχείρησης ἡ ἀτόμων, ἡ ἐργατική δύναμη συμπεριφέρεται σάν νά ἦταν ἐμπόρευμα. Ἡ ἐπιλογή τοῦ τόπου δουλιᾶς ἐνός ἀτόμου — ἀκόμα καί ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐπαγγέλματός του — ἐπηρεάζεται ἀπό τίς προσδοκώμενες ἀποδοχές. Ἡ ἐπιχείρηση, δηλαδή, αὐτή ἡ τεχνολογικά ὁργανωμένη ὁμάδα ἐργατῶν, θεωρεῖ τίς δαπάνες γιὰ ἐργατική δύναμη ὅμοιες μέ τίς δαπάνες γιὰ ἐγκαταστάσεις, ἐνέργεια, ὕλικά καί ἄλλα, κατὰ συνέπεια, καί ἡ ἐπιχείρηση πραγματικά ὑπολογίζει διάφορες παραλλαγές συνδυασμοῦ τῆς ζωντανῆς μέ τήν ἀναγκασία γι' αὐτήν νεκρά ἐργασία.

Γιὰ τό ἄτομο, σημαντικός συντελεστής τῶν ὑπολογισμῶν του καί στό σοσιαλισμό παραμένει ἡ δυνατότητα ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς του δυνάμεις. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι σημαντική μερίδα τῶν ἐξόδων ἀναπαραγωγῆς τήν ἀναλαμβάνει ἡ κοινωνία, ἀνεξάρτητα ἀπό τό κατὰ πόσο τό κάθε ἄτομο συμβάλλει στή δημιουργία τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Ἡ μεγαλύτερη μερίδα τῶν ἐξόδων διαβίωσης, ὅμως, καλύπτεται ἀπό τίς τσέπες τῶν ἀτόμων.

Τά ποσά πού οί ἐπιχειρήσεις διαθέτουν γιά διανομή, δηλαδή γιά ἀμοιβή τῶν ἐργαζομένων, λειτουργοῦν, σέ τελευταία ἀνάλυση, σάν μέρος ἑνός ἰδιόμορφου συστήματος σηματοδότησης, τό ὁποῖο προορίζεται νά κάνει δυνατή τή μέτρηση τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, πού εἶναι καί παράγοντες τῆς ἀποτελεσματικότητας τῆς δουλιᾶς. Ὁ μισθός γιά τήν ἐπιχείρηση δέν εἶναι ἡ τιμή τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀλλά εἶναι δείκτης ὁ ὁποῖος σημαδεύει τήν ποσότητα καί ποιότητα τοῦ ἀνθρώπινου συντελεστῆ τῆς παραγωγῆς, πού παίρνει μέρος στή διαδικασία ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐπιχείρησης. Ἡ χρηματική μορφή τῆς ἀμοιβῆς αὐτοῦ τοῦ συντελεστῆ κάνει δυνατή τή σύγκρισή του μέ τούς ἄλλους συντελεστές τῆς παραγωγῆς, καθῶς καί τούς ὑπολογισμούς τῶν παραλλαγῶν ὑποκατάστασης τοῦ ἑνός ἀπό τόν ἄλλο.

Ἡ δαπάνη ζωντανῆς ἐργασίας, γιά τήν ἐπιχείρηση καί γιά τή λαϊκή οἰκονομία, δέν «στοιχίζει» τόσο, ὅσο ὅλα ἐκεῖνα τά ἐμπορεύματα καί ὑπηρεσίες πού ὁ πληθυσμός ἀγοράζει μέ τούς μισθοῦς του ἢ τά παίρνει στά πλαίσια τῶν κοινωνικῶν παροχῶν, ἀλλά κοστίζει τόσο ὅσο ὅλη ἐκείνη ἡ πραγματική ἀνθρώπινη καταβολή δύναμης, ἡ ὁποία, βέβαια, περιλαμβάνει καί τό μέγεθος τῶν καταναλωθέντων ἀγαθῶν, ὅχι, ὅμως, σάν αὐστηρά ἐννοούμενο κόστος, ἀλλά σάν τελικό ἀποτέλεσμα καί ἄμεσος σκοπός τοῦ προτεσῆς τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ἄν μιὰ δοσμένη ἐπιχείρηση εἶναι συναγωνίσιμη στήν ἐγχώρια ἀγορά, ἐπειδή τό κόστος τῶν προϊόντων πού παράγει περιέχει λιγότερες ἀπ' τό μέσο ὄρο δαπάνες μισθοδοσίας, τότε, αὐτό σημαίνει, ὅτι ἡ ἐπιχείρηση αὐτή, ἀνάμεσα στούς τεχνολογικά δυνατούς συνδυασμούς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, διάλεξε τόν καλύτερο, ὁ ὁποῖος, ταυτόχρονα, ἀπαιτεῖ ἐλάχιστες δαπάνες ζωντανῆς ἐργασίας. Αὐτό εἶναι σημαντικό, γιατί οἱ ἐγχώριες ἐπιχειρήσεις πού παράγουν τά ἴδια ἢ παραπλήσια προϊόντα, ἀπό τήν ἀπόψη τοῦ κατὰ ἐργαζόμενο ἐπιπέδου δαπάνης μισθοδοσίας, λειτουργοῦν, λίγο-πολύ, σέ παρόμοιες συνθῆκες, οἱ δέ φορολογικές ἐπιβαρύνσεις τῶν μισθῶν εἶναι ἐπίσης ὅμοιες.

Τό ζήτημα παρουσιάζεται ἐντελῶς διαφορετικά στήν περίπτωση πού ἡ λαϊκή οἰκονομία μας προσπαθεῖ νά καταλάβει συναγωνίσιμες θέσεις στή διεθνή ἀγορά. Τά προϊόντα μέ τά ὁποῖα συναγωνιζόμαστε ἐδῶ παράγονται σέ χώρες ὅπου ἐπικρατοῦν διαφορετικές ἀπό τίς δικές μας σχέσεις παραγωγικότητας καί μισθοδοσίας.

Ἄς πάρουμε σάν 100 (δηλαδή σάν βάση σύγκρισης) τό κοινωνικό ἐπίπεδο τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, καθῶς καί

τό επίπεδο κατανάλωσης μιᾶς χώρας (ἢ ομάδας χωρῶν), κι ἄς σημειώσουμε τή χώρα αὐτή μέ τό γράμμα «Α». Ὡς ὑποθέσουμε ὅτι τό επίπεδο παραγωγικότητας καί κόστους τῆς χώρας αὐτῆς καθορίζει τίς ἀναλογίες ἀνταλλαγῶν στή διεθνή ἀγορά (στήν πραγματικότητα, ἡ ἐν λόγω ομάδα χωρῶν εἶναι οἱ ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες). Στήν περίπτωση αὐτή, λοιπόν, στή διάθεση τῶν ὑπόλοιπων χωρῶν, βρίσκονται οἱ ἐξῆς βασικές δυνατότητες.

Ὁ παρακάτω πίνακας, ἐκτός ἀπό τή χώρα «Α», δείχνει καί τίς χώρες «Β», «Γ» καί «Δ», πού διαφέρουν ἀπό τήν πρώτη («Α»). Γιά λόγους ἀπλοποίησης, οἱ τρεῖς χώρες «Β», «Γ» καί «Δ» ἔχουν ἴδιο επίπεδο παραγωγικότητας (τό μισό τῆς «Α») διαφέρουν, ὅμως, στό επίπεδο κατανάλωσης.

	A	B	Γ	Δ
Ἐπίπεδο παραγωγικότητας	100	50	50	50
Ἐπίπεδο κατανάλωσης	100	50	60	40

Τό επίπεδο κατανάλωσης τῆς χώρας «Β» εἶναι ἀνάλογο μέ αὐτό τῆς «Α», γιατί, ὅσο πιο χαμηλό εἶναι τό επίπεδο παραγωγικότητας τῆς «Β» χώρας σέ σχέση μέ τήν «Α», τόσο πιο χαμηλό εἶναι καί τό επίπεδο κατανάλωσής της. Ἐπομένως, οἱ δαπάνες γιά ἐργατική δύναμη στή χώρα «Β» εἶναι σχετικά ἀνάλογες μέ αὐτές τῆς «Α» (ἡ ὁποία προσδιορίζει τίς τιμές τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς). Ὅποιαδήποτε χώρα πού καταφέρνει νά παράγει προϊόντα πού σέ δοσμένες συνθῆκες στή διεθνή ἀγορά μπορεῖ νά τά πωλήσει μέ κανονικούς ὅρους πραγματοποιεῖ ἐξαγωγές ἐξίσου συμπεριτικές μέ τή χώρα «Α». Μέ τή διαφορά, βέβαια, ὅτι τό επίπεδο κατανάλωσης στή «Β» χώρα εἶναι 50% τῆς «Α», γι' αὐτό, ἡ ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς της δύναμης εἶναι δυνατή σέ πολύ πιο στενά πλαίσια, ἀπ' ὅ,τι στήν «Α» μέ 100% επίπεδο.

Ἡ χώρα «Γ» τοῦ παραδείγματός μας ἔχει δυσανάλογα ὕψη-λό επίπεδο κατανάλωσης, σέ σχέση μέ τό επίπεδο παραγωγικότητάς της. Πρός στιγμή, ἄς μὴν ψάχνουμε τήν αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου: δηλαδή, τό ἄν γίνεται σπατάλη σ' αὐτή τή χώρα ἢ συγκεντρώνονται δυνάμεις γιά τό ἀνέβασμα τῆς ἐργατικῆς της δύναμης σέ ἀνώτερο επίπεδο. Ἡ τό πρῶτο ἢ τό δεύτερο συμβαίνει, ἡ χώρα «Γ» συμπεριφέρεται στήν ἀγορά ὅπως ὁ τζίτζικας στό παραμῦθι τοῦ Λαφονταίν: «ζεῖ εὐθυμα», χωρίς νά νοιάζεται γιά τή συναγωνιστικότητά της. Ὡστόσο, οἱ κοι-

νονικές δαπάνες για την εργατική δύναμη θά είναι ύψηλές σε σχέση με το προσδιοριστικό επίπεδο των 100 («Α» χώρας), γιατί ο κάθε εργαζόμενος της χώρας «Γ» του κόστους καταναλώνει κατά 40% λιγότερα από αυτόν της χώρας «Α», σχετικά με το επίπεδο παραγωγικότητάς του, ζει «υπερβολικά καλά». Γι' αυτό, τα έμπορεύματα της χώρας «Γ» ή δεν είναι δυνατό να πουληθούν στη διεθνή αγορά (μιά κι είναι ακριβά) ή το κράτος καλύπτει απ' τον προϋπολογισμό του τη διαφορά της χαμηλής τιμής και του υψηλού κόστους. Μ' άλλα λόγια, η χώρα «Γ», σε σχέση με το επίπεδο παραγωγικότητάς της, μπορεί να συσσωρεύσει λιγότερα απ' όσα η χώρα «Α» και «Β».

Στόν παραπάνω πίνακά μας, το ρόλο του μέριμνα του παρκαμυθίου του Λαφονταίν τον παίζει η χώρα «Δ». Το επίπεδο της παραγωγικότητάς της είναι επίσης το μισό της προσδιοριστικής χώρας «Α», αλλά η κατανάλωσή της είναι μόνο 40%. Αυτό — και μόνο αυτή — μπορεί να πει, ότι όφελείται στη διεθνή αγορά, χάρη στην πενιχρή κατανάλωση του πληθυσμού της. Σέ τελευταία ανάλυση, πρόκειται για το γεγονός, ότι στη χώρα «Δ» η αξία της «εργατομονάδας» στην εθνική οικονομία είναι δυσανάλογα χαμηλότερη απ' ό,τι θά μπορούσε πραγματικά να διανεμηθεί στον εργαζόμενο λαό, με βάση το επίπεδο παραγωγικότητας. Εφόσον αυτή η διαφορά αξιοποιείται στη διεθνή αγορά σε όλο το μέγεθός της (διά μέσου των τιμών εξωτερικού εμπορίου), τότε, δεν γίνεται τίποτα άλλο, παρά αυτό που συντελείται και μέσα στην εσωτερική αγορά: τεχνητός περιορισμός της κατανάλωσης του πληθυσμού υπέρ της αύξησης της συσσώρευσης. Στην περίπτωση αυτή, όμως, τα έμπορεύματά της στη διεθνή αγορά δεν είναι πιο συναγωνισμα από τα έμπορεύματα εκείνων των χωρών όπου οι δαπάνες για εργατική δύναμη είναι ανάλογες με το επίπεδο της παραγωγικότητας. Αν, όμως, ένα μέρος της εν λόγω διαφοράς ή όλόκληρη ή διαφορά περνά — διά μέσου των εκπτώσεων στις τιμές εξαγωγών — στα χέρια των χωρών του εξωτερικού με τις όποιες η χώρα «Δ» έχει έμπορευματικές σχέσεις, τότε, η χώρα «Δ» παραιτείται, υπέρ των χωρών αυτών, από την πραγματοποίηση μιας όρισμένης μερίδας της αξίας που παρήγαγε ή εγχώρια εργασία, με σκοπό τη διεύρυνση του χώρου που κατέχει στη διεθνή αγορά. Αυτό, στην καθημερινή γλώσσα, έχει πολλές ονομασίες. Α.χ., οι ανταγωνιζόμενοι εγχώριοι επιχειρηματίες, που στριμώχνονται από τις χαμηλές τιμές της χώρας που κάνει εισαγωγές, μιλούν για «ντάμπινγκ». Οι δε εξαγωγείς, που περιέρχονται σε κατάσταση ανάγκης, λόγω των

συμπιεσμένων από τους εισαγωγείς τιμών, μιλούν για... «έκμετάλλευση, διά μέσου των συνόρων». Έπομένως, είναι μύθος ή απόκτηση πλεονεκτημάτων που στηρίζονται στις διαφορές των εθνικών μισθών, δηλαδή, στις διαφορές εθνικού κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

Γενικά, οι δαπάνες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης πρέπει να είναι ανάλογες με την κοινωνική παραγωγικότητα της εργασίας. Αν οι πραγματικές δαπάνες είναι μεγαλύτερες απ' ό,τι καθορίζει η παραγωγικότητα, τότε, η κοινωνία υπερκαταναλώνει. Η υπερκατανάλωση μπορεί να προέρχεται από το ότι η κλίμακα των μισθών παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις, όποτε υπάρχουν στρώματα μεγάλων εισοδημάτων που η σπάταλη πολυτελής κατανάλωσή τους προκαλεί έντονη έσωτερική επίδραση επιδείξεων, και αυτό κάνει αδύνατη την αντίσταση της πολιτικής μισθών έναντι των πιέσεων απ' τα κάτω (όπως, λόγου χάρη, στην περίπτωση της Ιταλίας), με συνέπεια τη δημιουργία ανορθολογικής διάρθρωσης της κατανάλωσης σε αρκετά ευρείς κύκλους του πληθυσμού. Αυτό, τελικά, εκφράζεται σε σπάταλη κατανάλωση εθνικής κλίμακας (παρά το γεγονός, ότι σημαντικά στρώματα του πληθυσμού βρίσκονται ίσως σε επίπεδο «φτώχειας»).

Αλλά, η υπερκατανάλωση για την οποία εδώ γίνεται λόγος μπορεί να προέρχεται και από μία τέτια πολιτική κατά την οποία η κοινωνία, με σκοπό τη βελτίωση των κοινωνικών προϋποθέσεων διευρυμένης αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, δαπανά υλικά μέσα σε μέγεθος που ξεπερνά το επίπεδο της παραγωγικότητάς της. Έδώ έχουμε υπόψη υλικές δαπάνες, λ.χ., για την παιδεία, την υγεία, για ελάφρυνση της χειρονακτικής εργασίας, για προστασία του εργαζόμενου, του περιβάλλοντος κλπ., τη στιγμή που το επίπεδο των προσωπικών αποδοχών των εργαζομένων δεν μειώνεται ανάλογα με την αύξηση αυτών των δαπανών, αλλά παραμένει λίγο-πολύ στο ίδιο ύψος (λόγου χάρη, με σκοπό τη διατήρηση του αμείωτου υλικού ενδιαφέροντος του εργαζόμενου), τη στιγμή που αυτές τις υλικές δαπάνες δεν υποχρεώνονται να τις καλύψουν απ' την τσέπη τους οι ίδιοι οι εργαζόμενοι.

Και στις δυο παραπάνω περιπτώσεις, την υπερκατανάλωση τη συνοδεύουν πληθωριστικές πιέσεις, που δημιουργούν ανεξέλεγκτες διαρθρώσεις εισοδημάτων και κοινωνικής κατανάλωσης, που τελικά απειλούν την ιδιόμορφη διαλεκτική ισορροπία ανάπτυξης της κοινωνικής κατανάλωσης και των παραγωγικών δυνάμεων.

Αυτές οι πληθωριστικές πιέσεις εκδηλώνονται και στη χειροτέρευση των όρων εξωτερικού εμπορίου και, τελικά, έχουν επιπτώσεις που εξαναγκάζουν σε αναθεώρηση του επιπέδου της κατανάλωσης και της συσσώρευσης ή μόνο του ενός απ' αυτά. Η αναθεώρηση αυτή μπορεί να αναβληθεί για λίγο, με άντληση εξωτερικών δανείων, τελικά, όμως, καθίσταται αναπόφευκτη. Μ' άλλα λόγια: κατανάλωση που σχετικά ξεπερνά το επίπεδο παραγωγικότητας, μακροπρόθεσμα είναι ανέφικτη. Αν η κοινωνία επιθυμεί να θέσει στη διάθεση του πληθυσμού τούς ποιοτικούς συντελεστές της διευρυμένης αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης κάπως γρηγορότερα απ' ό,τι αυτοί αυτόματα πηγάζουν από την ιστορικά διαμορφωμένη διάρθρωση της κατανάλωσης, τότε, χρειάζεται ορθολογικά προγραμματισμένη πολιτική οικονομιών στους τομείς που σχετίζονται με τα ύπολοιπα στοιχεία της κατανάλωσης.

Αλλά είναι ανέφικτη και η άλλη άκροτητα, όταν, δηλαδή, το πραγματικό επίπεδο κατανάλωσης για πολύν καιρό δεν καλύπτει τά εξοδα διευρυμένης αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και ο τρόπος ζωής του πληθυσμού βαθμιαία συνηθίζει στις ατέρμονες αναβολές της ορθολογικής ζήτησης ή στην ικανοποίηση της ζήτησης αυτής με πλάγιους τρόπους. Οι άνθρωποι, στην περίπτωση αυτή, ή παύουν να είναι απαιτητικοί, πράγμα που εκδηλώνεται και στην παραγωγική εργασία τους, ή προσπαθούν ν' αξιοποιήσουν την ενέργειά τους σε τομείς που είναι έξω από τις κύριες κατευθύνσεις της παραγωγικής δραστηριότητας της κοινωνίας («ιδιωτεύουν»). Κι εδώ τό κακό δεν είναι και τόσο μεγάλο, ή μάλλον είναι τό «μικρότερο», μιά και ούτως ή άλλως έτσι δημιουργούνται κάποιες αξίες, αν και όπωσδήποτε αυτό εμποδίζει την ορθολογική χρησιμοποίηση της υπάρχουσας εργατικής δύναμης, καθώς και την ποιοτικά διευρυμένη αναπαραγωγή της. Π.χ., εκείνος ό ηλεκτρομηχανικός που στόν τόπο δουλιᾶς του ελαχιστοποιεί την «απόδοση ενέργειάς του», μέ σκοπό ώστε στόν ελεύθερο χρόνο του, αντί ν' αναπαυτεί ή ν' αυξήσει τίς γνώσεις του και τή μόρφωσή του, πάει και διορθώνει οικιακές μηχανές ή εργάζεται δίπλα σ' έναν ιδιώτη βιοτέχνη σάν ειδικευμένος εργάτης, αυτός, λοιπόν, ό ηλεκτρομηχανικός προτιμά τήν κατ'ασπατάληση τών ικανοτήτων του, ενώ αυτή ή εκλογή του, τελικά, επιδρά στήν κοινωνία επιζήμια, παρά τό γεγονός ότι ανθρώπινα είναι κατανοητή αυτή ή δραστηριότητά του.

Επομένως, και ή χώρα που προτιμά τό ρόλο τοῦ «μέρμηγκι», μακροπρόθεσμα, κάνει τήν ἴδια σπατάλη μέ εκείνη που

θά διάλεγε τό πρότυπο τοῦ «τζίτζικα». Ἄν τό πραγματικό ἐπίπεδο κατανάλωσης γιά πολὺν καιρό εἶναι χαμηλότερο ἀπὸ τίς ἀναγκαῖες δαπάνες ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τότε, ναί μὲν ἐπαυξάνεται ἡ ἐγγύρεια συσσώρευση, μακροπρόθεσμα, ὅμως, θά συγκρουστεῖ μέ τή χαμηλή φυσική καί πνευματική ικανότητα ἀπόδοσης τῆς ἐργατικῆς δύναμης, λόγῳ τῆς συρρικνωμένης ἀναπαραγωγῆς της. Στή χειρότερη περίπτωση, τό μέγεθος τῆς ἀξίας πού... «ἐξοικονομεῖται» σέβ ἄρος τῆς ἐργατικῆς δύναμης διαρρέει ἀπ' τή χώρα πρὸς τὰ ἔξω καί μετατρέπεται σέ ἐπιπλέον μονοπωλιακό κέρδος τῆς ἐταίρου χώρας.

Νομίζω, πὼς ἂν ὅλα αὐτά τὰ σκεφτοῦμε καλὰ, δέν χρειάζεται ν' ἀποδείξω ὅτι τό σχετικό (δηλαδή, σέ σχέση μέ τήν παραγωγικότητα) πλεόνασμα πού προέρχεται ἀπ' τίς χαμηλές δαπάνες γιά ζωντανή ἐργασία δέν εἶναι συγκριτικό ὄφελος, ὅπως γενικά πολλοὶ νομίζουν. Τό περικομμένο — σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο παραγωγικότητας — ἐπίπεδο κατανάλωσης δέν εἶναι κάτι πού εἶναι δοσμένο, ὅπως, λ.χ., τό καλὸ κλίμα ἢ ἡ ἀπὸ παρὰδοση ὑψηλὴ τεχνική καί τεχνολογική καλλιέργεια σὲ πολλοὺς κλάδους τῆς μεταποίησης, εἶναι ζήτημα δημοκρατικῆς (ἢ μᾶλλον δημοκρατικῆς) «συμφωνίας» ἀνάμεσα στὰ πλᾶτιά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ («τὰ μέλη τοῦ συνεταιρισμοῦ») καί τήν κεντρικὴ οἰκονομικὴ καθοδήγηση («τὴν ἡγεσία τοῦ συνεταιρισμοῦ»). Στόχος τῆς συμφωνίας αὐτῆς εἶναι ν' ἀποφασιστεῖ ἂν εἶναι σκόπιμη ἡ συσσώρευση μεγαλύτερης μερίδας τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος — ἀναλαμβάνοντας ὥς ἓνα διάστημα μιὰ μέτρια ζωή — ἢ ὄχι.

Ἐφόσον ἐπιτευχθεῖ ἡ σύναψη μιᾶς τέτιας... «συμφωνίας» σέ πανκουνωνικὴ κλίμακα, μέ βάση τὴν ὁποία ὁ πληθυσμός (μέ σκοπὸ τὴν ἐπίσπευση τῆς προόδου ἢ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἰσορροπίας στὶς διεθνεῖς οἰκονομικὲς συναλλαγές), — ἀποβλέποντας στὴν αὐξηση τῆς συσσώρευσης ἢ στὴ μείωση τῶν τιμῶν τῶν ἐξαγωγίμων προϊόντων γιά ν' αὐξηθοῦν ἔτσι τὰ συναλλαγματικά ἔσοδα τῆς χώρας, — ν' ἀναβάλλει προσωρινὰ τὴν ἱκανοποίηση ὀρισμένων ἄμεσων ἀναγκῶν του, τότε, τό γεγονός αὐτό δέν ἀλλάζει τὴ σχέση πού ἔχει τό ἐπίπεδο παραγωγικότητας τῆς χώρας πρὸς τό ἐπίπεδο τῶν ἄλλων χωρῶν (δηλαδή, δέν ἀλλάζει ἡ ὕλική βάση τῆς συναγωνιστικότητος), ἀλλ' οὔτε θίγει καί τίς ἀναλογίαις τῶν διαφόρων παραγωγικῶν δραστηριοτήτων, οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν ἐταίρων χωρῶν τόσο ἀπὸ ἄποψη μεγέθους, ὅσο καί ἀπὸ ἄποψη κατεύθυνσης (πράγμα πού ἀποτελεῖ τὴν ὕλική βάση ἀπόκτησης συγκριτικῶν ὀφελημάτων).

"Όλα αυτά δέν σημαίνουν, ότι σέ καμιά περίπτωση δέν είναι δυνατό νά κλειστεί μιά τέτια... «συμφωνία». Ύπάρχουν συνθήκες πού άμεσα κάνουν υποχρεωτικό τόν περιορισμό τής εϋημερίας τοϋ πληθυσμοϋ πολύ πιό κάτω από τό επίπεδο παραγωγικότητας. Τέτιες τεταμένες συνθήκες, προκαλοϋν, λ.χ., ό πόλεμος, ό ψυχρός πόλεμος, τό έναρκτήριο στάδιο εκβιομηχάνισης, οι σημαντικές θεομηνίες κλπ. Είναι, ώστόσο, σοβαρό τό μέγεθος τής υποκατανάλωσης νά μήν είναι μεγαλύτερο άπ' ό,τι υποχρεοϋουν οι έχτακτες συνθήκες καί νά μήν κρατήσει περισσό-τερο άπ' ό,τι τό άπαιτεί ή κατάσταση. Η τήρηση αϋτών τών δυό όρων (αναλογιών) κάνει κατανοητή καί άνεκτή τήν ανάληψη αϋτής τής θυσίας άπ' τήν πλευρά τοϋ πληθυσμοϋ καί δίνει τή δυνατότητα συνέχισης τής ποιoτικής αναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης. Σέ αντίθετη περίπτωση, θά πλήττονταν βαριά τό αίσθημα εϋημερίας τοϋ λαοϋ τόσο μέ τήν στατική, όσο καί μέ τή δυναμική έννοια τοϋ όρου, πράγμα πού θά επιδρϋσε αρνητικά καί στή μελλοντική ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων.

Σέ τελευταία ανάλυση, λοιπόν, ή εϋημερία καί τό επίπεδο παραγωγικότητας αλληλοκαθορίζονται, κι ή οικονομική πολιτική αϋτό άκριβώς πρέπει νά κρατά σέ δυναμική ισορροπία. "Όσο πιό ορθολογική είναι ή σύνθεση τών εισοδημάτων καί τής κατανάλωσης, τόσο πιό πολύ κοινωνική ενέργεια απελευθερώνεται γιά τήν ποιοτικά διευρυμένη αναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης, πράγμα πού γιά τό άτομο σημαίνει ζωή μέσα σέ μιά εϋημερία μεγαλύτερη, ένω γιά όλόκληρη τήν κοινωνία σημαίνει αποδοτικότερη παραγωγή.

"Όσο πιό μεγάλη επαγγελματική κατάρτιση, συγκέντρωση προσοχής καί ανάληψη εϋθύνης απαιτεί κάποιo είδος δουλειάς, τόσο πιό μεγαλύτερη αξία παράγει. Η σύνθετη εργασία είναι πολλαπλάσια τής απλής. Γιατί, στήν περίπτωση τής σύνθετης εργασίας, δέν είναι ύψηλότερη μόνο ή παραγωγικότητα τής δουλειάς, αλλά είναι περισσότερη καί ή ίδια ή πραγματοποιημένη εργασία. Αϋτό σημαίνει ότι τό προϊόν πού παράγεται μέσα σέ μιά ορισμένη μονάδα χρόνου έχει, στήν περίπτωση αϋτή, μεγαλύτερη αξία. Φυσικά, καί ή αξία χρήσης του είναι άκόμα πιό πλουσιότερη, επομένως, γιά τήν κοινωνία συμφέρει ή καλύτερη άμοιβή τής σύνθετης εργασίας.

Άλλά ή πρόοδος τής σύνθετης εργασίας απαιτεί από τήν κοινωνία τήν καταβολή ορισμένων δαπανών, καί μάλιστα διά μέσου πολλών γενεών. Οι δαπάνες αϋτές είναι τριών ειδών :

α) Άμεσες δαπάνες γιά γενική καί επαγγελματική παιδεία.

β) Δαπάνες για την ανάπτυξη της τεχνικής και τεχνολογίας της παραγωγής.

γ) Δαπάνες για την άνοδο της πολιτιστικής στάθμης του τρόπου ζωής.

Φυσικά, αυτές οι τριών ειδών κοινωνικές προσπάθειες εκδηλώνονται σάν ενιαία σύνθεση: ή παραμέληση οποιασδήποτε απ' αυτές είναι ικανή νά μειώσει υπερβολικά τήν αποτελεσματικότητα των άλλων, ιδιαίτερα από τήν άποψη της αύξησης της ικανότητας της εργατικής δύναμης νά παράγει αξία. Αντίθετα, ή άρμονική ανάπτυξη και των τριών μαζί δυναμώνει τήν καθεμιά απ' αυτές. Π.χ., τήν αποτελεσματικότητα ενός απαιτητικού συστήματος παιδείας τήν έπαυξάνει ό επίσης απαιτητικός — από τεχνική και οργανωτική άποψη — τόπος δουλιᾶς, ενώ τήν αποδοτικότητα τόσο της παιδείας, όσο και της δουλιᾶς είναι δυνατό νά τήν μειώσει σημαντικά, λ.χ., ή έλλειψη καταναλωτικών αγαθών, ή παραμέληση της συγκοινωνιακής, ύγειονομικής κλπ. υποδομής.

Ή οικονομική πολιτική πρέπει νά επιδιώκει, ώστε νά μή σχηματιστεί χάσμα ανάμεσα στίς παραπάνω τρεις κοινωνικές προσπάθειες. Ή παιδεία, ή τεχνική «ατμόσφαιρα» και οργανωτικότητα του τόπου εργασίας, καθώς και ή πολιτιστική στάθμη της καθημερινής ζωής αποτελούν σημεία συνάντησης της πολιτικής ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της πολιτικής ευημερίας. Και είναι δυνατό νά θεωρηθούν σάν επένδυση πού μοιάζει μέ τίς επενδύσεις δημιουργίας νέων παραγωγικών βάσεων μέ σκοπό τό ανέβασμα της παραγωγικότητας.

Βέβαια, ούτε τά έξοδα της παιδείας, ούτε τά έξοδα πού αποβλέπουν στήν ανάπτυξη του τεχνικού επιπέδου των τόπων εργασίας και στήν άνοδο της πολιτιστικής στάθμης της ζωής είναι δυνατό νά εκληφθούν σάν άμεσοι συντελεστές αύξησης της ικανότητας της εργατικής δύναμης για παραγωγή αξιών. Γιατί, εδώ δέν φαίνεται νά υπάρχει μιá τέτλια άμεση άλληλοσχέση, όπως υπάρχει ανάμεσα στίς παραγωγικές επενδύσεις και τήν άνοδο της παραγωγικότητας. Φυσικά, άλληλοσχέση υπάρχει, ή μαζική ύπαρξη της είναι έκτός συζήτησης, μόνο πού είναι έμμεση, ή συνάφεια ανάμεσα στά διάφορα συγκεκριμένα στοιχεία της έχει στοχαστικό χαρακτήρα.

Ή άνοδος του βαθμού συνθετότητας (πολυπλοκότητας) της εθνικής εργασίας δέν είναι δυνατό νά εκφραστεί σαφώς σάν συνάρτηση ούτε και αυτής της αύξησης των δαπανών επαγγελματικής εκπαίδευσης, αν κι εδώ είναι εμφανής ή σχέση

αιτίας και αιτιατού. Είναι δέ σίγουρο, ότι η παραμέληση της επαγγελματικής παιδείας, αργά ή γρήγορα, μετατρέπεται σε τροχοπέδη της αποδοτικότητας ολόκληρης της οικονομίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, και το χαμηλό επίπεδο συνθηκών κατοικίας δεν εκφράζεται άμεσα στη χαμηλή ικανότητα παραγωγής αξίας του εργαζόμενου πληθυσμού. Είναι, όμως, άναμφισβήτητη η αιτιακή σχέση ανάμεσα στην ανεπαρκή ποιότητα της απόδοσης και τις δυσμενείς συνθήκες ανάπαυσης κι αναζωογόνησης των εργαζομένων, λόγω των άσχημων όρων κατοικίας.

Οι δαπάνες για επαγγελματική παιδεία είναι, επίσης, σύνθετες. Αποτελούνται από τις δαπάνες για βασική παιδεία, για μετεκπαίδευση εκ περιτροπής και για συμπληρωματική κατάρτιση. Η γενική παιδεία περιλαμβάνει δυο ειδών δαπάνες: τις σχολικές και τις πολιτιστικές. Οι δαπάνες για βελτίωση της πολιτιστικής και τεχνικής στάθμης των συνθηκών εργασίας αποτελούνται από τρία κύρια συστατικά μέρη: δαπάνες για τεχνικό εξοπλισμό, δαπάνες για οργάνωση του προτσές εργασίας και δαπάνες για εξασφάλιση της ζωής και υγείας του εργαζόμενου στο χώρο δουλειάς του (προστασία από κινδύνους, καθαριότητα, υγιεινή διατροφή, κοινωνική ιδρύματα, αθλητισμός κλπ.). Αλλά και οι δαπάνες για κατάλληλους όρους ζωής είναι πολυδιάστατες και μπορούν να ταξινομηθούν ποικιλότροπα. Ένας τρόπος είναι η παραδοσιακή στατιστική ταξινόμησή τους (τροφή, ένδυμασία, κατοικία, δημόσια έργα, βιομηχανικά αγαθά, οικιακές μηχανές, υπηρεσίες κλπ.). Άλλος τρόπος είναι ο λειτουργικός (δαπάνες συντήρησης του εργαζόμενου ατόμου, που είναι έμπορεύματα και υπηρεσίες, δαπάνες συντήρησης της οικογένειας, δαπάνες ικανοποίησης των..., «κοινωνικών προσδοκιών»). Ο λειτουργικός τρόπος, όσο χρήσιμος κι αν είναι για αναλύσεις, τό πολύ-πολύ μπορεί να υπολογιστεί στατιστικά κατά προσέγγιση, δεν είναι δυνατό όμως, να μετρηθεί ακριβώς.

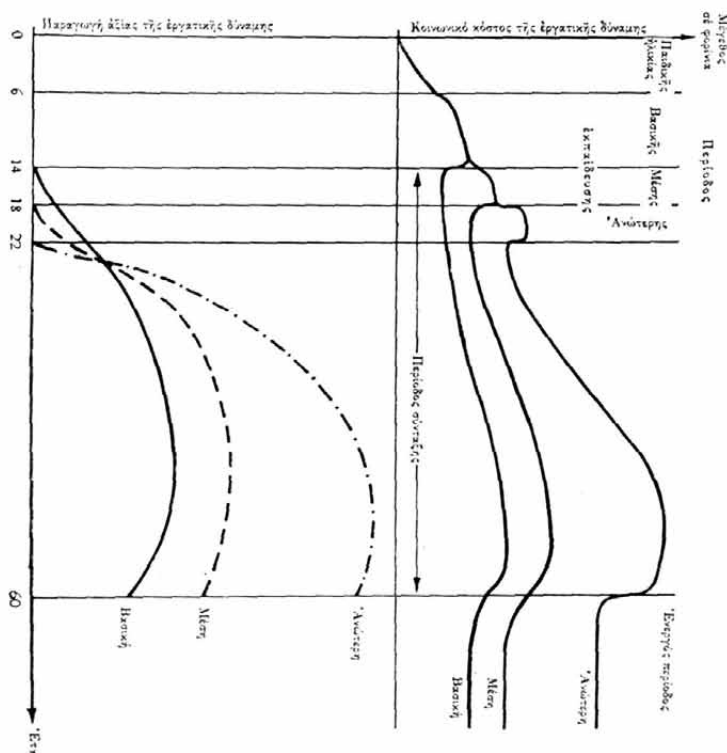
Φυσικά, όταν εδώ μιλούμε για «δαπάνες», δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι μ' αυτές δεν αγοράζεται ή εργατική δύναμη από κάποια αποξενωμένα απ' τα μέλη της κοινωνίας κέντρα αποφάσεων, ό... «παραγωγικός συνεταιρισμός» που αναφέραμε παραπάνω υπολογίζει την ορθολογική διαχείριση των αγαθών που παράγουν και χρησιμοποιούν «τά μέλη», μιά και ένα απ' τα πιο σπουδαία στοιχεία αυτού του ορθολογισμού είναι η υποβοήθηση της ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης του ανθρώπου. Ακριβώς, στον τομέα της ανάπτυξης της ικα-

νότητας του ενεργού πληθυσμού να παράγει αξίες παρατηρείται ή πιο στενή σχέση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας και τον ορθολογικό-περιεκτικό τρόπο ζωής του πληθυσμού. Το πρώτο είναι το μέσο, το δεύτερο ο σκοπός. Γι' αυτό η σχέση ανάμεσα στις «δαπάνες» για την αύξηση του επιπέδου της κοινωνικής εργασίας και τις αξίες που παράγει η κοινωνία αποτελεί τον κοινό δείκτη που εκφράζει την αποτελεσματικότητα και την ορθολογικότητα τόσο της οικονομικής δράσης, όσο και του τρόπου ζωής.

Απ' αυτές τις «δαπάνες», ένα μέρος είναι τρέχουσες κι ένα άλλο έχει χαρακτήρα επενδύσεων. Και τα δύο αυτά μέρη αναφέρονται στην ενεργό περίοδο της εργατικής δύναμης — χωρίς να εξαιρείται και η πραγματική αξία της συντάξιμης περιόδου — και συνιστούν εκείνο το ποσό που δείχνει πόσο... «στοιχίζει» για όλη την κοινωνία ή ύπαρξη και λειτουργία ενός μέλους της. Το ποσό αυτό πρέπει να το αντιπαραθέσουμε με εκείνη την αξία που δημιουργεί για την κοινωνία ένας άνθρωπος σε όλη τη ζωή του τόσο στον τομέα της παραγωγής, όσο και των υπηρεσιών (βλέπε σχήμα 12, σελ. 168).

Τό άνω διάγραμμα του σχήματος σημειώνει τις κοινωνικές δαπάνες για την εργατική δύναμη. Στην ηλικία από 1 μέχρι 6 χρόνια, οι δαπάνες ακόμη αποτελούνται βασικά από έξοδα διαβίωσης, τα όποια επιβαρύνουν από κοινού την οικογένεια και την κοινωνία. Σέ ηλικία από 6 μέχρι 14 χρόνια, ή καμπύλη γίνεται πιο απότομη, γιατί στα έξοδα διαβίωσης προστίθενται και οι δαπάνες δημοτικής εκπαίδευσης, τις όποιες αναλαμβάνει έξ ολοκλήρου ή κοινωνία. Η καμπύλη που σημειώνει την πορεία του μέρους εκείνου του πληθυσμού που στα 14 του χρόνια τελειώνει τή συστηματική σχολική μάθηση, δείχνει πτώση στό σημείο των 14 χρόνων. Στο σημείο αυτό, τό προτσές της «επένδυσης» αντικαθίσταται απ' τή διαδικασία «δυναμικής διατήρησης» των αποκτηθέντων γνώσεων (Έδω ζητώ συγκριτική απ' τόν αναγνώστη για τή χρησιμοποίηση μιās όρολογίας που ίσως φαίνεται απάνθρωπη, ώστόσο, στα σοβαρά θεωρώ σάν επένδυση τήν κατάρτιση της εργατικής δύναμης, γιατί, από τήν άποψη της κοινωνίας ή έστω από μιá μόνο άποψη, πρόκειται για πραγματική επένδυση. Επιτρέψτε μου, λοιπόν, νά συνεχίσω μ' αúτὴν τήν όρολογία, κρατώντας πρό όφθαλμού ότι αúτὴ ή επένδυση σημαίνει ταυτόχρονα διαμόρφωση της ανθρώπινης μοίρας. Αúτá τά δύο δέν παρουσιάζουν αντίθεση, αλλά — μέσα στό σοσιαλιστικό πρότυπο εúμεριáς — τό ένα προϋποθέτει τό άλλο). Η «δυναμική διατήρηση» συν-

Σχῆμα 12

τελείται ανάλογα με την αμοιβή της κοινωνικά χρήσιμης αποδοτικότητας της εργατικής δύναμης. Στο σημείο αυτό, λοιπόν, εμφανίζεται και η καμπύλη αποδοτικότητας (ή κάτω συνεχής γραμμή). Η «δυναμική διατήρηση» και η αποδοτικότητα πρέπει να δείχνει — όπως ήδη σημειώσαμε — μία όρισιμη αναλογία, αλλιώς αδυνατίζει ή ικανότητα της εργατικής δύναμης για παραγωγή αξιών, ενώ ανατρέπεται ή ισορροπία της κοινωνικής θέσης του ατόμου-φορέα της εργατικής δύναμης.

Στά 14 με 18 χρόνια, η καμπύλη δαπανών γι' αυτούς που συνεχίζουν τη μέση εκπαίδευση παρουσιάζει απότομη τάση ανόδου. Η ειδικευση του έργατη και οι γυμνασιακές γνώσεις στοιχίζουν για την κοινωνία — τόσο σαν έναρκτηρία επένδυση,

ὅσο καί ὡς ἔξοδα «δυναμικῆς συντήρησης» — περισσότερα ἀπ' ὅ,τι οἱ δαπάνες γιά δημοτική ἐκπαίδευση. Αὐτά τὰ πρόσθετα ἔξοδα, ὅμως, πρέπει νά «ἀνταποδοθοῦν» μέ μιά χρησιμότερη καμπύλη ἀποδοτικότητος, καί, φυσικά, ἡ «ἀνταπόδοση» αὕτη εἶναι δυνατή, μιά καί ἡ ὑψηλότερη μόρφωση καί ἐπαγγελματική κατάρτιση σημαίνει μεγαλύτερη ἱκανότητα ἀπόδοσης. Ὅλα αὐτά ἰσχύουν σέ μεγαλύτερο βαθμό καί γιά ἐκείνους τοὺς ὑποίους ἡ κοινωνία δέν τοποθετεῖ στήν παραγωγή ἀμέσως μόλις πατήσουν τὰ 18 χρόνια τους, ἀλλά συνεχίζουν τίς σπουδές μέχρι τὰ 21 ἢ 23 χρόνια τῆς ἡλικίας τους.

Σέ τελευταία ἀνάλυση, οἱ «δαπάνες» τῆς κοινωνίας γιά κάθε μέλος τῆς ἰσοῦνται μέ τό συνολικό ποσό ἐξόδων πού ἔχουν χαρακτήρα «ἐπένδυσης» καί «δυναμικῆς συντήρησης», ἀπό τή στιγμή τῆς γέννησης ὡς τήν ἀποβίωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀξία τῆς κοινωνικά χρήσιμης δραστηριότητος, πού στή διάρκεια τῆς ζωῆς του ἀναπτύσσει ἕνας πού ἔχει βασιική, μέση ἢ ἀνώτερη κατάρτιση, πρέπει ὅπωςδήποτε νά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐπενδύσεων γιά τήν κατάρτιση αὕτη σύν τήν ἀξία ὁλόκληρης τῆς τρέχουσας κατανάλωσής του («δυναμική συντήρηση»). Καί αὐτό γιά δύο λόγους:

1. Ἡ ἀξία πού δημιουργεῖται εἶναι πηγή παραγωγικῶν ἐπενδύσεων, καθὼς καί διοικητικῶν καί ἀμυντικῶν δαπανῶν.
2. Τά ἔξοδα ἐκπαίδευσης τῆς ἐπόμενης γενιᾶς εἶναι μεγαλύτερα ἀπ' ὅ,τι τῆς δοσμένης, κι αὐτά πρέπει νά τὰ καλύψει ὁ τωρινός ἐνεργός πληθυσμός (μιλώντας στή γλώσσα τῶν μαθηματικῶν, ὁ χώρος κάτω ἀπό τίς «καμπύλες ἀποδοτικότητος» πρέπει νά εἶναι κατά τόσο μεγαλύτερος ἀπ' τό μέγεθος τοῦ χώρου κάτω ἀπό τίς «καμπύλες-δαπάνης», ὅση εἶναι καί ἡ προσφορά τῆς δοσμένης γενιᾶς στήν παραγωγική συσσώρευση).

Συνοψίζοντας, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ κοινωνία τακτοποιεῖ τή ζωή της — ἐννοώντας ἐδῶ τήν ἄνοδο τῆς εὐημερίας καί τῆς παραγωγῆς — τόσο πιο ὀρθολογικά, ὅσο ἡ πραγματική ἀποδοτικότητα τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ στήν παραγωγή ἀξιών εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τίς δαπάνες γιά τή διευρυμένη ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἀπό τήν ἀποψη αὕτη, δέν ἔχει σημασία τό σέ ποῖο βαθμό ἔχουν κοινωνικοποιηθεῖ τὰ ἔξοδα παιδικῆς ἀγωγῆς, ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης καί μετεκπαίδευσης, καθὼς καί οἱ δαπάνες γιά συντάξεις καί γιά κοινωνική ὑποδομή. Δέν ἔχει σημασία οὔτε καί τό κατά πόσο οἱ δαπάνες αὐτές ἐπιβαρύνουν τόν προϋπολογισμό τῶν ἀτόμων τῆς προη-

γούμενης ή τής τωρινής γενιᾶς. Αὐτά ἔχουν σημασία ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κατὰ πόσο οἱ δαπάνες αὐτές ἀποτελοῦν μέρος τῶν μισθῶν ἢ ὄχι. Ἄν εἶναι κοινωνικοποιημένη ή παιδεία, ή υγεία, ή συνταξιοδότηση καί ἕνα σωρό ἄλλοι συντελεστές ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τότε οἱ πραγματικοί μισθοί μπορεῖ νά εἶναι ἀντίστοιχα χαμηλότεροι. Ἄν, ὅμως, αὐτοί οἱ συντελεστές προσφέρονται σάν ἐμπόρευμα, τότε, πρέπει ν' ἀποτελοῦν μέρος τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ. Ἡ οὐσία εἶναι ή ἐξῆς: τό ἄτομο, σέ ὅποιεσδήποτε συνθῆκες, πρέπει νά ἀπολαμβάνει ὑπηρεσίες σύμφωνα μέ τίς ικανότητές του¹⁵.

Ἱστορικά σέ κάθε κοινωνία, εἶναι δεδομένη ή ἀναλογία «ὀπτιμουμ» ἀνάμεσα στίς ομάδες τοῦ πληθυσμοῦ πού ἔχουν διαφορετικό ἐπίπεδο κατάρτισης, πού δουλεύουν σέ διαφορετικές συνθῆκες τόπου ἐργασίας καί βρίσκονται σέ διαφορετικά ἐπίπεδα κατανάλωσης. Εἶναι δοσμένη ἀκόμα καί ή ἀναλογία αὐτῶν τῶν ομάδων πρὸς τό σύνολο τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτή τήν ἐξαιρετικά πολύπλοκη, κλιμακωτή σειρά ἀναλογιῶν τήν ἀπλοποιούμε σέ τρεῖς βαθμίδες (βασική, μέση καί ἀνώτερη βαθμίδα). Ὁ κοινωνικά ἀναγκαῖος μέσος ὅρος ἰσοῦται μέ τό μέσο ἐπίπεδο τῆς ικανότητος τοῦ πληθυσμοῦ γιά παραγωγή ἀξιών. Ἡ «βασική» βαθμίδα σημαίνει τήν ἀπλή δουλιὰ, ή «μέση» ἐκφράζει τήν πολιτισμένη ἄψογη σέ διασκευές ἐργασία, ἐνῶ ή «ἀνώτερη» βαθμίδα, τήν ἐντατική ἐργασία (πού εἶναι σέ θέση νά ἀναπτύξει παραπέρα τίς παραγωγικές δυνάμεις καί τήν κοινωνική ὀργανωτικότητα).

Φυσικά, ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς τρεῖς βαθμίδες, ὑπάρχουν ἅπειρες ἀποχρώσεις, ἀλλά ἐδῶ ἀφαιρούμαστε ἀπ' αὐτές. Τό κατὰ ποιές ἀναλογίες ὁ ἐνεργός πληθυσμός μοιράζεται ἀνάμεσα στίς τρεῖς βαθμίδες εἶναι ζήτημα πού καθορίζεται ἀπό τό βαθμό ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, σέ συνδυασμό μέ τήν ὀρμητικότητα τῆς κοινωνικῆς προόδου. Ὅσο πῖο ἀναπτυγμένες εἶναι οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας, τόσο πῖο μεγάλη ἀνάγκη ἔχει σέ ἐργαζόμενους, ικανούς γιά ἀνώτερο ἐπίπεδο παραγωγῆς ἀξιών.

Ἄν οἱ σέ κοινωνική κλίμακα (ἐξασφαλισμένες συνθῆκες ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης, ἐργασίας καί ζωῆς γιά πῶλόν καιρό — πρακτικά, γιά χρονικό διάστημα μιᾶς ζωῆς — δέν ἀνταποκρίνονται στίς ἀπαιτήσεις ὀπτιμουμ κατανομῆς τοῦ πληθυσμοῦ, τότε, ή ικανότητα τοῦ πληθυσμοῦ γιά παραγωγή ἀξιών παθαίνει διαρκή ζημιὰ. Λ.χ., ἂν τό στρῶμα τῆς «ἀνώτερης» βαθμίδας ζεῖ καί ἐργάζεται σέ συνθῆκες πού δέν ἀνταποκρίνονται στίς ικανότητές του, τότε, αὐτό δέν συνεχίζει τήν

ἀπαιτούμενη αὐτοκατάρτισή του, δὲν ἀνανεώνει ὅσο πρέπει τὴν ἐργατικὴν του δύναμη καί, ἔτσι, ἀργά ἢ γρήγορα, ὑποβιβάζεται καὶ ἡ ἐφευρετικὴ ἱκανότητά του. Ἄν τὸ «μέσο» ἢ τὸ «βασικὸ» στρώμα βρεθῇ σὲ συνθῆκες ἀνώτερες κατὰ μιὰ βαθμίδα, τότε, τὰ μέσα παραγωγῆς πού τίθενται στὴ διάθεσή του τὰ χρησιμοποιοῦν μὲ μὴ οἰκονομικὸ τρόπο, πράγμα πού τελικὰ ὀδηγεῖ στὴν ὑπόσκαψη τῆς ἰσορροπίας τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας καὶ στὴ μείωσιν τοῦ βιοτικῷ ἐπιπέδου. Ταυτόχρονα, προκαλεῖται ὅπως-δήποτε μιὰ ὀρισμένη ἔντασιν στό σύστημα κλιμακώσεως τῶν ἱκανότητων παραγωγῆς ἀξιών: ἡ δοσμένη γενιά πρέπει πάντα νὰ ἐξασφαλίζει τὴ συνεχὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργατικῆς δύναμης στὰ μέτρα τῶν ἀναγκῶν καὶ καθηκόντων τῆς ἀμέσως ἐπόμενης γενιᾶς. Σύμφωνα μ' αὐτά, μιὰ ὀρισμένη μερίδα τῆς «ἀπόδοσης» τῆς δοσμένης γενιᾶς πρέπει νὰ διατίθεται σάν πρόσθετη δαπάνη πού προετοιμάζει τίς ἐπιπρόσθετες ἱκανότητες τῆς ἐπόμενης γενιᾶς. Αὐτὴ τὴ διάκριση μπορούμε ἀνάλογα νὰ τὴν κάνουμε καὶ σχετικὰ μὲ τὴν παραγωγικὴ συσσώρευσιν τῆς κοινωνίας. Ὅσο πιὸ ἔντονη εἶναι ἡ ἀπαίτησις μιᾶς κοινωνίας γιὰ πρὸςδο καὶ ὅσο πιὸ πολὺ εἶναι ἀναγκασμένη νὰ ἀνεβάξει τὴν κοινωνικὴ ἀπόδοσιν μέσω τῆς προσαύξεσιν τῆς σύνθετης ἐργασίας πού εἶναι ἐνσωματωμένη στὰ ἀγαθὰ, τόσο μεγάλη μερίδα τῆς συσσώρευσίνης της πρέπει νὰ δαπανᾷ μὲ σκοπὸ τὴ βελτίωσιν τῶν προϋποθέσεων ἀνάπτυξης τῆς σύνθετης ἐργασίας.

Παρακάτω, ὅσο πιὸ περιορισμένη εἶναι μιὰ οἰκονομία, τόσο πιὸ μικρὴ ἐλπίδα μπορεῖ νὰ ἔχει ὅτι οἱ ὕλικές καὶ πνευματικές δυνάμεις τῆς θὰ προσανατολιστοῦν, σὲ εὐρεία κλίμακα, πρὸς τὸ ἐπίπεδο τῆς «ἀνώτερης» βαθμίδας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀνάπτυξιν τῆς κατὰ κεφαλὴ ἱκανότητος παραγωγῆς ἀξιών τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ — δηλαδή, ἡ ἀνάπτυξιν τοῦ γενικοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ του — εἶναι δυνατὴ μόνο στὴ βάση μιᾶς διαδικασίας διαλογῶν καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀοχή τῆς βαθμιαίας βελτίωσιν τῶν σχετικῶν προϋποθέσεων. Βασικὸς σκοπὸς εἶναι:

- α) ὅλο καὶ μεγαλύτερη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ νὰ γίνετα ἱκανὴ νὰ κάνῃ σύνθετη ἐργασία μέσου βαθμοῦ καὶ
- β) νὰ πραγματοποιεῖται συγχέντρωση καὶ γρήγορη ἀνάπτυξιν τῆς σύνθετης ἐργασίας ἀνώτερου βαθμοῦ ἐντατικότητος σὲ ἐκείνους τοὺς ἐπαγγελματικούς τομεῖς, ὅπου τὸ πνευματικὸ κεφάλαιο τῆς χώρας εἶναι πλουσιότερο καὶ ὑψηλότερης στάθμης.

Οἱ προσπάθειες πού ἀποβλέπουν στό ἀνέβασμα τῆς ἱκανότητας παραγωγῆς ἀξιών πού ἔχει ἡ ἐθνική ἐργασία δέν πρέπει νά συγχάινονται μέ τίς προσπάθειες πού κατευθύνονται στήν ἄνοδο τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας. Τήν παραγωγικότητα πρέπει νά τήν αὐξάνουμε σέ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας πού μποροῦν ἢ πρέπει νά ἀναπτύχθουν, καθὼς ἐπίσης καί στίς τρεῖς βαθμίδες τῆς σύνθετης ἐργασίας, πού ἀναφέραμε παραπάνω, ἀλλά ταυτόχρονα, μέ βάση τίς διαδικασίες διαλογῶν, πρέπει νά ἀναπτύσσουμε τήν ἱκανότητα τοῦ πληθυσμοῦ γιά παραγωγή ἀξιών. Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι καθήκον πού πρέπει νά προγραμματίζεται ὀλοκληρωμένα καί μακροπρόθεσμα, γιατί ἀγκαλιάζει ὀλόκληρη τήν ἐνιαία στρατηγική ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας καί τοῦ τρόπου ζωῆς, σάν ἓνα βασικό σκοπό της.

Δέν θά ἦταν ρεαλιστικό ἓνα συμπέρασμα σύμφωνα μέ τό ὑπόυ, μέσα σέ πέντε-δέκα χρόνια, θά ἦταν δυνατό νά ἀναπτύξουμε, σέ ὅλες τίς λεπτομέρειές του, ἓναν ἰδεώδη σοσιαλιστικό τρόπο ζωῆς. Γιά τήν ὥρα, οὔτε τίς ἀναγκαῖες ἐπενδύσεις, οὔτε τίς προϋποθέσεις πολιτισμοῦ καί συνείδησης διαθέτουμε γι' αὐτό. Ἀλλά ἡ κατάσταση εἶναι ὀριμη, ὥστε νά μὴ κάνουμε τίποτε τό ἀντίθετο μέ τήν πορεία διαμόρφωσης ἑνός τέτοιου σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, ἐνῶ τίς περιορισμένες δυνάμεις μας, μέ μεγαλύτερη περίσκεψη καί μέ αὐξημένη ὁρμή, νά τίς στρέψουμε πρὸς τήν ἐπίτευξή του. Πρίν ἀπ' ὅλα, πρέπει νά βελτιωθεῖ ἡ κατάσταση στόν τομέα τῆς οἰκοδόμησης καί διανομῆς κατοικιῶν, ἰδιαίτερα μέ σκοπὸ τό δυνάμωμα τοῦ αἰσθήματος ἐξασφαλισμένης ζωῆς γιά τὴ νέα γενιά. Ἐπίσης, σέ ταχτές προθεσμίες, πρέπει νά πετύχουμε σημαντική ἄνοδο τοῦ ἐπιπέδου τῆς κατώτερης καί μέσης παιδείας καί τῆς ὑγιονομικῆς περίθαλψης.

Τὸ 11ο Συνέδριο τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος Οὐγγαρίας, ἐκτιμώντας τὰ μέχρι τώρα ἀποτελέσματα τῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας, καί παίρνοντας ὑπόψη τὰ ἀνεπιθύμητα φαινόμενα, ἀποφάσισε μιὰ τέτια πολιτικὴ βιοτικοῦ ἐπιπέδου πού ἀποβλέπει στή βαθμιαία ἐνίσχυση τῶν στοιχείων τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς. Ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὑπογραμμίζει:

- α) Τὴν ἀνάγκη τῆς ἀναλογικῆς ἀνόδου τῶν εἰσοδημάτων τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ, μέ βάση μιὰ καλομελετημένη πολιτικὴ μισθῶν καί εἰσοδημάτων, πού

- ν' αποβλέπει στη συνεχή διατήρηση σωστών αναλογιών ανάμεσα στις αποδοχές.
- β) Την ανάγκη εφοδιασμού με περισσότερα και καλύτερης ποιότητας έμπορεύματα μαζικής χρήσης.
- γ) Τόν κεντρικό έλεγχο των τιμών καταναλωτού και τήν εξασφάλιση της συνεπούς αρμονίας της πολιτικής τιμών με τις βασικές αρχές της πολιτικής στον τομέα του βιοτικού επιπέδου.
- δ) Την ανάγκη αύξησης της μερίδας οικόδομησης κρατικών κατοικιών και τή συνεπή εφαρμογή των βασικών αρχών της σοσιαλιστικής κοινωνικής πολιτικής στον τομέα της διαχείρισης των κατοικιών.
- ε) Την ανάγκη ανύψωσης του επιπέδου επαγγελματικής κατάρτισης και αγωγής της νέας γενιάς, καθώς και τή βελτίωση της κοινωνικής θέσης των πολύτεχνων οικογενειών.
- στ) Την ανάγκη βαθμιαίας μείωσης ή επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ηλικιωμένοι.
- ζ) Τέλος, τήν ανάγκη της υψηλότερου επιπέδου ιατρικής περίθαλψης και της πιο πολιτισμένης χρησιμοποίησης του ελεύθερου χρόνου.

«Πρέπει να καθορίσουμε με σαφήνεια — τονίζει η απόφαση του συνεδρίου — τις σοσιαλιστικές προοπτικές μας και πρέπει ν' αποδείξουμε τα προτερήματα του σοσιαλιστικού τρόπου ζωής έναντι του τρόπου ζωής στις κεφαλαιοκρατικές χώρες. Αποτελεί βασικό καθήκον μας η γενίκευση και διάδοση των σοσιαλιστικών γνωρισμάτων που αναπτύσσονται στον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς του λαού μας και ιδιαίτερα της εργατικής τάξης μας».¹⁶

Τί μπορεί να αναμένει η ούγγρική λαϊκή οικονομία από αυτές τις τεράστιες υλικοπνευματικές επενδύσεις;

Πρώτα-πρώτα, τήν ενίσχυση της σταθερότητας της ζωής των ατόμων και της κοινωνίας, δηλαδή τήν ικανοποίηση των αναγκών, τήν άνοδο της καλλιέργειας και της λογικής πειθαρχίας του πληθυσμού, πράγμα που σημαίνει απελευθέρωση και πολλαπλασιασμό μιας τέτοιας πηγής ενέργειας που είναι ο μεγαλύτερος θησαυρός της χώρας: *έννοούμε τήν επιμέλεια και τή δημιουργικότητα του λαού*. Για να μπορέσει η ούγγρική λαϊκή οικονομία να εξασφαλίσει ψωμί για όλους και δουλιά για κάθε πολίτη που είναι ικανός για εργασία, έχει ανάγκη πλανήτων διεθνών οικονομικών σχέσεων. Η ούγγρική γή είναι

κατάλληλη για γεωργία, αλλά είναι σχετικά φτωχή σέ ορυκτά. Η αγροτική οικονομία σήμερα απασχολεί τό 1/5 τοῦ πληθυσμοῦ, καί σέ καμιά πενήνταριά χρόνια, λιγότερος κι ἀπ' τόν μισό σημερινό αγροτικό πληθυσμό θά εἶναι σέ θέση νά δώσει τουλάχιστον διπλάσια ἀπό τή σημερινή αγροτική παραγωγή.

Τήν ἐνέργεια καί τίς πρώτες ὕλες πού χρειάζεται ἡ βιομηχανία, στό μεγαλύτερο ποσοστό τους, πρέπει νά τίς εἰσάγουμε, ἐνῶ μεγάλο μέρος τῶν προϊόντων τῆς μεταποίησης πρέπει νά τό ἀνταλλάσσουμε μέ τό ἐξωτερικό, διά μέσου τῆς διεθνoῦς εἰδίκευσης καί συνεργασίας στήν παραγωγή, γιά νά μπορούμε νά ἐξασφαλίζουμε ἀνοδική οἰκονομική εὐημερία. Τήν ἀποδοτικότητα τῆς οὐγγαρίκῃς οἰκονομίας τήν καθορίζει, σέ ὅλο καί μεγαλύτερο βαθμό, τό κατά πόσο ἡ διεθνής ἀγορά ἀναγνωρίζει τίς ἐγχώριες δαπάνες ἐργασίας σάν κοινωνικά ἀναγκαῖες, δηλαδή, σάν πλήρη ἀξία. Μιά καί δέν διαθέτουμε ορυκτά παρκαγόμενα μέ οἰκονομικό τρόπο, ἐναπόκειται μόνο στίς ἱκανότητες καί τήν ἐπιμέλεια τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ τό ἂν ἡ οὐγγαρίκη λαϊκή οἰκονομία θά καταφέρει νά ἐμφανίζεται στή διεθνή ἀγορά ἐπιβάλλοντας τήν ἀναγνώριση τῆς πραγματικῆς ἐγχώριας ἐργασίας σάν πλήρη ἀξία.

Ἄν ἐξετάσουμε τά κυριότερα σημερινά ἐμπόδια τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας ἢ τῆς συναγωνιστικότητος τῆς Οὐγγαρίας στή διεθνή ἀγορά, τότε, θά δοῦμε ὅτι πίσω ἀπ' ὅλα αὐτά κρύβεται ἡ χαμηλή ὀργανωτικότητα τῶν ἀτόμων καί ὁμάδων, ἡ χαλαρή τεχνολογική πειθαρχία, ἡ τάση γρήγορης καί μέ κάθε τρόπο ἀπόκτησης κάποιου ἀτομικοῦ ἢ ὁμαδικοῦ ἀποτελέσματος κι ἄλλα. Αὐτά ὅλα μαζί βαραίνουν ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπό ὅ,τι ἡ ἔλλειψη ἐπαγγελματικῶν γνώσεων ἢ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν μέσων ἀνάπτυξης.

Μποροῦμε νά ὑπογραμμίσουμε μέ σιγουριά, πῶς, σήμερα, οἱ ἀνεπάρκειες στήν κοινωνική πειθαρχία καί στό ἐπίπεδο πολιτισμοῦ, καθώς καί ἡ γενική μετωπότητα εἶναι στοιχεῖα πού ἐμποδίζουν τουλάχιστον τόσο τή συναγωνιστικότητά μας στή διεθνή ἀγορά, ὅσο καί τό μικρό μέγεθος τῆς χώρας μας ἢ ἡ σχετική τεχνική καθυστέρηση τῶν παραγωγικῶν βάσεων.

Μποροῦμε νά ποῦμε ἐπίσης μέ σιγουριά, πῶς δέν εἶναι δυνατό νά ὑποκαταστήσουμε μέ ὕλικά κίνητρα τή σχετική καθυστέρηση στό γενικότερο πολιτιστικό ἐπίπεδο. Ἄν αὐξάνονταν χωρίς μέτρο οἱ δυνατότητες ἀπόκτησης εἰσοδημάτων, τότε, ἀκριβῶς λόγῳ τῶν ἀνεπαρκειῶν στό κοινωνικό πολιτιστικό ἐπίπεδο, δέν θά ἦταν δυνατό ἡ αὔξηση αὐτή νά συνδυα-

στεϊ μέ μία παραγωγή ύψηλοῦ ἐπιπέδου καί μ' ἓνα κατάλληλα ἀναπτυγμένο ἐξωτερικό ἐμπόριο, τό πολύ-πολύ, τά πράγματα νά σπρώχνονταν πρός φαινομενικά ἀποτελέσματα. Φυσικά, πρέπει νά παρέχονται κίνητρα, ἡ περισσότερη καί καλύτερη ἐργασία πρέπει νά ἀμοίβεται, ἀλλά, ταυτόχρονα, πρέπει νά καταβάλλονται καί ἄλλες, τουλάχιστον ἰσάζιες μέ τά ὕλικά κίνητρα, προσπάθειες γιά τό ἀνέβασμα τῆς κοινωνικῆς σταθερότητας καί πολιτιστικῆς στάθμης. "Αν ἐξετάσουμε ποιές εἶναι ἐκεῖνες οἱ ἐπιχειρήσεις πού στή διεθνή ἀγορά ἐμφανίζονται κιόλας μέ ἐπιτυχία στήν προσφορά προϊόντων πού ἀπαιτοῦν μεγάλη πνευματική ἐργασία, τότε, θά διαπιστώσουμε ὅτι αὐτές εἶναι:

- Ἐκεῖνες πού ἐπιλέγουν καλὰ τά στέλεχη τους καί ἀνεβάζουν πολύ ὕψηλά τίς ἐπαγγελματικές καί ἀνθρώπινες ἀπαιτήσεις ἐναντι τῶν ἐργαζομένων.
- Ἐκεῖνες πού θυσιάζουν πολλά γιά τήν κατάρτιση τῶν ἐργαζομένων καί γιά τήν παραπέρα ἐπαγγελματική τους ἐκπαίδευση καί πού ὑποστηρίζουν τίς νεωτεριστικές καί ἐπιστημονικές ἐπιδιώξεις τῶν συνεργατῶν τους.
- Ἐκεῖνες πού δέν λυποῦνται τίς προσπάθειες ὀργάνωσης καί κινητοποίησης τῶν ἐργαζομένων γιά ἀνέβασμα τῆς εὐημερίας τους, τῆς πολιτιστικῆς καί ἀθλητικῆς δραστηριότητάς τους, ἐκεῖνες πού ἐπιβάλλουν τάξη καί καθαριότητα στούς χώρους ἐργασίας καί δημιουργοῦν εὐνοϊκοῦς ἔρους γιά τό κίνημα τῶν σοσιαλιστικῶν μπριγάνων.

Μέ τόν τρόπο αὐτό, σταθεροποιεῖται ὁ κύριος κορμός τῶν ἐργαζομένων μιᾶς ἐπιχείρησης, πού ἐπιλέγονται μέ βάση ἐπαγγελματικά καί ἀνθρώπινα κριτήρια, δυναμώνει ἡ τεχνολογική πειθαρχία καί ἐπιταχύνεται ἡ ἀναπτυξιακή δραστηριότητα, ἀκόμα καί σέ περίπτωση πού οἱ αὐξημένες δημόσιες δαπάνες περιορίζουν αἰσθητά τά πλαίσια ἤμεσης πριμοδότησης ὀρισμένων ἀτόμων ἢ κατανομῆς κερδῶν.

Φυσικά, ἡ πολιτισμένη ὀργάνωση ὁλόκληρης τῆς ἐπιχείρησης εἶναι μόνο ἓνας συντελεστής τῆς ἐπιτυχίας στή διεθνή ἀγορά. Ἡ ὀργάνωση δέν εἶναι δυνατό νά ὑποκαταστήσει τίς ἐπαγγελματικές γνώσεις, τή σύγχρονη τεχνολογία καί τά μοντέρνα προϊόντα, οὔτε τήν ἐξυπνη δράση στό χώρο τῆς ἀγορᾶς. Δημιουργεῖ, ὅμως, εὐνοϊκό κοινωνικό κλίμα γιά τή σωστή ἀπελευθέρωση τῶν δυνάμεων καί τῆς ἐνέργειας πού κρύβουν μέσα τους οἱ ἐργαζόμενοι ὡς ἄτομα καί ὡς ὁμάδες.

Κι ὅτι ἰσχύει γιά μιὰ ἐπιχείρηση πολλαπλάσια ἰσχύει καί

για την κοινωνία ολόκληρη. Γι' αυτό, οι πολιτικές προσπάθειες και οι ύλικές επενδύσεις για την ανάπτυξη του σοσιαλιστικού τρόπου ζωής δέν αποτελούν απλώς και μόνο ύλικές θυσίες για «φιланθρωπικούς» σκοπούς, αλλά είναι σοφές προσπάθειες μιᾶς ανθρωποκεντρικῆς κοινωνίας, οι ὁποῖες, πέρα ἀπό τό αἰσθημα εὐημερίας τῆς κοινωνίας, — ἀκριβέστερα: διὰ μέσου αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος, — ἀποβλέπουν στή δημιουργία πρὸ-σθετων παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ πηγῶν προόδου.

Ἡ σοσιαλιστική πολιτική βιοτικῶ ἐπιπέδου πού σταθεροποιεῖ τήν κοινωνία, συσπειρώνει τίς δυνάμεις τῶν ἐργαζομένων, ἐνισχύει τή συνοχή τους καὶ ἐξαρτᾷ τήν προσωπική εὐτυχία τοῦ καθενός ἀπό τό βαθμό τῆς κοινωνικῆς χρησιμο-τήτας τῆς δράσης του (καὶ αὐστηρά, μόνο ἀπ' αὐτήν), μιὰ τέτια πολιτική ἀποτελεῖ ἐπένδυση πού φέρνει στήν ἐπιφάνεια τό σπουδαιότερο «φυσικό πλοῦτο» τῆς οὐγγρικῆς λαϊκῆς οἰκονομίας: τήν ἀνθρώπινη γνώση καὶ ἐπιμέλεια.

Ἐδῶ πού τά λέμε, δέν ἔχουμε καὶ πολλές ἄλλες δυνατότη-τες αὐξησης τῶν πιθανοτήτων καλύτερης τοποθέτησής μας στή διεθνή ἀγορά, ἰδιαίτερα μακροπρόθεσμα. Οἱ ἀλλαγές πού στά τελευταῖα χρόνια συντελέστηκαν στή σύνθεση τῆς διεθνούς οἰκονομίας εἶχαν δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στήν οὐγγρική λαϊκή οἰκονομία. Ἡ ἀξία τῆς οὐγγρικῆς (ἐγχώριας) ἐργασίας πού προσφέρεται στίς ἀγορές τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑποβαθμίστηκε περισ-σότερο ἀπό τό 1/5 μέσα σέ ἐνάμισιο χρόνο. Καί ἡ κατάσταση αὐτή φαίνεται πώς θά πάει σέ μάκρος, γιατί, μεταξύ τῶν ἄλλων, τόν «φυσικό πλοῦτο» μας ἀκόμα δέν μπορέσαμε νά τόν ἀποκαλύψουμε πλήρως καί νά τόν θέσουμε σέ κίνηση. Μελλοντικά, δέν ἔχουμε περιθώρια ἀναμονῆς καὶ καθυστέρησης.

Ἡ πολιτισμένη καὶ λογική εὐημερία εἶναι, ταυτόχρονα καί οἰκονομική. Μέ τήν ἴδια ποσότητα εἰσαχόμενων ὑλικῶν, μέ τή βοήθεια μιᾶς δοσμένης μάζας μηχανῶν καὶ ἐργατικῆς δύνα-μης, εἶναι δυνατό νά παραχθεῖ προϊόν μεγαλύτερου ὅγκου ἢ ὑψηλότερης ἀξίας χρήσης. Δέν εἶναι ἀπαραίτητο ἡ ἄνοδος τοῦ βιοτικῶ ἐπιπέδου νά βροῖσκειται σέ εὐθεία ἀναλογία μέ τήν ποσότητα τῶν χρησιμοποιηθέντων πρώτων ὑλῶν καὶ ἐνέργειας. Ἡ ὀρθολογικά προγραμματισμένη καὶ ὁργανωμένη εὐημερία σημαίνει ἐξοικονόμηση πηγῶν καὶ μέσων. Καί ἀπαλλάσσει τό ἰσοζύγιο πληρωμῶν μας ἀπό πολλά συναλλαγματικά ἔξοδα καὶ βάρη, πού ὡς τώρα προσέρχονταν ἀπό τήν κατατεμαχισμένη ἢ κακή χρησιμοποίηση τῶν πόρων αὐτῶν, ἐνῶ, ταυτόχρονα, δη-μιουργεῖ πρόσθετα ἐξαγωγίμα ἐμπορεύματα, χωρίς νά χρειά-ζεται ἡ περικοπή τῆς ἐγχώριας κατανάλωσης. Δηλαδή, εἶναι

δυνατό νά αὐξηθεῖ τό ἐπίπεδο εὐημερίας καί κοινωνικῆς ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν, μέ παράλληλη μείωση τῆς... «κατά μονάδα δαπάνης ὑλικῶν καί ἐνέργειας».

Τέλος, ἡ εὐημερία σοσιαλιστικοῦ τύπου ὑποκινεῖ μιά τέτια τεχνική ἀνάπτυξη πού ἡ κατεύθυνσί της συμπίπτει μέ τίς ἀλλαγές τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας πού μᾶς ἐπιβάλλει. Ἡ τάση ἀνάπτυξης τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας, μακροπρόθεσμα, ἀνεβάζει τήν ἀξία τῆς τεχνικῆς γιά παραγωγή πρώτων ὑλῶν καί ἐνέργειας, ἐνισχύει τήν ἐξαγωγή σύνθετων συστημάτων προϊόντων, ὅπως εἶναι, λ.χ., τά συστήματα παραγωγῆς τροφίμων, παιδείας, ὑγείας, ὕδρευσης, μαζικῶν συγκοινωνιῶν καί ἄλλων. Ἡ πολιτική ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς καί τεχνικῆς, πού ἀποβλέπει στή διεύρυνση τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς, ἀπαιτεῖ ἀπό τήν οὐγγρική λαϊκή οἰκονομία — μετὰ τῶν ἄλλων, βέβαια — τή μαζική παραγωγή ἀκριβῶς τέτοιων συστημάτων ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Στή διεθνή ἀγορά, στίς ἐπόμενες δεκαετίες, μπορούμε νά ρίξουμε ἄφοβα τέτια συστήματα προϊόντων καί ἐγκαταστάσεων, γιατί ὅπωςδῆποτε, θά συναντήσουμε τεράστια ζήτηση.

Ἐπομένως, ἡ παρατέρα ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ τρόπου ζωῆς δέν ἀποτελεῖ μόνο καθῆκον κοινωνικοπολιτικό, εἶναι ὁ μοναδικά βατός δρόμος γιά τή μελλοντική ἄνοδο τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας μας. Ἡ πολιτική πού ἀποβλέπει στή δημιουργία εὐημερίας σοσιαλιστικοῦ τύπου εἶναι δυνατό νά μετουσιωθεῖ σέ «μούσα» ἐμπνευσης γιά μελλοντικές ἐπιτυχίες τῆς οὐγγρική λαϊκῆς οἰκονομίας στό διεθνή στίβο. Κι ἀκριβῶς αὐτό δικαίώνει τήν «περιπέτεια» τῆς... ὀλίσθησης ἐνός εἰδικοῦ στό ζήτημα τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας σ' ἓνα χωρό, ὁ ὁποῖος, κρίνοντας ἀπό αὐστηρά ἐπαγγελματική ἄποψη, δέν εἶναι ἐντελῶς δικός του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Έτσι χαρακτηρίζουν, συνήθως, οι Ούγγροι τό στρώμα εκείνο που κρατά στα χέρια του τόν πλούτο, τήν εξουσία ή τίς διάφορες εθνικές κλπ. (σημ. μετ.).

2 'Η «σταθεροποίηση» έδω άφορά τήν άμέσως μετά τή λήξη του πολέμου κατάσταση, όταν ο πληθωρισμός στην Ούγγαρία είχε φτάσει σε άστρονομικά ποσά. Ένα αύγό αγοράζόταν τότε μέ 5—6 χιλιάδες φoρίνια. Στά 1946 βγήκε τό νέο, αντιπληθωριστικό φoρίνι. Οι τιμές άκίνητοποιήθηκαν διοικητικά. Τά 700 φoρίνια, εκείνη τήν έποχή (μετά τόν άποπληθωρισμό, άντιπροσώπευαν μισθό που σήμερα άντιστοιχεί περίπου στίς 3-3.500 φoρίνια. Τώρα, όμως, τό ποσό αυτό είναι πιά ο μέσος όρος των έργατικών άποδοχών (σημ. μετ.).

3 Τό εισόδημα είναι κατά 30—35% μεγαλύτερο από τό μισθό, γιατί περιλαμβάνει και τίς κοινωνικές παροχές (σημ. μετ.).

4 Έδω πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι, από τό 1973 ως τή στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές (1979), τά πράγματα άλλαξαν ουσιαστικά, όχι όμως από τήν άποψη των αποκλίσεων των μισθών και εισοδημάτων των διαφόρων κατηγοριών έργαζομένων, αλλά από τήν άποψη των απόλυτων μεγεθών. Λόγου χάρη, στό σχήμα 5, σημειώνεται, πώς οι χαμηλότερες μηνιαίες άποδοχές ήταν τό 1973 γύρω στά 500—600 φoρίνια τό άτομο. Στό σχήμα 8, όπου φαίνονται τά εισοδήματα, τό ελάχιστο ποσό είναι γύρω στά 700—800 φoρίνια. Οι άριθμοί αυτοί σήμερα έχουν αύξηθει κατά 300—400 φoρίνια, έτσι οι κατώτατες μηνιαίες άποδοχές είναι άνω των 1.000 φoρινιών τό μήνα, ενώ τά εισοδήματα άνω των 1.200. Τό ίδιο και οι μέσοι όροι άποδοχών. Σύμφωνα μέ τό σχήμα 6, αυτοί κυμαίνονταν γύρω στίς 2.000—2.500 φoρίνια τό 1973, τώρα, όμως, κυμαίνονται γύρω στίς 3.000—3.500 φoρίνια (σημ. μετ.).

5 Στην ούγγρική οικονομολογική φιλοσοφία, «τυχαία» χαρακτηρίζονται τά ύψηλά, γιά τά έδω μέτρα, εισοδήματα των τυχερών παιγνιδιών (κυρίως τά κέρδη του κρατικού λαχείου Πρό-πό), μερικές κληρονομίες πλουσιών συγγενών έξωτερικού και άλλα τέτια σπάνια «χαμόγελα τής τύχης» (σημ. μετ.).

6 Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ συγγραφέα ἐκφράζει μιὰ ὑπαρκτὴ κατάσταση στὴν Οὐγγαρία, ὅπου ὀρισμένοι «πετυχημένοι» ἰδιῶτες μικροὶ ἐπαγγελματοβιοτέχνες πραγματικά χτίζουν τέτιες βίλλες καὶ ζοῦν μὲ τρόπο πού πολλές φορές ἐξαντλοῦν καὶ τὴν ἔννοια «χλιδὴ», προκαλώντας, ἔτσι, πολλές πικρόχολες παρατηρήσεις τῆς κοινῆς γνώμης. Αὐτό, ὅμως, εἶναι θέμα πολὺπλοκο, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατό νὰ τὸ ἀναλύσουμε διεξοδικά, στὰ πλαίσια μιᾶς ὑποσημείωσης (σημ. μετ.).

7 Εἶναι ἀλήθεια, πὼς μερικά βασικά εἶδη πρώτης ἀνάγκης παράγονται μὲ ὑψηλὸ κόστος, σέ σχέση μὲ τὸ κόστος τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων μαζικῆς παραγωγῆς. Ἀλλὰ θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε πολὺ μακριὰ ἡ ἐξέταση τῆς πολὺπλοκης ἀλληλοεπιδράσεως πού προκαλεῖ αὐτές τίς ἀναλογίες τῶν ἐξόδων παραγωγῆς τῶν προαναφερθέντων εἰδῶν. Σημειώνουμε μόνο, πὼς, στὸν καπιταλισμὸ, ἡ τεχνικὴ ἀνάπτυξη στοὺς κλάδους παραγωγῆς ἀγαθῶν γιὰ ἀνάγκες πού ἔρχονται σέ δευτέρη σειρά (δηλαδή, μετὰ τίς πρῶτες ἀνάγκες) πραγματοποιεῖται ἀναγκαστικά πρὸ ὁρμητικά, ἀπ' ὅ,τι σέ τομεῖς παραγωγῆς εἰδῶν πρώτης ζωτικῆς ἀνάγκης.

8 Στὴν οὐγγρική γλῶσσα, «ντζέντρι» ὀνομάζονται οἱ σχετικὰ ξεπεσμένοι πρῶνι ἀριστοκράτες τοῦ χωριοῦ, πού θέλουν νὰ ζοῦν τὸ ἴδιο μεγαλοπιανόμενοι, ὅπως ἦταν ἄλλοτε οἱ ἴδιοι ἢ οἱ πρόγονοί τους στὰ «καλά» ἐκεῖνα χρόνια. Ἡ φράση «παραλῆδες τοῦ χωριοῦ» (στὰ οὐγγρικά, ἐπὶ λέξει: «λιπαροὶ χωριάτες») ἀνταποκρίνεται στὸ νόημα πού στὰ ἐλληνικά ὑποδηλώνουν οἱ λέξεις: «τσουρπατζῆς» ἢ «κουιλαράς» τοῦ χωριοῦ, κουλάκος κλπ. (σημ. μετ.).

9 Στὰ χρόνια ἀπὸ τὸ 1974 ὡς τὸ 1978, ὁ ἐτήσιος μέσος ἀριθμὸς οἰκοδόμησε κατοικιῶν ἦταν πάνω ἀπὸ 85.000 (σημ. μετ.).

10 Χωρὶς ἐδῶ νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι φυσικὰ ἀδύνατο νὰ ἐκανοποιηθοῦν ὅλες οἱ ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ σέ οἰκόπεδα παρθερισμοῦ. Ἄν ὑπολογίσουμε, πὼς σέ κάθε μιὰ οἰκογένεια τῶν πόλεων ἀντιστοιχοῦν 500 τετρ. μέτρα τέτιων οἰκοπέδων, τότε, σέ πανουγγρική κλίμακα, αὐτὸ θὰ σήμαινε κατάληψη ἐδάφους 1.500 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων (μαζί μὲ τὰ δίκτυα οἰκισμῶν), δηλαδή, χώρος τριπλάσιος τοῦ χώρου ὁλόκληρης τῆς Βουδαπέστης. Καὶ ἂν ἀκόμα πάρομε ὑπόψιν μας, ὅτι σχεδὸν τὸ 1/3 τῶν κατοικιῶν τῶν πόλεων βρίσκεται σέ σπῆτια μὲ κῆπο, πάλι ἡ ἀπαιτούμενη ἔκταση θὰ ἔφτανε τὰ 900 τετραγωνικά χιλιόμετρα, δηλαδή, ἔκταση πού ξεπερνᾷ τὸ συνολικὸ κατοικημένο ὅριο ὅλων μαζί τῶν πρωτευουσῶν τῶν νομῶν τῆς Οὐγγρικῆς Ὑπερδυναβίας. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι αὐτὰ τὰ οἰκόπεδα παρθερισμοῦ, σχεδόν, στὴ μισή ἔκτασή τους, δίνουν ἀγροτικὰ προϊόντα (φρούτα, λαχανικά κλπ.) καὶ, ἐπιπρόσθετα, ἓνα σημαντικὸ μέρος τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν ἐκτείνεται σέ χώρους ὅχι καὶ τόσο ἀποδοτικούς. Σέ περίπτωσι, ὅμως, οὐσιαστικῆς ἐπέκτασης τῆς οἰκοπεδοποιήσεως, θὰ καταπατοῦνται καὶ ἐδάφη εὐφορα. Ὡστόσο, τὸ

μεγαλύτερο πρόβλημα για τη λαϊκή οικονομία δέν είναι αυτό, είναι το χρίσιμο κοινωφελών δημόσιων έργων και ή προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, πράγμα πού ήδη είναι δύσκολο πρόβλημα, μιά και οι ανάγκες πού εδώ προκύπτουν, σέ μεγάλο βαθμό, δέν είναι δυνατά νά ικανοποιηθοῦν.

11 Έδῶ, ὁ συγγραφέας ἔχει ὑπόψη του τόν ἀριθμό τῶν ιδιωτικῶν αὐτοκινήτων τῆς Οὐγγαρίας στά 1975 πού ἦταν κάπου 500 χιλιάδες. Σήμερα, δηλαδή, στίς ἀρχές τοῦ 1979, αὐτά πλησίασαν πιά τίς 900 χιλιάδες (σημ. μετ.).

12 Γιά παράδειγμα, οἱ γαλλικοί κρατικοί σιδηρόδρομοι (ΑΝΣΦ) χρειάζονται, γιά τή μεταφορά ἀπό σπίτι σέ σπίτι ενός τόννου, καί ἀνά χιλιόμετρο, κάπου 15—20% λιγότερη ποσότητα φορέων ἐνεργείας, ἀπ' ὅ,τι ἡ μεταφορά μέ φορτηγά αὐτοκίνητα.

13 Τό Χάρμας Χάτταρ (Τρία Σύνορα) εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς πιό γραφικούς λόφους τῆς Βούδας, ὅπου ὑπάρχει ἕνα πολυτελές ἐστιατόριο, πού ικανοποιεῖ τά γούστα πολλῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τῆς Βουδαπέστης, ἀνάμεσα στούς ὁποίους μερικοί καταφτάνουν ἐδῶ ὄχι τόσο γιά νά δοῦν αὐτό τό «διαμάντι τοῦ Δούναβη», ὅπως λέει κι ὁ ποιητής, ἀλλά, μᾶλλον, γιά νά καταπλήξουν μέ τόν παρά τους (σημ. μετ.).

14 Τό Γκάζ-Μάβαγκι εἶναι ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἐργοστάσια ἀτμο-λέβητων, κινητήρων ντίζελ, σιδηροδρομικῶν ἀμαξοστοιχιῶν, ηλεκτρικῶν ἐξαρτημάτων κλπ., πού εἶναι ἐγκατεστημένο στή Βουδαπέστη καί ἐξασφαλίζει δουλιὰ σέ 20 χιλιάδες περίπου ἐργαζόμενους του (σημ. μετ.).

15 Αὐτό, φυσικά, δέν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀδιάφορος ὁ τρόπος τῆς ικανοποίησης τῶν ἀναγκῶν. Κατά τή γνώμη μου, ἡ λύση τῆς κοινωνικοποίησης — ἐφόσον αὐτή ὁργανώνεται σέ ὑψηλό ἐπίπεδο — εἶναι πολύ πιό σκόπιμη ἀπό τήν ἀποψη τῶν μακροπρόθεσμων συμφερόντων τῆς κοινωνίας καί πολύ πιό οικονομική ἀπό τήν ἀποψη τῶν κοινωνικῶν δαπανῶν, σέ σύγκριση μέ τήν ἄλλη λύση, δηλαδή, τῆς προσφοράς τῶν συντελεστῶν αὐτῶν μέ μορφή ἐμπορεύματος. Ἄν, ὅμως, ἡ λύση τῆς κοινωνικοποίησης εἶναι παραμελημένη κι ἀνοργάνωτη, τότε, ἕνα μέρος τῶν ἐξόδων τοῦ τομέα τῶν παραγωγῶν πηρεσιῶν ἐπιρρίπτεται στίς πλάτες τῶν ατόμων, ἀκόμα καί ὅταν τά ἐξόδα αὐτά δέν συνυπολογίζονται στό εἰσόδημα πού τά ἄτομα παίρνουν στό χέρι. Στήν περίπτωση αὐτή, ὁ πληθυσμός ἡ ὑποτιμᾶ καί παραμελεῖ αὐτές τίς ὑπηρεσίες ἡ εἶναι ἀναγκασμένος — στήν πράξη — νά τίς ἀγοράσει σέ βάρος τῶν ὑπόλοιπων ὅρων ζωῆς. Τό σύστημα, ἐπομένως, κάνει λάθος στόχο: ἀντί νά ὑποβοηθήσει τή μέγιστη ἀνάπτυξη τῆς ἱκανότητος πού ἔχει ἡ ἐργατική δύναμη νά παράγει ἀξίες, ἀντικειμενικά, θά τή φρενάρει.

16 Ἀπόφαση τοῦ 11ου Συνεδρίου τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος Οὐγγαρίας γιά τή δουλιὰ τοῦ κόμματος καί γιά τά μελλοντικά καθήκοντα. Εἰδική ἐκδοση τοῦ κομματικοῦ ἐκδοτικοῦ «Κόσσουθ», 1975, σ. 177 (στά οὐγγρικά).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παραθέτουμε ἐδῶ μερικούς στατιστικούς πίνακες, πού εἶναι ἐνδεικτικοί ἀπό τήν ἀποψη τῆς διαμόρφωσης τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης στήν Οὐγγαρία. Ἡ ἐπιλογή τῶν πινάκων ἔγινε σέ πολύ περιορισμένη ἔκταση, λόγω τοῦ μικροῦ χώρου πού διαθέτει τό παρόν βιβλίο. Οἱ σχετικοί ἀριθμοί, δείκτες κλπ. ἀναφέρονται στήν περίοδο μετά τό 1961 καί μέχρι τό 1977 ἤ 1978. "Ολοί οἱ πίνακες εἶναι παρμένοι ἀπό τή «Στατιστική Ἑπετηρίδα 1978», πού ἐξέδωσε ἡ Οὐγγρική Στατιστική Ὑπηρεσία στίς ἀρχές τοῦ 1979. Ἐλπίζουμε, πώς αὐτές οἱ συμπληρωματικές στατιστικές πληροφορίες θά φανοῦν χρήσιμες γιά τόν Ἑλληνα ἀναγνώστη.

Κίνηση του πληθυσμού

Έτος	Πληθυσμός στην αρχή του έτους (σε χιλιά- δες)	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φυσική αύξηση	Πέθαναν ανά 1.000 νεογέννητα κάτω του ένος έτους
1961	10.007	14,0	9,6	4,4	44,1
1962	10.052	12,9	10,8	2,1	47,9
1963	10.074	13,1	9,9	3,2	42,9
1964	10.108	13,1	10,0	3,1	40,0
1965	10.140	13,1	10,7	2,4	38,8
1966	10.166	13,6	10,0	3,6	38,4
1967	10.203	14,6	10,7	3,9	37,0
1968	10.244	15,1	11,2	3,9	35,8
1969	10.284	15,0	11,4	3,6	35,7
1970	10.322	14,7	11,6	3,1	35,9
1971	10.354	14,5	11,9	2,6	35,1
1972	10.381	14,7	11,4	3,3	33,2
1973	10.416	15,0	11,8	3,2	33,8
1974	10.448	17,8	12,0	5,8	34,3
1975	10.509	18,4	12,4	6,0	32,8
1976	10.572	17,4	12,5	5,0	29,8
1977	10.625	12,4	16,7	4,3	26,1
1978	10.671	17,6	12,7	4,9	27,1

Κατανομή του έργου πληθυσμού κατά κλάδους οικονομίας
(σε χιλιάδες)

Έτος	Οικονομικά ένεργα	'Απ' αὐτούς :					Συντη- ρούμενοι			
		Βιομη- χανία	Οικοδομικές Ἀγρ. οικονομία	Δόση	Μετα- φορές	Ἐμπόριο Ὑδρο- Μή παραγ. ση κλάδου				
1961	4.626,4	1.386,5	261,4	1.564,9	64,9	298,1	329,5	31,5	689,3	5.380,9
1962	4.543,6	1.418,2	263,7	1.440,5	56,7	303,3	324,8	36,3	700,1	5.508,4
1963	4.569,3	1.465,3	279,0	1.376,4	53,6	308,6	340,3	38,7	707,4	5.504,7
1964	4.634,7	1.526,3	281,5	1.317,8	62,1	316,8	363,6	43,4	723,2	5.493,3
1965	4.649,2	1.593,0	279,8	1.274,2	59,2	321,8	341,0	48,7	731,5	5.490,8
1966	4.665,6	1.605,6	316,4	1.239,0	59,6	316,1	340,0	49,7	736,2	5.500,4
1967	4.710,2	1.626,2	326,2	1.233,7	57,0	324,6	347,1	53,4	742,0	5.492,8
1968	4.767,3	1.675,7	335,2	1.228,4	56,6	324,4	354,6	55,1	737,3	5.476,7
1969	4.887,1	1.771,0	332,3	1.220,4	49,1	337,2	383,6	55,5	738,0	5.396,9
1970	4.980,2	1.789,2	361,5	1.193,7	60,1	359,2	400,9	59,5	756,1	5.341,9
1971	5.010,3	1.775,5	385,0	1.167,4	58,4	369,1	419,9	62,3	772,7	5.343,4
1972	5.038,6	1.776,7	404,5	1.141,7	55,1	376,5	427,9	65,0	791,2	5.342,8
1973	5.061,2	1.796,8	407,8	1.110,0	56,0	382,6	430,4	66,9	810,7	5.354,4
1974	5.073,6	1.816,1	414,3	1.062,9	53,5	383,3	442,6	66,3	834,6	5.374,9
1975	5.085,5	1.816,3	417,1	1.039,0	49,5	390,1	458,3	68,3	846,9	5.423,5
1976	5.093,2	1.788,8	420,4	1.008,6	50,5	402,2	468,0	70,5	884,2	5.478,9
1977	5.083,1	1.764,6	416,5	980,4	51,3	403,5	476,0	81,2	909,6	5.542,2

Παραγωγή μερικών βασικών αγροτικών προϊόντων

Έτος	Ήλεκτρ. ενέργεια (δράκμα ΧΒ)	Κάβουνο	Πετρέ- λαίο	Βωξίτης	Χάλυβας	Τσιμέντο	Τσίβλα (σέ έκ. χοιμάκια)	Βαμβ. ύφασμ. έκ. τετρ. μέτρα)	Μάλλινα ύφασμ. έκ. τετρ. μέτρα)	Ζάχαρη (σέ χιλ. τόνους)
1961	8.382	28.475	1.457	1.366	2.053	1.601	1.715	264	34	454
1962	9.419	28.651	1.641	1.468	2.333	1.733	1.651	281	35	358
1963	9.665	30.479	1.757	1.363	2.374	1.798	1.608	292	35	375
1964	10.580	31.548	1.801	1.477	2.365	2.257	1.793	314	36	449
1965	11.177	31.437	1.803	1.477	2.520	2.383	1.783	323	36	428
1966	11.861	30.348	1.706	1.429	2.649	2.601	1.840	334	39	436
1967	12.490	27.029	1.686	1.650	2.739	2.656	1.978	339	40	432
1968	13.155	27.213	1.807	1.959	2.902	2.801	2.087	330	40	398
1969	14.069	26.498	1.754	1.934	3.033	2.565	1.824	317	35	416
1970	14.542	27.830	1.937	2.022	3.108	2.771	1.953	304	39	280
1971	14.994	27.424	1.955	2.090	3.111	2.712	2.052	306	41	241
1972	16.320	25.841	1.977	2.358	3.273	2.969	2.057	312	38	298
1973	17.641	26.781	1.989	2.600	3.327	3.405	2.062	346	38	300
1974	18.981	25.761	1.997	2.751	3.468	3.437	1.826	355	40	267
1975	20.465	24.887	2.006	2.890	3.673	3.759	1.840	352	39	308
1976	22.049	25.257	2.142	2.918	3.652	4.298	1.898	353	41	363
1977	23.390	25.454	2.191	2.949	3.723	4.620	1.953	366	43	438

Παραγωγή μερικῶν βασικῶν ἀγροτικῶν προϊόντων

Έτος	Σιτάρι	Σίκαλη	Κριθάρι	Καλαμπόκι	Ζαχαρότευτλα	Βοοειδή Χοῖροι (σέ χιλιάδες κομμάτια)	Πρόβατα	Πληθ. πouλερικῶν (σέ έκ. κομμάτια)
1961	1.936	310	984	2.737	2.356	2.008	6.965	2.270
1962	1.973	245	1.150	3.270	2.658	1.946	6.238	2.260
1963	1.573	228	875	3.582	3.438	1.854	6.127	2.370
1964	2.143	275	822	3.552	3.560	1.945	7.039	2.600
1965	2.454	299	1.016	3.608	3.452	1.919	6.590	2.460
1966	2.350	252	919	3.958	3.570	1.968	6.123	2.340
1967	3.022	230	939	3.580	3.356	2.049	6.647	2.300
1968	3.361	240	906	3.814	3.471	2.017	5.806	2.396
1969	3.585	239	909	4.820	3.303	2.926	5.700	2.251
1970	2.723	158	553	4.072	2.175	1.911	7.311	2.316
1971	3.922	182	785	4.732	2.023	1.882	7.594	2.054
1972	4.095	173	807	5.554	2.909	1.893	6.858	1.936
1973	4.502	178	874	5.963	2.754	1.930	8.011	1.813
1974	4.971	177	899	6.247	3.708	2.017	8.293	2.021
1975	4.007	147	701	7.172	4.089	1.904	6.953	2.039
1976	5.148	157	769	5.141	3.943	1.887	7.854	2.350
1977	5.312	142	706	5.996	3.888	1.949	7.850	2.619

Παραγωγή μερικῶν κτηνοτροφικῶν προϊόντων

Έτος	Κρέας (ζωντανό βάρος, σέ 1.000 τόννους)	Γάλα (σέ έκ. λίτρα)	Λύγα (σέ έκ. κομμάτια)	Μαλλί (σέ τόννους)
1961	1.105	1.842	1.900	9.293
1962	1.130	1.752	1.835	9.206
1963	1.139	1.750	1.887	9.302
1964	1.109	1.800	2.215	10.398
1965	1.200	1.709	2.393	10.060
1966	1.208	1.795	2.436	9.936
1967	1.211	1.918	2.714	10.100
1968	1.352	1.875	2.793	10.942
1969	1.302	1.831	2.714	10.763
1970	1.343	1.807	3.280	9.776
1971	1.554	1.749	3.475	8.844
1972	1.626	1.756	3.247	8.286
1973	1.549	1.898	3.285	7.580
1974	1.689	1.959	3.628	8.293
1975	1.848	1.767	4.001	8.393
1976	1.734	1.873	3.995	8.570
1977	1.905	2.078	4.800	9.907

Μισθοί — εισοδήματα — κατανάλωση
(1950 = 100)

Έτος	Πραγματι- κός μισθός (ανά εργαζό- μενο)	Πραγματικό εισόδημα (κατά κάτοικο)	Κατανάλωση πληθυσμού (κατά άτομο)	Λιανικό έμπόριο	Δείκτης τιμών κατα- ναλωτού
1961	154	155	153	199	162
1962	157	161	158	209	163
1963	164	170	165	227	162
1964	168	180	174	244	163
1965	168	181	176	253	165
1966	172	190	184	272	168
1967	178	203	195	299	169
1968	182	215	203	320	169
1969	190	228	213	346	171
1970	199	245	228	389	173
1971	204	256	238	418	177
1972	208	264	246	431	182
1973	214	276	256	457	188
1974	226	294	269	498	192
1975	234	306	281	525	199
1976	235	309	284	533	209
1977	243	323	295	566	217

Τουρισμός — οικοδόμηση κατοικιών — κοινωνικές ασφαλίσεις

Έτος	Αριθμός ξένων έπισκεπτών	Απ' αὐ- τούς: τουρίστες	Οἰγίγγοι ποῦ παῖδεύαν στὸ ἐξω- τερικόν	Αριθμός οικοδομηθέν- των κατοικιών	Αρ. ἀσφαλίσεων (μαζί με μέλη οικογενειῶν) σέ ἐκ. ἔτ. ἐπὶ πληθ.	Ποσοστό	Αριθμός συνταξιούχων τὴν 1η τοῦ Γενάρη (σέ χιλιάδες άτομα)
1961	665	337	373	67.527	9,4	94%	810
1962	774	464	454	54.099	9,7	96%	912
1963	921	585	570	52.728	9,8	97%	983
1964	1.800	1.566	1.486	53.405	9,8	97%	1.046
1965	2.136	1.816	893	54.597	9,8	97%	1.101
1966	3.026	2.380	953	55.592	9,9	97%	1.156
1967	4.336	3.004	995	62.633	9,9	97%	1.213
1968	4.307	2.812	929	67.084	10,0	97%	1.269
1969	6.069	4.004	997	61.845	10,0	97%	1.319
1970	6.320	4.040	1.007	80.276	10,0	97%	1.380
1971	6.105	4.170	1.083	75.302	10,0	97%	1.453
1972	6.386	3.617	1.366	90.194	10,3	99%	1.535
1973	7.241	3.811	2.109	85.211	10,3	99%	1.608
1974	8.290	4.655	3.270	87.843	10,4	99%	1.683
1975	9.404	4.995	3.477	99.588	10,5	100%	1.748
1976	9.910	5.551	3.942	93.905	10,6	100%	1.802
1977	12.450	7.194	4.685	93.307	10,6	100%	1.871
1978	16.000	12.000	5.400	97.500	10,6	100%	1.925

Ύγεια

Έτος	Αριθμός γιατρών	Αριθμός γιατρών ανά 1.000 κατοίκους	Αριθμός νοσοκομειακών κρεβατιών	Αριθμός νοσοκομειακών κρεβατιών ανά 1.000 κατ.
1961	14.441	16,4	72.074	71,7
1962	17.175	17,1	73.969	73,4
1963	17.865	17,7	75.179	74,4
1964	18.770	18,5	76.278	75,3
1965	19.521	19,2	77.818	76,6
1966	20.186	19,8	79.556	78,0
1967	21.050	20,6	81.718	79,8
1968	21.866	21,3	82.465	80,3
1969	22.728	22,1	83.588	81,2
1970	23.524	22,8	84.543	81,9
1971	24.281	23,4	84.822	81,9
1972	24.934	24,0	86.111	82,8
1973	25.621	24,6	86.563	83,0
1974	26.377	25,1	87.543	83,3
1975	27.055	25,6	89.154	84,3
1976	27.801	26,2	90.765	85,4
1977	28.392	26,6	91.416	85,7

'Απασχόληση

Τάξη, στρώμα	Άντρες	Γυναίκες	Σύνολο
1) 'Ανήκοντες στην έργατική τάξη			
— Χειρόνακτες	1.804,9	1.102,4	2.907,3
— Διευθύνοντες άμεσα την παραγωγή	93,3	24,6	117,9
Σύνολο	1.898,2	1.127,0	3.025,2
2) 'Ανήκοντες στη συνεταιρισμένη άγροτιά :			
— Χειρόνακτες	387,6	262,3	649,9
— Διευθύνοντες άμεσα την παραγωγή	21,4	1,1	22,5
Σύνολο	409,0	263,4	672,4
3) Μή χειρόνακτες (πνευματικοί) έργατες	462,9	754,1	1.217,0
4) Μικροβιοτέχνες-έμποροι	80,8	87,7	168,5
Γενικό σύνολο	2.850,9	2.232,2	5.083,1

'Αριθμός κατοικιών — πυκνότητα κατοικήσιμου χώρου

	1960	1970	1975	1978
'Αριθμός κατοικιών (σέ 1.000)	2.758	3.150	3.472	3.699
Σύνολο κατοίκων ανά 100 κατοικίες	349	327	302	289
— Στή Βουδαπέστη	325	304	300	286
— Στίς υπόλοιπες πόλεις	344	327	314	309
— Στά χωριά	359	336	297	277
Σύνολο κατοίκων ανά 100 δωμάτια	236	199	162	149
— Στή Βουδαπέστη	190	181	163	150
— Στίς υπόλοιπες πόλεις	233	197	169	156
— Στά χωριά	256	207	158	144

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα τοῦ μεταφραστῆ	3
Εἰσαγωγή τοῦ συγγραφέα (στήν πρώτη ἔκδοση)	11
Πρόλογος τοῦ συγγραφέα (στή δεύτερη ἔκδοση)	14
I. ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥΗ- ΜΕΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ	17
1. Βαθμός ἀνάπτυξης καί κατανάλωσης	17
2. Ἀνάπτυξη καί κατανάλωση	24
3. Οἱ διαστάσεις σύγκρισης τοῦ ἐπιπέδου κατανάλω- σης. Τό κοινωνικό αἶσθημα εὐημερίας καί ὁ τρό- πος ζωῆς	31
II. Ο ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙ- ΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	38
1. Οἱ πηγές τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου κατανάλωσης στίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χώρες	38
2. Οἱ διαστρεβλώσεις τῆς κατανάλωτικῆς ἀγορᾶς	40
3. Τρόπος ζωῆς στηριγμένος στή σπατάλη	45
4. Ἡ χρηματοδότηση τῆς σπατάλης	51
5. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό στηριγμένο σέ σπατάλη τρόπο ζωῆς καί τήν κρίση πού διέρχεται τό κε- φαλαιοκρατικό σύστημα τῆς διεθνοῦς οἰκονομίας	53
6. Ἀναζήτηση διεξόδου στά πλαίσια τοῦ κεφαλαιο- κρατικοῦ συστήματος	68
III. ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩ- ΝΙΑΣ	77
1. Οἱ ἰδιομορφίες τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας	77
2. Ἡ «κληρονομιά» τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν ἀπό τήν ἀπόψη τοῦ διαμορφωμένου τρόπου ζωῆς	80
3. Οἱ διαφορές μισθῶν καί κατανάλωσης	86

4. Οί τιμές κατανάλωσης	103
5. Σύγκριση ανάμεσα στο παραδοσιακό ιδεώδες εὐημερίας καί τήν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ζωῆς	116
6. Οί πηγές διαστρέβλωσης τοῦ ιδεώδους εὐημερίας στήν ἐποχὴ μας	119
ΙΥ. ΜΕΡΙΚΑ «ΝΕΥΡΑΛΓΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ» ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΣΟΣΙΑ- ΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ	
1. Ἡ διασπορά (ἀποκλίσεις) τῶν πραγματικῶν εἰ- σοδημάτων	126
2. Ἡ κατοικία	133
3. Τά ἀκίνητα	135
4. Τό αὐτοκίνητο	137
5. Ἡ σπατάλη	140
6. Τά συστήματα καταναλωτικῶν ἀγαθῶν	144
7. Οί ὑλικές καί πνευματικές ἀξίες τῆς ζωῆς	146
Υ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΣΑΝ ΠΑΡΑΓΩ- ΓΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ	
Σημειώσεις	178
Παράρτημα	181

Ο συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, δόκτωρ Φέρεντς Κόσμα, γεννήθηκε στήν πόλη Σόλνοκ τῆς Κεντρικῆς Ούγγαρίας. Τό 1953, τέλειωσε μέ ἄριστα τό Πανεπιστήμιο Οικονομικῶν Σπουδῶν «Κάρλ Μάρξ» τῆς Βουδαπέστης. Ὡς τό 1963, δίδαξε πολιτική οἰκονομία σέ διάφορα ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα. Ἀπό τό 1962 ὡς τό 1967, ἀσχολήθηκε μέ ἐρευνες στό Ἰνστιτούτο Οικονομικῶν Μελετῶν τῆς Ούγγρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, πάνω στό θέμα τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν.

Στά 1967—72, ἐργάζεται ὡς ἐρευνητής στό Σοσιαλιστικό Ἰνστιτούτο Διεθνῶς Οἰκονομίας τῆς Σοβιετικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν στή Μόσχα, μέ θέμα: Ἡ σοσιαλιστική οἰκονομική ολοκλήρωση καί ἡ οἰκονομική συνεργασία Ἀνατολῆς — Δύσης. Ἀπό τό 1968 καί ὡς, ἐργάζεται ὡς προϊστάμενος τμήματος στή Γραμματεία τῶν Διεθνῶν Οἰκονομικῶν Σχέσεων δίπλα στό ὑπουργικό συμβούλιο τῆς Λ. Δ. Ούγγαρίας, καθώς καί ὡς σύμβουλος σέ θέματα διεθνῶς οἰκονομίας.

Τό 1961, ὑπεράσπισε τήν ἀκαδημαϊκή διατριβή ὑποψηφίου διδάκτορος καί, τό 1970, τήν ἀκαδημαϊκή διατριβή τοῦ διδάκτορος τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν, μέ θέμα: Οἱ οἰκονομικές σχέσεις ἀνάμεσα στίς «δυο Εὐρώπες» καί ὁ διεθνῆς σοσιαλιστικός καταμερισμός ἐργασίας.

Ο Φέρεντς Κόσμα τυγχάνει μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν ἱδρυμάτων καί ὁργανώσεων, ούγγρικῶν καί διεθνῶν ὁργανισμῶν, εἶναι δέ ἓνας ἀπό τοὺς πρῶτους γνωστούς οἰκονομολόγους τῆς Ούγγαρίας. Ἐχει γράψει κάπου 15 βιβλία ἐπιστημονικά, πολλά ἐκδόθηκαν καί σέ ξένες γλῶσσες (γαλλικά, πολωνικά, ἀγγλικά, τσεχοσλοβάκικα, βουλγάρικα, ρούσικα) καί ἔχει δημοσιεύσει πάνω ἀπό 38 μελέτες σέ διάφορα ἐπιστημονικά περιοδικά τῆς Ούγγαρίας καί ἄλλων χωρῶν.